

VERES PÉTER

**MIT ÉR AZ EMBER
HA MAGYAR**

LEVELEK EGY PARASZTFIÚHOZ

BUDAPEST
MAGYAR ÉLET KIADÁSA

ELSŐ LEVÉL

E levelek céljáról.

Ennek a könyvnek tulajdonképen az volna az igazi címe, hogy „mit ér az ember, ha paraszt?“, de az a sajátos magyar szemérem, ami bennünket, magyarokat, különösen parasztokat, mindenki mástól megkülönböztet, engem is visszatart a mai parasztkodó világban ettől a feltűnő címtől. Különböben magam is, mások is azt hirdetik, hogy a parasztság az igazi magyarság s hogy a parasztságban van az igazi jövő, — akkor hát így is jól van. Ezt a kérdést, hogy mit ér az ember, ha magyar, nem én teszem fel először, ez már közkeletű örök kérdés, hát maradjunk csak emellett.

Tudom, hogy majd dörmögsz, ha e levelek olvasásába bele kezdel, hogy már megint magamról beszélek. Hát magamról is beszélek. Köszönjük meg, ha még ezt is lehet. De ne hidd azért, hogy csak a magam ügyében beszélek. Megírtam már a Számadásban hogy én egy félrecsúszott forradalmár vagyok. Rossz időben születtem, tehát irodalmár lettem. S így bizony most nem „dübörgő ezerekkel“ menetelek a hatalom országútján, hanem csak egyedül portyázgatok a gondolat birodalmában. Ez könnyebb, ezt lehet még akkor is, ha az ember csiga módra visszahúzódik a házába. Sajnos, így meg kell elégednem azzal, hogy dübörgő ezerek helyett talán csak néhány száz aggódó magyar lélek és néhány száz felémtekintő szempár kíséri figyelemmel, hogy mit csinálok. Hogy jósolom-e már az idő változását vagy engem is elsorvaszt a szárazság, esetleg elkap a héjjá.

Azt is tudom, megint a szememre hányod, hogy miért nem a nagy tömegnek írok. Mindig a távoli, el-

vont, magas dolgokról beszélek ahelyett, hogy elmaradt osztályomat nevelném és tanítanám, ha már nem is vezethetem a felszabadulás útjára.

Igazad van, de mit tehetek? Ha népszerű röpiratokat írnék, az se jutna el hozzájuk. Okait te is tudod, így hát azoknak írok, akik megértenek. Néhány-«zer vagy néhány száz paraszt között is megtalálom, akiknek ez az írás szól. A tettreváltás már az ő dolguk.

S aztán azt se feledd, hogy én már nemcsak a parasztoké vagyok. Gondolkozásom a szocialista ipari munkások és a legjobb magyar értelmiségiek magyar felfogásával azonosult. S így nemcsak az a kötelességem, hogy a parasztokat tanítsam, hanem az is, hogy a nemzeti közösség három nagy alkotó rétege, a parasztság, az ipari munkásság és az alkotó értelmiségiek között a megértést egyengessem. Hogy ha el*következik a nagy történelemcsinálás ideje, ne kutya-macska barátsággal álljanak egymás mellett, mert ez megint a biztos bukáshoz vezet. És az is paraszterdek, ha néha nem a parasztokhoz beszélek. Éppen úgy, mint ahogy magyar érdek, ha most tehozzád a tehetős parasztfíúhoz beszélek.

Így hát ezeknek a leveleknek az a céljuk, hogy tégedet és mindazokat, akik errefelé törekednek, kaulazoljalak a gondolat birodalmában, ahova nekem már mégis valamelyes bejárásom van. Ha már nem vezethetem a tömegeket, legalább a magános egyeseknek segítek az eligazodásban. A mieink — a parasztok — így is úgy is előrejutnak, a parasztság bevonulása a magyar történelembe késik-késik, de elkerülhetetlen. Egyesek már ma is próbálgatják, be-betörnek, hol a politika, hol az irodalom, hol a művészet birodalmába, de valljuk meg nagyon is rájuk illenek Ady Endrénk híres sorai: „Ki magyar földön nagy sorsra vágyik, Rokkanva ér el az éjszakáig“. Én magam még nem vagyok rokkant, nem is akarnék megrokkanni, de mert a jövőt nem tudhatjuk, sietek minden élményemet, tapasztalatomat és tudásomat továbbadni, hogy az utánunk jövőök már elkerülhessék a

mi sorsunkat. Szeretném, ha ők már egészséges emberek lennének. Nem kelekótya hangulatemberek, nem elveszett szektáriusok, nem elvetélt zsenik, hanem kemény, céltudatos alkotók kellenek ide. A magyar parasztságot a belőle való vezetők nélkül nem lehet ki-vezetni a mai poshadt nyomorúságból. Csak ezek tudnak forró, belső élményközösségbe kerülni velem. Csak ezek tudják igazán, romantikus rajongás nélkül szeretni, de ezek tudnak a hibáival szemben könyörte-
lenek és kegyetlenek is lenni.

Így nézve, ez a könyv már nem magánügy, ezek a levelek nemcsak az én gondjaimat mondják el, hanem azoknak az újtát akarom könnyíteni, akik már elindultak a Gondolat vagy a Hatalom felé. A tapasztalat és a gondolat sohasem helyettesítheti a cselekvést, de a cselekvés felé vezető úton az előttünk járók tapasztalatai és gondolatai azok a lépcsők, amelyeken az éber szellem mindig-mindig feljebb hág.

Nem beszélek én itt neked mindenről, nem is értek mindenhez, Világéletemben főleg csak az egyén és a közösség egymáshoz való viszonya érdekelt, mert úgy éreztem, hogy az ember sorsa nem csupán a természettől függ, hanem a társadalomtól is. A természet dolgaival sok nagy és okos ember foglalkozott már eddig is és egészen bámulatos eredményekkel. Az emberek egymással való dolgai és a saját ösztönvilágával való viszonya azonban még ma is nagyon sötét, engem ezek érdekeltek, élményeim és tapasztalataim is csak innen érnek valamit, így hát politikáról, irodalomról, a nép osztályairól, magunkról a magyarokról, de főképpen a vezetésre született, alkotó tehetségű ember lelkiségéről és a közösséghez való viszonyáról beszélek. Mert az mégis csak képtelen dolog, hogy feltörekvő paraszt fiataljaink tudjanak Edisonról, Marconiról, a természettudomány dolgairól, amit pedig életútjukon alig hasznosíthatnak, ellenben az emberi közösségek nagy kérdéseiről, de még csak a ma-

gyar közösség dolgairól is teljesen tájékozatlanok maradjanak.

Nem mondok újat vele, hogy magyar népünknek s nemcsak a parasztságnak, de a birtokon belül levő és magyar eredetű középosztálynak sincs közösségi kultúrája, nincs társadalomtudományi műveltsége s így nincs kialakult közösségi magatartásrendszere sem. Azért van annyi zagyva beszéd a „turáni átok”-ról, a magyar összeférhetlenségről, az állítólagos magyar jellemvonásokról. Pedig hát turáni átok nincs. Vagy legalább is nincs jobban mint germán, latin, vagy szláv átok. Ellenben az van, hogy a magyarságnak nincsenek demokratikus közösségi hagyományai, de nincs mai társadalomtudományi tájékozottsága sem.

Ez persze azért van így, mert népünk, hosszú évszázadokon át nem volt önálló nép. Közhely, hogy 500 évig idegen uralom alatt éltünk, de én hozzáteszem, hogy vezetés szempontjából ezer éve ennek. Elég, ha felemlítem Vazult, Koppányi, Vathát, Aba, Péter és Salamon harcait, II. Endrét, Gertrudot, Zsigmondot, az Anjou-kát, a Jagellókat már a Habsburgok előtt, akkor világos, hogy igazam van.

Én nem mondom, hogy magyar fejedelmek alatt jobb sorsa lett volna a parasztságnak vagy akár a köznemességnek is, de az biztos, hogy jobban felismertük volna a bajainkat és az ellenségeinket. Nem lehetett volna bennünket évszázadokon át azzal áltatni és altatni, hogy minden bajunknak a török, vagy a német az oka. Egyszóval, ha magunk éltünk volna és csak egymással marakodtunk volna, akkor lenne nekünk társadalomtudományi tapasztalatokra épült közösségi, politikai kultúránk, így ezt nem szerehettük meg, mert csak az idegen urak politizáltak felettünk, mi pedig csak szenvedő részesei voltunk a magyar történelemnek. Nemcsak a parasztok, hanem a valóban magyar nemesség is. Aki hódolt közülük: főúr lett, aki nem hódolt, abból meg bocskoros parasztnemes, vagy írnok a vármegyén.

Mai társadalmi osztályaink közül is csak egyedül az ipari munkásság harcos élcsapatainak van társadalomtudományi tájékozottsága és politikai kultúrája. Uraink igazán vezetni, szívvel, lélekkel, tudással vezetni nem tudnak.

De akár tudnak, akár nem, ma már mindenki, még ők is azt hangoztatják, hogy a parasztság nélkül nincs magyar jövő, nincs magyar megújulás. Ezt mondja már még az idegen eredetű értelmiségiek színejava is. Már legalább is azok, akik eljutottak a magyar sorssal szemben való tehetetlenségük beismeréséig.

Én tehát megpróbálok valamit segíteni és elmondom amit tudok a közösség dolgairól. Tulajdonképpen csak a kérdéseket véteni íél s a róluk való tapasztalataimat és gondolataimat mondom el. Annyi az egész, hogy erre kell járni annak, aki a magyar közösségben mint alkotó ember valami nyomot szeretne hagyni maga után. De hangsúlyozom még itt a legelső levélben, hogy a társadalomvezetés tudományát, a közösségi alkotás törvényeit nem lehet csak könyvekből megtanulni. Szabadság és közös cselekvés kell ahhoz, hogy tömegek és vezetők átéljék és megismerjék a közösségi élet törvényszerűségeit.

Nem is adok hát én itten valami csodálatos felfedezéseket. Inkább csak áttekinthető rendbe szedem azokat a dolgokat, amelyekről a feltörekvő közéleti embernek, az igazi alkotónak, de különösen a parasztságból jövőknek okvetlenül tudni kell. Aztán majd többet is tudhatunk róla, ha tehetség, erő és akarat van bennünk.

Egyik író barátom, úgyis azt vágja szemünkbe egyik versében: „ . . . mert mi is csak beszélünk“. Igaz, sajnos, egyebet nem tehetünk. De legalább akkor hát értelmesen és becsületesen beszéljünk.

Végezetül utalok itt egy mai francia írónak híres-sé vált mondására: „Akkor követsz igazán, ha elhagysz“. Ha szabad ezt nekem ismételni, én is ezt szeretném mondani neked, de azzal a toldással, hogy ne csak a gondolatban hagyj el, hanem a cselekvésben is. Mert a gondolat mégis csak eszköz a cselekvéshez. Ha néni az, akkor haszontalan gondolat. Sok okos emberünk, sok nagy írónk van már nekünk, de cselekvő emberünk nincs.

Hogy te leszel-e, aki elhagy a cselekvésben, én még nem tudom. Valaki majd csak lesz. Mindenesetre ezek a levelek annak szólnak, aki megérti őket. Egy, tíz, száz, vagy ezer ember érti meg: én ahhoz beszélek, aki megérti, hogy mit akarok. Nemcsak a szavakat, hanem a szándékot is.

MÁSODIK LEVÉL

A gondolattal való találkozásomról.

Nem tudom neked megmondani, hogyan és mikor „kezdődött a magas gondolattal való megismerkedésem. Mohó voltam mindig. Szellemi éhségem kielégíthetetlen volt. Az iskolában megismertem a betűt s attól kezdve úgy *éreztem*, a betűben van az igazság, amire én olyan nagyon áhítoztam.

A betűtől azonban a gondolatig nagy út vezet. Ezt már te is sejtetheted. Az ember a betűből csak a fogalmakat ismeri meg, de a fogalmak tartalmát élni, *érezni* kell. De még ez sem elég az alkotásra törő léleknek, A fogalmakat önmagunkból meg kell termékenyíteni. Megtermékenyíteni és továbbadni másoknak, mert az kevés a közéleti cselekvéshez, hogy én megismertem valamit. Továbbadni, de nem úgy, ahogy én kaptam, hanem hozzáadni önmagamból is azt, ami a közösségnek belőlem szükséges. Tehát élményt, tu-

dást, művészetet, írniudást, becsületet, akaratot, bátorságot, egyszóval mindazt, ami bennem van. Csak így van az életünknek értelme. Gondolj csak rá: Szent Ágoston is nagy keresztény volt, Szent Ferenc is, Aquinói Tamás is, Kálvin is, avagy Marx is szocialista volt, Lenin is és mégis mindegyik más-más volt. Egymás munkáját, egymás erkölcsi, szellemi és emberi egyéniségét nem tették feleslegessé, de még csak nélkülözhetővé sem. Korszerű közösségi hivatást töltöttek be és a közösségben megérett eszmei igényt fejezték ki.

Nem szeretnék elvont okoskodásokkal untatni. Elvégre ha én magam már eljutottam odáig, hogy a gondolat nem a valóságos élet fölött lebegő megfoghatatlan eszme, hanem épen a valóságos életet keresztül-kasul átjáró szenvedő, küzdő, tapasztaló és összefoglaló Értelme, akkor az a kötelességem, hogy azt a kalandos, hosszú és haszontalan utat, ami engem idevezetett, neked megrövidítek. A mi osztályunkból a testi munka emberei, de különösen a parasztek közül kevés ember fordult meg ebben a birodalomban s még kevesebb ember tért vissza egészségesen. Akiről tudunk, előttem Tánicsics járt, de ahogy a tisztelői is mondják, nem a bölcsességig, hanem csak a bölcselkedésig és nem a tudásig, hanem csak a tudálékosságig jutott el. A többiek, a híres parasztek, Csizmadia Sándor, Áchim, Nagyatádi Szabó nem igen, jártak ezen az úton. Ők csak az irodalomba és a politikába keresték a bejárást, persze nem sok sikerrel, mert oda is csak a gondolaton keresztül vezet az út. Aki nem ott megy, az csak kóborog és tévelyeg. Életük példa rá, hogy mennyire igazam van.

Persze sokan vannak, akik azt hiszik, hogy én sem vagyok otthonos a gondolat birodalmában, hogy csak telhetetlen kíváncsi vagyok és nem termékeny továbbépítő. Ezt ne vitassuk. Azok, akik a kapukon kívül ácsorognak, akik ismereteket szereznek bölcsesség helyett és elvont okoskodásokat termelnek építő gondolatok helyett, úgysem tudják ezt elbírálni. Én nem is haragszom rájuk: megértem őket. Aki egy ne-

gyedszázadig járt iskolába és könyvtárakat olvasott össze, az joggal kételkedhetik abban, aki rövid úton, iskolázás nélkül, nagy ugrásokkal elérte ezt a kaput. Aki nem tud bejutni, de szeretne bejutni, joggal kételkedhetik, hogy én bejuthattam volna. Aki szerény lélek az viszont elhiszi, mert az már maga is bejutott, liiszen ezekhez a kapukhoz íőleg csak szerénységgel lehet közelíteni.

Igaz, beismerem neked, hogy tisztában legyünk egymással, én se jártam be minden kaput, de ahol jártam (amelyeket a magam és a közösség számára legfontosabbnak tartottam), az irodalom és a társadalomtudomány kapui körül meglehetősen ismerős vagyok.

Akik viszont már benn vannak, azok meg nem vesznek rólam tudomást. Magyarok különben is kevesen vannak, az idegenek meg eleve ellenségnek tekintenek. (Mit ér az ember, ha magyar? — de mit ér, ha ráadásul még paraszt is?) Különben is ezek rendszerint behúzódnak valami rendszervárba és onnan lődöznek iekintélypuskákkal minden betörő ellenségre. Rájuk tehát szintén ne sokat adj. Ha el akarsz igazodni a szellem országában és vélemények, kritikák után indulsz, akkor vagy sehová se érsz, vagy a bolondok házába érsz. Értsd meg: fönn a gondolat birodalmában nincs hierarchia, nincs tekintély, (akiknek van, azok mint illetéktelenek kutorognak ott) mindenki egymaga dönti az erdőt, mindenki egymaga vágja az utat, még akkor is, ha ezek az utak összefutnak. Hátha még annyira széjjelfutnak mint az osztályokra tagolt magyar közösség útjai.

S így bizony, akiket te kívülről tekintélynek látsz azoknak ott benn körömszakadtáig védeniök kell a kinn megszerzett hamis vagy igazi tekintélyt. Mert a tömeget becsaphatja az ügyes rendszerező, de a többiket nem csaphatja be. Ezért aztán elvadult harc folyik a szellem emberei közt, láthatod az itt ott kicsapó szikrákból. Irigység, hazugság, rosszindulat: így keresik az emberek az igazságot és a — sikert. (Ezek — sajnos — elválaszthatatlanok egymástól.) Akiben

nincs becsvágy nincs sikervágy, az nem messzire megy a gondolat birodalmában. Legfeljebb megéri a dolgokat, de nem küzd, nem alkot és így nem termékenyít.

Ha tehát te valóban alkotó lélek vagy és nem elégít ki a szemlélődő élet, akkor csak a saját józan fejed után menj. Ha ez a íj nem elég önnálló ahhoz, hogy egyedül is ítéletet alkosson a világ dolgairól s a Gondolat embereiről, tehát rólam is, akkor az a íj nem alkalmas arra, hogy bejárása legyen a gondolat birodalmába. Akkor csak maradj a demagógok, tudatlan törtetők, a becsvággal megvert üresíjűek között, akik már a parasztok közt is szép számmal vannak.

Nem mondom én azért, hogy vakon higgyél nekem és ne kalandozz semerre sem. Nemcsak jó tudni, hanem szükséges is tudni, hogy miben különbözik Konfucse Buddhától, Platón Arisztotelestől, Aquinói Tamás Kálvintól, Hegel Kanttól, Bolyai Euklidestől és így tovább. Ha magyar létedre, sőt paraszt létedre áttekintheted az emberi szellem egész világát az nagyon jó lesz, csak nagyon vigyázz: el ne tévedj benne. Nehogy öncélúvá váljon a tájékozódásod és meddővé az ismeretszerzésed. Mellékutakon ne kalandozz el. Az igazság, a teljes igazság nem bennük, hanem benned van. Ha te a megértett igazságot termékenyen alkalmazni tudod, ha az emberekre, akik neked elsősorban magyarokat, s még azok közt is legelsősorban parasztokat jelentenek — ha az emberekre hatni tudsz, ha munkára, gondolkodásra, cselekvésre serkentetted őket, akkor már sokat tettél. Mert az igazságot nem elég megkeresni, meg is kell valósítani. Megvalósítani csak az embereken keresztül lehet. S az emberek maguk teszik próbára a gondolat eredményeit is. Amit nem lehet megvalósítani, mert az emberek nem veszik még be, holott már korszerű igazság, azt újra kell értelmezni, újra kell fogalmazni, Az emberek és a megismert igazság közti ellentmondást fel kell oldani. A legmagasabb emberi tudás és a legmélyebb emberi érzékenység, a legvalóságosabb népi ösztönök, a föld-

hőztapadó, életrabságban szenvedő tömegek között összhangot kell teremteni, hogy a magas tudás, a mély okosság és az éles érzékenység az egészséges, de szunnyadozó népi ösztönöket megtermékenyítse: ez az igazi gondolkodó, de különösen a magyar népből származó gondolkodó feladata. Hiszen mindent megmondottak már, ami az emberek felszabadulásához kellene, de úgy látszik, a megvalósítás feladata a nagyobb. A cselekvő politikus itt elakad, ha a művész és a gondolkodó nem segít neki. Bevinni az igazságot a napi kenyér gondokba őrlődő, rossz hajlamokkal küzdő emberekbe és változtatni, alakítani, nevelni őket, úgyhogy mégis szabadon maradjanak és ne érezzék boldogtalanoknak és elnyomottaknak magukat: ez az igazi nagy feladat. Különösen nagy feladat ez nálunk magyaroknál. Hiszen kicsiny népünk s még abban is elhagyatott parasztságunk még jobban meg van verve, mint más népek parasztsága, még nagyobb szüksége van a gyakorlati igazságokra, s ha valaki a mi tehetségeink közül a nagyvilág és Európa szellemi élvonalába akar jutni, az téves úton jár, ha nem népünkön keresztül, hanem népünk megkerülésével akar eljutni oda. Mert ha a világ egyáltalán tudomást vesz valaki nagy magyarról, hát csak arról vesz, aki itthon, közöttünk csinált valamit, így vett valamit tudomást Petőfiről és Adyról s így nem vett tudomást sok nagy emberünkről, akik nem a közösség dolgaiban, hanem az elvont magas tudományban próbáltak előrejutni. Mert bizony az elvont tudományokhoz nekünk is szülehetnek embereink, de nincsenek meg az eszközeink. A mieink mindig késve érkeznek, mert sokáig kell készülődniök s nehezen juthatnak ki a nyomorúságból.

Amint az ókori gondolkodó, vagy a középkori keresztény gondolkodó nem végezte el a feladatát, ha tudománya a beavatottak szűk köreibben maradt, az alul élő nép meg kába birkák és marakodó farkasok módján élte öntudatlan életét, úgy a mai gondolkodóknak sem lehet más céljuk, mint a tömegek testi-lelki felszabadítása a magas emberi öntudat, szabadság és becsület útján.

Ismétlem, ma még sokan vitatják, hogy van-e nekem is bejárásom a gondolat birodalmába. Én nem vitatkozom velük. A magyar hivatalok kutathatják a különböző illetékességeket, de ez nem az ő dolguk. Engem nem riaszt vissza, ha sem a hivatalos tudomány, sem a polgárság műveit vezetői nem tartanak illetékesnek arra, hogy a magyarság nevében beszéljek, avagy éppen oktató módon beszéljek. Akik maguk is kívül állanak a gondolat birodalmán, milyen)ofon vitatják az én illetékességemet? Akik meg belül állanak, de oszcályérdekeket vagy a saját tekintélyüket, esetleg éppen idegen érdekeket védelmeznek onnan, azoknak meg semmi közük hozzánk.

De felnienté&t adnak az aggályoskodás alól a múlt nagy magyarjai is. Furcsa lett volna, ha a mi Zrínyink, Kölcseynk, Berzsenymk, Petőfink és Ady Endrénk, meg a többiek a hivatalos tudománytól, avagy éppen az osztrák kamarilla cenzúrahivatalától váriák volna az elismertetésüket, mielőtt az egész magyarsághoz szólni merészelték volna. E helyett Zrínyi megírta a Német rnaszlag-török áfiumot, Berzsenyi ódát írt a magyarokhoz, Kölcsey megírta a Parainesis-et Kölcsey Kálmánhoz, Petőfi meg úgy beszélt a nép nevében, mint ahogy a madár énekel, mert nem tud máskép. Sőt Ady már oda is vágta önérzetes haragjában a hivatalos gondolkozóknak: „magyarkodóknak, ködevcknek, svábokból jött magyaroknak: én nem vagyok magyar?“ De odavágta azt is, hogy „én leszek a szürkék hegedőse“¹.

Az én helyzetem még könnyebb, mint az övék volt. Mert ha azt még lehet is vitatni, hogy van-e jogom a magyarság nevében beszélni, de hogy a saját osztályom, a dolgozó parasztság nevében aztán annál inkább van, a körül nem lehet vita. Nincs itt senki a parasztok között, aki a gondolkodás útján messzebb hatolt volna, mint én, de különösen nincs senki, aki annyira parasztnak maradt volna, mint én. Nem programmból persze, hanem kegyetlen muszájból. De rnég ha volna is, vagy ha lesz is, ez éppúgy nem jelentheti azt, hogy ne mondhasam el a magamét, mint ahogy Petőfi nem tette fe-

leslegessé az Ady szavát, vagy Táncsics nem tette teljeslegessé Csizmadia Sándor hangját.

Íz hát a mi ügyünk, az enyém, a tied és a többieké, akik utánunk jönnek és egy cseppet se törődj azokkal, akik kételkednek az illetékességemben. Mert ha te megértesz és termékennyé válnak benned a gondolataim, az lesz a legjobb bizonyíték. Ezért nem is magyarázok tovább magáról a gondolatról, nem próbálom fejtegetni, hogy mi a gondolat, hanem elmondom az élet és a világ különböző dolgairól, meg a magyar közösség ügye-bajairól, amit tudok. Csak azokról persze, amint az eddigiekben is hangsúly óztam már, amely ékre neked, mint közéleti embernek, feltétlenül szükséged lesz. A gondolkodás ugyanis — s ezt nagyon megjegyezd — nem önmagáért való logikai játék, nem elvont okoskodások fogalmakból font eszterlánc, hanem az életet minden vonatkozásban átható, friss, éber, eleven Értelmem. Ez teremt összefüggő termékeny egységet a nagy világtörvények és az emberi ösztönök között.

HARMADIK LEVÉL

Önmagammal való találkozásról.

„Ismerd meg tenmagadat!“ Ezzel kezdem, Lásd én is tudok idézni, ha mindjárt sokerezéves közhelyet is. De ezek a legfontosabbak, mert örök, gyakorlati igazságok, S ezeket mindenkinek újra és újra el kell mondani. Mert — sajnos — a legtöbben azzal kezdjük, hogy mohó tudásvágygal meg akarjuk ismerni a világot, s akikben akarat és erő van, azok mindjárt meg akarják váltani is. A szerényebbek meg legalább ^változtatni szeretnének rajta. De a legkevesebb s*^szinte mindnyájunknak első dolga, hogy az Igazságot, Szépséget, Szabadságot akarjuk kihámozni a fogalmi, gondolati zűrzavarból és fel akarjuk mutatni az emberek-

nek: „*itt van, lássátok, megtaláltam!*“ Azt pedig, ami nekünk a legfontosabb, hogy „*nem más találta meg, hanem én*“ — elhallgatjuk. Elhallgatjuk, de úgy cselekszünk, hogy ezt mégis észrevegye a világ, sőt ki is kiabálja és nekünk természetesen szeretetet, bizalmat avagy éppen hatalmat adjon cserébe. A tudósfélének elsősorban bizalom, a művészlélének szeretet, de a politikusfélelnek, különösen az igazi vezérnek, ezenfelül még hatalom is kell érte. Ő teljes, szintetikus egyéniség, tudós, művész, gondolkozó és harcos alkotó egy személyben, tehát neki teljes elismerés, mai divatos szóval „*totális*“ odaadás kell.

A legelső kérdés, amit én az „*Ismerd meg magadat*“ parancsa folytán felvettem önmagammal szemben, az volt, hogy mi hajt, mi mozgat engem. Azt hamar megállapítottam, amint még a Számadásban megírtam, hogy a becsvágy mozgat. Az én ösztönző démonomat úgy hívták, hogy „*különb akarok lenni!*“ Igaz, hogy ennek az őszinte beismerése sok ellenséget, különösen sok ösztönös ellenséget szerzett nekem. Világéletemben sohase kötöttem bele senkibe, még a tudatos sértésektől is tartózkodtam. S ha mégis néha irodalmi vagy politikai vitámban éles, hengegő vagy elbizakodott hangot használtam, ezt hamar észrevettem és más helyen vagy más alkalommal igyekeztem szerény őszinteséggel kiegyensúlyozni. És ládd, mégis sok ellenségem van. Nemcsak ellenfeleim vannak, ami közéleti munkálkodásnál magától értetődő, hanem valódi, gyűlölködő ellenségeim is vannak.

Miért? — Itt a magyarázat ebben a nagyígyényűségben, ebben a „*különb*“-ségre való törekvésben. Értsd meg: mindazok, akiknek a démona ugyanaz, mint az enyém, de erejük nincs hozzá, hogy ezt bevallják és önmagukat az emberek ítélete alá bocsássák, gyűlölnék engem, mert abban a bátor, őszinte önbírálatban vagyok erős, amiben ők gyengék, de erősek szeretnének lenni.

Ne higgy azoknak, akik azt mondják, hogy ez az? önmagunkkal való aprólékos foglalkozás, ez a gyökerekig hatoló önvizsgálat csak a mániákus individualisták bogara. Szerintük az igazi kollektivista ember nem beszél magáról, nem törődik magával, az csak a köznek él. Ilyen nincs. Az a tárgyilagosság, amely csak a rajtunk kívül álló világot vizsgálja s csak azt veszi tudomásul, de önmaga viszonyát a külvilággal nem meri vizsgálni, vagy nem szereti vizsgálni: áitárgyilagossáé. Aki elrejtí önmagát: oka van rá. Képességeiben, hajlamaiban, jellemében takargatnivalója van, ami ártana a közösségben eszével, bátorságával, vagy egyéb hasznos tulajdonságával már megszerzett vagy megszerzendő tekintélyének. Az elrejtözés épp olyan betef dolog, mint az exhibicionizmusnak nevezett, színésziésen túlzóü önleplezés.

Látod, ezzel a pár mondattal újra okot adtam az ellenem való tudatalatti gyüülközésre. És pedig; éppen azért, mert a tudatban megcáfolhatatlan igazságokat mondtam ki. De nem törözhetek vele, hogy az idősebbek, vagy a velem egykorúak támadnak-e vagy sem, mert most az a feladatom, hogy a te utadat egyengessem. Ehhez pedig nélkülözhetetlenek ezek a személyes tapasztalatok.

De ez az igazi tárgyilagosság is. Személyi ügyeim csak annyiban érdeklík a közösséget, amennyiben tanulságot adnak más személyeknek hasonló esetben. Ne hagyjuk hát ki magunkat a játékból. A társadalmi küzdelmekben, a politikai harcokban és a gondolati vagy művészi alkotásban ott vagyunk mindnyájan testtől, lelkestől s csak akkor vagyunk jó helyen, ha tisztáztuk önmagunkban, hogy kik vagyunk, mik vagyunk, mit érünk másokhoz viszonyítva és mire vagyunk alkalmasak. Ha az ember keresztény vagy szocialista, avagy ha író, művész, tudós, vagy politikus, tudnia kell, hogy miért az és miért nem más. Az a közönséges magyarázat, amit te is ismersz, hogy az ember azért szocialista, mert osztályhelyezete parancsolja, a vezetőkre alig vonatkozik s még a tömegekre is csak félig. Nem kell, hogy a számtalan példát fel-

toroljam, elég ha Marx, Engels, Lenin, Kropotkin, Bakunin neveit említem, akik felülről lefelé fordultak, míg viszont Mussolini, Hitler, Mac Donald meg alulról felfelé törekedtek. Később majd beszélek erről részletesebben, most csak azért említem fel, hogy óvakodj a közönséges magyarázatoktól. Nagyobb dologról van itt szó, mint pusztán véletlenekről. A nagy ember, a vezető azért lesz az egyik ilyen, a másik amolyan párti, niert egyéniségének ez felel meg, ő csak ebben a közösségben, ennek az eszmének a vonalán tud alkotó lenni. Nevet, karriert, hatalmat, tekintélyt, becsületet mindenki csak azon az elven szerezhet, ami az ő egyéniségének legjobban megfelel. Asszisi Szent Ferencből nem lehetett Machiavelli, mert ő csak Szent Ferencnek, az állatok és növények barátjának volt alkalmas, s abban a korban az ilyen ember csak így érvényesíthette önmagát, Machiavelli viszont a hatalmas emberek barátjának volt alkalmas, mert az akkori hatalmasoknak olyan elvek kellettek, amilyeneket Machiavelli hirdetni tudott.

Aki ezt felismerte magában, abból nagy ember lesz. Nagy alkotó vagy nagy romboló, de mindenképpen helyet teremt magának a világban. Hogy az egyik egy osztályhoz, a másik egy dinasztiahoz fűzi-e hatalmi vágyát, az nem változtat azon a tényen, hogy önmagát akarja érvényesíteni. Persze, önmaga érvényesítéséhez közösség kell, osztály kell, párt kell, hadsereg kell, ezeknek pedig eszme kell, hogy meghódítsa vele őket, mert különben a hatalmi vágy meddő sóhajtozás marad. De azt értsd meg: mindenki azt a pártot, urat, eszmét választja, amelyik az ő egyéniségének, szellemének, jellemének megfelel. Mindenki csak az lehet, amire való. Ez magyarázza meg, hogy miért lett a herceg Kropotkinból forradalmár, tudós Kropotkin, és miért lett a kőműves Mussoliniból duce Mussolini. Ne feledd: egyikük sem utasította el az erőszakot. Csakhogy mindegyik más-más párt és eszme erőszakát fogadta el.

Megesik ugyan s a kisebb tehetségeknél gyakori hogy valaki nem találja meg az egyéniségének pártot, vagy eszmét, ez azonban nem a fenti

törvényt cáfolja nieg, hanem az ő alkalmatlanságukat bizonyítja. Az igazi nagy embert éppen az teszi nagygyá, hogy megérzi, valami csodálatos belső szimattal megtalálja hogy az ő képességei hol is vezethetnek siketre, milyen pártnak, milyen eszmei vagy osztályközösségnek van ő rá szüksége, így találkoznak az igazi nagy emberek a nekik megfelelő történelmi korszakokban a nekik megfelelő pártközösséggel és eszmével. Ha az eszme esetleg hiányzik, majd megcsinálják ők maguk. Világos példa erre megint Mussolini, aki előbb jutott hatalomra, mintsem az eszmét megfogalmazta volna. És pedig azért, mert a fasizmus történelmileg időszerű volt. A világháborúban megbukott vérszegény olasz liberalizmust nem lehetett feltámasztani, vagy szocializmusnak kellett jönni, vagy fasizmusnak. Mussolini az utóbbit választotta.

Amikor én ezt így felismertem, akkor már nem volt többé zavar a magatartásomban. Az a beképzelt-ségnek látszó biztonság, amivel az életben és az irodalomban mozgok s ami olyan sok titkos ellenséget szerzett nekem, ebből ered. Tudom, hogy mire vagyok alkalmas és azt csinálom. Régebben nem tudtam, politikus vagyok-e, vagy író, ma már tudom, hogy ezek nem merev ellentétek, hanem egymást kiegészítő adottságok. Az igazi gondolkozó-író politikus is, ha helyén az esze és a szíve, mert csak a közösség elemi dolgai-ban való jártasság és a közösség legmélyebb érdekeivel való azonosulás emelheti igazi róva. Viszont az igazi politikus gondolkozó is, mert ha nem az, akkor csak utcasarki szájjártató, aki minden alkalommal és minden helyen mást beszélhet, mert senki sem tartja számon, hol, mit beszélt, s ha számontartaná is, nem tudja megfogni, mert sehol sem volt mélyen járó, amit beszélt.

Író lettem, mert azzá kellett lennem. Akaratomnak, becsvágyamnak a mai magyar világban, különösen a paraszti világban nem volt más útja, más lehető-

sége. Az olcsó megalkuvó politizálás nem felelt meg nekem, történelmi nagy munkához nem volt alkalmas az idő s nem volt alkalmas paraszti osztályom se. A gondolkodás útján azonban elég hamar és elég könnyen tájékozódtam s majd később a kifejezésben is megtaláltam a saját hangomat, s saját formámat, így most már biztos vagyok önmagamban, életemnek van tartalma, van célja s ez pedig, amint a Számadás előszavában megírtam: a közösségi öntudat formálása. Többet egyelőre ne várj tőlem. Ez írói munka, de távolabbi hatásában politikai értéke van.

Ennyi, azt hiszem, elég neked, hogy megértsd: miért is nem művelem az olcsó olvasmánygyártást, ami pedig könnyű erkölcsi sikert és biztos anyagi boldogulást jelentene. Elég, hogy megértsd, hogy miért mindig csak olyan dolgokról írok, amelyeket, ha kevesen olvasnak is, de az egész közösség, vagy legalább azon belül a saját osztályunk és a saját világnézeti közösségünk ügyeihez szólnak. Mert ha kevesen olvasásák is, de biztos, hogy a legjobbak olvassák és ez nekem elég.

Ugyancsak azt is elintéztem így, hogy miért vagyok éppen szocialista. Amint az előbb mondtam, az osztályhelyzet csak kiinduló pont, ugyanebben a helyzetben még néhány millió paraszt él s mégsem lesz mindből sem író, sem szocialista. Én azért lettem, ha szabad így mondanom, mert született demokrata vagyok. Olyan hatalom, amelyet csak külső erővel, az emberek testi valóságára gyakorolhatnék, sohase csábított, s ha volt és van bennem becsvágy, az nem külső uralomra, hanem a belső lelki vezetésre irányul. Ilyen természettel az ember csak szocialista lehet. Hogy vannak másforma szocialisták is, az nem jelent semmit. Ágoston és Szent Ferenc is keresztények voltak, Marchiai Jakab és Torquemada is annak tartották magukat. Hogy ki micsoda valójában, azt nem az ösztönök és világi hatalmak rabságában szenvedő embercsoportok pillanatnyi hangulatai, hanem a közösség örök érdekei döntik el.

NEGYEDIK LEVÉL

Az eszmével való megismerkedésemről,

Az előbbi levélben azt írtam, hogy én szükségképpen lettem szocialista, mert született demokrata vagyok, a külső erővel megszerezhető hatalom soha sem vonzott, hanem csak a lelkiekre való hatás csábított.

Ezt azonban könnyű ina már így egy mondatban kimondani, de nyiladozó gyermekkoromtól kezdve legalább harminc esztendő telt el, amíg ilyen egyszerűen, egy mondatban megfogalmazhattam. Milyen életsorson, milyen egyéni bajokon keresztül jutottam idáig, azt már megírtam a Számadásban, az eszmével való találkozás külső jeleit és külső indokait is érintettem, de a legbelső indokokat még nem mondtam el, mert még én élőt lem is homályosak voltak.

Azt már egyéb írásaimból s a magad tapasztalataiból is tudod, hogy a magunkfajta parasztgyerekekben, ki eljut odáig- hogy feltör a népi mélységből, valami egészen kivételes becsvágynak kell lennie. Sok paraszt törekedik kifelé a paraszti sorsból. Az egyik úgy, hogy vasutas, postás, csendőr rendőr, hivataloszolga vagy boltiszolga lesz, a másik iparosnak megy, a harmadik a vagyonszerzés útján próbál feltörni, de a művészet, az irodalom, a magas gondolat s általában a közösségvezetés világába nagyon kevesen törekednek alulról. Ha vannak is néhányan, azok jórésze már gyermekkorban kiugrik a paraszti sorsból, mert a szülők vagy a tanítók szándékai szerint felsőbb iskolába mennek s majd ott kapják meg az indítást, ott ébred fel bennük a magas becsvágy, a közösség nagy dolgaiban való részvétel kivételes vágya. Vagy pedig ott fojtódik el, ami szintén gyakori eset.

Az én esetemben az természetes volt, hogy mint cseléd- és napszámos gyerek önkéntelenül is lázadtam a sorsom ellen. Ezt te is tudod magadról. Az is magától értetődő, hogy amikor az értelmem nyiladozni kezdett, azokhoz vonzódtam, akik szót emeltek, avagy

éppen harcoltak is a szegények és elnyomottak ügyében. Ez azonban még csak egyszerű visszahatása a sorsomnak, így osztályunk minden értelmesebb embere volt már szocialista. Majd a próba folyamán aztán az egyik meg is maradt, a másik meg a könnyebb végét választotta. Elment a hatalmasokat szolgálni, vagy pedig megpróbálta a munkássors megkerülését valami üzletelés által.

Az ilyenek belefáradtak a kitartásba és olcsó ravaszsgal morzsákat vagy konckokat próbáltak elszerezni a hatalmasok asztaláról.

Mindez azonban a tömegember sorsa, bármelyik oldaláról *nézzük* is. Az én belső indokaim ezen az egyszerű osztályelégedetlenségen túl éppen alkotásra vágyó természetemnek megfelelően, más forrásúak voltak. Az egyik az, amit már említettem, hogy Ickel-alkat szerint való demokrata vagyok és csak testvéri összetartásban élő közösségben érzem magam jól.

Másik az, hogy világéletemben mint cseléd, nap-számos, katona, fogoly, rab, gyárimunkás, pályamunkás és *mezei* munkás sohasem értem el, hogy közvetlen feletteseim, akik nekerr parancsoltak, okosabbak, vagy műveltebbek lettek volna nálam. Elképzelheted, te, akinek bizonyára vannak ilyen tapasztalataid, hogy micsoda józan mértéktartásra, milyen rejtőzködő, óvatos szerénységre volt szükségem, hogy ezek a csőzők, kerülők, ispánok, művezetők, előmunkások, káplárok és foglárok észre ne vegyék, hogy mennyire fölöttük állok. Vagy ha észrevették is, milyen szorgalommal, önme^tagadó türelemmel, figyelmes, gondos, jó munkával tudtam kiegyensúlyozni alacsonyabbrendűségük-ből eredő ellenérzésüket. Gondolhatod, hogy senki sem szereti, ha keresztüllátnak rajta. Jaj annak, aki ezt észrevéteti fellebbvalójával!

Én ezt szerencsésen elkerültem. Amire a felette-seim megismertek vagy csak megsejtették, hogy több vagyok mint aminek látszom, akkorára már gondos, jó munkával, óvatos okossággal és a szabályokhoz önként ragaszkodó fegyelmezettségemmel lefegyvereztem őket. így elértem azt, hogy nem volt sok bajom velük,

sőt néhol és egyesek valóban becsültek is. Az ilyenek aztán Tio szerénységgel érvényesítették felettem való hatalmukat, amit én, nagyon okosan, sohase tettem vitássá és külső tekintélyüket, amivel a világ előtt tartották magukat, nem ingattam meg. Mindig az volt az elvem, hogy nekem itt csak a testi munkámért fizetnek, okosságomra n^ncs szükségük, s ha mégis segíték velem, hát nem távoli uraimnak« hanem közvetlen feljebbvalóimnak segíték, de csak úgy, ha szükségük van rá és maguk kéri.

Elhíheted, hogy ez nehéz munka volt, sokkal nehezebb, mint az irodalomban vagy a társadalomtudományban való tájékozódás. Mert amíg a szellemi eligazodást kedvemre csináltam, emezt önmagam, belső szellemi igényem és önérzetem ellen kellett erőltetni. Mindig azt mondtam magamnak, ha valahol szolgálni, hallgítani, vagy éppen kussolni kellett, hogy a hivatalos ruhával és a szerszámmal együtt türelmet is vételezni kell. De ezt nem a gazdától, a kincstártól vagy intézménytől, hanem önmagamtól, legbelülről, a szabadságra, igazságra, a távoli, magas világosságra törekvő emberi leiektől, amelynek éppen mert nagy céljai vannak, el kell viselnie az apró bajokat, nem szabad megvetnie az apró eszközöket és nem szabad eldobnia a nagy célokat pillanatnyi látszatsikerekért, amelyeket az indulat fellángolásai hozhatnak. Ha már az ember lázadozik, hát ne a káplár vagy a munkavezető ellen lázadjon, aki maga is kicsinyke eszköz, hanem a világrend ellen, amely ilyen esztelenül van berendezve, s amely ilyen zűrzavart teremt az emberi értékelésben és munkabeosztásban.

Ezért aztán olyan világra vágytam, amelyben nem kerülhetnek alulra az okosok és a jellemesek, hogy a madáchi hasonlattal szóljak: nem kell széklábat faragni Michelangelóknak. Helyesebben, legalább már azután nem kell széklábat faragni ok, amikor bebizonyították, hogy ők Michelangelók. Mert addig, amíg ez kiderül, igenis mindent csinálhatnak, ez nem árt, hanem használ nekik. Az igazi nagyemberek nem a kultúra üvegházában, hanem kinn az életben, a harcban nőnek fel

Ma azonban úgy áll a helyzet, hogy sok Michelangelo még azután is széklábat farag, amikor már bebizonyította, hogy többre hivatott. Éspedig azért, mert születésénél fogva nem jó oldalon helyezkedett el s csak emberi és alkotási önérzete feladásával, mint kegyenc kerülhetne a napos oldalra.

Énnekem hát a szocializmus nemcsupán az üres. gyomornak a megtömését, nem is csak a jogban és hatalomban szavazatokkal kiporciózott részesedést, hanem szabadságot és egészséges kiválasztódást is jelentett. Az legyen mindenki, ami akar és tud lenni. Alkalmasságát hadd próbálhassa ki a tehetséges ember azon a területen, amelyen úgy érzi, boldogulni fog, mert csak így lehet belőle egészséges és a közösségre: hasznos ember. Akkor is így van jól, ha kitör és feljut az élre, akkor is, ha a próba meggyőzi, hogy nem juthat tovább, megnyugszik és helytáll ott, ahova elért, ahova a közösség állította. Mert az ilyen megnyugvó ember legfőbb céljának ettől kezdve a becsületet tekintti: csak ez ad az életének erkölcsi tartalmat.

Ezt különben már sejthetted abból is, hogy eddig is sokat írtam a szelekcióról, a jó és szabad kiválasztódásról, S erről írni kell mindig, mert én a magam sorsából győződtem meg róla, hogy nemcsak a testi éhség kínozhatja az embert, hanem a szellemi éhség is. Én ismerem mind a kettőt.

A harmadik nagy belső indok az, hogy nem voltam soha és nem vagyok megelégedve az emberekkel, akik körülöttem élnek. Azt szeretném, ha az emberek, s úgy a magyarok, mint a többiek, testileg-lelkileg egészséges, szabad, dinamikus és mégis fegyelmezett emberek lennének. Itt azonban, ahol én felnőttem és élek, de mindenütt, ahol megfordultam: iskolában, gyárban, kaszárnyában, mezőn, gyülekezetben és szervezetben, sok szép és igaz dolgot, sok kedves és jó embert találtam, sőt a rossznak látszó emberekben is sok jó tulajdonságot láttam, de bizony őszintén meg kell mondanom, ezt a szépséget, jóságot elborította a nyomorúság szennye, vagy a tudatlanság, gonoszság,

kenyéririgység piszkos iszapja. Az emberek nagy része, amint testileg megtört, csúnya és nyomorék, azonkepen lelkiileg is tudatlan, könnyelmű, részeges, kegyetlen és lomha, hn sohase tudtam keresztényi bele-nyugvással tudomásul venm, hogy Isten akarja így, nem tudtam hberal-nihilista ölcnnnyel elintézni, hogy elvégre állatok vagyunk és ne várjunk sokat magunk-tói. Mert láttam, nogylia az állatoknak is vannak hibáik, ha ialánkak, irigyek és kegyetlenek is, de legalábo nem részegesek, nem hazudozók, nem aljasok. Ravaszok vagy kegyetlenek, vérengzők vagy lusták, de mindez L természetükből eredően teszik. Az ember azonoan természete ellenére teszi, s ha mégis romlott: életrendje miatt romlott. Meg keli tehát változtatni az embert is a környezetével együtt, hogy ne gonosz rab-szolgaiiyájak, hanem szabad emberek közössége... legyenek a nemzetek, tehát a magyarok is, le is tudod, hogy az igazi szocializmus nemcsak a társadalmi rend átalakítását, hanem az ember megváltoztatását is jelentí. L·z bizony nagy feladat, talán még nagyobb, mint az elsu. De hát miére csak a kis feladatokra vállalkozunk/ „Ha lenni akar, legyen.“ ismered népünknek ezt a szólását, a magyar természet nagyon is hajlamos rá, hogyha egyszer a tétlenségből kiszabadul, a „mindent vagy semmit“ nagyvonalú szempontjait fogadja el, Ez a lelkiiség egyenesen arra utal bennünket, hogy ezt a nagy feladatot mi is, talán még más kis népek előtt megpróbáljuk, őszintén szólva, ha nem hinnék abban, hogy az embert, tehát a magyart is meg lehet változtatni, akkor nem volnék szocialista, de akkor nem volnék semmi sem, legfeljebb valami hitetlen éldegélő senki. Nekem, amint más írásaimból tudod, nem a tele jászlon nyugalmasan kérődző ember az ideáalom (ezt a csúnya vágykcpet az állatian éhező ember termelte ki), hanem a szabad, harcos, öntudatos és legyelmezstt crnber. Olyan fegyelmezett ember, aki még zabáló hajlamait, kényelemre törő állati lustaságát is fegyelmezni tudja. A szabadság alatt sem csupán a közkeletű politikai szabadságot értem, hanem a cselekvés, alkotás szabadságát, a próbálko-

zás, az erőfeszítés lehetőségeit szeretném biztosítani minden ember számára.

A szocializmus hát nekem az egyetemes szabadságészme. Csak benne látom a testileg-lelkileg felszabadult embert, benne látom osztályom, fajtám felszabadulását is. A hűbériség lefojtotta a szabad magyarokat, a kapitalizmus meg nem szabadította fel.

Később majd beszélek róla, hogy milyen öröm nekem már ma is, ha diákok és ifjúmunkások között uiáf látom a szellemileg új embert és milyen öröm, ha egy csomó egészséges, jólfej lett parasztfiatalban, akiket még nem nyomorított el a rongy élet, látom azt a szép emberfaját, amilyennek lennie kellene a magyar népnek, és amilyen egy jobb rendben lehet is. És semmi szörnyűség, még a legsivárabb nyomorúság sem háborít fel jobban, mint ha látom, hogy a m. gyermekeink, a parasztok, munkások fiai-lányai, a testi satnyaságuk és rosszulöltözöttségük miatt nern vehetnek részt az egészséges fiatalság közös örömeiben, játéokban, dalban, táncban. Úgyis olyan kevés örömet ad a dolgozók élete, hogy az a rend, amely mÉL ezt is elrabolja a fiataloktól, már nern rend többé, hanem rendtelenség.

Tudom, azt mondják neked a hitetlen okosok és a kényelmes gyávák, hogy ábrándok ezek csak. És hivatkoznak az eddigi sikertelenségekre, amelyeknek, persze, ők az okai, mert minden eszközzel küzdenek a sikere ellen, de erről nem beszélnek. Nos, hát mondd meg nekik, ho^y küzdeni csak szép ábrándokért érde-me 3. Talán inkább az enyhén gömbölyödő pocakon áthúzóJó kispolgári aranyláncért, a hatfogásos ebédért, a fényűző lakásért va^y a hatalomért küzdjön a feltörekvő szegény ember? Embere válogatja, ki mit tart érdemesnek a küzdésre. Hívei és harcosai ennek az eszmének is vannak, a hörcsögbölcseletnek is. A küzdelem régi, de a jó észnek már felül kell kerekednie, mert az emberiség élete van veszélyben a földön elvadult háborúi miatt. Az emberben lévő gonosz, most raar intézményesen örli az emberiség életerejét, Viszsa kell szorítani a gonoszt az egyénbe, ahol mindenki

önmagában vívja meg a jó és rossz harcát, mert így már a faj pusztul bele. Tehát értsd meg: a szocializmus nem ábránd, hanem az egyetlen történelmi lehetőség, amely a jövőbe vezet. Ezért van tele a világ vele, még ha álnevek alatt is.

ÖTÖDIK LEVÉL

Magyarságom végleges és végzetes felismeréséről

Mit ér az ember, ha magyar? — micsoda a magyar? — ezeket bizony én már csak akkor ismertem meg véglegesen és örökre, amikor mint író érintkezésbe kerültem a fölöttünk állókkal és a félmagyarokkal, meg a nem-magyarokkal is, Amíg csak a mieinket, a parasztokat ismertem, addig nem tudtam, hogy mi a nem-magyar, s így azt sem tudtam, hogy mi a magyar. Majd itt-ott, urak és polgárok között, ahova véletlenül botlottam, vagy meghívásból kerültem, ott vettem észre, hogy hohó, ezek itten másféle népek, mint araiyeneket otthon én megszoktam. Eleinte csak azt hittem, más osztály, de azután láttam, hogy egyúttal más kultúra s talán más faj is. A mieink, a paraszt-magyarok soha nem úgy néznek rám, mint valami csodabogárra, mint valami hortobágyi érdekességre, hanem vagy szeretettel, vagy gyűlölettel, de mindenképpen természetesen és főleg olyan észrevehetetlenül, olyan belső szeméremmel, ízléssel és mértéktartással, ami a magyarnak már természetében van, A szembedícsérés és a nyálás hízelgés a szolganépek sajátja és a magyar törzs legbensejében, még ha le volt igazva is, még ha lapulnia kellett is, nem volt soha szolganép, mert nem vált meggyőződésévé, hogy a szolgáló élet. Még koldusnak is szemérmes, ravasz vagy mogorva, de nem cigányosan hízelkedő a magyar. Amelyik koldus már csúnyán hízeleg, azt utálja a magyar ember. Amelyik magyar ember ilyen, azt már megron-

tolták gyökeréig a hosszú elnyomással és nyomor ússággal.

Ebben a felismerésben sokat segített az is, hogy az igazi magyar értelmiségiek, úgy a diákok, mint az öregebbek között ugyanazt a kedves magyar magatartást találtam, mint a parasztok és a magyar munkások között. Nyílt, közvetlen hang és magatartás vett körül és — mit tagadjam — jól éreztem magam közöttük, mégha elvileg nem is voltunk egy véleményen. — Hiszen ezek is a mieink, — így éreztem — ha taian a nyelvük és a modoruk nem is olyan egyszerű, mint a parasztoké. És mertem közöttük mindenről beszélni, mertem közöttük őszintén szocialista lenni, mert éreztem, ezek nem szaladnak a rendőrséghez besúgni, hogy mit beszéltem, mégha nem is a szájuk íze szerint beszéltem. Lzek magyarok és a magyarság az én szememben, de a műit magyarjai szemében is: a nemes gondolkozás és a nemes magatartás. Megvan ez más népekben is, különösen a szabad népekben, de más a stílus, más a forma. Igaz, a magyarok között is vannak nemtelen magyarok, vannak rongy emberek szépszámmal, de ezek rossz magyarok, ilyenek minden népben vannak, de azért mégis minden népnek van saját külön jellemképe, amelyet a rendes emberek összessége és ezeknek a rongy emberekkel való magatartása iejez ki. És persze, a rendes embernek is és a rongy embernek is minden népnél más a típusképe. Vannak népek, amelyek még csak ügyes, élelmes embernek nevezik azt, akit a magyar már rongy embernek tekint. Például Amerikában és az európai déli népeknél, a Balkánon és a Közelkeleten még becsületes kereskedőnek tekintik azt, akit a magyar már aljas gazembernek nevezne. Még egy megbüntetett verekedőt, sőt megtévedt tolvajt, rablót is többre néz, mint egy büntetlen életű, de észrevehetően csalárd kereskedőt. Nem tehetek róla: én is így vagyok vele. Itt nem az ész, hanem valami sajátságos belső ízlés parancsol. S ez nemcsak a nemességből származó mai magyaroknál van így, hanem a paraszt magyaroknál is. Ezért olyan nehéz a magyart átvezetni a gazdasági pályára,

hiába rimázkodnak neki az összes miniszterek és hiába, duruzsolják ezt a fűiébe az összes tanárok. Mert bizony e tanácsadók jórésze, különösen magyar része, szintén nem szeretne kereskedő lenni. Én se, hát mit hányjam a szemükre?

Másik tapasztaltom más irányból való, de ugyanide, vagyis magyar elégedetlenségemhez vezet. Tudod, hogy türelmes ember vagyok, nem magamra erőltetett próíéiáskodó nagyképűségből, hanem természetemnél fogva. S aztán az elvem is a türelmes komolyságot parancsolja. Latom a hibáinkat, a iellengős kezdéseket, az elrugaszkodó indulásokat és a síratnivaló abbaniaradásokaí, lehat azt hirdetem, és a magatartásommal is azt igyekszem példázni, hogy elé o volt a hangulatemberekből, A magyar író és a magyar politikai vezető ne hangulatok hatása alatt írjon, beszéljen vagy cselekedjen, hanem egyetlen elszánt hangulat uralkodjék rajta örökké: kitartani és nem alulmaradni!

És még s, hiába vagyon ilyen türelmes, amikor me^ismenem azokat az embereket, részint személyesen, részint szellemükben, akik a nagyvilág előtt miniket képviselnek, hát felháborodtam. Kát ezek,, hát ilyenek mulatják be a magyart a világnak? És szégyenkeztem, hogy mit szól az igazán művelt és okos l üliöldi, mit szól a ínom ízlésű francia, az okos angol, ha mejiátja ezt a talmi kultúrát. Mit szólnak a kultúrpolitiknsainkhoz, mit szólnak a lefordított rossz könyvekhez, mit szólnak a szerte kóborló újságíróinkhoz és művészeinkhez? — Hát ezek a magyarok? — hát ilyenek a magyarok? — és csalódottan Aírikára gondolnak, Nem Ázsiára, mert Ázsia ma már a művelt világ szemében nagy dolog. Kultúra, magatartás és erő.

És persze elfordulnak és nem törődnek velünk. Mert őket csak Zrínyi és Csokonay érdekelhetné, Petőfi és Vörösmarty, Ady és József Attila, nem pedig — de hagyjuk a neveket, nem is érdemesek a megemlézésre, de nem is szeretnék senkit se bántani, talán ők se tehetnek róla, hogy elfoglalták a mieink helyét. Ők csak ösztönüket követték, amikor szorgalmasan

dolgozóitak az előrejutáson, viszont a mieink is az ösztönüket követték, amikor gögösen vsszahúzódtak, amikor Vörösmarty megírta a „Vén cigányt“, Petőfi a „Kutyák és farkasok dalát“, Ady azt, hogy „én nem leszek a szürkék hegedőse“. Meg támadni sem érdemes őket, csak azt mondani, hogy nincs közünk hozzájuk,

Mert mit is csinálhatnak odakínn ezek a mi másodrangú kuliúrképviselőink? Vagy magyarkodnak és íemosolyogiatják magukat, vagy összeülnek az ottani másodrangúakkal, mert az elsőrangúak biztos ízléssel felismerik őket és elhúzódnak tőlük, összeülnek, mondom, az ottani ilyenekkel és felfedezik, megállapítják, hogy mennyire hasonlítanak egymáshoz. S hogy ebből következőleg mennyire világos, hogy a magyar is egy európai kultúrnép, Még talán azt is elmondják, hogy vannak olyan alföldi falvaínk, amelyeknek a külvárosát Parisnak és Londonnak hívják. De hogy milyenek ezek és hogy milyen a bennük lakó nép sorsa, arról bizonyára hallgatnak, mert az nera olyan látvány, mint a Duna a Margitszigettel vaŷy a Halászbástyával.

Erről a nagyvilággal való ferde viszonyról mindig eszembe jut az első pofon, amit *a* magyar érzésem még süldő gyermekkoromban kapott. Még a háború előtt olvastam egy radikálisan 48-as újságban, hogy valami svédek jártak Budapesten, akik nem elégedtek meg *azzal*, hogy megnézzék a fővárost, elvégre ez majdnem olyan mini Berlin vagy Stockholm, vagy mint a világ bármely fővárosa, legfeljebb, hoŷy szegényesebb és talán több fekete és pockos férfi és több rövidíábú nő járkát az utcáin, mint a svédek fővárosában. Ezek tehát kimentek a falvakba is. De persze, nehogy messze kerüljenek a dunaparti szállodától, hát csak ide Buda környékére. És meglepetve látták, hogy ezek a magyarok nem is afféle ázsiai lovas tatárok, hanem a germán fajnak egy elmaradott keleti ága és a budakeszi nyelvjárásból mindjárt germán nyelvelemzésbe fogtak. Nem tudom, mennyit túlozott az ügyben az az újság, de hogy nagy hatással volt reám, arra bizonyíték, hogy 30 év ügye baja közt sem felejtettem el. Éspedig

azért, mert lépten-nyomon eszembe juttatják a mai körülmények. Csak nemrégiben is egy franciának, mert a nyelvén nem értettem, kézzel-lábbal kellett magyaráznom, amikor egy szentisváni körmenetet végig néztem, hogy azok a falusiak, akik mindjárt a papok után mennek nem a mieink, nem a magyarok, hanem a környéki németek. Nem mintha haragudnék a németekre, sőt a íalumbli németeket nagyon is kedvelem, hanem csak azért, mert ez az igazság.

Egy másik nagy tapasztalatom, ami szintén a magyarságom felismeréséhez vezetett, hogy amikor megismertem egy csomó embert, akik itt a mi népünk sorsát intézik, hát rájöttem, hogy ezeknek egy része nem magyar, másrésze rossz magyar. Ilyen tehetségeket a magyarság szépszámmal tudna adni s ezek talán annyival többet is érnének, hogy van bennük vérré vált magyar jellem és magatartás. Csak a rutin, az évszázados uralomban megszerzett biztos mozgás az, amivel fölöttünk állnak. És persze azzal, hogy jól ismerik a nyugati polgári jogrendet és tulajdonrendet, amit a mieink, úgy látszik, már nem tanulnak meg soha. Hiszen látjuk, hogy még a meggazdagodott parasztjaink és kispolgáraink is inkább dzsentrivé alakulnak, mint komoly polgárrá. Ezt nem helyeselve állapítom meg, hanem csak mint tényt jegyzem fel.

Amikor ezeket így felismertem: nagy belső megnyugvással szállott meg. Hiszen nem vagyunk mi silányabbak, mint a többi népek, csak mások vagyunk. De ez a másformaság nem tudott kibontakozni belőlünk, csak egynéhány nagy magyarban. Hiszen aki itt valaki volt, az jórészt magyar, vagy szlávval beoltott magyar volt. Aki itt nemes magyar volt — nem királyi nemes, hanem nemes gondolkozású magyar, — az is a miénk, mindegy, hogy paraszti, vagy nemesi származású volt-e. Nem sorolom fel a múlt nagy magyarjait, ismered őket, s ha rájuk gondolunk, nyugodt lélekkel mondhatjuk Zrínyivel, hogy nem vagyunk alábbvalóak senkinél. Csak mások vagyunk és persze szerencsétlenek vagyunk. Szerencsétlenek vagyunk, mert magyarságunkban, ős balekségünkben néha-néha hebe-

hurgyán cselekszünk, bolond módra nagylelkűek és könnyelműek, áldozatkészek vagyunk, azért maradtunk le. Ostobán felőröltük egymást nagy testvéremekkel, a törökkel, akiket egyébként arab maszlag mérgezett és rontott meg, mert sohasem bírták megemészteni a bevett idegenszellernű kultúrát. (Erre bizonyíték a mostani kemalista feltámadás.) Gondolj rá, hogy mi lett volna, ha megegyeztünk volna velük és együtt megteremtettük volna a magyar Középeurópát. Bethlen Gábor megpróbálta és megmutatta, hogy mit lehetett volna itt csinálni. Sajnos, csak egy BetLien Gáborunk volt és a népünk is elfogyott már akkorra, nem volt kire támaszkodniuk a nagy és igaz magyaroknak. Elképzelnéd pedig, hogy milyen ország volna itt, és mennyi magyar élne a Kárpát medencében, ha a Hunyadiak néhány millió magyarját nem pusztítják el a törökök és a Zápolyák. De ne ábrándozzunk még visszafelé se! Most már csak a mai helyzetből kell kiindulni, mert különben sehova se érünk.

Ismétlem, én nem mondom, hogy azért, mert magyarok vagyunk, általában különbek vagyunk. Dehogy: az ilyesmi gyerekes hencegés, nem magyarság, csak magyarkodás. Másutt is emberek élnek, harcolnak, verkednek, gondolkodnak és alkotnak, s nem rosszTab“bul, mint minálunk, hanem sok helyt jobban is. Én csak azt mondom, hogy mások vagyunk, mint ahogy a franciák, olaszok, németek, angolok mind erős, hatalmas kultúrnépek és mégis mások, más vezetési mód szerekre, más közösségi magatartásra van szükségük, így nekünk is saját magunknak kell kikínlódni magunkból a nekünk megfelelő formát. És itt engedjenek meg idegenből jött vezetőink, már nem hisszük tovább, hogy mi nem vagyunk alkalmasak. Ellenkezőleg, már azt hisszük, hogy ők nem alkalmasak, Bizonyíték rá az ezeréves kínlódás és bizonyíték a mai egyhelyben ragadás. Engedjenek hát minket, hadd próbáljuk meg mi kihúzatni a kátyúba ragadt magyar szekeret. Ha nekünk se sikerül, akkor majd letesszük a fegyvert és ueismerjük, hogy nem erre a világra való népek vagyunk. Az idegenből jött magyarok meg segítsenek ne-

künk, ha igazán jó magyarok, de bocsássanak meg nekünk, a gyepelőt a saját kezünkbe szeretnénk venni, mert a mi lovaink csak a mi nyelvünket értik, csak a mi szép szavunkra vagy káromkodásunkra indítanak. Ez világos beszéd és meg kell érteniök az idegenből jött igaz magyaroknak is. Mi nem tagadunk ki senkit. Ki hánytá valaha szemére a Petőieknek, hogy ők csak olyan jött magyarok? Soha — senki,

Ezekből a felismerésekből származik a biztonság, amellyel én ebben az idegen világban mozgok, s amelyei éppúgy sok ellenséget szereztem magamnak, mint a következetes elvi szocializációval. Ne íeledd, amíg alkalmazkodunk, amíg jó szolgák vagyunk és megelégszünk a második hellyel, addig kedvesek vagyunk. De mihelysl teljes joggal és a nu.gas magyarság fölényével állunk ki, már ösztönösen ellenségnek éreznek minket. Nem tehetek róla, talán nem is rosszszak, de nem tudnak szeretni bennünket, mert érzik, hogy ők ilyenek nem lehetnek soha. így aztán lehetek én százszor nemzetközibb szocialista itt bárkinél, vannak, akik nem szeretnek és lehetek akármilyen igaz és jellemes magyar, szintén vannak, akik kí nem állhatnak. S ha ez így van, ideje, hogy kimondjuk, amiről különben egész könyvet írtam (Szocializmus — nacionalizmus), hogy itt nemcsak egyszerű osztálykérdésről, hanem magyar kérdésről is szó van és nekünk, magyar dolgozóknak és magyar értelmiségieknek mind a két felszabadulásra múlhatatlanul szükségünk van. Hogy melyik jön, vagy melyik jöjjön előbb? Azt hiszem, hogy egymás nélkül nem jön, mert nem is jöhet. S nekem, aki magyar is vagyok, paraszt is vagyok, író is vagyok, ha már felismertem ezt a kettős felszabadulási szükséges tudatosítani, hirdetni is kötelességem. Nehéz ügy, Nem kell, hogy beszéljek neked Ady sorsáról: ismered. De ezt a harcot meg kell vívni. Ez az ország vagy a magyaroké lesz, vagy nem lesz! Ismered az aranyjánosi példázatot a magyar parasztról, aki a jégesőt csináló Istennek baltával segített, hogy „na, lássuk Uramisten, mire megyünk ketten“. Itt csak mi építhetünk, s ehhez megint Ady szavával szólva: „készen a kövünk“.

HATODIK LEVÉL

Önmagunkról, magyar parasztokról

Ahogy az előbbi levélben írtam, de ezt ma már mindenki mondja, a magyar földön nemcsak a parasztságnak kell felszabadulnia, mint osztálynak, hanem a magyarságnak, mint nemzetnek is. igen, de ahogy egy másik írásomban már megírtam (Paraszsors — magyarsors), itt a parasztság a legnagyobb és legigazibb magyarság. Azzal a szűz emberanyaggal, amilyen a parasztság legjava, egészséges magyar közösséget és eredeti magyar magas kultúrát lehetne itt építeni. Ebben az új rendben ez a ma még szűz nép kivirágoztatná, ami még benne van, s amit ma csak dallamai sajátos szépségében, nótái frissességében, lírai költészete egyedül való üde tisztaságában, népi mondásai és észjárása eredeti bölcsességében láthatunk meg.

Nem kell hát neked itt hosszasan bizonyítani, hogy mi parasztok vagyunk a magyar jövő nyersanyaga. Új és különb magyarság vagy belőlünk lesz, vagy nem lesz. Minden népnek szüksége van időnként egy nagy újjászületésre, egy teljes felfrissülésre, egy nagy keveredésre, hogy a leülepedett szokások, a megkövesedett előítéletek és megposhadt vérük felrázódjon egy kissé. Nálunk eddig minden ilyen próba félbemaradt. De ez nem mehet így örökké, mert belepusztulunk.

Könnyű volna most itt az okokat felsorakoztatni, De ebből elég, íróink ezt csinálják már évszázadok óta. Én most csak annyit mondok, hogy szerencsénk sem volt, de belőlünk is hiányoztak némely tulajdonságok, amelyekkel a szerencsét kovácsolni lehet. Nemcsak az úri magyarokban volt itt hiba, hanem bennünk paraszt magyarokban is. Sőt a hibáink is majdnem ugyanazok voltak. Túl sok volt és van még ma is bennünk a történelmi magyarból, az úri magyarból. Több mint amennyi szükséges és hasznos volna.

Sok volt bennünk a balek-magyarból, a könnyenhívő jólétekből, akit lépten-nyomon léprecsalnak a gonoszok. De sok volt bennünk egyéb hibáiból is az úri magyarságnak. Sok volt bennünk a szellemi restségből, az álmos nemtörődömségből, de a hebehurgya könnyelműségből, a halállal való olcsó játszadozásból is. Semmiért mindig könnyen odaadtuk magunkat (Ady: Gyúrkózz János, Rohanj János), ingyen adtuk a vérünket, az erőnket vagy a szavazatunkat, mikor s kinek mi kellett, a magunk nagy dolgaiban pedig tétováltunk és veszekedtünk. A kis igazságok és részérdekek körüli konok hadakozásban is urainkhoz hasonlítottunk. Némely íaluban niég ma is harcrakelnek egy rossz szóért a szomszéd faluval vagy a másik utcával, de csaló, hazug kortesek, tolvaj és zsarnokoskodó írkokocskák előtt meghunyászkodnak.

De ez nem azért van „mert mi menthetetlenül tehetetlen és összeférhetetlen nép vagyunk, hanem azért, mert amint az első levélben írtam, nincsen még nekünk közösségi politikai kultúránk, nincsen társadalomtudományi műveltségünk.

Mert legyünk igazságosak: az egyéni, emberi magatartás dolgaiban szintén van bennünk az úri magyarság erényeiből is. Komolyság, józanság, más nemzetbeli emberekkel szemben való bölcs udvariaság, szemérmes és higgadt egyéni viselkedés és a becsület mellett halálíg való kitartás nem hiányzik belőlünk. De ha sokunkból már hiányzik is ebben a rongy életben, mégis arról, hogy lenézzük, megvetjük és kitagadjuk magunk közül, akiből hiányzik, láthatjuk, hogy alapjában becsüljük ezeket az erényeket.

Fiát ennek meg kell változnia! A hibák és erények ilyen egyensúlyával már nem boldogulunk tovább, Láthatjuk, hoc,y ebben a kapitalista polgári környezetben még az erényeink is hibákká válnak. Dolgozunk barommódra ész és számítás nélkül — mások teszik el a hasznát, mert mi nem tudtuk megszervezni sem a munkát, sem az árucserét, Virtuskodunk könnyelműen, háborúban és munkában: és idegen célokra pazaroljuk el az életünket és az erőnket. Nem szeretjük

a kereskedést, lenéztük a pénzzel és portékával való babrát, a jövés-menést, alkudozást, hazudozást, tehát mások látják az árucserének hasznát, S ha aztán mint vevők és eladók nem szerettünk locsogni, hizelegni és hazudozni, majd mint szolgálknak és koldusoknak, mint cselédednek és napszámosoknak kellett megtanulnunk a hízalgést és hazudozást.

Aki a világot, vagyis a környezetét változtatni akarja, annak önmagának is változnia kell, Nem belső lénye ellenére, nem alaptermészete rovására, hanem annak vonalán, Aki baromi módon dolgozott semmiért és virtuskodva másoknak, annak tudnia kell sokat és jól dolgozni magunknak, világos közösségi célok érdekében is. Aki nagyvonalú volt, aki fölényes és bölcs volt az elnyomottságban és a nyomorúságban, annak még nagyobb vonalúnak kell lennie a szabadságban és az egyenjogúságban is. Aki virtuosan bátor s erőtékozló és erópazarló volt a mások érdekében, annak ilyennek kell lennie a magunk érdekében is. Akit egy úri dicséret a pokolba is beugrasztott volna, annak sorstársai megbecsüléséért legalább a földön helyt kell állnia, Mert amíg ez meg nem történik, addig nem tudunk szövetkezni és szervezkedni, amíg pedig nem tudunk szövetkezni és szervezkedni, addig nem szabadulhatunk fel és nem újulhat meg velünk a magyarság sem.

Más emberekre, másforma magyarokra van itt már szükség. S ezeket nem adhatja középosztályunk. De hiába is adná, mert a középosztálynak nem pontosan ugyanaz az érdeke, mint a szegény dolgozóknak, Azok pedig, akik a középosztályból hajlandók lemondani előnyös helyzetükről a dolgozó osztályok javára, nagyon kevesen vannak. Kevesen vannak az áldozatkész szocialisták és kevesen vannak a jószándékú, igaz magyarok. A nagyipari munkásság osztálytudatos és szabad gondolkozású, de kevés. A városi kispolgár- és szolgatömeg nagy erő volna, de már társadalmi elhelyezkedésénél fogva sem számít, mert kevés benne az öntudatos, szabadlelkű ember, s még kevesebb a jellemben és magatartásban szilárd magyar ember.

Óriási többségük nem is tudja, mit értünk az alatt, hogy magyar ember, vagy pedig a kocsmasztalnál való hengegést, a vendégeskedő bortestvériséget, a sírva vígadó hejé hujázást értik alatta. Vagyis azt, amit a legrosszabb dzsentrírétegből leközvetített hozzá a silány aszfaltsajtó és a másodrangú „nemzeti“ irodalom, S ha még ezenkívül is van valami műveltség bennük, hát ez az a nemzetközi álműveltség, amelyet Nyugateurópa és Amerika nagyvárosainak az aszfaltjáról és kuitárszemétdombjáról sodort ide a kapitalista forgószél. Ezekből hát nehezen lesz új magyar ember és komoly, felelős közösségi ember. Ezeket minden szélvész, minden politikai fordulat magával sodorja, de mindenütt csak a számot adják és mindig csak a bajt csinálják. Tegnap liberális volt, vagy demokrata, mama nyilas, holnap pedig hozzánk csatlakozik, ha erőt és jövőt érez bennünk.

A nagy alkotó munka ránk vár, igazi munkásokra és igazi parasztsokra. Az új és jobb magyarság vagy belőlünk lesz, vagy nem lesz.

Mert abban ne higgy, hogy a paraszt teljesen megsemmisül. A paraszti életforma, a természettel való közvetlen viszony örök dolog, s szükséges és liasznos dolog. Egyedüli mentség az elgépiesedés, a lélektelen munkarabszolgaság, az egyoldalú elkényelmesedés és a városi terméketlenség ellen a természettel való belső azonosulás. Tehát nemcsak külső, szórakozó, élvező túristáskodásra, hanem cselekvő, küzdő, harcos viszonyra van szüksége az emberiségnek. Vannak ugyan komoly írók, a magyarok közt is, akik hirdetik, hogy a parasztnak meg kell semmisülnie, be kell olvadnia a polgárságba és a munkásságba. Ne higgy nekik, nem gondolták át jól a dolgot. Ők a mai parasztnyomorúságból nem látnak más kivezető utat, mint a paraszt polgárisodását. Ez azonban nem lehetséges. Nem lehetséges még a nagy nyugati államokban sem. Ott is csak a gazdag paraszt lehet polgár, a szegény meg munkás, napszámos és cseléd, S ha ő nem nyomorog úgy mint a magyar munkás, de mégis csak szolga, cseléd és nem szabad em-

ber. El kell adnia a munkaerejét napról-napra, hogy kenyeret kapjon érte.

De nálunk még nehezebb a helyzet. Nálunk még kevesebb paraszt lehetne polgárrá, s az is csak azon az áron, hogy a többi örökre proletárnak marad. A mi polgárságunk nem uralkodhat és nem nyerekedhet más népeken, mi nem zsákmányolhatunk ki senkit, így bizony csak úgy polgárkodhaina, ha a dolgozóinkon megtakaríthatja a polgárosodáshoz szükséges javakat. Nézd csak meg a polgári nivóhoz messzejáró módos parasztjainknak is cselédre, napszámosra van szükségük, ha nincsenek felnőtt gyermekeik, mert egyedül nem győznek annyit termelni, hogy tisztességesen megéljenek belőle.

És ne hidd, hogy csak a búza- és tengeritermelésből nem tud megélni. A zöldség- és gyümölcsstermeléshez több munka kell és egy ember egyedül meg se tud mozdulni, nemhogy polgárnívót, hanem munkáskenyeret is *nehezen* tud kicsikarni a földből. Hát ezen az áron, hogy az egyik magyar gazda legyen, a másik meg szolgál, nekem nem kell a polgári életforma.

HETEDIK LEVÉL

Az ipari munkásságról

Még a Számadásban megírtam, hogy gyermekkorom múltával, amikor belekerültem az igazi *nehéz* napszámos életbe és *éreztem* szervezetlenségünk minden megalázó nyomorúságát — hát valami regényes bámulattal és rajongó tisztelettel néztem a szervezett ipari munkásságra, Első csalódásaim már akkor értek, de azért, mert én összetévesztettem a városi munkásokat a szervezett szocialista munkássággal. Pedig milliónyi ipari munkás közül akkor is alig néhány-

tízezer volt szervezett s ennek is csak kis része volt szocialista, s még ezekből is még kisebb rész volt világnézetileg tisztázott elvű kollektivista. Voltak közöttük csak munkabérfarcos-szocialisták, és voltak eszme-harcosok, de az utóbbiak kisebbségben voltak.

A másik csalódás 1919-ben ért. Sokkal kevesebbet adtak nekem a szocialista emberideálból, mint amit én vártam tőlük. Bennem volt a hiba: nem ismertem a világot és csak papírról ismertem az embereket és a mozgalmat. A harci jelszavakat és a szónoki fogadkozásokat halálos komolyan vettem: vagyis szűz-paraszt és naiv gyermek voltam.

Rajongás és csalódás együtt járnak, az igazi megismerés később következett be. Éspedig kétféle tapasztalat útján. Az egyik az volt, amikor magam is gyárban dolgoztam és láttam, hogy az igazi munkás épp olyan itt is, mint a mezőn: komoly, megbízható és szívvel-lélekkel belefekszik a munkába.

A másik pedig az volt, hogy megismertem az ipari munka nehézségét is. Te is tudod, hogy a falujából ki sem mozduló parasztember alapján lenézi az ipari munkát. Kívülről ugyan megsüvegei az iparost, úrnak szólítja még a foltozó vargát is, de belülről úgy érzi, hogy micsoda gyerekjáték a hideg vagy meleg szobában való babrálás az ő munkájához, az égető napon való kapálás-kaszáláshoz, szélben, esőben, hóban, fagyban való szekerezéshez, a szántáshoz, vetéshez, ásáshoz, kubikoláshoz képest. Régebben nem is adták a parasztnak csak azokat a gyerekeket, akikből nem nézték ki, hogy jó paraszt lehetne. A sánta gyereket szabónak, csizmadiának, a pajkos, engedetlen gyereket meg kovácsnak, bogárnak, kádárnak, tímárnak adták. Most persze már nem így áll a helyzet. Most már megy mindenki, akinek nincs hely, nincs föld és nincs munka a falun.

Itt a gyárban aztán meggyőződtem róla, hogy az öreg parasztnak nincs igazuk. Az ipari munka is nehéz, sőt némelyik nagyon nehéz. Persze más, mint a paraszti munka, de a parasztnak igazán semmi okuk sincs rá, hogy *lenézzék* a bányák, kohók, vas-

gyárak, cement- és téglagyárak, de még a könnyebbnek látszó szövő-fonógyári, élelmezési, cipő- és ruhagyári munkásokat sem. Mert ahol könnyebb a munka, ott meg a hajsza irgalmatlan. Mind nehéz, tetet-lelket ölö munka ez és bizony a szegény ipari munkás az élet szenvedéseinek sokkal több fokát járja meg, mint a saját birtokán dolgozó kisparaszt. bzíert van az, hogy sokan nem bírják lelkileg sem az ipari munkát és iszákossá, könnyelművé, úrhatnámmá válnak. Csak az egészen erősek, a munkában és lélemben kiválóak azok, akikből szocialisták lesznek, a többiből épp olyan árva birkanyáj alakul ki, mint a falusi sültparasztokból. Azzal a különbséggel persze, hogy ezek a városi munkások nem az ősi hagyományok, nem a paraszti lapuló alamuszóság, nem a tehetetlen lomhaság útját járnak, hanem a városi külsőséges élei, az olcsó szórakozások és a felületes álkultúra rabjaivá válnak.

Nagy dolog, nehéz, emberölő dolog napról-napra, hétről-hétre, évről-évre, életről-életre, örökösen másnak dolgozni, idegen célokra olcsó bérért. Érthető, ha ez az élet ielőrlí az embereket, érthető, ha a kapitalizmus kezdetén, de az elmaradt országokban ima is itt pusztul el a paraszti népfölösleg. Érthető az is, ha ez a tömeg elveszti a *szépérzékét* a durva hajszás munkában s azután elveszti szellemi józanságát és szaporodási készségét is. S a helyzetük valóban vigasztalan volna, ha az ipar embermalmába került tömegek közül ki nem választódna az öntudatosak, bátrak, értelmesek élcsapata, akik harcolnak a többi érdekében is a kisebb munkaidőért, a magasabb bérekért, a szabadságért, a politikai és emberi jogokért, és végül az új társadalmi rendért is. Nem fontos, hogy ebben a harcban hol és mennyit tévednek esetleg, hogy elzárt, szűk életükből helyesen vagy helytelenül látják-e az erőviszonyokat és a lehetőségeket, mert magában a magas törekvésben van megdönthetetlen igazságuk. Szabadságot és felemelkedést akarnak. A kicsinyes rosszak csak a bérmunkától való menekülést a kispolgári kapaszzkodást választják, de a jobbak a termelés meghódítására törnek.

Nekem is, neked is csak ezek az utóbbiak fontosak, éppúgy, mint ahogy a falusi milliók között is csak a kevés öntudatosak számítanak. Azok, akikben magasabb igény, cselekvő akarat és közösségi felelősség van.

Ebből a szempontból, mondom neked, felejtethetlen élményben volt részem az ipari munkásokkal való találkozásaimban. Nem a vezetőkről beszélek, ők tömeg nélkül nem sokat tehetnek, hanem a tényleges harcoss munkásokról, Milyen hit van bennük, milyen vérremenő szolidaritás van köztük! És mennyire okosak és mennyire tájékozottak. Nincs még egy osztálya a magyarságnak, nemhogy a kispolgárság, de még a nemzeti középosztály, sőt a nagypolgárság sem, amely ennyire tájékozott volna a közösség dolgaiban, s amely annyira fejlett társadalomtudományi ítélőképességgel rendelkezne.

De felejtethetlen az is, hogy mennyire becsülik szinte már túlbecsülik a szellem munkásait. Az íróknak, művészeknek egyetlen osztályban sincs annyi becsületük, s egyetlen osztály sem tartja úgy számon, hogy kicsodák és mit csinálnak. A szocialista ifjúmunkások már Illyés Gyula és József Attila verseit is ismerik és értékelik, amikor a polgári osztályok még azt sem tudják, hogy a világon vannak-e, ők még Jókainál. Mikszáthnál, vagy legfeljebb Kosztolányinál és Herczeg Ferencnél tartanak, amikor a szocialisták a ma és a jövő íróinak új könyveit olvassák.

Ezt szeretném is, ha megjegyeznéd és továbbadnád minden törekvő fiatal parasztnak, hogy a szocialista ipari munkásság nélkül, de különösen annak ellenére nincs magyar jövő és nem lehet magyar megújulás.

Igaz, gyanakvóak, bizalmatlanok a feltörő emberek iránt, de rajongásig szeretik azokat, akiket a magukénak vallhatnak. Szeretik őket és éppen ezért féltékenyek. Van okuk rá. Sok-sok tehetséges embert felnevelnek, szeretettel, bizalommal veszik körül őket, még szűkös kenyérükből is juttatnak nekik és aztán nagyon sokat elcsábít tőlük a polgári hírnév, a pol-

gári értékelés és a polgári jólét. Tudom, hogy sokan énám is gyanakvással néznek. Azért, mert nem vesznek részt a mindennapi pártharcokban, sokan azt hiszik, hogy lapulok, vagy evickélek a polgári karrier íelé. S aztán, mert sok vita folyt körülöttem, amelynek a hátterét nem ismerik, s mert én az ő szemükben túlszabad ön fogtam íel írói feladatomat, így joggal gyanakodnak, hogy egyszer majd a túloldalon kötök ki, mint „áruló“.

Nem tesz semmit, hadd gyanakodjanak, én azért csak szeretem őket. Legalább ők ne legyenek már balek-magyarok. Elég ha nemzeti középosztályunk és parasztságunk jórésze ilyen. Az én dolgom tiszta és egyenes, legfeljebb, hogy ők még nem értenek meg, mert egyoldalú nevelésükben és zárt oszlályhelyzetükben nem látják az élet sokrétúségét s nem látják a saját bajaiktól az egész magyarság bajait, nem látják a parasztkérdés és a magyar jövő összefüggéseit.

Pedig szeretik a parasztokat, azt tudom nagyon jól. Az a szűlátóköri parasztgyűlölet, ami a városi kispolgárokat jellemzi, akik a kofákat és a kupeceket látják a parasztokból, ő közöttük ismeretlen. Sőt az igazi szocialista munkásság többet vár a parasztoktól, mint amire azok képesek. Nagyon sokszor kellett szégyenkeznem parasztosztályom, sőt még a földmunkás osztályostársaim ügyében is. Amikor lelkesedve és szeretettel beszéltek róluk, nekem kellett megmondani, hogy, sajnos, a parasztságban is csak úgy van, mint a városi munkásságban: kisebb része józan és öntudatos, de tehetetlen, nagyobb része öntudatlan birkanyáj és szintén tehetetlen. A tömegmozgás sajátos dialektikájáról és az élcsapatok szerepéről eddig ők se sokat tudtak, mert millós létszámú munkásszervezetek bűvkörében éltek. Csak most kezdenek ráébredni, hogy a tömeg nem minden, hogy a tömeg csak úgy ér valamit, ha bátor és öntudatos élcsapat nagy tehetségű és elszánt vezetőkkel irányítja a tömeget történelmi feladata felé.

Figyelj hát rájuk. Egyszer majd bizonyára találkozni fogtok s e találkozásból nagy dolgok születhetnek még e szomorú magyar földön.

NYOLCADIK LEVÉL Az értelmiségi ifjúságról.

„Ifjú szívekben élek“ — mondotta Ady Endre és minden igazi írónak, a szellem minden becsületes munkásának kimondotta a legbenső vágyát. Minden író visszagondolhat a saját rajongó ifjúságára, amikor valami kibeszélhetetlen mohósággal vetette magát az irodalomra, amikor a valóságos élet és valóságos lányok messze voltak tőle, de az igazi magas irodalomban már benne élt. Én másfelől jöttem és nehezebb volt az utam, de ismerem ezt a lelkiállapotot. Egyéni élményeink és közösségi céljaink, ábrándos eszméink és rejtett karriervágyaink zavaros össze-visszaságban gomolyogtak bennünk, de már látni véltük a messzeségben azokat az eredményeket, azokat az alkotásokat, amelyekkel majd mi is elfoglaljuk a helyünket a szellem munkásai között.

Érthető hát, ha én is többre becsülöm az ifjú olvasókat, még az ifjú vitatkozókat is, mint az olyan fáradt vagy kényelmes s éppen ezért álbölcs öregeket, akik talán teljesen megértik, esetleg méltányolják is a mondanivalóimat, de azután ásítanak nagyokat és lefekszenek, reggelre pedig elfelejtik az egészet, mert az élet, a politika vagy az újságok más gondot vittek olvasás-élményekkel túlterhelt fejükbe — és nem fogamzik meg bennük semmi se.

(Álbölcseknek a kényelmes olvasókat ismerem, akik önmaguk igazolására sorakoztatják az igazságokat. Az igazi bölcsesség, a cselekvés és a helyt-

állás bölcsessége, mert maga az élet is örök cselekvés és helytállás. Aki kilép, hallgasson és ne okoskodjon tovább.)

Igaz, hogy az értelmiségi ifjúságnak csak nagyon kevés részévei volt még személyes találkozásom, de ez mindig kedves és felejthetetlen élmény volt, épúgy, mint az ifjún munkásokkal való találkozásom. Soha nem éreztem közöttük rosszul magamat, soha nem éreztem idegennek közöttük magamat. Még azok közt sem, akikkel esetleg világnézetileg ellenséges alakulatokban kerültünk össze. Megéreztem, hogy ezek nem úgy *néznek* rám, mint borjú az újkapura, hanem természetesnek tartják, hogy én a magyar, sőt én a paraszt is lehetek az iskolázottakkal egyenlő értékű szellem. Nagyon jellemző, hogy soha se hallottam, tőlük azt a kérdést, amivel pedig a zsidó kispolgárok és hivatalnok-középosztálybeliek olyan sokszor bosszantottak, hogy hány iskolát végeztem. Ezek a mai fiatalok iskolába járnak s már tudják, hogy milyen nagy különbség van a tanultság és az alkotóképesség között. Tudják, hogy tankönyvekből és tanári előadásokból lehet az oktatót talán még művelt ember is, de nem lehet művész vagy gondolkodó még csak alkotó politikus sem. Erre készülni k e 11 s azután egyéni úton mindig kezdeni kell. Ezek már kigyógyultak a diplomás világszemléletből s felismerik, hogy nemcsak azért járnak felnőtt korukban iskolába, hogy maguknak karriert teremtsenek, nem is azért, hogy a szüleiknek örömet szerezzenek, hogy milyen okos, művelt gyermekük van, hanem azért, hogy legelső sorban a közösségnek jobb, hasznosabb munkái legyenek.

Az is nagyon kedves emlékezésem róluk, hogy mindig úgy tekintettek, mint igazi magyart és nem törődtek vele, hogy politikai vagy világnézeti állásfoglalásom nem azonos a hivatalos nemzeti irányokéval. Ők természetesnek érezték, hogy aki vérében, gondolkozásában, jellemében, magatartásában magyar és az! S akar maradni, annál mellékes, hogy milyen a világnézete, mert hiszen a magyarsága nem az elveitől függ,

hanem azoktól a testi-lelki adottságoktól, amelyek a magyarságnak egyedül érvényes ismertető jegyei lehetnek. A világnézetek, az elvek, a politikai programok, de még a nemzeti együttélés elvi és tárgyi tényezői is változhatnak és változnak is, de maga a magyar ember, a magyar lélek, a magyar ízlés és a magyar észjárás örök dolgok.

Nem mondom én azt, hogy az egész értelmiségi ifjúság ilyen. Nagyon jól tudom, hogy a főiskolások tízezernyi és a középiskolások ötvenezernyi tömegében a nagy többség épúgy magoló hadsereg, mint a múltban s épúgy állás-akolba, tele-jászolra törő birkanyáj, mint azelőtt, de az élcsapat, az értelmiségi ifjúság színe-java változott meg. Nagyon jól tudod te is, hogy a mai diákfiatalság nem az egész magyarság tehetséges gyermekeiből áll, hanem először a középosztály minden íja-fiából, tehát nehézfejű gyerekeiből is, másodsorban a falusi és városi kispolgárok gyerekeiből akik szintén nem mind lángésznek születtek, de szüleik korlátolt osztályszemlélete, sznobisztikus kapaszkodása következtében mindnyájan középiskolába mennek,

De ebben a hadseregnyi középosztályi és kispolgári gyerekekben akad néhány százalék valóban tehetséges, igazán értelmiséginek született ember is, aztán, a parasztok közül is jut be néhány százalék kivételesen tehetséges gyermek. (Jut nehézfejű is néhány úrhatnám gazdag paraszt akaratóból,)

Csak Petőfiék idejében volt ilyen eleven, éber közösségi szellem ebben az élcsapatban. A világháború előtt nagyon kevés úrifíú érdeklődött a magyar közösség dolgai iránt, s aki érdeklődött is, a 48-as mozgalmakban nemzetinek hitt polgári követelésekért, önálló bankért, önálló vámterületekért hadakozott néha. A szociális szándékú galileista ifjúságban bizony kevés volt a magyar, jórésze zsidó volt vagy más idegen, csak nem magyar. Paraszt akkoriban meg kevesebb járt a főiskolákon, mint ma, a nemesi ma-

gyarság meg hirtelen lemaradt az idegen eredetű középosztály és polgárság mellett.

De a háború után, a keresztény kurzus ifjúsága sern volt különb. Ennek sem volt egyéb programja, mint amit ellenforradalmár és antiszemita szülők akartak, hogy elfoglalni a függetlenné vált Magyarország minden valamirevaló közhivatalát és zsiros gazdasági állásait. E célból egyetlen követelésük a numerus clausus volt, vagyis az, hogy ki a zsidókkal a főiskolákról. Ezt azóta meg is valósították. Hogy azonban ez mennyire nem az egész magyarság ügye volt, bizonyítja, hogy itt állunk zsidó értelmiségiek nélkül és a bajaink — a dolgozókat, parasztokat és munkásokat értve — nem kevesbedtek. S ezt már szerencsére az értelmiségi ifjúság színejava is látja, azért próbál mélyebben belenézni a magyar sorsba.

Tudom, hogy ebben a mostani népi lelkesedésben is sok a divat. Nagyon sokan csak azért fordulnak erre, mert most erre fúj a szél s mert a többiek is erre fordulnak. Ez nem tesz semmit, ez mindig és mindennütt így van és így lesz. Az a fő, hogy ebből a tömegből hősök, erősakarátú, nagytehetségű, változtató emberek, tudós, képzett és fegyelmezett magyarok választódhatnak ki. Már pedig a népnek szüksége van minden okos és igaz emberre, bárhonnan jöjjön is, hiszen olyan kevés az ilyen ember, hogy tenyészteni kellene. De mert ezt nem lehet, tehát ki kell őket választani. A kiválasztáshoz nagyon jó eszköz a nép szeretete, bizalma, megbecsülése. A nép egyebet nem tud adni, de vannak emberek, akiknek nem is kell egyéb, mert csak ezért képesek feláldozni az életüket.

Minden nemzetben az értelmiségi fiatalság, az ún. avantgárda, a korszerű változások első hírnöke és harcosa, úgyszólván kovásza. Nemcsak a francia, német, orosz diákságnak vannak ilyen harcos közösségi hagyományai, hanem a magyaroknak is. Itt is voltak Bacsányiak, Bessenyeiek, Lovassy Lászlók. S aztán itt voltak Petőfiék is, akik már a lelkes népszerűtől elérkeztek a változtató tettig is.

TIZEDIK LEVEL

Szomszédainkról, nemzetiségeinkről.

Amióta az ember az egész földet felkutatta és be-telepítette, szomszédai mindenkinek vannak. És azóta a szomszédaival senki sincs jóba. Már A. France írja a „Pinguinek szigetében“, hogy a marsouinek abból az egyszerű okból ellenségei a pinguineknek, mert a szomszédban laknak. De így van ez a magánéletben is. A legjobb és legbecsületesebb ember is ritkán van jóba a szomszédaival s ha néha jóba van is, az sem tart életfogytig. Mindig közbejön valami ok, ami miatt neheztelés vagy harag áll be. Ha gyerekek vagy jószágok vannak, azok csinálják a haragot, ha semmi sincs, akkor meg az, hogy milyen boldog, akinek semmire sincs gondjai nem bajlódik a gyerekekkel és a jószágokkal, vagy a másik oldalról milyen boldog, akinek gyerekei, jószágai vannak, nem öli meg az unalom. Ha koldusszegény a szomszéd, az a baj, ha gazdag, akkor meg az a baj. Ha boldogul, az kelt irigységet, ha pusztul, az kelt megvetést és kárörömet.

Egyszerű ennek az oka. Az ember benne él egy nagy közösségben, de csak a közvetlen környezetét látja. S mert kapaszkodó vágyában megélhetés, karrier, hírnév, vagyon vagy akár csak becsület után való törekvésében ösztönösen méri magát valamihez és valakihez, hát rendszeren ahhoz méri, aki hozzá legközelebb áll. Szomszédaihoz, rokonaihoz, barátaihoz. Csak ezekhez tud biztos mértéket venni, mert csak ezeknek ismeri minden körülállásukat, minden jó és rossz tulajdonságukat, minden nincsenjüket és vanjukat. Sokszor még azt is, hogy hány kiscsirkéjük van, s eközt mennyi sánta, vak és lipántos van. Így bizony a szegényember, akinek a hízója megdőglött, vagy nyargaló lett, jobban irigylő a szomszédja mázsás malacát, mint az uraság ötszáz nehéz mangalicáját.

Ezt a közhelyekből összerótt bölcselkedő beveze-

íest azért adtam, hogy ne legyenek illúzióid: soha se fogunk a szomszédainkkal teljes békében és „boldogság“-ban élni.

De ez nem olyan nagy baj, mint a kicsinyes, sópánkodós jóakarát hiszi. Sokkal jobb szomszédok között rosszul is élni, mint mindenkitől beláthatatlan és elérhetetlen távolságra lakni. Ha valamely nép, valami, mindenkitől messzefekvő, elzárt völgyben, vagy egy távoli, óceáni szigeten élne, valami ú. n. „magános boldogságban“, hát bizony elkényelmesedne, lassan elkorcsosulna, elpusztulna. S még csak a boldogsága sem volna boldogság hanem siralmas és mérgezett poshadás. Ez már a valóság törvényeiből és az ember sajátos társas természetéből következik. Az ember nem tud illúziók nélkül élni, de ha az illúziói teljesen megvalósulnának, abba rneg belepusztulna.

Míg azonban az egyes ember a szomszédaival eleven, mindennapi érintkezésben van, a népeknek csak a szélei érintkeznek egymással. (Szomszéd alatt nem államokat, hanem népeket értek, tehát velünk lakó nemzetiségeinket is,) Csak a határok mentén és a egyes területeken van mindennapi érintkezésünk a szomszéd népekkel. A magyar nép tömbje benn az ország tiszta magyar lakosságú területén legfeljebb annyit tud a szomszédairól, — ezt is iskolában tanulta —j hogy az egyik délen, a másik északon lakik, de ha az újságok és a népgyűlési szónokok nem emlékeztetnék rá, bizony még erről is elfelejtkezne. A magyar nép, de különösen a parasztok keveset törődnek vele, hogy a szomszédaink kicsodák és micsodák. Ha háborúk nem távolítanak el egymástól és szövetségek nem hoznák közelebb egymáshoz, sem különös ellenszenv, sem különös rokonszenv nem fejlődne ki közöttük. A dolgos parasztságnak nemigen jut eszébe, hogy egy másik nemzettől szeretné elvenni a földjét, de az se, hogy egy másik népnek, mint munka nélkül élő kizsákmányoló a nyakára üljön. Még ha arra kényszerül

is a paraszt, hogy már nem tud megélni otthon a saját földjén és elmenekül, akkor is a városba megy, a gyárba vagy kivándorol valami távoli országba, ahol bőven van föld és munka, de hódító, zsákmányoló vágyak akkor sem ébrednek benne. Az imperialista hódító vágy nem a parasztokban keletkezik, hanem a polgároknak, nagyuraknak és hivatalnokoknak.

De mégis a parasztokban a szomszéd népekkel szemben mindig kialakul — amennyiben ismerik egymást valamennyire, háborús, vagy munkaviszonyból, vásárból, piacról stb., — valamelyes értékrend, Ezek bizony sokszor a hivatalos külpolitikával is ellentétesek. Ha a mi parasztnépünk valamely népet különösen becsül vagy lenéz, hát nem az esetleges külpolitikai szövetség fejében becsüli vagy gyalázza, hanem saját tapasztalatai után megy. A népek kultúrája, lelkisége, természetszemlélete, munkafelfogása stb. lehet rokonjellegű vagy ellentétes. Ha nincs zavaró politika, ez *hozza, közel* vagy távolítja el egymástól őket. Van olyan nép, amellyel ezeréves közeli viszonyunk alatt sem bírt összelelegedni a magyar paraszt, a másikkal meg bár sokszor összezsapnának, meg is verkednek, mégis hamar elfelejtik s nyelv nélkül is megértik egymást s mosolyogva galagolyóznak össze. A mai, politikai mérgekkel telített nacionalista légkör nem alkalmas arra, hogy a népek egymáshoz való viszonyát, külön a hivatalos politikától a gyökeréig megvizsgáljuk, de felhívom rá a figyelmedet, hogy ez a munka még elvégezetlen, s nagyon sokat jelent majd a szomszédainkkal való megismerkedés és megértés dolgában.

Megint más dolog a vegyes területek és határszélek lakosainak helyzete. Itt csakugyan úgy vannak a népek egymással, mint az egyes emberek a szomszédokkal: hol jóba, hol rosszba. Egyszer harag, mászor békesség, vagy egyik helyen harag, a másikon békesség. A vegyes lakosságú vidékeken néhol és néha

elvadult harcok, vérremenő ellenségeskedések folynak, máskor és máshol testvéries békesség van. S ezek nem is mindig papok vagy politikusok uszítására törnek ki, hanem spontán, valami gyakorlati kérdés körül, avagy csupa virtusból is kiobbannak. De ez ne tévesszen meg és ne vegye el a kedvet a népek békéjétől. Ilyen hadakozások még az egynyelvű és egyvérű falvakban is vannak a szomszéd utca vagy az alvég-íelvég között. Az ember lokálpatrióta közösségi érzésének az utolsó csökevényei ezek. Azt hiszem, Svájcban már megszűntek,

A tökéletesen csöndes viszony túlnagy kívánság volna a mi körülményeink között. S a kérdés még határokkal sem oldható meg. A népek határai egymásba folynak, mégha az államhatár pontosan néprajzi határ akarja is lenni. Az emberek is folyton áramlanak egyik népből a másikba. (Elég baj, ahol egyáltalán nem áramlanak, ott elkorcsulás következik be.) Egyik ide nőszül, a másik oda, munka, szerelem, vagyon, házasság, üzleti viszony, mind hozzák-viszik az embert egyik népből a másikba, Maga a hivatalos politika is ezt csinálja. A magáét mind tartani akarja, de a szomszédéból mégis szeretné gyarapítani. Ez a kölcsönös akarat kölcsönös feszültséget teremt, olyasmit, amit az egy nemzetben belüli egyházak közt is látunk. Tehát ez sem tragikus dolog. Ebbe nem pusztulnak bele a népek.

Soha sem fog hát megszűnni, de ne is szűnjön meg a népek közötti vetélkedés. De meg fog szűnni, mert meg kell szűnnie az elvadult, öldöklő gyűlölködésnek, épúgy, mint ahogy az egyes emberek között sem uralkodik már az önbíráskodó vérbosszú. Ha a népek valóban ma^uk kormányozzák magukat, saját vérük-ből való s így velük élményközösségben élő vezetőikkel, akkor ha a gazdasági kizsákmányolás és a külpolitikai versengés lehetősége megszűnik egy új rendszerben, lehetetlen, hogy továbbra is egymás pusztítására

pazarolják az erejüket. Ismerem az ellenvetéseket, máshol írtam is ezekről a dolgokról, itt csak az mondom, figyelmesen olvasd át és helyesen értelmezd majd későbbi leveleimet a vezető-egyéniségek és a közösségek viszonyáról és akkor bízatsz benne, hogy lehet értelmesebb rendet is teremteni a földön.

Amíg azonban ideérünk, a népek igaz fiainak, nekem, neked, s mindenkinek az a kötelességünk, hogy ahol és ahogy lehet, fékezzük a gyilkos düh, a mérgező gyűlölet kitöréseit, A dolgozó szegények nem ellenségei egymásnak, nem voltak és nem is lesznek soha. A történelmi sors az, amely egymás ellen sodorja őket. A zavaros múlt csinálja a zavaros jelent. Nehéz úrrá lenni rajta, de nem lehetetlen, csak a gyökerénél kell megfogni a dolgot. De különösen nem lehetnek engesztelhetetlen örök ellenségek a kelet-európai kis parasztnépek, amelyek sok sanyarú évszázadot éltek át együtt. Hiszen Ady Endrénk szavával szólva: „magyar, oláh, szláv bánat mindigre egy bánat marad“.

A miéinknek, akik a jövőt a kezükbe akarják venni, le kell szokniok az elszaporodott és erőre kapott, gyűlöletből élő firkászok és mocsárpolitikusok hangjáról és véleményeiről. Nekünk, magyar parasztnak, akik ezer év óta magunk is megaláztak vagyunk, nem szabad lebecsülni a még nálunknál is elhagyatottabb és elmaradottabb parasztnépeket, akár kívül vannak a határainkon, akár belül. Ugyanaz a belső-törvény, amelyet egyes, magános embertársainkkal érvényesítünk, az ízlés, mértéktartás és mások megbecsülése vezessen bennünket államközi, népközi viszonylatainkban is. Mert a szomszédaink épúgy magános egyesekből álló közösségek, mint mi és nem elég, ha az egyes idegent megbecsüljük, de mint népközösséget is becsülnünk kell Őket, Itt igazán hivatkozhatunk mi, sorsüldözött magyarok és parasztlakók a krisztusi parancsra: „ahogyan kívánod, hogy teveled bánjanak, úgy bánj te is felebarátoddal“. . . . Ha ezt népközi viszonylatokban meg tudjuk valósítani és; vetélkedéseink nem fajulnak az öldöklő gyűlölségig,

akkor megvalósítottuk amit szomszédi viszonylatainkban illúziók nélkül megvalósíthatunk, vagyis a nemes lovagíasságot, kölcsönös megbecsülést.

A okosságnak ez alól a főparancsa alól még az sem ment fel, ha egyik-másik szomszédunk egyszer-másszor vét is a kölcsönösség fenti törvényei ellen. Mert aki vét, az legtöbbször valami hatalmas ember s a nép nem tehet, talán nem is tud róla. De ha tud is, akkor is, aki magasabbra néz, annak kell elfelejteni először az alacsonyságokat, hogy méltó példát adjon a gyengéknek a követésre. Ne hidd, hogy ez naívság, akárki mondja is. Majd későbbi leveleimben *rátérek*, hogy a történelemben semmi sem vész el hiába, a gazság sem, de a becsületes okosság sem.

TIZENEGYEDIK LEVÉL Nyelvünkről.

Számtalanszor megírták már, hogy milyen a magyar nyelv és miben különbözik a többi nyelvtől. Sokat foglalkoztak már nyelvünk szerkezetével, újabban pedig nyelvünk szellemével is. Te is hallottál már bizonyára arról, hogy nyelvünk nem alárendelő, hanem mellérendelő nyelv, vagyis nem arisztokratikus, hanem demokratikus. Azonban úgy látszik, önmagunk megmérése is épolyan végtelen folyamat, mint a külső természet megismerése, mert még mindig akad feljegyezni való. Különbözik pedig már csak ezért is mindig újra és újra beszélni kell a nyelvünkről, mert azok az írások — bármilyen jószándékúak is — amelyek nyelvünkről szólnak, sokszor nehézkesek, nehezen érthetők s így, ha jót is akarnak, önmaguk nem szolgálják jól a célt, mert nem tudják átadni az olvasóknak a bennük foglalt igazságokat. Erdélyi József jegyezte fel nemrégiben megjelent könyvében, hogy mégis csak

érthetetlen, hogy minden tudomány, sőt minden nyelvtan között a magyar gyermek a magyar nyelvtant tanulja meg a legnehezebben. Helyesebben nem tanulja meg sehogy sem, mert nem lehet megtanulni; nem azért, mert nehéz, hanem azért, mert nem jól van előadva. Ezt én magam is megerősíthetem. Mindent könnyen tanultam mindig, de a magyar nyelvtan valami áthatolhatatlan sötétség volt előttem. Itt valami baj van. Mégis csak lehetetlen dolog, hogy éppen a saját nyelvünket ne bírjuk megérteni.

Minden írónak örök gondja hát a nyelv. Mi magunk is érezzük, hogy hiába szeretnénk tökéletes magyarsággal, a népdalok, a közmondások és népmesék nyelvén írni, nem tudunk, mert írásközben a kifejtés sajátos hevében az idegen kultúrák gondolkozási formájának hatása alatt vagyunk és nem a magyar tudatunk, hanem az idegen fogalmakkal dolgozó külföldi kultúra uralkodik rajtunk,

Ez magábanvéve nem volna baj. Elvégre, amint „Az Alföld parasztságában írtam, a tudományos fogalmakra azért nincs szavunk mert a világ nagy népei előttünk járnak és készen adják át nekünk a tudományos fogalmakat. Csakhogy nekünk az volna a kötelességünk, hogy ezt áthasonítsuk, szervesen beleépítsük folyton fejlődő nyelvünkbe, hogy így a nélkülözhetetlen tudásanyagot beviessük népünk fogalmi világába, Elhiheted, hogy én nem nyelvészkedő ambícióból, nem vadnyelvészti megszállottságból foglalkozom itt a nyelvvel; ilyen ambícióim nincsenek, hanem azért, mert kézzel-lábbal szeretnem veled megértetni a nyelv fontosságát és nyelvünk lényegét, mert ez nélkülözhetetlen ahhoz, hogy népünk tudatvilágába behatoljunk és azt, a megismert társadalomtudományi igazságaink számára fogékonyá tegyük. Bizony én magam is beismerem, hogy nagyon szeretnék azon a nyelven beszélni, amelyen parasztfajtám beszél s szeretném, ha a magas dolgokat úgy tudnám kifejezni, mint nép a szólásmondásokba súrított bölcsességet. Igaz, hogyha az időjárásról, disznóhízalásról, birkatenyésztésről vagy más közönséges

dolgokról beszélek, az ő nyelvükön beszélek, de én azt szeretném, ha mindent úgy tudnánk megmondani a közösség dolgaiból, a magas elvontságokról is, hogy legalább a közösségünk értelmesebb és fogékonyabb része meg is értsen. Ha nem is teljesen, mert ez lehetetlen, de legalább annyira, hogy konyítson hozzá, mert ekkor már ha belekap, a fejlődő kíváncsiság tovább ösztönzi, hogy megismerje a fogalmak rejtélyes, idegen világát.

Ez bizony még csak vágy. Még annyira sem tudunk menni mi, mai írók, mint a hajdani protestáns prédikátorok, akik legalább nyers magyar látásukkal, friss élettapasztalataikkal átszőtték, megtermékenyítették a keresztyén teológiát és bevitték a parasztek leikébe és fogalomvilágába a biblia és a zsoltárok erkölcsei fogalmait.

Hogy azonban ez a vágy bennem milyen eleven és állandó, arra bizonyíték ez a könyv is. Hozzátok akarok beszélni, de nem úgy, ahogy némely kritikusaim mondják, hogy szálljak le a magas gondolatok világából a nép szűk fogalomvilágába, hanem úgy, hogy a nép legjobbait próbálom felvezetni ide. Mert értsd meg, erre szükség van. Ezek nélkül a magas fogalmak nélkül a parasztek csak tévelygő és ténfergő koldus lehet a magyar közéletben. Aki győzni akar, annak nemhogy egyenrangúnak, de különbnek kell lennie. Legalább is a vezetőiben, a léggjobbjaiban.

Ha azon gondolkodom, hogy a nyelvünkről szóló elvont okoskodás hibájába ne essem, ha tehát érthetően, legyőző-világosan meg akarom neked mutatni nyelvünk lényegét, én is csak oda lyukadok ki, ahova a hivatalos nyelvészek. Nyelvünk legfőbb tulajdonsága a szemléletesség, a képekben, hasonlatokban való érzékeltetés. Ha végignézzük a magyar népi hagyományból a népdalokat, meséket, szólásokat s aztán a felismerhetően magyar kultúrirodalmat, kezdve a Halotti beszédtől, Heltai Gáspár példázatain, a pré-

dikátorok harcos vitáin át Petőfi verseiig, azt látjuk, hogy ez a szemléletesség ősi örökség. Sőt az összehasonlító nyelvtudomány már azt is bizonyítja, hogy ázsiai, illetve euráziai örökség. Ottmaradt közeli rokonaink ma is így beszélnek. Igaz, azt mondják, minden kezdetleges nép így beszél. Rendben van, akkor hát mi is kezdetleges nép vagyunk. Ennek jobban örülök, mintha kiderítenék, hogy már kiélt nép vagyunk, így még lehet tőlünk valamit várni. Még bennünk van az erő és jövő. De akármilyen nagy jövő van is előttünk, én azt mondom, ezt a íriss szemléletességet ne hagyjuk el, mert ez nagyon egészséges dolog. Csak így lehet a népi gondolkozás és a magas kultúra állandó eleven kölcsönhatásban. Én nem széfszem bevallani, csak úgy mint Petőfi, hogy még oethét is száraznak, sivárnak, bőbeszédűnek érzem, ha elismerem is a gondolkozása mélységét.

Aki tehát eljutott az emberi gondolkozás csúcására, aki ismeri az ősi és a mai kultúrákat, annak az a kötelessége, hogy ezeket úgy élje át önmagában, tudatában és érzéseiben, úgy dolgozza fel és úgy hasonlítsa át, hogy a magyaroknak magyar módra érzékelhetően, világosan adja át. Ez még csak vágy, de legalább legyen meg bennünk ez a vágy. S ha megvan bennünk, akkor néha, itt-ott, az alkotás forró pillanataiban sikerül a jó magyar kifejezés is. De nagyon erősen akarnunk, nagyon erősen kívánnunk kell.

Azt nem kell már neked sokszor ismételnem, hogy ahhoz, hogy népünk fennmaradjon, változnia kell; hogy változhasson és változtathasson, ahhoz szüksége van fejlettebb népek tudására és eszközeire. Ez bizony utánozást jelent. Már pedig nehéz dolog úgy utánozni, hogy mi magunk ugyanaz az ősi magyar nép maradjunk. Nehéz, de nem lehetetlen, csak állandó résenállást, figyelmes önbírálatot követel. De ha ezt nem csináljuk, ha szolgamódra utánozunk, akkor nem részesei, hanem csak tárgyai lehetünk a történelemnek. A nyelv hát nem bogarászó tudósok magánügye, hanem a közösség nagyon is mindennapi gyakorlati kérdése, mert hisz az emberi tudat s általa

az ember és a környezete változtatása a nyelven keresztül lehetséges. Ha a társadalomtudomány fogalmait nem tudjuk hasznosíthatóan a népünknek átadni, akkor lemarad a társadalomszervezés lelki és technikai dolgaiban. Ugyanez áll a természettudományra is. Ha ezt nem jól adják át neki, akkor lemarad a gazdasági, katonai és mindenféle műszaki dolgokban. Ezért aztán a mai magyar életben a társadalomvezetés legtöbb területén a gazdaság, a politika, a nevelés stb. fő-állásaiban idegen származású tehetségek kerülnek felülre, mert a mieink közül még a kivételes tehetségek is nehezen érik el azt a nívót, az átlagtehetségeink meg az idegen fogalmi világgal való nehéz és sokáigtartó birkózásuk miatt lemaradnak, elkésnek, elfáradnak, emiatt kedvüket veszítik és visszahúzódnak.

A szemléletességről azonban nem elég magyarázni, ha nem akarok én is a kifogásolt hibákba esni, akkor szemléletesen kell bemutatnom a szemléletességet. A magyar kultúrhagyományról már mondtam, hogy teljesen meg kell ismerned a népünk mai nyelvét és gondolkozását. A sokszázéves népdalok és mondások még ma is frissebben hangzanak, mint a néhány évtizedes prózai írások, mint a múlt századbeli regények és vezércikkek. Felső kultúrrétegünk nyelve megromlott, de a parasztoké nem. Legfeljebb a szókincse és fogalomköre bővült, de a szelleme, velős mondásai, képei, szemléletes beszédmódja változatlan. Azt tudod, hogy népünk lenézi a bőbeszédű embert. Nem vagyunk kereskedő nép, beszédünk nem a vevő és eladó megtévesztésére, agyonbeszélésére szolgáló, öncélú locsogás, hanem a munkában és pástorkodásban élő emberek kevés szóba sűrített, de mindig fontos közölnivalója. Azt is tudod, hogyha eseményeket mond el, magyarázkodás közben sokat „izé“-zik, dadog és bizonytalankodik, ami azt jelenti, hogy keresi a leghűbb, lefigazibb kifejezést, vagy pedig hasonlatokban érzékelteti az esemény nagyságát. Pl, ha vala-

honnan a határból jön, ahol nagy eső volt, így meséli el az otthoni kíváncsiaknak, akiknek nyáron legnagyobb vágyuk és élményük az eső: „olyan eső volt, teleszaladt a kenderáztató“, vagy: „előntötte a Kakaslapost“, „kicsapott a hortí hasítás“, „elvitte a hármasi hidat“, „térdig jártunk a Hosszú-dűlőn a vízbe“ — és így tovább.

Avagy nézd csak az egyik régi népdalunk így jellemzi a rossz, csapodár asszonyt: „úgy figyelmez az ablakra, mint a kanca az abrakra“.

Oldalakat idézhencnk itt ilyeneket, de nekem nem nyelvészkedés a célom, én csak jó irányban szeretnélek elindítani.

A másik jellemző tulajdonsága a nyelvünknek, amit én itt közösségi szempontból fontosnak tartok és hangsúlyozok: az hogy nem szolganyelv. Sajátos közvetlenség és egyenesség van benne, azért válik aztán a parasztnyelv idétlen dadogássá. Gondolj csak rá, mennyi bajunk van nekünk, szülőknek és tanítóknak a gyerekeinkkel, amíg megtanítjuk őket — egyéb udvariassági szólásiormákról nem is beszélve — csak a „kérem“ és a „tessék“ használatára. És pedig azért, mert ezek a szavak sem illenek bele a magyar érintkezés szókörébe. Hiszen ha egymásközt vagyunk, mi sem használjuk, ezért kell a gyerekeinkbe erőszakkal beleverni. Avagy melyik paraszt szól így a feleségéhez: „tessék Juliska, itt a pénz“, vagy „legyen szíves, Erzsiké lelkem, adjon egy tiszta zsebkendő“. Nem, nem, a magyar paraszt, de a magyar köznemesség sem így beszél otthon egymáshoz, hanem úgy, hogy; „na, ne — köthetsz mán“, vagy: „Erzsi, add csak ide a pipám“, vagy: „hé, asszony, adjál tiszta zsebkendőt“. Amikor a mieink már tessékelnek meg szíveskedjékkal traktálják egymást, akkor már haragszanak és gúnyból folyamodnak az udvariasság műszavaihoz. Ezért van aztán, hogy siralmasan idegenszemű népoktatásunk hiába próbálja bebeszélni a parasztok-

nak, hogy milyen az „illelmes“ és „tisztes“ beszéd, ezek szegények csak nem találják el a megfelelő hangot, idétlenek lesznek s mert finom ízlésük van, érzik, hogy nevetségesek és húzódnak az urakkal való érintkezéstől. Sőt a nagy tömeg még a törleszkedő korteseket és a szívem-lelkemező kofákat is megveti, „Urak hazugjának“, talpnyalónak nevezik, aki az urakkal jobban beszélni tud.

Gonciolj csak rá, mennyivel könnyebben esne a szó a miemknek, ha így szólhatnának a bíróhoz: „János, adj egy igazolványt“, vagy: „jegyző úr, adjon egy paksusi“ és nem kellene attól rettegniök, hogy „műveletlen modorukért“ nem utasítják-e ki a hivatalból őket. Amint mondtam már többször, népünknek nincs közösségi politikai kultúrája, s így nehezen fér a fejébe, hogy azt tegnap Jani komának szólított, azt máma bíró úrnak kell neveznie. Nem tudja különválasztani meg a személyt a közösségi hatalmat képviselő hivataltól. De ezzel az idegen szolganyelvvel nem is lehet megtanítani rá,

Vagy gondoljunk az „ön“ szó használatára. Hogy mennyire nem illik a magyar nyelvbe, arra bizonyíték, hogy dzsenti osztályunk nem használja egymás között, sőt egyenesen sertésnek számít az önzés. Ők csak tegeződnek egymás között korra való tekintet nélkül, a parasztok meg a korhoz mérten tegeződnek és magázódnak. A tréfa teteje az, hogy az ön szó a magyar nyelvben „önmagunk“-at jelenti szó szerinti értelemben s mégis harmadik személyre kell alkalmazni. Hát ez nem megy s a mi népünk nem is veszi egykönnyen be. Aki beveszi, az meg nevetségessé válik vele.

Ezekből a példákban is láthatod, hogy a magyar nem szlva nyelv, mert nem bírja megemészteni az osztálytársadalmi szólá^ormákat. De viszont nehéz helyzetben a maga észjárását sem meri kifejezni a saját nyelvén, így aztán úgy középosztályunk, mint falusi és városi dolgozó népünk csak kínlódik a megfelelő kifejezéssel, nehogy műveletlennek és tisztelet-

lennek tartásuk és időtlen, felemás nyelven beszél. Milyen messze vagyunk attól, hogy merjünk egyszerűen beszélni, milyen messze vagyunk attól, hogy a tanácsos úrtól egyszerűen kérjünk egy bizonyítványt, milyen messze vagyunk attól, hogy beszélt népnyelv, hivatalos nyelv és magas irodalmi nyelv azonosuljanak. Ehhez egész társadalmunkat újra keli építeni.

Ehhez még csak annyit, hogy a mi nyelvünk szemléletes, üde, friss és eleven, de van itt egy hamis szemléletesség, a frázisok, a rossz hasonlatok, a képzavarok álszemléletessége is. Újságjaink, kispolitikusaink, idegen, vagy tehetségtelen irodalmárjaink alkotják és terjesztik ezeket. Egypár példát megint csak azért, hogy magad is eligazodj a hamis szemléletesség világában. Pl. lépten-nyomon hallod, hogy osztályaink között „szakadék“ tátong, vagy „válaszfal emelkedik“. Hát jegyezd meg: a „tátong“ és „emelkedik“ mozgásszerű, önmagától mozgó cselekvést jelent, a szakadék viszont nem tátong, hanem nyitva áll és a fal nem emelkedik, hanem áll. Ez csak két szó, de rengeteg van ilyen s már annyira belegyökereztek a mai magyar nyelvbe, hogy mi, legjobb szándékú magyar írók is használjuk, mert nem vesszük észre. Nem idegen szavakról, germanizmusról, vagy latinizmusról van itt szó, hanem rossz, hamis magyarságról. Akkor már inkább használjunk valódi idegen szavakat, mint Tiarnis vagy homályos értelmű álmagyar kifejezéseket, mert ezeket nem érti a népünk s csak felhígítja benne a tiszta szemléletes gondolkozást.

Másik jellemző dolog, hogy a magyar ember irtózik a beteges képzelet szüleményeitől. Egyik népszerű közírónk írta egyszer, hogy „*megmártottuk ujjainkat a magyar nemzet sebeiben*“. Akkor még nem tudtam, miért irtózok az ilyen túlzó képektől. Ma már tudom, hogy az ember a lekvárba vagy a tejfelbe mártja az ujját és lenyalja, ami egészen kellemes képzet, de

sebbe mártani, még meg a más sebébe mártani, brr! ... végigszalad a hátunkon a hideg borzongás.

Sót még az úrvacsora elvont értelmét sem sikerült a magyar néplélekben meggyökereztetni. A primitív magyar képzelet a szavakat eredeti értelmében veszi és így természetesen idegenkedik attól, hogy az Úr testéből egyen és a véréből igyon, ezért voltak kénytelenek elfinomítani és meghamisítani ezt az eredeti kiiejezést, hogy: „*vegyétek és egyétek*“ ... úgy, hogy: „*magunkhoz vesszük az Úr testét*“. Ez azonban már csak külső cselekményt jelent eredeti értelmében, vagyis rossz absztrakciója az úrvacsora tényének, Hogy a germán, latin, szláv és zsidó képzelet hogyan emészti meg az ilyen elvontságokat, nem tudom, de hogy a magyar képzelet még ma sem emésztette meg, azt tudora.

Még egy kis példát, hogy közelebb juss népünk nyelvéhez. Azt tudod, hogy népünk utálja a túlzást még a viselkedésben is. ÍN ős, régebben a paraszti levelekben nern írták, hogy „csókolom“ az otthoniakat, hanem inkább csak azt, hogy „tisztelem“ ezt s azt, egyszóval akiket a levél illet. Miért? Soha nem gondolkozott azon a magyar baka, hogy ezer kilométerről nern lehet csókolózni, hogy ahhoz testközelség kellene, egyszerűen csak túlzó szíveskedésnek *érezte* és ösztönösen idegenkedett az ilyen kifejezésektől. Tisztelni valakit ezer kilométerről is lehet, csókolni csak közvetlen közelből. S a nép ezt érzi. Sajnos, ma már kiverik belőle az álműveltség terjesztői s elhite-
tik vele, hogy a „tiszteltetni“ parasztos kifejezés. De mi, akik itt is a lényegét keressük, felismerjük az ilyen apróságokban népünk nyelvét és ős jellemét.

TIZENKETTEDIK LEVÉL Népdalainkról.

Okoskodni arról, hogy ki a magyar, mi a magyar, milyen a magyar, hogy tesz, hogy beszél, hogy gondolkodik a magyar, végtelen sokat lehet. Évszázadok óta minden valamirevaló írónk és tudósunk hozzáadta ehhez a saját megígyéléseit és a saját élményeit. Rengeteg könyv és cikk próbálta már a magyarság itnyebet megfogni és kifejezni. Az utóbbi években meg már külön magyarságtudomány is alakult, sőt már egyetemi intézetet is kapott.

Sajnos, ez nem olyan egyszerű dolog, mint a kérdő emlős állatokat különválasztani a nem kérdő emlős állatoktól. A népek és kultúrák nem zárt egységek, nem önmagukból termékenyülnek és növekednek, hanem egymásba folynak, határértékeik összemósódnak és átcserélődnek s így termékenyítik örökké egymást, hol pozitív egymásbahatolással, hol negatív visszazárkózással. (Azt értem ez alatt, hogy ha sok idegen elemet vettek be, akkor bezárkóznak és megemészteni, áthasonítani törekednek, majd ha ez már ártalmas, mert lemaradást okozna, akkor újra kinyílnak.) Azonban mégis minden igazi népnek van saját kultúrája s minden kultúrának megvan a saját jellege, színe és sajátos belső körforgása, amely a *befogadott és megemésztett idegen elemek mennyiségi és minőségi keveredéséből áll elő*»

Én hát nem fogok itt *hozzá* neked pár oldalon magyarázni, hogy mi a magyar lényeg, a magyarság-élmény, hanem elmondom, hogyan talákoztam vele én.

Azt tudod, hogy én a 918—19-es korszakon és az utána következő keresztény-nemzeti ellenforradalmi kurzuson keresztül fejlődtem emberré és íróvá is, A forradalom nekerp nagyon keveset adott, jóformán szét se tudtam tekinteni, hogy kik vagyunk, mit akarunk és mit tudunk csinálni. Az utána következő

ellenforradalmi korszaknak én nem kellettem sem mini magyar, sem mint szocialista. Üldöztetéseimről nem beszélek, ezt úgyis ismered, de különben most úgysem rólam van szó, hanem a magyarságélményről.

Ez a korszak, amit ma már még Szekfü Gyula is „neobarokknak“ nevez, a magyarság egyik legsiralmasabb korszaka volt. Rosszabb volt, mint a 48 után következő önkényuralom, mert akkor az idegenekkel szemben a magyar nép és a magyar értelmiség, sőt a birtokos nemesség színe java is egyformán szembenállott. Ezek azonban a történelmi magyarság álarcában jöttek és nemzetinek nevezték magukat. (A keresztény csak azt jelentette már akkor, hogy nem zsidó.)

De éppen ezért nagy volt a visszahatás is. Tudod, hogy a veszélyben megszületik a veszélytudat s az ellenforradalmi korszakban valóban megszületett a népi ébredés is. Ez a kor nevelte íel Erdélyi Józsefet, Illyés Gyulát, József Attilát, Németh Lászlót, Kodolányit, Darvast, Reményiket, Kovácsot, Fej át s mind a többieket, de még minket, „parasztírókat“, engem, Szabó Pált, Sínkát, Sértőt is. Ez a nemzedék értette meg igazán Adyt és Szabó Dezsőt is.

Nos, ebben a korban, indulásunk idején, amikor a többiek már a népi ébredést munkálták, én még csak azt tartottam fontosnak, hogy osztályommal, a földmunkássággal megismertessem a szocialista világnézetet, úgy, ahogy én már megismertem. Én nem láttam akkor még csak az osztály baj okát s nem is gondoltam rá, hogy ezek mennyire összefüggenek a nemzeti bajokkal. S nem láttam még akkor, hogy itt kettős ébredésre és kettős felszabadulásra van szükség, mint ahogy ma már látom s előbbi leveleimben kifejeztem.

A többi szempontot nem sorolom fel, elég az, hogy én egy osztálytudatos szocialista földmunkás voltam, de a magyar öntudat legfeljebb csak a természetemben, a magatartásomban és az észjárásomban jelentkezett; gondolkozni a magyarságomon nem gondolkoztam soha. De nem voltam igazi világpolgár

sem. E szónak nemes csengése, de polgári és értelmi-ségi csengése van s én csak egy magyar földmunkás voltam, aki legfeljebb a háborúban voltam túl az ország határán, abban sem volt köszönet. Se útlevelem, se pénzem, sem szabadidőm, se nyelvtudásom, így bizony az én világpolgárságom meglehetősen elméleti ízű volt és sznobisztikus jellegét nem lehetett letagadni.

Ez a hosszú bevezetés arra kell, hogy érzékeltessem veled, milyen messziről jöttem vissza a magyar valósághoz.

Azt is tudod, hogy én, mint minden paraszt, zeneileg teljesen műveletlen maradtam, mert ezt nem lehetett olvasással pótolni, mint az iskolai műveltséget, s már író voltam, de Bartóknak, Kodálynak csak hírét hallottam. Falumban hangverseny sohse volt, legfeljebb lakodalmak, vagy sorozások alkalmával a cigány- és rezesbandák.

Így történt, hogy egy alkalommal, nem is olyan régen, amikor már pár könyvet és rengeteg cikket írtam, amelyekben mindig-míndig közelebb férkőztem a magyar lényeghez, összetalálkoztam egy, még nem híres, de komoly és becsületes népzene kutatóval. Ez már abból az új magyar nacionalista értelmiségből való, aki semmi más, mint magyar, s a magyar fajtáért minden rendszert és minden reformot hajlandó elfogadni, csak segítsen az elhagyatott fafmagyar népen.

Elhívott magához s a feleségével együtt, aki szintén ilyen átélt magyar ember, bemutatott nekem a gyűjtésekből néhány régi magyar népdalt s bemutatták ezeknek ázsiai, tatár, kirgiz, cseremisiz, zürjén stb. változatait is. Amikor meghallottam tatárul azt a hortobágyi pásztordallamot, amelyet én mint bojtárgyerek napról-napra dúdolgattam a gulya mellett, bizony mondom neked: potyogtak a könnyeim. Valami csodálatos meghatottság fogott el, engem, az alföldi magános magyart, Európa árvagyerekeit az ezereztes hangok hallatára. Ugyanazt a mély közösségi érzést éltem át, amit más alkalommal az osztályszoli-

darítás szép megnyilvánulásai hoztak ki belőlem. Fajtam ezeréves lelkét hallottam. Hallottam és megértettem. Nem kell már nekem magyarázni többé, hogy mi a magyar lényeg s mi a magyar kultúra.

Hozzá kell tennem, hogy az énekesnő nem valami hívatásos „művésznő“ volt, hanem átélt magyar s úgy adta elő *ezekéi* a dalokat, ahogyan e dalok ősi formája és lelki tartalma megkívánta, tehát minden hangtechnikai modorosság nélkül. Hiszen hallottam én már egynéhány híres énekest színházban is, dobogón is, rádióban és gramofonon is, hallottam Carusót, Titta Ruf f ót, Galli Curcit és az ördög tudja még kit, de *ezeknek* a hangja csak ott úszkált felettem a levegőben, egyik fülemen be, a másikon ki, a leiekbe nem hatoltak be, Csak tudást, csak technikát, csak hangot éreztem, mert ha volt is bennük lélek, ez nekem idegen, nyugati lélek volt. A carusói lélek az öncélúan énekelgető és önmaga szép hangjától elbóduló individualista lélek nekem idegen maradt, A tatár dalokban, a finn-ugor dalokban, az ősi magyar népdalokban azonban a szabad mezőkön legelésző nyájak mellett jókedvükben dúdolgató pásztorok és a faluszélén, a folyóparton, a szénagyűjtésnél, a kenderfonásnál a spontán kibuggyanó természetézés hatása alatt énekelgető asszonyok-lányok hangját hallottam. A színészmódra másoknak énekelgető dalosok és az önmaguknak belső szükségéből éneklő, nem dalosok, hanem közönséges emberek dallamvilága két külön világ. S ekkor értettem meg azt is, hogy miért hatnak rám zavarosan és ellenszenvesen úgy a magános énekesek az érzelmes, színésziés produkcióikkal, mint a dalárdák a maguk hidegen mesterkélt szárnyalásával. Ez az egyszólamú éneklés meg teljes művészi élményt ad.

És azt is megértettem akkor, hogy miért nagyobb művészi élmény nekem egy igazi parasztlakodalom, mint egy parádés színielőadás. Azért, mert ez itt egy közös örömnép, amaz pedig programmszerű, mesterkéltén harsogó előadás.

Azt mondják majd nekem, hogy barbár és kéz-

detleges álláspont ez és az én parasztgőgöm jelentkezik benne, nem bírom élvezni a magas kultúrát, mert műveletlen vagyok hozzá, tehát elutasítom. Ne törődj velük, higgy nekem! Eredj a szabad, belső ízlésed után. Nem csupán az a kultúra, amit nekünk, parasztoknak onnan íelülről mutatnak, hanem az, amit a saját közösségünkkel együtt alkotunk és bensőnkben átélünk. A magyar paraszt még ma is csak egyszerűen énekel, mert csak így tud. Ha nem nekivaló dalokat adnak neki, belezavarodik, belerogyik s csak erőlködni és ordítózni tud. Hogy ez kezdetlegesebb-e, mint a szlávok és germánok énekmódja, én nem vitaton. De hogy értéktelenebb volna, azt tagadom. Az egyszerű dal az ének a szöveg és dallam teljes egységét adja, tehát maga a teljes művészet. Nemcsak a dallam ragad el bennünket, nemcsak a zenei hangképekben és az énekes hangjában gyönyörködünk, hanem a szöveg csodálatos, ritmikus és logikai szépségében, a szöveg szellemi tartalmában is. Ellenben a sokszor lármás dalárda csak a technikájával fog le, de a bensőséges művészi élvezetben zavar bennünket. Figyelj csak ide, milyen szövegeink vannak:

Ne menj rózsám a *mezőre*,
Sokat sírtam a zöld fűre,
Szemeimnek gyöngyharmatja
Gyenge lábad feláztatja.

Vagy nézd ezt, a zsellérlegény önérzete, a szegénység szép büszkesége szól belőle:

Sokat köszöntem apádnak,
Sokat az édesanyádnak,
Csakhogy kedvet lelhessenem,
Benned reményem lehessen.

Az igaz, hogy semmim sincsen,
Bár akárki megtekintszen,
De van becsületem, szívem,
Habár egyebem is nincsen.

Van egy parányi házacskám,
 Van egynéhány bogaracska,
 Lesz mindig egy-két krajcárom,
 A falut sorba nem járom.

Lesz egy darabka kenyérem,
 Ha feltörik is tenyerem,
 Lesz jó vizem, tiszta szívem,
 Csak te legyél igaz hívem.

Egerben a fűszál mind bánatnak hajlik,
 Az én kedves rózsám rólam gondolkodik.

Estefelé fű a szellő hívesen,
 Vártalak babám az este szívesen.

Szeretöm kedvéért mit nem cselekedném?
 Dunából a vizet kanállal kimerném.

Édesanyám is volt nékem,
 Keservesen tartott engem,
 Éjszaka font, nappal mosott...

Édes volt az anyám teje,
 Keserű a más kenyere.

Vájjon hasonlíthatók-e ehhez az egyszerű és
 mégis gyöngéd szépséghez az igazi szerelem szemér-
 hangjához, a középkori lovagok, a nyugati

„Minnesängerek“ és „trubadúrok“ színésmódra rajongó-nyafogó szerelmi ömlengései?

Katonaszellérjeink, bujdosó kurucaink énekei ugyanezt a szemérmes magyar lelket és büszke keserőséget fejezik ki. Hallgassuk csak a zsellérvezér Buga Jakab énekét:

Mit búsulsz, kenyeres, mikor semmid síncsen?

Fölnyílik az idő majd az gyöngye füre,
Hová két szemünk lát, elbujdosunk ketten.

Kenyerem, pecsenyém igen szűkön vagyok,
Morzsalék sem hever most a tarsolyomban

Az lovamról igen lekopott a patkó,
Az, aki még rajta van, az is nem igen jó;

Ha nem patkoltatok, elhal túlem az ló,
Csak gyalog maradok, mint egy rút kóborló,

Az farkasbőrömnem lekopott a szőre,
Pókháló palackom az szegen belepte

Hát a másik?

„.. Zöld erdő harmatát
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi be a tél..,

Avagy a szegénylegény Zöld Marci nótájából;

A madár elnyugszik zöld fának ágain
Vadkecske aluszik kőszikla ormain,
Csak én nem álhatók stb....

Tud-e még egy nép valahol a világon ilyen szemérmesen sírni?

De *nézzük* a tréfás dalait, abban is eredeti és utánozhatatlan.

Rába mellett mi történt,
Lány kérette a legényt,
De a legény szabódik,
Nem mehet a tavaszig.

A vánkosa szövetlen,
A párnája töltetlen,
Fonalát most fontolja
S még a réczén a tolla.

De szól ez a legényre is:

Ha kicsi is a legény,
Lehet azért vőlegény,
Széket tesznek alája,
Úgy megy föl a kis ágyra.

Érted-e? Így gúnyolják ki a leányt, aki már dörögölődzik a legényhez, holott még nincsen készen. És a kicsi legényt, aki már nagylányok után ácsingózik.

Lássuk a többit. Szeretném veled az egész népi világot egypár magas példában áttekintetni:

Egy-egy ördög minden férfi,
A leánynép azt beszéli,
Ügyi bizony jó lenne,
Ha egy ördög elvinne.

A rossz asszonyt meg így figurázza ki:

Délbe veti meg az ágyat,
Kutya mossa el a tálat.

Kenyeret is jól tud sütni,
Kétszer teszen kovászt neki.
Ötször-hatszor megdagasztja,
Mégis keletlen szakasztja.
Ötször-hatszor befűt neki,
Mégis sületlen szedi ki.

Amit az asztalra feltesz,
Attól az ember majd megvesz,

Érzékisége oly szemérmes, oly finom és ízléses,
hogy a görögöké és a franciáké sem különb, íme:

Jaj be fázom egy ümögbe,
Takarj rózsám a szűrődbe,
A szűrőmnek nagy az ára,
Nem takarlak be hiába.

Tudod-e, galambom, minap mit fogadtál?
Hogy a boglya mellett nekem csókot adtál?
Többet is ígértél, ha együtt lehetünk,
Ha sok ránk vigyázó szemtől nem félhetünk.

Még azt is ígérted, magadhoz vezetel,
Ha öreg nénédétől titkon kiszökhetsz.

A kert hátuljánál fogok én rád lesni,
De ne késs, mert nagyon nehezen fog esni,
Ne félj, hogy megfázol, jó subám betakar,
Nem fázik az úgyis, ki csókolni akar.

De még a durvábbakban is milyen báj van:

Amely leány sokat szeret,
Jámbor asszony ritkán lehet.

Gyakran figyelmeztet ablakra,
Mint a kancza az abrakra.

Ha ura megy a mezőre,
Más fekszik a lepedőre,
Míg hazajön nagy későre,
Megellik addig a sőre,
vagy: (Megfonnyad addig a bőre.)

De idézhetnék neked költőrevalót. Pásztor-dalai-
ból és szegény énekeiből semmit sem idéztem, azokat
bizonyára ismered. Ajánlom hát, hogy menj vissza
egy kissé, mint én, az elhagyott népkultúrába és hi-
szem, hogy csakúgy, mint én, újjászülvén térsz visz-
sza. A szociális élményed, a harcos akaratod nem
gyengül, hanem erősödik, mert még jobban megsze-
reted a fajtádat, ezt a szegény és megrontott, de szép-
lelkű, okos és világosfejű, kedves és szemérmes
népet.

TIZENHARMADIK LEVÉL Irodalmunkról.

Ha a magunkfajta paraszti tehetség megpróbál behatolni a magyar múltba, sem a politikában, sem a katonai dolgok között, sem a képzőművészetekben nem érzi annyira otthon magát, mint az irodalomban. Amikor mint kultúremberek eszmélkedni kezdtünk, amikor embervoltunk és magyarvultunk kezd megvilágosodni előttünk, mindig a magyar írók, a magyar költők a legmegbízhatóbb kalauzaink.

Miért?

Azért, mert politikusaink jórészt osztálypolitikuskok voltak és még ha akartak volna, sem lehettek a nemesi osztálytársadalomban az egész nép vezetői: így mindig csak a birtokonbelüli osztályok, a köznemesség és főnemesség érdekeit, éleltszemléletét, társadalomszemléletét fejezték ki. És természetesen ezeknek az érdekeit védelmezték. Nagy katonáink, a felkelő vezérek kivételével (Dózsa, Rákóczi), szintén nem a paraszti nép, hanem a különböző idegen uralkodóházak, vagy pedig a főúri csoportok, esetleg az egész nemesi osztály érdekében vitézkedtek. Tulajdonképpen a nép szívéhez az említett felkelő vezéreken és a kuruc ál vezér ekén kívül nem jutott a nagy katonáink közül senki, egészen 48-ig, Görgey még kor sem, mert árulónak hitték, a tizenhárom vértanú meg a nép szemében nem egyes katonákat, hanem egy csapat katonát jelentett. Neveiket külön-külön ma sem ismeri a nép s ha megtanulja is, elfelejti, mert jórészt nem is magyar nevek, másrészt meg nem adnak ki-magasló vezéri egyéniséget.

Művészeink, tudósaink szintén nem voltak olyanok, akik beférkőzhettek volna a magyar nép szívébe. Bizony Munkácsy hiába volt világhírű, itthon azt sem tudják, élt-e a világon s már még akik tudták is, azok is elfelejtik. Különben is a tudósok és a művészek

olyan elvont, távoli világban élnek, hogy kívánni sem lehet, hogy számon tartsák őket. Igaz, hogy maga a paraszti nagy tömeg az írókról is jó, ha haláluk után tud, de ez már mindegy, mégis csak tud. A közép- és felsőiskolák százezernyi és az elemiiskolák milliónyi kisdíákja mégis csak megtudja, hogy ki volt Zrínyi, Csokonai, Kölcsey, Berzsenyi, Vörösmarty, Arany, Petőfi. S ebből a nagy tömegeből csak akad néhány gyerek, akire nem hatástalanul peregnék a nagy magyar szellemek szavai. S ha mégis van itt valamelyes magyar szellem és magyar ízlés, ha népünk és értelmiségünk legjobbjai magyar szellemet, magyar gondolkodást, magyar öntudatot tanulhattak és tanulnak, hát elsősorban nem a politikusainktól, hanem író-gondolkodóinktól és költőinktől tanulhatják. Ne szerénykedjünk se mint írók, se mint parasztok: hosszú évszázadok alatt, függetlenségünk elvesztése óta csak két öntudatos alkotó rétege volt a magyarságnak, a& írók és a parasztok. Igen-igen, a parasztok, akik látzólag még ma sem nacionalista magyarok. Mindegy,, ők magyarok akartak maradni és magyarok maradtak, épúgy, amint ahogy a sziki tippán tippannak marad a legnagyobb forráságban is. Politikusaink Bécsnek hajbókoltak, vagy Béccsel hadakoztak, katonáink és hivatalnokaink alárendelt állásokban idegen hatalmak érdekeit szolgálták, a parasztok azonban művelték a földet, kenyeret termeltek és fenntartották a fajtát és a nyelvet, az írók pedig, akik közé odaszámítom a nagy prédikátorokat is, fenntartották és fejlesztették a magyar gondolkozást és a magyar közösségérzést. Ha visszatekintünk a siralmas magyar múltba, évszázadok óta az egyetlen vigasztaló jelenség- hogy volt Balassánk, Zrínyink, voltak harcos prédikátorok, s aztán jöttek a testőr-írók után Petőfiek, azután Adyék. A nagy magyar szellemi folytonosság nem szakadt mef.

De ami még vigasztalóbb, nemcsak a múlt adott nekünk igazi írókban nagy magyarokat, hanem ma is jönnek egymásután, úgyhogy még el sem tudunk igazodni köztük, hogy kiből mi lesz, de azt már látjuk

hogy mindegyikből „valaki“ lesz a magyar életben.

Még Ady nemzedékéből itt vannak az öregek: Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Nagy Lajos, Kassák Lajos: öt ember, öt név, öt fogalom, öt szín a magyarság mai kultúrszínképében. De nyomukban már itt vannak a fiatalok is. Erdélyi, Illyés, Kodolányi, Tamási, Németh László s tovább sorba legalább 15—20 reménysége a magyar irodalomnak. Sőt ne szerénykedjünk: itt vagyunk már mi is, parasztok, akik iskola nélkül nőttünk fel, ha nem is szabadon, de vadon, S ez a sok tehetség mind magyar. Túlnyomórészt paraszti magyar, de aki nem az is, az is fajmagyar. Nem szeretek magyarkodni, dehát azt mégsem lehet elhallgatni, se letagadni, hogy aki itt ma, a szellem első vonalában valakinek számít, az jórészt született magyar. Ez nem lehet véletlen. Ez a törvényszerűség már negyedszer ismétlődik a magyar történelemben. Kun László koráig nem látunk vissza, hát csak a reformációs ébredéstől számítom. Ekkor adott először a magyarság számbavehető és a magyarságra örökérvényű hatással munkálkodó magyar szellemi vezetőket, írókat, népi prédikátorokat. Még a katolikus Pázmány is ebből a népből származott.

A második nagy népi roham a testőr-írók korszakában jött. Bacsányi, Bessenyei, Kazinczy: mind-mind csupa magyarok. Petőfiék szintén mind magyarok voltak, de most már a parasztokból is tarkázva és a nép nem nacionális, hanem örök népi valóságát is beleolvastva a magyar szellem világába. (Ez volt Petőfi.)

S aztán itt van ez a mai felvonulás. Itt már csakugyan a paraszti magyarság van többségben, hogyha az ország vagyoni és hatalmi helyein is ilyen többségben volna, az már paraszti osztályuralom volna.

Figyelj hát: valami készül a magyar földön. Soha nem volt még itt egyszerre ennyi öntudatos és talpig magyar tehetség. A nemzetek ébredése először az irodalomban jelentkezik, így volt ez a reformációnál, így volt a Kazinczy-korszakban, így volt 48-ban és Adyék korában, de ilyen felvonulást még soha nem

mutatott a magyarság. Nagy dolgok érlelődnek íti, népünk ma még mélyen alszik, de újjászületés előtt áll a megkiáltók: az írók, költők már itt vannak.

Nem baj, hogy zavarosnak látod a léggört, nem baj, hogy némelyikük hamis eszmék elfutó árnyképei után kapkod; nem baj, hogy emiatt és személyi ellentétek miatt sokat marakodnak. Az a mohóság okozza a zavart, hogy mindegyik nagyobb részt akar magának a magyarság felszabadítása munkájából. Ebből a feszültségből, ebből a versengésből azonban szép művek, nagy könyvek születnek s ha egyik-másik el is esik, de a harmadik-negyedik annál keményebb emberré edződik. S mindezzel, nagy könyvekkel és kemény emberekkel gazdagodik, erősödik a magyarság, végső soron a dolgozó magyar nép, mert hiszen úgylis övé a jövő és az övé lesz itt minden.

A magyar irodalom nagy sorsszerencsétlensége, hogy legnagyobb és legmélyebb tehetségeink nem tudnak kiérni és felmagasodni. (Ez még a maiakat is fenyegeti.) Még azok a nagyok is, akik öregebb korig értek, mint Vörösmarty, Arany János, még azok is a szomoniség, a visszhangnélküli élet felörlő hatása alá kerültek. (Mit ér az ember, ha magyar?) De akiket meg egészen fiatalon tört ketté a kegyetlen sors, Csokonai, Katona, Petőfi, József Attila, kik lehetek volna, mit alkothattak volna, ha tovább élnek? Csokonai, Petőfi, József Attila az egyszerű szépségben, Katona a tragikus mélységben milyen nagyot, milyen világirodalmi jelentőségű műveket írhattak volna. Mert ezek nem voltak exaltált, különködő félbolondok, nem voltak kelekótya bohémek, mint némely rosszsorsú nyugati költők. Ezek a mieink egészséges, de nagyon érzékeny, a sorssal komolyan küzdő nagy magyar tehetségek voltak. S nem is a saját gyarlóságaikba, hanem éppen a saját magyar erényeikbe buktak bele. Csokonai, Katona és József Attila azért Őrlődtek fel, azért haltak meg, mert nem tudtak belső

értékeik ismeretében koldusmódra, lenézetten élni a senkik rangos-gangos világában, Petőfi pedig azért halt meg, mert nem tudott szájhősmódra írni és élni. Írás, tett és ember egy volt benne. Ez a nagyság tragédiája.

Azonban amit itt elmondottam, nem azért mondtam, hogy nemzeti vakbuzgósággal elmerüljünk önmagunk csodálatában. Csak azért mondtam, hogy legyünk öntudatos magyarok: nincs okunk szégyenkezni. De viszont óvakodjunk attól, hogy mi felébredő parasztok is középosztályunk hibájába essünk. Ez a középosztály nem lát túl a magyar irodalmon (ismered a jelszavukat: Magyarországon kívül nincs élet, s ha van is, az sem az igazi) s még abból is csak az ú. n. szépprózát ismeri. Sőt még abból is csak azt a világos, de egyben híg prózát, amelyet — a régiekről szólva — a Jókai—Mikszáth—Gárdonyi háromszög magában foglal.

Mert bizony az igazság az, hogy míg költészetünk egyenrangú bármely nagy nép költészetével, szépprózánk messze jár az érett, magas irodalomtól. Regényeink és tanulmányaink csak most kezdik már kifejezni a magyar valóságot, de még mindig messze járnak úgy a mi költészetünkhöz, mint a nagy külföldi regényirodalomhoz. Nem kutatom itt az okát, hiszen hangsúlyoztam már, hogy nem végsőkéig hajoló elemzést, hanem csak hitem szerinti jó indításokat akarok neked adni, hogy ne kelljen még azt is keresned, hogy mit kell keresned — csak annyit mondok ehhez, hogy az egyetemes élet teljes kifejezését csak a nagy külföldi irodalmakban találhatod meg. Azokban ismerheted meg, hogy a forma és a nyelv higgadt biztonsága nem mehet a mondanivaló mélységének rovására, mint a mi csiszolt, de híg íróinknál. Ugyancsak azt is, hogy a mély érzéseket, a magas gondolatokat nem szükséges áradó és zavaros szónokiasságba fullasztani, mint a mi mélyebb íróink teszik. Gondolj a legnagyobb oroszokra, Puskinra, Tolsztojra, Gorkijra, a maiak közül Solochovra, s gondolj a nagy franciák közül Voltaire-re, A. France-ra, Flaubert-re,

a maiak közül pedig Du Gard-ra, Gide-re s megláthatod, hogy a mélység és a formai biztonság nem zárják ki egymást. Ha elolvasod és megfigyeled a nagyvilág irodalmából mindazt, ami erre érdemes, akkor kinyílik előtted a világ. Nem sznob leszel és nem is gőgösen hengegő vadmagyar, nem is szégyenkező, szomorú magyar, hanem harcos, öntudatos és mérték-lartó, igazi ember.

TIZENNEGYEDIK LEVÉL

A magyar képzőművészetről, ami még nincs,

(Bocsássanak meg azok a magyar művészek, akik véletlenül elolvassák ezeket a sorokat, ne legyintsenek fölényesen vagy bosszankodva erre a címre, amíg az alábbi kis írást el nem olvassák. Hátha mégis megértjük egymást.)

Tulajdonképpen viszolyogva írok erről, mert érzem, hogy Te is, más is azt gondoljátok, hogy ha sokmindenhez értek is, de ehhez már biztosan nem érlek, mert még ha volna is hozzá tehetségem, de a falumban biztosan nem láttam soha se épületet, se képet, se szobrot,

Hát őszintén szólva, én a képzőművészethez nem is annyira értem szeretnék, mint látni szeretném a nagy magyar épületeket, képeket és szobrokat. Látok is jövés-menésben sok épületet, képet és szobrot, de nem tehetek róla, ha nem hatnak rám. Lehetnek azok a művek szépek is, jók is, de nem hatnak rám. Erre azt mondják a hozzáértők: bennem van a hiba. Vak vagyok a színekkel, formákkal, alakokkal szemben? Vagy pedig barbár és műveletlen vagyok a magas művészethez. Erről most még ne beszéljünk, mert más hozzáértők meg azt mondják: az igazi nagy mű-

vészethez nem is kell érteni, az meggyőz, vagy legyőz mindenkit, aki szembeáll vele. Az igazi nagy mű minden irányban hat, vertikálisan és horizontálisan, vagyis műveltre és műveletlenre, nemzeten és osztályokon keresztül, mert mindenkinek ad valamit: az idegennek és a műveletlennek a tökéletes formát, a beavatottnak és a műveltnak meg a forma és tartalom egységét, a legmagasabb művészi élményt.

Ezt intézzék el egymás közt a hozzáértők, addig pedig én az utóbbiaknak hiszek. Közben elmondom a tapasztalataimat, legalább a te okulásodra.

Én nem mondom azt, hogy magyar művészeknek nincsenek szép és nagy alkotásaik, Csak azt mondom, hogy még nem ismerek olyanokat, amelyek reám élményerejű hatást tettek volna. Tudom, hogy a legjobb darabok a műgyűjtő gazdagok birtokában vannak, de fényképeken azokat is a közönség elé viszik néha.

Ha ez a hidegség csak az én vakságom volna, nem szólnék róla egy szót sem. Elvégre, amihez nincs az embernek érzéke, ne kalatyoljon róla. De ez a hidegség nemcsak az én ügyem. A közlünk való művelődő parasztok a legtöbben így vannak. Nem éreznek semmit, csak képeket látnak borjúkkal, bárányokkal, meztelen nőkkel, mosolygó almákkal, felvágott dinyaikkal. Az épületekről nem beszélek, azoknál a paraszti szemnek a nagyság és az új-ság a szépség, Még a legtöbbet adnak a szobrok. Formákat mutatnak, fésülködő nőket, erőlködő férfiakat, izmokat és idomokat.

Legyünk azonban őszinték. A középosztályi, sőt a kifejezetten értelmiségi emberek is hidegen néznek a magyar művekre. A gazdagabbak ugyan vásárolnak képeket és szobrocskákat, de nem művészi igényből, hanem társasági vagy lakásdíszítő sznobizmusból.

Mi hát akkor a művészet? Felesleges játék, céltalan erőpazarlás, kelekótya emberek magánügye? Nem, nem, hisz épen ide akarok kilyukadni.

Magyarázatok helyett azonban megint elmondom egy tapasztalatomat, abból világosabb lesz, hogy mit akarok.

Nemrégiben rászántam pár órát és széjjelnéztem — persze csak úgy futtában — a budapesti Szépművészeti Múzeumban. Hogy milyen ez a világ többi nagy múzeumához, a Louvre-hoz, Eremitage-hoz, National Gallery-hez mérve, nem tudom, hiszen soha se volt s nyilván soha se lesz alkalmam összehasonlítani őket. A sznoboskodástól meg irtózom, épen eleget sznoboskodtam eddig.

Elég az hozzá, láttam egy csomó képet, de a magyarok közt nem ragadott meg különösebben egy sem, őszintén megmondom, még Szinnyi Merse híres Majálisa sem.

Ellenben szereztem egy nagy tapasztalatot, ami többet ért mindennél. Ahogyan ugyanis vándoroltam teremről-teremre, szemembe ötlött, hogy mennyire más-más minden nagy nép művészete. Hogy például a görög és római művészet mennyire rokon és mégis mindegyik más. Ha szabad laikus megjegyzéseket tennem: a görögben a higgadt, magabiztos arányérzék, a római-ban a dinamikus monumentalitás volt az, amit minden más fölött észrevettem.

De igazi hasonlítást csak akkor tehettem, amikor a többi nemzetek művészetét is átnéztem. Nem az egyes képek tűntek fel, s nem is csupán a technika különbsége, amelyhez édeskeveset értek, hanem az, hogy mennyire más embereket, más arcokat és más lelkeket ábrázolnak az egyes népek művészei, pedig a rokonságaik is szembeötlőek. De az, hogy az alakjaik, szépnek rajzolt nőik és férfiak nekem nem voltak szépek, sőt némelyik ellenszenves és csúnya volt, — különösen feltűnő.

Már ekkor sejtettem valamit, de amikor aztán végignéztem az egészen szegényes, de mégis jellegzetes egyiptomi termet akkor végleg világos lett előttem, hogy minden kiforrott művészet faji művészet, s amely nép művészete ezt nem domborítja ki, amely nem a saját népe embereit, szépségeszményét, saját tájait mutatja be a világnak, annak a népnek lehetnek festői, szobrászai, de nincs saját művészete. Ha a magyar képeken nem magyar arcok mondanak el

valamit, nem ők ijedeznek, szörnyülködnek, gyönyörködnek, haragszanak, vagy mosolyognak, hanem Isten tudja miíden amerikai flapperek, londoni táncosnók, német Gretchenek és mindenféle nyugateurópai férfifejek, akkor ugyan miben is különböznek azoktól? Aboan, hogy másodlagosan fejezik ki azt, amit azok mint saját iátáselményeiket adják. Még a remekművek is, amelyek a hozzáértők szerint a legnemzetközibbek, még azok is korhoz és fajtához vannak kötve. Mert bizony ha egymás mellé teszünk tíz darab olasz reneszánsz remekművet, amelyet ismer és becsül az egész vJág és ugyancsak egymás mellé teszünk ííz ugyanilyen kínai, japán, ógörög vagy óegyiptomi remekművet, hát bizony azonnal szembeötlk a faji-nemzeti jelleg. Sót csak a remekművek fejezik ki azt igazán. A francia Millet világhírű „Angelus”-a, amit én csak képeslapokon láthattam, bizony francia remekmű, akkor is, ha általános emberi tartalmat fejez ki.

Ez az, amit nem látok a magyar művészetben, Nem azt mondom, hogy nem művészet, s hogy csupa utánzás, hanem azt, hogy az *összkép zavaros*. Azért is írtam e levél fölé azt a merész címet. Nem mondom én, vannak itt képek és szobrok, amelyek szűrös-subás, inges-gatyás, biklás-rokolyás magyarokat ábrázolnak, de nem tehetek róla, ha nem *érezem* láttukra azt a meghatottságot, amit a nagy magyar költőknél vagy a szép magyar daloknál érzek. Ez a különbség pedig azért van, mert művészeink sokkal nehezebb helyzetben vannak, hogy úgy szóljak; keményebb közeget kell áttörniük. A szegény magyar költőnek bizony lelkiileg valósággal bele kell merülnie a múltba, át kell éreznie a magyar lélek minden gondját-baját, mert másképp sohasem lesz belőle költő. E nélkül nem tud újat és érdemeset adni a magyarságnak. S aztán a költőket a magyar irodalom és a népkultúra nagy hagyományai kísérik útjukon, ezek védik, óvják őket az eltévedéstől és az idegen-utánzástól. Művészeink azonban Parist, Rómát, Firenzét, Velencét. Münchent járják. A már megfestett képekből és megalkotott szobrokból kell megtanulniuk és átélniük művészetük

lényegét. Legfogékonyabb fiatal korukban, ha sokat szenvednek és éheznek is, de nem a magyar közösségbe merülnek bele élmények után, hanem a mesterséget kell eltanulniok és a világ művészetét kell megismerniük. A kóltó négy fal között átélheti a világot, de a művésznek látnia és tanulnia kell a mesterséget is. Az ő művésze tükben sok a technika, mert csak ezen keresztül tud megnyilatkozni a lélek s nagyon erős legyen, aki idejében úrrá tud lenni a technikán és az óriási kultúrhatást meg tudja emészteni.

Ne hidd, hogy valami vak eliógultság vezet a magyar művészettel szemben. Egyszerre: nem elégít ki JNem érzem benne a magyarság levegőjét, nem látom benne a magyar tájat, a magyar eget és magyar földet, de főképen nem látom benne a magyar embert. Vagy ha látom is, csak a szándékot látom és nem a megvalósult tökéletes kifejezést. Én a művészet legmagasabb feladatát abban látom, hogy a közösség láíáskultúráját, íormaérzékét fejlessze, a szépség megvalósításával ne csak a szépérzék kielégítését, a boldog szemlélődést szolgálja, hanem bizonyos *feszültséget is teremtsen az emberi lélekben*. Feszültséget, ahogy ma már széliében használják, dinamizmust, amely már *nem a henye szemlélődést, hanem a cselekvést szolgálja*» Íria majd a magyar művészek olyan műveket alkotnak, amelyek a nézőnek nem sznob kultúrélményt, hanem közösségi élményt adnak, a művészi igény csodálatos feszültségét teremtik meg az emberi lélekben. Ez a feszültség kettős irányú. Az «gyík a művészlelekben jelenik meg, abban, hogy az új művészeket még nagyobb teljesítményeknek ösztönzi. (Egy tehetséges mai francia festő érzi, hogy a régi és nagy francia festészet után nem állhat ki bagatel kísérletekkel.) A másik az átlagemberekben jelenik meg, abban, hogy szépérzékük és aktív szépségeszményük fejlődik s ez már az egész közösség ügye. Már írtam egyik könyvemben, csak úgy odavetőleg, hogy a művészet legmagasabb igénye az antro-po-esztétika, vagyis az ember *szépérzékén* és szépségeszményén keresztül hatni az élő emberre, szebbé, magasabbrendűvé

alakítani, nemcsak a lelkét, hanem a testét is. Olyan magyarokat kell a szobroknak és képeknek ábrázolnunk, akik reálisak, valódiak, s akiket mégis mint szépségeszményt a tömegek elfogadnak s az élmény útján, a művészi szépség átélése útján mint legmagasabb vágy, mint emberteremtő óhaj, mint formateremtő akarat jelenjék meg bennünk. Persze nem mindben, mert ez hamis ábrándozás volna, hanem csak az *érzelmileg*, és érieimileg fogékonyakban. De vájjon láttunk-e már olyan műveket, amelyek ilyen hatással volnának ránk, láttunk-e már olyan képeket, amelyek kihozták volna belőlünk, hogy de szeretném, ha ilyen fiam-lányom lenne? Láttunk-e már olyanokat, amelyek a magyar faj szépségtípusait elénk állították volna? Nem láttunk, de amíg nem látunk, addig nem tudunk felmelegedni a magyar képzőművészet iránt.

Azonban példa nélkül a legokosabb magyarázat is félmunka. Lássunk hát legalább egy példát.

Minden nép művészete legtöbbit a nővel foglalkozik. Még elvont eszméit is a női szépség ábrázolásán keresztül fejezi ki. Igaza van: a nő a nemzetek anyja, Emese öle az ősforrás.

Mit látunk azonban a magyar képzőművészetben a magyar nőről? Jóformán semmit. Itt-ott néhány jól-sikerült kísérlet, ezek is főleg a szobrászatban. A már régebben ismert anyagban talán a legmagasabb érték a kivándorolt Mészáros Gyula „Mongol Tavasz”^{*1}-a.

Még Hungária asszonyunk is hosszúlábú görög istennők germánosra korcsult, tehát kissé trabális, utóda. Itt-ott röpködő csupahús angyalkáink meg mintha a középkori latin és sváb festők képeiről szabadultak volna el s valahogy úgy néznek ki, mintha az alpesi rassz szépségeszményét mutatnák be nekünk. Nem vetted még észre, hogy mennyire hidegen hagynak bennünket ezek az angyalok, úgymint magyarokat, úgymint férfiakat. Különösen feltűnő, hogy a fejük, az arcuk mind idegen, élettelen, merev és közböcs. Seholy egy rokonszenves magyar pillantás.

Nem mondom, vannak itt-ott lefestve vagy megmintázva magyar lányok, magyar menyecskék. De leg-

feljebb, mint „érdekes fej“-ek vagy furcsa arcok. Ez individualista (rossz értelemben vett individualista!) művészi bogarászás, hiábavaló szenzációhajszolás. Mert hol az a kép, mely kifejezi az egyesben az általánost, egy vagy több típusban a magyar női szépségeszményt? Azok a „színes“ csupa-rokolya népviseletes lányok és menyecskék legfeljebb „érdekes kis pofák“, de mi már végre a teljes, eleven és reális magyar szépségeszményt szeretnénk látni.

És itt elérkeztünk oda, ahol már a szavaimban kételkedők sem térhetnek ki az igazság beismerése elől. A teljes női szépség nem csupán a színes ruha, nem is az érdekes fej, hanem az egész test. Az arc, a tekintet és az alak együtt. De hol van a magyar női test? Ki látta már a magyar nőt ruha nélkül? Ha végignézzük azt a tömérdek női aktot, ami a magyar úri és polgári lakások, no meg a múzeumok falát „díszíti“, jóformán egyebet sem tehetünk, mint undorodhatunk. „Buja“ idomokat, svájcertehénhez illő csecseket és muraközi lóhoz méltó tomporokat látunk élettelen, buglyos fejek alatt. S még a finomabbak is, ha szépek, kedvesek is, ha „légies“-ek vagy „decens“-ek, de nem magyarok, s főleg nem eszményi magyarok, legfeljebb véletlenül magyarosak. A fej egyébként majdnem mindegyiken merev, semmitmondó, élettelen és lélektelen. Azonban ha az aktművészet csak a női testet mutatja be és nem is törekszik a teljes, az élő ember művészileg harmonikus ábrázolására, akkor mire jó egyáltalán? Arra, amiért erkölcsvédő papok és öreg urak gyerekkori emlékeik után kárhoztatják: a nemi érzékek csíkiandozására? Ha ezt programmszerűen művelik: ronda dolog,

Az igazság az, hogy a magyar nép szépségeszménye még primitív, fejletlen, inkább csak az arcra és a szemre, vagyis a tekintetre vonatkozik. A „takaros“, „csinos“ fogalma sem a valódi testalkatot, hanem inkább csak az alak és a ruha szerencsés összhangját jelenti. A magyar nő még nem vetkezett le, a magyar nőt még nem látta senki: nem tudunk különböztetni és összehasonlítani. Művészeink a városokban

élnék és idegen modellek után dolgoznak, mert a nagyvir szépség — szerencsére — még kinn van a falvakban, a mezőkön. S bár szép lányaink ezrével fordulnak meg Budapesten, de vagy visszamennék a faluba, vagy férjhez mennek Pesten szolgálkhoz, munkásokhoz; sokan elzüllenek, borlányok, utcalányok lesznek, vagy mint cselédek öregednek meg, csak csOTTI modellek nem igen lesznek. Ez nekik túlidegen^ lúlelckelő. S talán a fajta szeméremérzete is idegenkedik ettől. A szegény magyar lány asszony lesz, vagy utcalány lesz de önmagát nem szívesen tárja a világ *>lé. Lehet különben, hogy a képzőművészeti főiskolákon, az antik formák szédtilétében nevelt művészeinknek sem tetszik a sokezeréves mezítlábas kultúrában kialakult magyar női láb.

I^az, hogy e miatt majdnem a semmiből kell indulni, mert még nincs megalkotott magyar akt-típus. Valamilyes akt-ízlés azonban mégis van már, ha nem egyebütt, a magyar népben. Ez az akt-ízlés nem a filigran termet, nem is a csupa-hús, de nem is a hosszú-lábú asszony» amelyre azt mondja a magyar, hogy nagyon „fennhordja a vizet“.

Lehet, hogy azt mondják erre: romantikus képzelgés ez, hiszen a fehér népek asszonyainak a teste nagyjából egyforma. Láthatlanba is azt mondom: nem igaz az. Hasonlók és különbözök mindenütt vannak, de mégis, mondjuk egy török hárem 30—40 lánya egészen más összképet adna ruhátlanul is_f mint egy északnémet nyilvánosház ugyanennyi lakója. Csak hát az az igazság, anrnt az előbb mondtam, hogy a magyar nőt még nem vetköztette le senki: még nem láttuk azokat a műveket, amelyek előtt órákig tudnánk állani, elmerülve a magyar szemnek és léleknek megformált szépség szemléletében.

Talán ismered Erdélyi József csodaszép versét, amelyben a mesebeli kiskondás a mesebeli királylány-nak odaad kilenc szép malacából hármat, ha megemeli térdig a ruháját. Másik hármat azért, ha hasig fel-emeli és az utolsó hármat, ha nyakig felemeli. Ha magunk elé képzeljük ezt a páratlanul szép és igazi ma-

gyar jelenetet (szépsége éppen az Európában páratlan magyar szeméremézésből ered, hiszen ez máshol semmi), hát a mellett, hogy semmi érzéki ingert nem érzünk, de ki gondol közülünk buja idomokra, mázsás combokra.

Íme, magyar művészek, így kell belemerülni a magyar mélységbe s így lehet felhozni a magyar gyöngyszemeket!

Polgári és individualista szemléletű és lelki-ségű művészek azonban erre alkalmatlanok. Azok programúiba vehetik és giccseket csinálnak belőle, me-rev formákat és ízléstelen sémákat, mint a mai „né-pies“ festők, mert aki nem élte át lelkileg a magyar közösséget, az nem is tudja kifejezni. A görögök sem programból csináltak népi művészetet. Egyszerien csak önmagukat adták. S volt mit adniok, ip.ert testben szépek, lélekben szabadok és erősek voltak. Különben nekünk eddig a költőink ábrázolták igazán a magyar világot. Gondolj a Petőfi-versekre: „Megy a juhász a számaron, földig ér a lába“, „A küszöbön guggol Sára néni“, „Lovagolok fűzfásípot fűjva“, „Leveles dohányát a béres leveszi“; Ady: „Itt valahol, ott valahol, négy-öt magyar összehajol“; Juhász Gyula: „A tápai lagzi“ — de sorolhatnám oldalszámra. Ha egyebet nem csinálnának művészeink, mmt magas művészettel és biz-tos formaérzéssel a magyar költők verseit illusztrál-nák, akkor is nagy dolgot csináltak volna. Persze, programszerűen irodalmi és történelmi festészetet csinálni, abból csak üres és hideg képcslnálás lehet. Magyar művészethez nem az kell, ho^y a festők a képszerű látást feladják s történelmi lec'en^Skat gyárt-sanak, vagy a szobrászok irodalmi tanulmányokat ad-janak formák helyett, hanem az, hogy nagy belső kö-zösségi igénnyel átélni a magyar közösséget és k'ie-jezni képből szoborban, épületben a magyar lényegét. Az ízt, a színt, a formát és a lelket. Ha majd nem „is-kola“, nem szín- és forma-játék lesz a magyar művé-szet s nem a nyugati látás hatása alatt áll, amely egyébként szintén helytelen útra tért, amióta a pénzes polgárság érdeklődésére pályázik, hanem olyan lesz,

hogy a magyar paraszt és munkás minden sznobisztikus bebeszélés nélkül megáll a magyar műalkotás előtt és felakad a szeme rajta, akkor majd lesz magyar művészet és meg fognak élni a művészeink a pénzes urak és ínségakciók nélkül is. Hiszem, hogy minden falusi olvasókör, minden testület, minden intézmény ragaszkodni fog hozzá, hogy silány álhazafias olaj nyomatok helyett igazi nagy művészek művei díszítsék a közösségi testületek helyiségeit.

Majd ha a magyar művészek olymódon szeretik meg a magyarságot és átélik a magyarságélményt, a magyar színeket, formákat, a magyar valóságot és magyar szépségeszményt, hogy látomásaik, *magyar látomások* lesznek, s ha ezeket minden iskolás formalizmustól felszabadultan úgy tudják kifejezni, hogy legyőzi mai hidegségünket és felmelegít bennünket, akkor megtörténik a magyar művészet és a magyar nép találkozása is.

Ezt pedig mindet azért mondtam el, nehogy úgy járj, mint én, nehogy nagy kultúrmohóságodban megcsalódj és azután visszafordulj, hogy nincs és nem is lesz magyar művészet, mert ehhez nekünk nincsen tehetségünk. Van, meglásd, csak légy türelemmel és várj figyelemmel. S ha majd meglátod az első magyar remekművet, úgy jársz vele, mint én a népzenevel: meghatódsz egészen a könnyekig.

Hogy én elérem-e, nem tudom, de hiszek benne, mert hiszek a magyar nép szűz teremtőerejében. Csak a művészeink is higgyenek benne.

TIZENÖTÖDIK LEVÉL

Az őstehetségekről, akik vannak.

Jónéhány évvel ezelőtt tele lett vele az ország sajtója, hogy mennyi őstehetség van szerte a magyar nép között. Nagyon jellemző erre a nagy lelkesedésre, hogy éppen akkor fedezték fel az őstehetségeket — a harmincas évek elején, — amikor a magyar parasztság utolsó öntudatos próbálkozásait az önálló politikai szervezkedésre, a szociáldemokrata és kigazdapárti szervezkedési kísérletekben lefojtották, lehetetlenné tették. S ezzel lehetetlenné tették, hogy az értelmesebb, tehetségesebb parasztok a szervezeti, egyesületi és pártéletben elsajátíthassák a közösségi életben nélkülözhetetlen politikai tapasztalatokat, És lehetetlenné tették, hogy a parasztság nekivaló sajtó és könyvek útján az egyesületi helyiségekben, szükségképpen kifejlődő belső kulturális dinamizmus útján érintkezésbe kerülhessen a magyar magas kultúrával, irodalommal és művészettel, legalább annyira, mint a városi munkásság. Mert ez nem lehetetlen. A még a mieinknél is szétszórta tanyákon élő északi és nyugati parasztok meg tudnak ismerkedni nemzetük kultúrájával. Ne higgye senki, hogy a magyar parasztnak csak a pénze hiányzik a kultúrához. Ha van értelme, hogy tanuljanak a parasztok, ha egyesületi és pártvitáikban kiélhetik egyéni érvényesülési vágyaikat ha érzik, hogy tudás, szorgalom, becsület és az elvek és osztályok mellett való kiállás és helytállás társadalmi megbecsüléshez és kisebb-nagyobb politikai és egyesületi vagy szövetkezeti karrierhez vezet, — akkor igenis tanulnak a parasztok, mert érzik, hogy a közösség a tanultabb, okosabb, jellemesebb embereket állítja az élre. Ezt nevezem én kultúrindinizmussal, s ez hiányzik a mai magyar életből. Ezt

nem pótolja semmiféle jó népiskola. Az igazi műveltség nem a gyermekben fejlődik, hanem a törekvő felnőttekben. Az iskolában szerzett tudás csak eszköz, csak előfeltétel az igazi népműveltséghez. De térjünk vissza az őstehetségekhez!

Az őstehetségek nem most születtek, csak most fedezték fel őket. Őstehetségek mindig voltak, de amíg az úri érdeklődés feljük nem irányult, sem ők maguk, sem a többi falusiak nem tudták, hogy ők őstehetségek. Művészi tehetségű emberek, mint minden népben, úgy a magyarságban is születtek a múltban is. Csakhogy a múltban nem kifejezetten „mű“-veket alkottak az őstehetségek, hanem inkább csak használati tárgyakat díszítettek. Eddig ez még csak népművészet volt, mert egy cseppet sem volt tudatos a művészkedő emberekben művészi voltak, mint külön társadalmi érték. (A népművészet nem úgy állott elő, hogy mindenki tudott mindent, hanem csak az egyes népművészek tudtak s ezek mindig újat, eredetit alkottak, a többi pedig ezeket másolta jól-rosszul, éppúgy mint a magas művészetben.)

Az őstehetség már nem ilyen népművész, hanem olyasféle féltudatos ember. Tudja, hogy van benne valami, ami kiemeli az osztályából, de nincsen hozzá mértéke, hogy elbírálja, hogy mivel és mennyivel különbözik lefelé és felfelé. S ő már jórészt nem is használati tárgyakat, nem botfejeket, juhászkapókat, furulyákat ostor nyeleket, kapukat, edényeket díszít, hanem műveket alkot. E művek lehetnek szépek, kifejezők, érdekesek, de magukon viselik a felemás-ság bélyegét» valami hiányosság, idétlenség, arány-nélküliség, távlatnélküliség mindig van bennük.

A népművész művei a használati tárgyakon jói állanak, odailenek, de ha ezektől elválasztják s nrnt őstehetségek művei külön életet akarnak élni, akkor úgy libegnek a népművészet és az igazi önálló műalkotások között, mint ahogy alkotójuk, az őstehetség libeg a közönséges parasztok és a valódi művészek között.

Hogy a tehetséges parasztból igazi művész, a közösség élményvilágát, látáskultúráját, történelmi valóságát és az előbbi levélben hangsúlyozott közösségi igényeket kifejező művész lehessen, ahhoz nem elég a tehetség, a rajzolni, festeni tudás, a képekben, idomokban való látás. Technikai tudás, a formák ismerete, művészi arányérzék és nemcsak szakmai, hanem közösségi, eszmei perspektíva, gondolkozásbeli távlat is kell hozzá. Az író- és költő-őstehetség útja is nagyon nehéz, de százszorta könnyebb, mint a művészeké, írónak, költőnek előtte a világ, néhány jó könyvben a kultúra s aztán ott a saját lelke, ha az nem* üres, akkor mehet előre, Gorkijnak, Knut Hamsunnak, Jack Londonnak nem ártott, hogy napszámos sorsból indultak. Ha erő és akarat is van a tehetsége mellett* még a világirodalmat is megismerheti, akár nyelveket is tanulhat. Amit tanul, az nemcsak a mestersége szakmai része, hanem egyúttal művelt ember és alkotó, termékeny gondolkodó is lehet belőle. A művész-őstehetség azonban hiába tanulja meg a mesterséget, hiába sajátítja el művészetét összes tudnivalóit, ha nem *szerez e* mellé általános magas műveltséget, ha nem ismeri a világ irodalmát, művészetét, történelmét, gondolkozási kultúráját, akkor bizony csak félemler marad a legteljesebb szakmai tudás ellenére is.

De a művész őstehetségnek nemcsak tanulni, hanem látni is kell. Nekünk, az íróknak, helyünkbe jön a világirodalom, de a művész nem elégedhetik meg a képek, szobrok fényképével. Neki anyagban kell látni a műveket, hogy igazán tanulhasson róluk és átélje az anyag megmunkálásának lehetőségeit.

Látni viszont itthon nem sokat lehet. Hol van a szegény magyar őstehetség attól, hogy megnézze a világ művészetét? Lexikonok ezt nem pótolhatják. Ahogy lexikonból író vagy tudós nem lesz senki, úgy művész sem lehet.

E nélkül a teljes technikai tudás, általános műveltség és művészettörténeti iskolázottság nélkül nem lehet belőle kész ember. E nélkül nem tud biztosan mozogni a környezetében, nem tudja megkülönböz-

tetni nemzete művészetét a többiektől, nem tudja mi az idegen hatás nemzete művészetében, nem tudja mi az idegen hatás az ő kísérletében: nem tud semmi lényegeset. Félelme marad.

Nem kell ehhez sokat beszélni. Parasztíróink java nem könnyen, de mégis bevonult a magyar irodalomba, a magyar szellem birodalmába, de őstehetségeink nagy része kívül marad,

Az őstehetségek tehát nem teremthetik meg azt a hiányzó magyar művészetet, amit az előbbi levélben Isöveteltem. Ehhez még a fejlett nemzeti közösségi Öntudatuk is hiányzik, hiszen azt csak a mély átélés és a sajátosan művészi szenvedés teremtheti meg az emberi lélekben. Éppúgy, persze, akármennyire jobb a parasztírók helyzete, ők sem teremtik meg a magyar jövő irodalmát. Mindegyik kényszerhelyzet, és abból a szomorú magyar sorsból ered, amit e levél elején érintettem. Népünk teremtő erejét mutatja, hogy mégis kitör a föld alól is. Mert az bizonyos, hogy sehol a világon nem hagyják így elkallódni, vakbizonytalanra elpusztulni a tehetségeket. A tehetség útja mégis csak a szabadság és az iskola. Nálunk a népi tehetség számára mindegyik hiányzik. És mégis vagyunk! Parasztírók és őstehetségek, de vagyunk. Csak éppen politikai vezetőink nincsenek, mert az már senki se lehet magába, mint művész vagy író, ahhoz tömeg kell és szabadság.

Hogy mennyire igazam van az őstehetségek dolgában, arra bizonyíték, hogy most már szokatlanul nagy csend van körülöttük. Az úri érdeklődés ellanyhult. Az első műveket szétkapkodták és elrejtették itt-ott az úri szobák vitrinjeibe, mint népi érdekességeket, a szegény őstehetségek meg csak most kínlódhatnak már igazán a sorssal. Parasztok és munkások nem tudnak már lenni, mert a becsvágy démona hajszolja őket az újabb alkotásokra, viszont amit alkotnak, az még inkább félmunka, mint első alkotásaik

voltak, mert azoknak legalább a szűz látás bájos primitívsege értéket adott. Később aztán, amely mértékben vetik magukat a magas kultúrára, olyan mértékben veszítik el szűz biztonságukat, a formában, témában és kifejezésben való eredetiségüket, Ha előbbi sikeres dolgaikat variálják, az a baj, ha újba kezdenek, magas témák és iskolák felé próbálkoznak, az a baj, mert egyikben sem tudnak eredetít, magasrendűt alkotni. Lelkiségük is a világnézetnélküli és öntudatnélküli szolgakarrierizmus lesz, amely azonban szinten nem elégülhet ki, mert az út nagyon nehéz, az osztályfalakat nem lehet olyan könnyen áttörni, Ebbe végül belebetegszik a lélek, a meddő alkotásvágy és karriervágy ielőrli az embereket és lehetetlenné teszi még azt is, hogy tovább tanuljanak, hogy eljussanak az igazi magas értelmi kultúra és a magas művészet birodalmába. Vagyis ugyanaz lesz a bajuk, mint a paraszti politikusoknak, nem tudják öntudatosan képviselni sem osztályukat, sem fajtájukat, sem önmagukat, mert nincs mire támaszkodniuk a művelt osztályokkal szemben — hiszen nem kész emberek.

Bocsássanak meg östehetség testvéreim, ha elolvassák ezeket a kegyetlen sorokat, én igazán nem irigységből és nem is tudákos leckéztető szándékból mondom. Tőlem felvehetik az őszinte beszédet, mert én magam is östehetség vagyok. S ha én mégis tovább jutottam az önállóság útján, az talán csak az én szerencsém volt. Az, hogy nem fedezett fel senki más, mint az én saját dolgozó osztályom. Mert lehet, ha nekem is nagy pártfogóim lettek volna, akkor én is befolyásuk alá kerülök, s ki tudja, kiszabadulok-e egészségesen. A művész-östehetségnek sem lehetetlen a teljes felemelkedés, de erő, önálló akarat és nagynagság belső önértzet és öntudat kell hozzá.

Ezt pedig, amit itt elmondtam, valakinek el kellett mondani, mert igazi nagy művészeink nem mondhatják el. Ezt tiltja az ízlésük, a szánakozó emberi

érzésük. Én azonban, aki ma is paraszt vagyok, megmondhatom, mert énnekem az a kötelességem, hogy óvjam osztályom tehetséges fiait a hamis karrierizmustól, a saját írói és emberi példammal visszavezessem a népi és emberi öntudat útjára a tévelygőket. Író, művész vagy politikus, ha paraszt, csak úgy álljon a világ elé, ha biztos a dolgában. Befejezett emberek és tökéletes alkotások nincsenek, de a legkevesebb, hogy meglatszódjon a paraszti tehetségen, hogy egész ember. S ha a munkáinak vannak is hiányosságai, az már nem paraszti voltából származik, hanem emberi egyéniségéből ered. Ilyen hibái a művelt osztályokból származó alkotóknak is vannak. S ezért senki se szégyenkezik. Mindenki csak azt adhatja műveiben, ami az övé.

TIZENHATODIK LEVÉL

A magyar színjátszásról.

Ez megint olyan dolog, amelyhez szakmailag nézve én se értek, te se értesz, senki se ért, csak a néhány szakember, aki ezzel foglalkozik. Csakhogy minden művészetnek van egy szociológiai arca, van közösségi jelentősége és a közösség szellemi vezetőinek lenni kell róla valami határozott véleményüknek is.

Az bizonyos, hogy akármilyen helyeslő vagy elutasító véleményünk van egyikünknek-másikunknak a színművészettel szemben, a színművészet éppoly ősi dolog, mint a többi művészet. Ez éppúgy az ember társas-történelmi életéből és az ember leikéből született meg, mint a zene vagy az irodalom, vagy a képes aprázolás. Ehhez nem kell semmi tudományos bizonyítás, ehhez elég az hogy színművészei mindenütt volt és van a világon, úgy a művelt, mint a vad népeknél. Csak éppen a forma különböző. Vannak ugyanis olyan

dolgok az emberi lélekben s az ember társas életében, amelyet sem a zene, sem az irodalom, sem a kép vagy szobor nem tud úgy kifejezni, mint az alakoskodás. A színművészet tehát van és örök dolog. Nem a létjogáról, hanem a szerepéről, a közösséghez való viszonyáról lehet szó. Amit elmondok hát, ne a színművészet elutasításának, hanem a mai színjátszás bírálatának vedd.

A közfelfogás és a hivatalos felfogás szerint a színjátszás a legnépibb művészet, ez áll a legközelebb a néphez és még népnevelő feladatot is szánnak neki. Éppen ezért az állam erre áldoz legtöbbet. Az irodalomra egyáltalán semmit sem áldoz, hacsak az irodalomtörténet tanítását áldozatnak nem tekintjük. A képzőművészetre már áldoz valamit, ha egyebet nem, saját iskolákat tart fenn és néha múzeumi számára megvásárol egy-egy műalkotást. A zenére is áldoz. De itt sem a *népzenére*, hanem főleg a műzenére, amelyhez azonban sem én, sem te, sem a többi parasztok nem értenek, így hát a műzene csak az állam nemzetközi kultúrkapcsolatainak a presztízskérdése és nagyon kevés zeneértő polgár magánügye, Nem értek hozzá, nem szólok bele,

A legtöbbet áldoz azonban az állam a színművészeire, éspedig azzal a kulturális ürüggyel, hogy ez a nép művelődését, szellemi emelkedését szolgálja.

Hogy a mai színház a városi közönségnek magas kultúrát ad-e vagy alacsony szórakozást, nem vitatom. Attól függ, hogy milyen színművészete van az országnak. Ez lehet rossz is, jó is. Én csak nagyon szerényen megjegyzem: nem hiszem, hogy a városi lakosság műveltségén a színházba járás valami sokat lendítene. Mert azt, hogy a saját beszédstílusuk, saját mozgásaik és saját gesztusaik helyett a városi félműveltek színészek és színésznők beszédjét, mozgását és gesztusait utánozzák, nem tudom elfogadni műveltségnek. Inkább azt látom, hogy a sűrűn színházba járó városi

átlagembert egy hamis, affektált és alapjában nem őszinte és nem eredeti, tehát alpári légkör veszi körül. Ebben a felfogásomban megerősít az a tapasztalatom, hogy a városi lakosság két legeredetibb és legkomolyabb rétege jár a legkevesebbet a színházba. Az egyik a nehéz testi munkások nagy osztálya, a másik a legmagasabb értelmiségiek rétege, így bizony a színház ma jórészt a félműveltek és a könnyű lelkek szórakozása s ez meg is látszik rajta. A nívó ezekhez igazodik. Száz színdarab közül egynek-keftónek ha van köze a művészethez és a közösség nagy dolgaihoz.

Ezt azonban mind meg lehet változtatni, s tegyük fel, hogy a városon lehet valódi jó színházat csinálni. De falun akkor se lehet és sose lehet.

Először azért, mert a város sokszázezer lakosából mindig akad néhány ember, aki megnéz egy-egy híressé vált színdarabot. Tehát ha egy jó társulat hosszú és nehéz munkával betanul egy igazi jó darabot, annak van értelme. Az azonban teljes képtelenség, hogy a falusi egy-két előadásra — mert többre nem telik néző a kevés lakosságból — hat hétig tanuljanak komoly művészek. Komoly művészek — mondom — mert egy országban, amint igazi művész és író is csak egynéhány akad, éppúgy színész is jó, ha pár tucat kerül. A többi még az igazi nagy műveket sem tudja igazi művészi élménnyé tenni. Csak a nagy színészek tudják a nagy emberi dolgokat: szenvedélyt, szépséget, jellemet, az erőt és a nagyságot kifejezni és megmutatni. Ezek azonban nem mehetnek falura. Hogy vándortársulat formájában bejárják az országot, az meg teljes lehetetlenség és az államnak is túldrága multság volna, mert a nagy társulatok sok-sok költségét a párszáz falusi néző nem tudja megfizetni. A magas színművészetet a falusi ember hát sohsase láthatja, A „smoncák“-kal meg hagyjanak neki békét.

Egyedül a filmekkel lehet a nagy művészeket levinni a faluba. Csakhogy a film — beszélhetnek akármit felőle — hideg művészet, nem helyettesítheti a színházat. A filmen az emberek és tárgyak be vannak vonva valami sajátos fénymázzal és ez meghamisítja

a filmen mozgó életet, eltávolítja az embertől, külsőséggé merevíti. A fényképezett élet másodlagos élet, s a premier plánokkal hiába erőlködnek, nem a nagy színészek lelkét, emberi valóságát hozzák közel, hanem csak az arc pórusait, a szakálltövek helyeit s aztán a merev, borzalmas vagy mosolygós grimaszokat, A lélek forró és művészi pillanatait csak az élő ember arcán lehet meglátni, a filmfénymáz ezt meghamisítja, elrejtji vagy eltúlozza, merev, gépies, arcjáték-sablonná nyomrítja. A film ugyan valóban a tömegekhez szóló művészet, de a filmélet csak árnyéleí.

Színháza hát nem lesz a falunak. De lehet műkedvelő társulata magukból a parasztokból. Ez valóban lehet, van is, de jobb volna, ha nem volna. Nem műveltséget terjeszt, hanem ízlést rombol. Mert ha már a nagy színészek közt is kevés van, aki igazán méltó a feladatára, mit szóljunk a falusi műkedvelőkhöz?

Igaz, vannak olyan darabok, amelyet ügyesen és kedvesen elő tudnak adni. De ezek rendszerint apró, könnyű dolgok. Igaz, a műkedvelők pártolói azt mondják, írjanak az írók jó darabokat a falusi műkedvelők számára. De ezt csak olyan ember mondhatja, aki sem a színművészethez, sem az irodalomhoz nem ért, Az író nem olyan, mint a cipész vagy más mesterember, hogy megrendelésre házhoz szállít, Jó színdarab tíz évben ha születik egy, de sohasem kiagyalásból, hanem az íróban keletkező nagy feszültségből. Mivel pedig csak kevés igazi író van és ezek között még kevesebb, aki színdarabokat tud írni, így bizony a műkedvelők hiába várnak igazi írótól a népnek való jó darabokat: sohase kaptak, sohase fognak kapni. Ha megszületik nagynéha egy-egy jó darab és eljátsszak, azzal vége, megint nincs. Az ő közönségüknek minden előadásra másik darab kellene, A műkedvelő tehát, mint a magas irodalom és a nagy közösségi célok eszköze, szintén alkalmatlan, A műkedvelők lényege: idétlenkedés és ízlésrontás.

De van még más közösségi megjegyzésem a mai alpári színészkedéssel szemben. Az egyik pl. a szí-

nészi modorosságok és a kozmetikai ostobaságok terjesztése. A festék, általában az arc kikészítése az átlagparasztra, míg meg nem szokja, nevetségesen és visszanasztóan hat. A villanyfényben és bizonyos távolságban a női arcot tündöklővé teszi, közelről azonban csúnyává merevíti. Ezt a nők nem tudják és mindennapi alkalmakra is festik magukat, hogy olyan tündöklő szépek legyenek, mint a színésznők. S itt nem is a nők ostobaságáról ízlésnélkuhsegeről, hanem a törvényvé váló új divatról van szó, A zománcozott arc merev és nem kifejező, holott az igazi szépség az, ha az arc is él minden pórúsával, minden vonásával, ha a lélek, a kedély változásai úgy változtatják, mint a víz színét a szellő. De mit értenek ehhez az ú. n. „művelt“ nők? Nos, én irtózom attól, hogy ezt a mai színház a parasztok között is terjessze. Nem nagy dolognak látszik, de a közösség egészségének ez is egy része.

Másik kifogásom a szerelmi szabadosság terjesztése. A mi legjobb parasztnépünk előtt ismeretlen és ellenszenves a nyilvános nyalakodás és ölelkezés, ami pedig a mai színpadon elmaradhatatlan mindennapi jelenet. Igaz, hogy a parasztlányokat és a menyecskéket is megölelik ország-világ előtt. Cskhogy a színpadon kétértelmű, vagy nagyon is egyértelmű gesztusokkal és mozdulatokkal jár az ölelés, mert ostoba színészek csak így tudják kicsikarni a hatást, a parasztok ölelkezésében pedig nincsen semmi ízléstelen erotika. (Az erotika akkor ízléstelen, ha mutogató célú.) Ha a parasztlányt mások előtt megkapják és megölelik, ösztönösen mindjárt háttal vagy oldalt fordul, ahogy a parasztok mondják: „fart lök“ a férfi felé. És aztán nem felmagasodik a karok között, hanem lebujva igyekszik kiszabadulni, A színésznők azonban ráta- padnak a férfira. S ez az, amit a jóízlésű paraszt nem vesz be.

De nem a színészeknek akarok én itt ízlésleckét adni, remélem, velük sohase értjük meg egymást,

hanem neked akarom elmondani, hogy hogyan is értékeljék a népi mozgalmak a mai színjátszást.

Hát ezt sehogy. El kell utasítani. Már csak azért is, mert a színészeink nagyobb része, még a legjobbak sem tudnak parasztot játszani. Már írtam róla egyszer, hogyha a színészek parasztokat akarnak alakítani és paraszti életet akarnak kifejezni, akkor menjenek közéjük, éljenek velük együtt hónapokon és éveken át s ha megismerték őket, ha átélték minden mozdulatukat, gesztusukat, beszédjüket, észjárásukat, egyszerűen az életük egész valóságát, akkor próbálkozzanak meg a színpadon alakítani őket. Mai népszínműfiguráikhoz, boszorkányaikhoz, parádés kocsisaikhoz, Göre Gáborjaikhoz nekünk nincs közünk és hagyjanak békét velük. A színpadon nem a parasztruhába öltözött paprikajancsikat, hanem magunkat szeretnénk látni, minden furcsaságainkkal, hibáinkkal, bűneinkkel, szépségeinkkel és nagyságunkkal együtt.

Erre pedig éppúgy, mint az előbb a képzőművészetről szólva mondtam, csak olyan színészek képesek, akik ezt a mi magyar népünket szeretik és testben lélekben azonosak vele és azok is akarnak maradni. Vagyis csak a forró közösségi átélés képesíti még a nagy művészt is arra, hogy igazán közel férközzön népünk leikéhez. Az a színész, akinek a lelkében világoskerek, vagy polgári karrier, ezerpengős fellépti díjak vágya foglalja el a főhelyet, nem juthat ide.

Persze, ez is csak a városban maradhat, ez a legjobb magyar színészet s mi falusiak csak ritka alkalmal, városi utazások alkalmával láthatjuk. De a mait nem érdemes látni sem, különösen, ha parasztokat akar játszani.

Magának a falusi népnek meg nem marad egyéb, mint ami évezredek óta jelenti a színjátszást. A műkedvelő, amely nem nagyképűsködik komoly darabokkal, tud szórakoztatni mókákkal, azután amit a főtí falusi színpad-kísérlet, a munkás kórusok, a műsoros diák- és ifjómunkás esték adnak. Dal, tánc, szavalat, felolvasás és rövid jelenetek, megjátszott

népmesék, vagy mai utcai, mezei stb. jelenetek előadása.

Ettől különálló dolog a nagy közösségi ünnepek megrendezése. Örök dolog, minden igazi harcos közösségnek vannak nagy történelmi hagyományai. Nagy emberek, nagy események emléke. Ha esetleg ezt igazi nagy írók, drámává, valódi közösségi élménnyé tudják sűríteni, akkor az ilyen nagy közösségi ünnepek alkalmával ezeket elő lehet adni. Mert ezeknél már nem a színész kiválósága a íontos, hanem a közös ügy, amit jelez. A színész csak eszköz és arra kell ügyelnie, hogy ne legyen profán, ne rontsa le a hatást, mint némely falusi passió játékoknál a berúgott Krisztus.

Csak ennyit adhat a színművészet a parasztnak, de ez is csak akkor ér valamit, ha a tartalmat majd a mieink adják bele.

TIZENHETEDIK LEVÉL

Az élő szépség szerepéről a közösségletében.

Ismerem a harcos fiatal paraszt gondolkozását, tudom, hogy idegenkedsz ettől, a címtől, a közösségi gondolat mellékútra vezetését sejted benőne. Nincs igazad, mintahogy nekem sem volt annakidején, amikor úgy gondolkoztam, mint te most. Aki a közösséget vezetni akarja, annak töviről-hegyire ismernie kell a közösségi életet és az embereket. Nemcsak a politika területén, hanem mindenütt velük kell lenni. Mert a vezetők lehetnek ugyan olyasféle csak-politikus lények, akiket csak a politika érdekel, de a nagy tömegek nem ilyenek és jaj azoknak, akik azt nem tudják és csak a tömegek politika' véleményével törődnek.

Így bizony a szépség is nagy dolog, közösségi dolog és nem a széplelkek és nem a művészek és nem az

irodalmárok magánügye. Ellenkezőleg: a legminden-napibb ügy, amely az önfenntartás minden dolgában is jelen van. Minden embernek van *szépérzéke* és szépségvágya, van valamelyes ízlése és ez nem választható el az örömrzéstől és a boldogságérettől, de még a fájdalom és szenvedés érzésétől sem. A szépségérzet egy állandóan jelenvaló érzék, amely folytonos ébz-leletből, állásfoglalásból és értékelésből áll. Szép idő, szép asszony, szép gyerek, szép csikó, szép vetés stb. mindig érzékelnünk kell, bármerre forduljunk meg, utcán, mezőn, lakásban. Mindig és mindent érzékelnünk kell. A szép, jó, hasznos aztán az élet bonyolult valóságában összefonódik és a sok egyes ember ízléséből előáll a közösségi értékelés és ízlés, így születik a faji ízlés, az egy közösségben élő emberek sajáto-san egyező szépérzésének hatása alatt.

A nagy tévedés önná származik, hogy amiként a magas kultúra eltávolodott a néptől és az osztálytársadalom hosszú évezredek alatt valósággal a nép fölé épült, úgy távolodott el a magas szépségfogalom is a népi szépségfogalomtól. Elvonttá, irodalmivá lett, úgyhogy ma a kultúremler már főleg csak a művi szépségeket érzi igazi szépségnek. A parasztember meg csak a kialakult ösztönös szépérzékét követi, s így nem találkoznak. A természetes, helyesebben az élő szépségtől a művi szépséghez vezető úton botorkálnak a f él műveltek, a sznobok és a dilettánsok, egyszóval mmdazok, akik elégedetlenek kultúrállapotukkal, nincs saját szépségeszményük és ízlésük, tehát igyekeznek utánozni a legfölül levő művelteket, azoknak az ízlését és szépségfogalmát próbálják elsajátítani. Ez csak a törekvő tehetségeseknek sikerül, a többiek lemaradnak, mert sem az értelem, sem az érzés mélységében nem érhetik el azokat. Az ilyenek rekednek meg a művi szépségek felé vezető úton, az álirodalom és a giccses álművészet mellett. Menthetetlen tömeg, ha a mags igények szempontjából nézzük, de ne ves-sük meg őket, mert közülük választódnak ki az igazi műveltek és az igazi műértők. Ez a tömeg mindig volt és mindig lesz. Tulajdonképen a minden ember útját járják az öntudatlanságtól az öntudat felé. Egyik eléri,

a másik nem, mindegy, az úton mindig vannak s mennél dinamikusabb, áramlóbb egy közösség élete, annál többen vannak. A tévelygés, határozatlanság, ízléstelenség zűrzavara ez, de ugyanez fokozza a feszültséget a lég jobbakban, a legértelmesebbekben és a legeérzékenyebbekben, hogy ebből pedig ki kell jutni az öntudat, a biztos ízlés csúcsaira.

Ezek a botorkálók mindig vannak, mindig lesznek és soha ki nem fogynak. Ez azt jelenti, hogy mindig vannak és lesznek, akik az egyszerű, ösztönös szép érzékelésétől felfelé törekednek a művi szépségek megértéséhez és értékeléséhez. Az ember nem elégszik meg a természet egyszerű szépségeivel, az állatok növények, virágok, leányok szépségével, hanem törekszik önmaga is szépeket alkotni, s törekszik azokat megérteni és *élni*.

Ezekről a művi szépségekről itt most már nem beszélek, hiszen az előbbi levelemben bőszégesen foglalkoztam velük. Hanem magáról az elemi széperzékről van még mondanivalóm.

Tudósok, művészek vitatkoznak azon, hogy mi a szép. Egyik azt hangoztatja, hogy az egyszerű műveletlen embernek az a szép, ami hasznos, s csak azoknak van igazuk, a másik ellenkezőleg azt állítja, hogy szép az, ami érdek nélkül tetszik. Ne kövessük őket ezen az úton, mert mindegyiknek igaza van részben és egyiknek sincs igaza egészen. Az igazság inkább az, hogy a szépség viszonylagos fogalom, amint ezt a nép már ősidők óta legrögzítette ilyenformán: „Nem az a szép, aki szép, hanem aki nekem szép“. A széperzék egyénhez, korhoz, tájhoz, néphez, tanult és ösztönös *ízléshez* kötött s így nagyon bonyolult valami.

Persze azért, mert bonyolult valami, még nem lehet letenni a fegyvert, hogy nem tudunk eligazodni benne. Mindenben el lehet igazodni, csak sorrendet kell teremteni az értékelésben. A sorrendről majd később beszélek, itt csak annyit, hogy sokféle értékelés lehetséges, lehet metafizikai, vagyis emberek fölötti objektív, lehet egyéni, szubjektív, de az emberi közösségek számára mindenképen csak a saját közösségi öncélúságuk a sorrendben az első. Minden egyéb érté-

kelés ilyen vagy amolyan világnézetű emberek magánügye.

Ez vonatkozik a szépségre is. Amint e levél elején mondtam, a szépérzék az öröm és boldogságérzéstől elválaszthatatlan. Az öröm- és boldogságérzés azonban csak látszólag egyéni ügy. Helyesebben, rnerí a íegigazabban egyéni, tehát a legteljesebb közösségi ügy is. A közösség elemi érdeke, hogy lehetőleg minden tagja, vagy ha ez túlmerész kívánság, a lehető legtöbb tagja, de legyünk még szerényebbek, legalább annyi tagja jól érezze magát, amennyi a közösség fennmaradásához okvetlenül szükséges. így válik a szépség közösségi üggyé, mint a közösségi tagok jóérzésének egyik feltétele.

Már most az előbbi levelek egyikében írtam, hogy a közösségek életében mindig kettős irányzatú a kultúrateremtés. Egyik irányzat kitérő és magába-fogadó, a másik irányzat bezárkózó és visszautasító. Minden népben van egy utánzó, versengő tendencia: amit a többiek elértek, azt nekünk is el kell érni. Ez a versengő tendencia az ösztönökben játszódik le és a szépérzékünket is befolyásolja, így lelkesedünk, rajongunk az idegen szépségekért, az újért, a más népek élményvilágából leszűrt, néha csak kiselejtezett szépért.

A másik irányzat a saját szépségeszményünk vállalásában és újraélésében jelentkezik. Ami a mienk dalban, *zenében*, táncban, természeti és művi szépségekben, azt dédelgetjük, csinosítjuk, újraalkotjuk és persze így is mindig magasabbra jutunk, mert ez belső feszültséget, akaratot, munkát követel. Vagyis a közösség fejlődésének egyik feltétele a saját valóságunk, saját értékeink öntudatos vállalása és mindig magasabb fokon való újraalkotása. Az idegen hatást azonban sohasem zárhatjuk ki, egyrészt mert ez ad lehetőséget az értékelő összehasonlításra, másrészt mert ez a legnagyobb ösztönző a saját dolgaink újratertetésében. A lényeges ebben az, hogy minden nép állandóan ezt csinálja és így e kitérő és magába-zárkózó folyamatok végtelen összefüggést alkotnak. Egyik termékenyíti a másikat, de önmagából egyik

nem léphet ki, önsorsát egyik sem hagyhatja el, (Ezt itt ismétlésszerűen írtam le újra, mert nagyon fontos, a nemzetek észszerű viszonya ezen alapul.)

Visszatérve az élő emberi szépséghez, akármilyen fejlett lesz is, mondjuk, a nyugati népek, angolszázok, germánok embernevelési és testápolási kultúrája, akármennyire hatása alá kerülünk is mi, magyarok, ennek a nyugati szépségeszménynek, a sorunkból, magyar testi valónkból nem léphetünk ki, A törökös barnapiros magyarok és a keletbalti szőkés-piros magyarok nem bújhatnak ki a bőrükből, szaporodási sejtjeiken keresztül, amíg a keveredési arányuk meg nem változik, mindig fenntartják az eredeti faji formát és szépségvonalat. Ha ezt nem vállalják, fia idegen szépség után vágyódnak, ha önmagukat csúnyának, alacsonyabbrendűnek tartják, akkor boldogtalanok lesznek, fajfenntartó akaratauk csökken és beleolvadnak abba a népbe, amelynek a szépségeszményét és ízlésvonalát elfogadták,

De minden egyéb szépséggel is így van ez. Ha megfigyeljük a mieinket pl. a dallal és a tánccal, azt tapasztaljuk, hogy bár hódolnak az *idegen* szépségeknek, idegen táncokat és idegen zenét is megtanulnak, de amikor igazán mulatni alkarnak, akkor magyar nótára és a magyar táncra kerítik a sort.

Ösztönös ízlésük, elemi *szépérzékük* töri ilyenkor át a tanult idegen szépségek burkát és jelentkezik bennük az ősi, a legmélyebb, a fajjal és a kultúrközösséggel együtt fejlődött ízlés és szépérzék. Az élő szépérzék, amely már az ösztönökbe ivódott és amely észrevétlenül mindig felen van, de csak akkor veszszük észre, ha a kultúrburkot áttöri valami nagy élmény, vagy akár csak a mulatás, a játék elemi vágya. A szépség tehát amennyire relatív, ugyanannyira abszolút is. Az egyes emberre relatív, a népekre abszolút. A népi mondás: „nem az a szép, aki szép, hanem aki nekem szép“ örökké igaz, de csak a népek határain belül, mert mégis sokmillió ember egyéni szépérzékéből közösségi szépségeszmény áll elő. S hogy van magyar szépségeszmény, azt ki tagadhatná? Ha meglátunk egy jellegzetesen magyar leányt,

piros arccal és élénk szemekkel, ha megszólal az igazi magyar dal, a magyar tánc, a magyar vers, a magyar tréfa, ki tudja magát kivonni alóla, aki magyar? Fanyaloghat az okoskodó, összehasonlító értelem, de nyílik a lélek, dobban a szív, mozdul a láb és csillan a szem: győz a közösségi szépségeszmény.

Természetesen így van ezzel minden nép. S az övékéhez viszonyítva a magyar szépség megint relatív, de viszont az összemberiség szempontjából megint vannak abszolút szépségek. A lélek és értelem szépségei, a nagy művészi remekművek, a természeti, úgy szólván kozmikus szépségek felülemelkednek minden nemzeti határon s ezek mindenkinek szépek. S figyeld meg; minden nép nagy művészei, nagy költői, gondolkodói arra törekednek, hogy a saját népük művészetét, szépségeszményét úgy emeljék fel, hogy oda a ma^a^ba, az általános emberhez *érien*. Hogy a nagy művekben az egyéni és a közös, a népi-nemzeti és az egyetemes emberi szintézise, egysége valósuljon meg.

Így azonosul a nemzeti és a nemzetközi a legmagasabb szépségben. A kitárulkozás és befogadás törvényei így érvényesülnek a legmagasabb fokon a remekművek kölcsönhatásában is.

A mi népünk tömegeinek, különösen a parasztságnak a szépérzéke még nincs elrontva a polgári kapitalista civilizáció művi álszépségeivel. Az a lélekgyilkos, ízlésrontó barbárság, ami műveltség, sőt sokszor hazafiság álarcában közelít *hozzá*, még nem veit erőt teljesen rajta. A háborús gyűlöletdalokat hamar elfelejtik, de azokat a dalokat, amelyek úgy szólnak, hogy „hortobágyi pusztán fú a szél“ vagy „ritka búza, ritka árpa, ritka rozs“ talán sohase felejtik el, amíg magvarok élnek a földön. S aztán azt is megfigyelhetjük, hogy azok a ronda plakátok, amelyekkel a kereskedelem vagy a politika próbálja bebeszélni az áruját a mieinkbe, a parasztokra nem nagy hatást tesznek. A mi népünk még nem bírja a torz, de még a groteszk dolgokat sem. Gondolj csak rá, milyen ellenszenvvel, undorral tudjuk mi nézni némely népek torz bálvá-

nyait, pl, az indiaiak és mexikóiak szörnyeteg istenszobrait. És látod, a görögök istenei nem utálatos szörnyetegek, hanem inkább tökéletes szép férfiak és nők voltak. Még a Medúzafej is csak a sűrített rútság, nem a zavaros szörnyeteg képét adja. A mi népünk még sohasem szokta meg a torz ábrázolásokat. Bálványaink nem nagyon voltak, istenünk a nap és a természet erői voltak, de még csak meg sem személyesítették ezeket sem. Sok okos dolgot lehetne még kikutatni a népek szépérezékéről, hogy hogyan és miért lehettek az egyiptomiak istenei, még a furcsa állatistenek is olyan kecsesek és szépek, a mexikóiaké meg olyan szörnyű csúnyák. Ez azonban a tudomány dolga, én itt csak örömmel jegyzem fel, hogy a mi népünk *szépérezéke* még olyan egészséges, hogy az állapotos asszonyok nem merik megnézni a nagyon csúnya dolgokat, nehogy megcsudálják, míg viszont az úrinők jórésze valami perverz kíváncsisággal szemléli a csúnyát. Azok a ronda plakátok és a mindenféle kereskedelmi, politikai és művészeti figurák, amelyek ma már elárasztották az országot és lépten-nyomon az ember szeme elé tola-kodnak, lassan feloldják ezt az elemi szépérezéket, a röhögő, röhögő, vigyorgó, formátlan és alaktalan, vagy édeskésen formás figurák megrontják az emberek látását és a megszokás útján a falusi ember is épúgy elveszti tájékozódását, mint a mai városi félműveltek, akiknek a szépérezéke már teljesen megzavarodott. Már pedig nekünk minden ép érzékünkre s így a szép-érezékünkre is szükségünk van, ha mint emberek és magyarok meg akarunk maradni a világ népei között

TIZENNYOLCADIK LEVÉL

A szerelem jelentőségéről a közösség életében.

„A szerelem is magánügy“ — így gondolod. A szerelem valóban a legigazibb magánügye mindenkinek, de éppen ezért a legnagyobb közügyek egyike minden közösségben. Minden közösségnek elcsúszni érdeke, hogy tagjai szeressék és szerethessék egymást, boldogok legyenek, szaporodjanak.

A szerelem nagy dolog, s nem is is csak egyszerű fajfenntartási kérdés, Az a feszültség például, amit a mély szerelem és a közösségi kötelesség, a katonai vagy a pártbecsület összeütközése idéz elő az emberi lélekben, lehet keserű szenvedés az egyes emberre, de olyan szenvedés, amely próbára tesz: kiválaszt és nemesít, Ajnikor a szerelem vagy az eszme, amikor a saját vágyaink vagy a közösségi kötelességeink között kell választani, olyan érzéseket élünk át, amelyeket semmiféle más élmény nem hozna ki belőlünk. Éppen azért, mert mindegyik a legmélyebb emberi valóságból jön: a fajfenntartás! ösztönünk és a társas ösztönünk, vagy az egyéni önfenntartás! ösztönünk ütközik itt össze, A lemondás és a hősiesség csodálatos érzéseit ismeri így meg az ember, s nemcsak önmaga nemesedik a lelki szenvedésen át, hanem a példájával másokat is nemesít.

De másképpen is nagy dolog a szerelem. Olyan érzés, amely felett egyszerű észbeli meggondolásokkal nemigen tud úrrá lenni az ember, A szellem világába bejáratos diák épúgy rabja lesz ennek a nagy érzésnek, mint a műveletlen cselédleány, vagy az állattian egyszerű és egészséges parasztleány. Mennyi ember pusztul el a szerelem miatt gyilkosság és öngyilkosság útján! Ez a veszteség egy örökké tartó háború, a fajfenntartási ösztönök háborújának az eredménye és ebben béke nem volt és nem lesz soha.

A párválasztás tragédiáiban, a szerelmi harcokban el-
esettek talán többen vannak, mint az egyébféle hábo-
rúk összes halottjai és sebesültjei. (Mert sebesültek is
vannak itt, A lélek sebesültjei, a neurotikusok óriási
tömege.)

De hát mit tehet itt az emberi ész? Mit tehet az
író, a gondolkodó, a politikai vezető? Hiszen maguk
a nagy emberek is rabszolgái lehetnek és lesznek a
szerelemnek. Mennyi nagy embert ismerünk, akiket
éppúgy elejtett ez az *érzés*, mint az egyszerű kis cse-
lédányokat.

Ez igaz, és mégis, vagyis éppen ezért a nagy ve-
zetőknek az a kötelességük, hogy ahol csak lehet, há-
rítsák P\ az útból a szerelem akadályait.

Milyen akadályok vannak a szerelem előtt?

Először is az osztálykülönbségek. A boldogtalan
szerelem elesettjei jórészt ennek az áldozatai. A gaz-
dag fiatalúr és a kis cseléd lány, a gazdag parasztlány
és a szegény szolga legény az osztálykülönbségek miatt
nem lehetnek egymásé.

Azután itt vannak az előítéletek, A vallási, nem-
zeti vagy osztályelőítéletek. A gyerekek megszeretik
egymást, de mert más vallásban vagy nemzetben él-
nek, a szülők miatt, vagy a saját beidegzett előítéletek
miatt nem egyesülhetnek. S ha nincs is minden ilyen
esetből tragédia, de lehet, hogy egész életükre boldog-
talanok maradnak.

Aztán itt van még a műveltségbeli különbség,
amely ma nem annyira a különböző szellemi képessé-
gekkel és értelmi fogékonysággal, mint ' az osztály-
különbsérfekkel fű^rf össze. Két fiatal gyereket, ahogy
a parasztek mondják, „az Isten is egymásnak terem-
tett“, ami azt jelenti, hogy biológiai egyéniségük egy
máshoz méltó, de az egyik iskolákat járt és a művelt
körökben valami sajátos ízlést és magatartást vett fel,
a másik pedig bennmaradt a műveletlen dolgozók vi-
lágában. Nem lehetnek egymáséi, mert hiába is pró-
bálnák, a legtöbb eseiben nem tartanak ki egymás
mellett Ha ők elboldogulnának is egymással, de a
Icörnyezet, a rokonok és a társaság megmérgezi körü-

löttük a levegőt. S ha az, aki lentebbről jön, meg is próbálja a műveltségbeli különbséget behozni, ritkán sikerül, mert nagyon siet és nem igazi művelt, hanem rosszmódorú félműveit lesz belőle s így még rosszabb.

De nagy akadály a kötöttség, a munkarabság is. Az emberek jórésze nem szereti egymást, csak összeszokik. És pedig azért, mert a fiúk-lányok, vagy a szegénység, vagy az osztálykülönbség (pl. az öltözetük szegényessége), de főképpen a munkában való elfoglaltságuk miatt nem érintkezhetnek egymással. A gazdag parasztok leányai be vannak zárva a tanyaiba, vagy a magas kerítéssel és osztálygöggel körülrzárt nagyparaszti portára, az úrilányok az intézetbe vagy a leányszobába, a cseléd lányok a konyhába, a munkáslányok a gyárba, műhelybe, irodába és nincs alkalmuk megtalálni az „igazit“. Ösztöneik azonban követelik a magukét, a szülők is igyekeznek őket *lerázni* magukról s így aztán a szerelem helyét átveszi a házasságközvetítő iroda, az újsághirdetés, a rokonok, ismerősök, szülők házasságboronáló szándékai. Ezek szerzik azokat a házasságokat, amelyekben nincs szerelem, csak szeretkezés és összeszokottság. S aztán ezekben a házasságokban lesz úrrá a kényelem, a rigolyák, haragtartás és undor. Rosszabb esetben házasságtörés, családi háromszög, esetleg válás.

Nagyon sokan persze összeszoknak véglegesen és nem lesz semmi bajuk, vagy nem lesz több bajuk, mint a szerelmes házastársaknak, akik szintén tévedhetnek egymásban. De ez csak a tompább egyéniségeknél történhetik meg. A biológiailag dinamikusabb emberek előbb-utóbb kitornek a szerelemnélküli házasságból. Ezek azok, akikre azt mondják, hogy „öreg korukra bolondultak meg“. Ilyeneknél áll elő a „másodvirágzás“.

De ha ez a sok ember csak önmaga volna boldogtalan, még nem volna olyan nagy baj. Elvégre, amint írtam — itt teljes nyugalom és béke nem lesz soha. A szerelem örök csatatér lesz, de legalább csatatér legyen és ne rabság. S csak az szenvedjen, akit a saját ösztönei a szenvedésbe hajtanak. Csakhogy itt, ma,

aki boldogtalan, megrontja másik életét is. Ezek a boldogtalanok örökké a saját szerelmi gondjaikkal vannak elfoglalva, nők után kuncsorognak; színházban, moziban, mulatóhelyen, kocsmákban keresik az igazi szerelem pótlékát, S persze csak pótlékot kaphatnak igazi helyett. De ők táplálják és tartják fenn az utálatos, ordenáré szerelmi ipart és az alpári szórakozási üzemeket. Ez a szerencsétlen népség olvassa a rothadt, nyálas, szerelmi ponyvát; ez nem törődik a politikával, művészettel, irodalommal, a közösség nagy dolgaival. Az egészséges szerelmi életet élő ember utálja a nyálas-nyavalygós szerelmi irodalmat, a beteg ember pedig csak ezt falja.

De még ha részt vesz is az ilyen ember a közösség dolgaiban, ha helyzetétől kényszerítve vagy menekülésképpen, mintegy pótlékul belesodródik, akkor se lesz hasznos munkása a közösségnek. A benne szunynyadó nemi lény olyan útra kényszeríti, amely ártalmas lesz a közösségre. Az ilyen emberek viszik be a közösségekbe, pártokba, egyesületekbe a szerelmi korrupciót, a bomlaszító szerelmi szabadosságot. Figyeld csak meg, mindenütt megtalálod őket. Eszme, elvek ürügyével öntudatlanul is asszonyok-lányok, vagy ha nőkről van szó, férfiak közelébe törekednek s a belőlük áradó mérges nemiség előbb vagy utóbb, sokszor észrevétlenül is megrontja valakinek és persze önmaguknak az életét is. De megróni jak az ilyenek a közösség összhangját is.

Szeresd hát azokat, akik szeretik egymást. Ezek egészséges emberek, s ha néha el is zárkoznak a saját boldogságukba, ha néha el bújnak az emberek elől, de mindig visszajönnek, ha megjön az ideje. Egészségesek maradnak, gyermekeik lesznek és a gyermekek sorsa a harcos közösséghez kapcsolja őket. Egy másik könyvemben már írtam, hogy egészséges társadalomban, ahol a lakás, ruha és kenyér gondja és a jövőtől való félelem nem nyomorítja meg az emberek fajfenn-

tartó ösztöneit, az egymást szerető pároknak szükségképpen lesznek gyermekeik. Az egészséges nő, ha igazán szerelmes, gyermek után való vágyának nem tud ellentállni s ha sok munka, gond nem öli ki belőle ezt az érzést, lesz is gyereke. De ugyanígy van az egészséges férfi is. Egy egészséges férfi nem lehet nyugodt, amíg férfiassága teljes bizonyosságát a gyermekben meg nem látja. És mindegyik ragaszkodik hozzá, hogy a gyermekeiben önmagát és a párját újratertse, hogy így egyéni életét a tájban, a közösség örökkévalóságában begyökereztesse. Akiben ez az egészséges ösztönös önzés nincsen már meg, az beteg ember.

Amint az előbb írtam, azt sohasem tudjuk elérni, hogy szerelmi tragédiák ne legyenek, mert mindig lesznek emberek, akik az után vágnak, akinek nem kellene és mindig lesznek emberek, akik vetélytársaknak érzik egymást egy-egy férfi vagy nő után való vágyukban. De elég baj lenne, ha már ezt a biológiai feszültséget is meg tudná szüntetni az emberi akarat. Ez már az emberfaj halálát, a biológiai vitalitás megszűnését jelentené.

Azokat a bajokat azonban a szerelem körül, amelyeket a rossz rend okoz, megszüntethetjük. De az emberiség vezetői ne legyenek csak szószátyár kispolitikusok, akiket csak ez egymással való hadakozás és intrika érdekel. A felelős lelkesgű, közösségi vezető nem nyugodhatik bele, hogy a dolgozók leányai, az egészséges és szép nők százazrei konyhai mosogatóssal és padló-vikszeléssel töltsék el legszebb éveiket a párválasztás, a kivírágzás idején, akkor, amikor szabadon kellene élniök, mint a csikóknak a mezőn. És abba sem lehet belenyugodni, hogy más százazrek varrógépek és szövőgépek mellett vagy cukrászműhelyek, boltok rossz levegőjében hervadozzanak. Nem azt kívánom, hogy a nők ne dolgozzanak, csak azt, hogy ne legyenek rabok. Fiatal korukban a munka rabjai, később meg a munkásháztartás, esetleg továbbra is a munka foglalja el őket; ez nem élet. Ugyanakkor a városok utcáin teltsípőjű és dúskeblű nők tízezreit látjuk, akik bírának dolgozni is, gye-

reket szülni is és nem csinálnak semmit, legfeljebb kutyákat sétáltatnak és férfiakkal kacérkodnak. Hát miért vannak a világon? Párorai szeretkezésért, amely eredmény nélkül végül is undort keltő? Ezért adják oda az életüket? ők csak a férfiak kedvtelésére élnek, mint a baby löni hetérák? S helyettük a mi elnyűtt, dolgozó asszonyaink szülnének a fajta számára, meg a munka számára embert? Ez az emberrel való rablógazdálkodás a szépségnek, erőnek, ifjúságnak szerelmes érzésnek ez a bolond pazarlása engem jobban felháborít, niint az anyagi javak pazarlása, mert ezt még lehet pótolni, de az elhervadt ember nem élhet újra.

TIZENKILENCEDIK LEVÉL

A házasság nehéz terhének elviseléséről.

Pál apostol azt írta a korinthusbeliekhez szóló első levelében: „ . . . De ha magukat meg nem tartóztathatják, házasságban éljenek, mert jobb házasságban élni, mint égni

Látod-e már 2000 évvel ezelőtt milyen nagy kérdés volt a közösségi mozgalmakban a házasság, A hindu mese, mely szerint az asszonnyal élni sem lehet, de nélküle sem, még régibb, mint Szent Pál tanácsai, A házasság problémája örök és az is marad. Egy olyan baj, amit el kell viselni, mint a betegséget, az öregséget, mint az évszakok fordulását, egyáltalán mint a természet örök törvényeit. Ezek persze közhe-lyek és semmi értelme, hogy olyan tanácsokat adjak itt neked, amelyet az emberek úgymint megfogadnak, sőt még ha az ellenkezőt tanácsolnánk nekik, akkor is ezt cselekednék, vagyis megházasodnának,

Más kérdés azonban a vezetőik házassága. Ha valaki akaratlanul, a benne levő tehetség és a becsvágy parancsa alatt a közösség szolgája lett, lehet-e, kell-e

megházasodnia? Örök kérdés és nincs rá végérvényes válasz, hacsak nem az a böles tanács, amit Szent Pál adott. Mindenki a saját *érzései* után megy s az egyik vezető így lesz boldogtalan, a másik amúgy. (Boldog valószínűleg sehogysem, mert a boldogság nem az ő számára van.)

Itt azonban a mi táborunkban, a népért cselekvők táborában már nem a te boldogságodról vagy boldogtalanságodról van szó, hanem a becsületről, a közöség, a mozgalom érdekeiről, A mi embereinknek nem szabad vizet prédikálni és bort inni. Aki pedig a maga számára nem szereti a vizet, az legalább hallgasson ne dicsérje a mások számára. Világosan szólna: ne prófétáskodjon, ne erőltessen magára megváltói szerepet, ha ösztönei azt követelik, hogy nősüljön meg; akkor nősüljön meg!

Az a rengeteg írás, könyv, novella, regény, tanulmány és színdarab, ami a házasság bajairól vagy éppen a házasság válságáról szól, nem bizonyít semmit a házasság ellen. Csak azt bizonyítja, hogy a házasság valóban nagy dolog, minden ember ügye és hogy sok ember nem bírja a vele járó terheket elviselni. De viszont az emberek azért mégis következetesen meg-nősülnek és vállalják ezeket a terheket. Még az agglények jórésze is nem azért maradt nőtlen, mert nem szereti a házaseletet, hanem *azért*, mert túligényes, vagy túlfontolgtató volt a maga idejében, s kiöregedett, kimaradt az egészséges házasság házardul bátor idejéből. De olyan is van, aki íülkényelmes és csak felelőtlenül szeretkezik. Az átlagember számára nincs mit beszálni. Ha van szerelem, házasság is legyen, felelőtlenül senki se éljen. S a házasság nem csupán a fajta fennmaradásának eszköze. Azt esetleg másként is lehetne. Ellenben a férfi és nő egészséges viszonyához mégis legjobb a kötött házasság és pedig gyerekekkel. Az ember nem csak *szeretkező* állat, s ha nincsenek gyerekek, akik az asszonyt lefoglalják, akkor — ha nem jár dolgozni — megromlik a házasság, S amíg az asszony üde és fiatal, míg önmagával szeret foglalkozni, addig munkával, vagy gyerekekkel kell

foglalkoztatni, mert máskülönben az unalom befurkál a szívébe s ez megrontja még az igazi szerelmet is. Vagy állandó munka legyen, vagy gyerekek legyenek. s. l. hűség legszigorúbb megőrzője a gyerek. Három-négy gyerek megszülése és felnevelése felemészti azt a 10—15 esztendőt, amíg a női virágzás tart s a gyermekektől nem lehet hűtlenkedni. Vagy ha lehet is, de nehezen. A gyermek a legerősebb védőgát az asszonyi és férfiúi gyarlóságok ellen.

De visszatérve a te dolgodhoz, az már nem olyan egyszerű. Találsz-e megfelelő asszonyt, illetve akit találsz, akibe belebotlasz, megfelelő-e hozzád? Nem gátol-e majd? Szerelmes sopánkodásaival és meleg, fehér karjaival nem húzza-e le a fejedet a közösség nagy dolgaitól a maga kicsinyes, állatían egyszerű világába?

Mert hogy találsz-e megfelelő asszonyt, hidd el, nem szándék, hanem szerencse dolga. Az átlagembert kielégítheti, ha szerelmes, dolgos, egészséges és hűséges az asszonya, de neked ez is kevés. Még az is kevés, ha az elveidet vallja. Mert vagy azért vallja, hogy téged ezzel is hódítson, vagy pedig ő is önálló egyéniség és saját külön vezetői becsvágya is van.

De ki lát bele előre az asszonyi leiekbe, hisz ő maga sem tudja, mi lakik benne. A párválasztás idejében a nőben valami csodálatos, alkalmazkodó hajlékonyság van. Ha egy férfi megtetszik neki és meg akarja hódítani, mindenre képes, még arra is, hogy az elveit vallja, sőt még arra is, hogy ezekért az elvekért meghaljon. Az egyik aztán valóban benne is marad a mozgalomban, a másik, ha elérte a célját — a férfit — kigyógyul belőle. De ki látja ezt előre? Senki. Mert a szerelem megvakítja az embert s maga is hajlik arrafelé, amerre a nő akarja.

Itt hiába minden töprengés, minden előre-okoskodás. Ha szerelmes leszel, nőszülj meg, aztán majd lesz valahogy. Ei ősnak, okosnak, bölcsnek kell lenni és az ember minden bajon úrrá lehet. Ha másképp nem, hát úgy, hogy elviseli a rázúduló bajokat. S ha meg-nőszülsz, asszonyodat — akárki lesz is — becsüld meg,

szeresd, de a céljaidból ne engedj. Ha látod, hogy nem ért meg, zárkózz önmagadba, a hiábavaló kitárulkozás nem használ, hanem árt. A féltékeny és kicsinyes asszonyi lelket ésszel úgysem győzöd meg. Valószínű ugyan, hogy sehogyse győzöd meg, se szívvel-szeretettel, se őszinteséggel-okoskodással, se nagysággal, se bátorsággal, de ne is próbálkozz vele. Ez előre elveszített ütközet. Tűrj és hallgass, ha nagy céljaid vannak. Ha megpróbálsz beavatni, de ő nem ér fel hozzád, bolondságot csináltál, mert kiszolgáltad magadat egy kicsinyes léleknek és bajaidat szaporítod. Az erős megáll önmagában is, ha muszáj, mert ereje önlelkében van, nem mások résztvevő biztatásaiban,

Aki igazán a közösségé akar lenni, az ne legyen külön-külön senkié, még a feleségéé sem. Szülőké és gyermekeké még kevésbé. Aki a közösséghez kötötte magát, érzelmei, hangulatai lehetnek, de ezek ne személyekhez fűződjenek, hanem a közösséghez. Világosan és röviden és kegyetlenül: neki lehet felesége, de ő ne legyen a feleségéé, őt még a szeretet se nyűgözhesse le. A Sámson példája örök-igaz lecke az emberiség erőseinek.

De még az sem segít, ha az asszonyod megért, ha értelme követni tud, s még az se, ha pontosan a te nézeteidet vallja. Mert más dolog az elvekben való megegyezés és más dolo^ a cselekvés. Hogy mit csinálj egy adott pillanatban, milyen lépés volna helyes, azt magad sem tudod mindig elbírálni, de a legokosabb és leghívebb asszony tanácsai sem segíthetnek ki. Mert hátha szerelmes, féltő szíve adja a tanácsokat? Vagy hátha asszonyi büszkesége adja a tanácsokat? Hátha a lelkén eluralkodik a na*5y embert kísérő asszonyok hiúsága, hőst akar belőled csinálni, hogy a te dicsőségedből és hatalmadból őrá is hulljon. Macbeth és Macbethné örök példa. Mindenki külön egyéniség s aki a másiknak az árnyékába húzódik, az akarva-akaratlanul is zavarja a párját. Ha intelligens, harcos és tevékeny ember az asszonyod, megtörténhetik, hogy öntudatlanul is a saját becsvágya eszközéül

használ fel s te nem menekülhetsz, mert a szerelmes gyöngédsége kötelez.

Félre ne érts! Ezek a kegyetlen tanácsok nem azt jelentik, hogy én is lebecsülöm a nőt! Nem! Én már leszoktam arról, hogy a nőt, mint „Nő“-t, mint a nemiség nagy eszközét nézzem. Én már nem tudom elfelejteni, hogy a nő nemcsak nemi lény, hanem az emberiség anyja is. Lilíth és Boldogasszony, amellet meg külön külön mindnyájunk édesanyja, kedvese, felesége, leánya, nénje és húga is. Én a nőt, mint távoli harmadik személyt, mint csak-nöstényt éppúgy nem ismerem, mint ahogy a többi parasztok sem ismerik. Nem vetted még figyelembe, hogy a mieink, a parasztok, nem használják a nő fogalmát, csak az asszonyokról és lányokról tudnak. Nézd meg a régi népdalokat és népmeséket: szép leányok, kikapós menyecskék, gonosz mostohák és csúnya, vén boszorkányok szerepelnek bennük, esetleg még csapodár asszonyok és csalfa lányok, de nem nők. A nő polgári, individualista fogalom. Úgyszólván a polgári társadalom hetéraiógalma, az öncélú nemiség szimbóluma. Valamivel több mint az utcalány, de kevesebb, mint az asszony. A polgári nőfogalom nem úgy nézi a nőt, mint a dolgozó emberiség egyik munkásfelét, nem is úgy, mint az emberiség anyját, nem is mint a férfi élettársát, aki megosztja vele az élet terhét és gyermekeket szül neki és a közösségnek, hanem csak olyan lénynek, aki a nemiségében él. Nem emberi egyéniség a polgári nő» hanem nemi egyéniség. De ez hamis látás, mert két ember egy pár. S ezen semmiféle nőielszabadító mozgalom nem változtathat. A nő éppen társadalmi egyéniség lehet egyedül is, de nemi egyéniség csak a párjával lehet.

Ismétlem, én nem tagadom az asszonyok emberi értékét. A Curie-asszonyokat és az orosz forradalmár-lányokat nemcsak hogy becsülöm, de a minden erős, cselekvő embernek kijáró tisztelettel nézek rájuk. S nem is a nőt *nézem* bennük, hanem az erős embert. Csakhogy ezek mind önálló egyéniségek s nem valakinek a feleségei. Ha van is férjük, az nem számít, mert

az ő életük Külön élet. De hogy te is ilyenre akadj, az nagyon kétséges s ha igen, az nem a te feleséged lesz, hanem a saját útját járó külön egyéniség.

A nagy tömeg egyszerű asszony és anya, egészséges szerelmi és anyai ösztönökkel és ehhez megfelelő értelemmel és érzésekkel. Ilyenekből áll a világ s ezek tartják fenn az emberiséget. Hogy te kivel találkozol közülük — mondom — szerencse dolga, párválasztó ízlésed ki tudja, hova vezet. Kicsiny szerepe van itt az észnek, asszonyt nem a logikád, hanem — ha szabad így mondanom — a tested választ. S az kényszeríti még a lelket is arra, hogy jónak okoskodja azt, aki neki tetszik. Ha a lélek akar választani, de nem kell a testnek, hiába erőlteted, A szerelmi vonzódás rejtett törvényeit még nem ismerjük, de az se segíene, ha ismernénk. Nincs más megoldás: meg kell adni magunkat és el kell viselni, amit fajfenntartó ösztöneink és párválasztó ízlésünk ránk mért.

Tűrj hát, ha így adódik, tűrj s ha kell, szenvedj és hallgass, de papucshős ne légy. A házasság nehéz ígájái viselni, ha már belesett az ember, nem szégyen, néni gyalázat, hanem emberi kötelesség. Amit egyes polgári irodalmárok beszélnek a házasság ellen, az csak a, gyönge, felelőtlen emberek locsogása. Az igazán erős ember elbírja még a házasság ígycsicL is, ha a közösségi érdek és a saját maga nagy becsvégya így parancsolja. Nem muszáj az embernek nőtlennek maradnia, ha a közösségnek akar szolgálni, de legyen benne erő, hogy még a legkedvesebb, szerelmes feleségével és családjával szemben is a saját útját, illetve a közösség útját járja, Mindegyik esetre van példa a történelemben, de aki a házasság mellett végezte el a legmagasabb történelmi feladatot, az nehezebb munkát végzett. Még akkor is, ha a legjobb, engedelmes és hajlékony asszonyt kapta meg. Mert a cselekvésnél az is akadály, ha a szívére kell hallgatnia az embernek. Aki önmaga iránt is könyörtelen a cselekvésben, hogyan legyen könyörületes a felesége iránt? Hiszen a harc és a kockázat nem csak az övé, hanem a párjáé is. És mégsem lehet törődni vele. Kü-

lönben az igazi jó asszony ezt is megérti. Csakhogy ilyen kevés van és kérdés, hogy az éppen neked jut-e. De akár jut. akár nem, úadón nem akadályozhat meg az asszony.

HUSZADIK LEVÉL

Arról, hogy a magyar nép jelleme és a tehetsége milyen rendben érvényesülhetne.

Tudom, te is, mint a többiek, akik a nehéz munkásélet egyoldalú osztályküzdelseiben éltek és így egyoldalú osztályézés hatása alatt álltok, fanyarul, kedvetlenül s talán gyanakodva figyelitek, hogy a régi rideg és kemény osztályhang, amely csak az osztály-érzésben melegedett fel néha, most már, amint az előbbi levelekből és más írásaimból látjátok, a magyar érzésben is felmelegszik. Magyarán szólva úgy érzed, hogy most már én is magyarkodom, mint a többi írók s talán a kelleténél többet és hangosabban magyarkodom.

Mit látsz bennem, nem tudom pontosan, csak sejttem. Mindegy: nézzünk a fenekére a lelkünknek, mielőtt továbbmennénk, mert a főmondanivalóm még ezután következik.

Gondolom, te is úgy érzed, megérintett az idők szele, azért alkalmazkodom, azért menekülök a legkisebb ellenállás irányába, azért magyarkodom. Akik *nehéz* helyzetben vannak, mindenkor és mindenhol szívesen menekülnek a nemzetieskedés köpenyge alá, hogy mentsék a bőrüket, esetleg karriert csináljanak.

Nehéz kimagyarázni magamat, de megpróbálom. Előbbi levelemben már ismertettem a magyarsággal való találkozásomat, a magyarságélményt, de ez még neked kevés. Amíg magad is nem találkozol velem, ezt még csak ürügynek is tarthatod. Mert az igazi írói tehetségek, sokmindent el tudnak hitetni az emberek-

kel az őszinte beszéd ürügyével, hiszen azért írók.

Lássuk hát a tárgyi bizonyságokat, ámbár ezek nekem kínosabbak.

Először is hivatkozom emberi magatartásomra. Sohase kerestem a könnyebb végét a dolognak. Ha azt kerestem volna, akkor nem ülök itt a faluban még ma is, mint dolgos paraszt és mini felelős író, hanem egészen rendes polgárt karriert csináltam volna. Akkor nem viselném ezt a két nehéz sorsot, amelyből egy embernek egy is elég. Azt te is tudod, hogy Magyarországon írónak lenni is, parasztnak is, külön-külön elég nehéz sors. Egyik sem leli honját a hazában.

De hivatkozhatok arra is, hogy mint munkás sem kerestem soha a könnyebb végét. Munkástársaim a tanuk rá, hogy odaállottam mindenkor, ahova kellett és el vittem a gerendákból, zsákokból, rudasokból a rám eső részt, A rendemet is lekaszáltam, a kévémet bekötöttem, nem dolgozott helyettem senki: soha, sehol, semmikor.

Azt te is tudod, hogy mint író nem kerestem a nagypénzek útját. Egyedül vagyok, semmiféle vállalat nem ad kenyeret. Csak esetről esetre dolgozom, hol itt, hol ott, ahol éppen lehet.

De a legnagyobb bizonyíték, hogy ahova rokonszenyvvel fordulok s ahol rám is rokonszenyvvel néznek, az őszinte magyar nacionalisták táborában, ott sem vár rám sem olcsó siker, sem állás, sem nagy népszerűség.

Tudod-e, te, kik itt a lelkes magyarok?

Ugyanolyan hátraszorított emberek a középosztályban, mint amilyen hátraszorítottak vagyunk mi parasztok az egész magyarságban. Avagy látod-e őket a fórumokon? Látod-e az újságjaikat a bódékban, könyveiket a kirakatokban? Bizony nagyon ntkán s ami van is, elvész az egészen idegen és az álmagyar szemét között.

Ha majd te is felemelkedel az egysíkú osztályéletből és mint közéletli vezető széttekintel a magyar zürzavarban, hát megérted, miről van szó. Majd meg-

éried Ady Endre és Szabó Dezső sorsát és megérted a többi nagy magyar tehetség sorsát, akik már tudják, hogy kicsodák ők a magyarságban, de nem tudják elfoglalni helyüket a magyar életben,

Ne hidd hát, hogy a könnyebb végét kerestem. Ellenkezőleg: kettős terhet vettem magamra. Osztályomhoz is húnek kell maradnom de magyar fajtámhoz is húnek kell lennem. Ráadásul el kell viselnem mindkét csopói; gyanakvását. Aki *nehéz* életéből, fojtogató napi gondjaiból és elnyomotóságából eredőleg csak az osztályérzést érzi, az nem hiszi, hogy én ugyanilyen mély magyar érzést érzek. Valamelyik nem lehet igazi — így vélik. Ugyanezt gondolják azok is, akik csak az egyoldalú magyar érzést ismerik.

Ráadásul az is nehezíti a dolgomat, hogy még csak azzal *sQm* áltathatom magamat, hogy a két mozgalmat a lelkes magyarok és az őszinte szociúisták táborát összehozom. N^yon jól tudom, hogy ezt csak a történelem hozza meg, az sodorhatja őket össze. Szavakkal az osztálykülönbségekből eredő idegenkedést nem lehet feloldani,

Mit mondjak hát? Láthatod ebből, hogy mennyire nem az olcsó siker útján járok, hogy ez mindkét *érzés* igazi érzés és mindkét hűség igazi hűség. Szocializmus — nacionalizmus című könyvemben már megpróbáltam elméleti igazolási adni ennek a kettősségnek, most megpróbálom legalább veled megértetni. Annak, aki nem érzi, annak, aki nem járta meg az én kétszeriéhez utamat, ezt hiába magvarázom. Az ilyesmit csak élményein keresztül érti meg az ember igazán.

Elviselem hát a gyanakvást. De neked meg kell érteni ezt, mert te majd be fogod járni ezt az utat s legalább megkönnyíteni az eligazodást a saját érzéseidben is.

Már írtam róla, hogy amikor először megfordultam a városi urak és polgárok között, mindjárt észrevettem, hogy ezek ugyan magyarul beszélnek, vagy

magyarul is beszélnek, de mégis valami idegenséget érzek velük szemben, mert ők is idegenként kezelnek engem. Előbb csak az én rideg paraszti osztályhelyzetemnek és ebből eredő egyoldalú osztályszemléletemnek tulajdonítottam, hogy idegenséget érzek. Visszagondoltam tanyai gyerekkoromra, amikor, ha véletlenül igazi urakat, nagyságukat láttam, hát úgy néztem rájuk, mint valami idegen csillagzat közénk pottyant lakóira. Különösen az úrinők félelmesek és nevetségesek. Óriási, széles kalapjaikkal, libegő, cifra tollaikkal, ragyogó-fehér vagy piros napernyőikkel és maréknyira szorított darázsderekukkal, méltóságteljesre és merevre erőszakolt lépesükkal, idegenkedő bámulatot, félelmet, de rejtett, kuncogó nevetést is váltottak kí belőlem. Ha az úriférfiak uralmát el is tudtuk viselni, de az úrinők fölényét és tekintélyét nem tudtuk bevenni. Nos, ilyenféle idegenkedésnek tekintetem ezt is.

De nem volt igazam. Mert találtam a városiak közt főleg szocialistákat és lelkes magyar értelmiségieket is, akikkel első pillanatban megértettük egymást és nyílt lélekkel beszélgettünk, vagy vitatkoztunk egymással. Ez a lélekazonosság az eszmei és magyar szolidaritás következménye volt, amaz pedig nemcsak az osztályidegenség, hanem a lélekidegenség eredménye is.

Ekkor kezdtem aztán megfigyelni, amikor megtudtam, hogy nem a ruha teszi, mert városi ruha alatt is vannak közvetlen, nyílt magyar lelkek, hanem az idegen lélek. Ezeknek a gondolkozásuk, észjárásuk, gesztusaik, mozgásuk mintha más, mint a mienk. Én nem mondom, hogy alacsonyabbrendűek, csak mások. Asszonyaik — tisztelet a kevés kivételnek — nem a nemes magyar nagyasszonyok utódai, akikre még én, a parasztosztálybeli ember is tisztelettel nézek, nem a Mikes Kelemen kedves nénjei, hanem kikent-kifent, tollas, búbos, párisi, vagy talán nem is párisi dámák. A leányaik sem helyre magyar kislányok, akiket én egyformán kedvelek, bármilyen ágyból származnak is, hanem amerikai libuskák, newyorki, külvárosi szí-

nésznőktől eltanult mozgással és affektált flapper-gágogással. A férfiak pedig nem magyar testvérek, mint ahogy magukat nevezik, hanem idegen, fölényes urak, merev fapofák, akikkel mi, magyarok megbarátkozni sohse fogunk.

Ezeknek volt aztán megbámulni való, afrikai érdesség a magyar paraszt. Ezek lelkendeztek a Gyöngyösbokrétán, ezek táplálkoznak az olcsó, állnernzeti irodalmon. S ezt nem rosszindulatúlag mondom. De az csak elemi igazság, hogyha vele élnének és vele éreznének a mi szegény magyar népünkkel, ha úgy ismernék, mint ismerniök kellene, akkor nem lelkendeznének és csodálkoznának rajta, hogy milyen tehetséges, kedves és bájos a mi népünk. Akkor magától értetődőnek tartanák s örülnének neki, hogy beletartoznak, hog^ azonosak vele. És persze minden erejüket arra fordítanák, hogy szabadsághoz és erőhöz juttassák ezt a tehetséges népet. Hiszen a legjobbak közülük már példát is adtak, már felismerték a néppel való azonosságot és nem szíves szavakkal és hátul elrejtett bíkacsókkal közelítenek hozzá, hanem nyitott tenyérral és nyitott, őszinte lélekkel. Aki lelkendezik, szembedícsér és hízeleg, az a magyar ember szemében már előre gyanús, hogy valamit akar.

Azt is írtam már, hogy a magyar népdalon keresztül hogyan jutottam el a magyarságélményhez. Azt meg még a Számadásban megírtam, hogyan élttem át a mély közösségi érzést a fajtámbeli földmunkásokkal: az utolsó lépés, hogy a parasztság és a magyarság azonosságához jussak.

Azt is megírtam már az Alföld parasztságában, hogy parasztnépünk ős jellemét általános emberi értéknek tartom, amire egészséges közösséget és magas kultúrát lehet építeni.

Igen, de milyen közösséget és milyen kultúrát?

Hát nem polgári közösséget és nem kapitalista-individualista kultúrát. Nem azért, mintha a mi népünk erre alapjában és teljesen alkalmatlan volna, hanem azért, mert elkéstünk tőle, kimaradtunk a kapitalista időkből.

Ezt az állítást egypár megfigyeléssel próbálom bizonyítani. Egy nagy megfigyelésem az, hogy népünk jó munkásnép, de a kereskedelemben nehézkes és aggályoskodó. Már pedig kereskedés nélkül nincs polgárság. Akármit is beszélnek arról, hogy a magyar így, vagy amúgy kereskedett a múltban s hogy a szaracénok, örmények, zsidók, olaszok dalmátok, németek szorították ki belőle, ez csak hazafias túlzás s alapjában nem lehet igaz. Mert ha igazi kereskedő nép lett volna a magyar, bizony nem szorították volna ki. Akkor feltalálta volna magát és ügyességben leleményben túltett volna még a zsidón is. Elvégre, ha nem is mindig, de néha a magyar volt az államnép s ez előnybe juttathatta volna az idegen kereskedőkkel. Hogy idegen uraink az idegen kereskedőket pártfogolták, az igaz, de azért, mert talán a magyar nem vállalkozott volna a vámok, monopóliumok, bérletek mellett szokásos erkölcstelen üzelmekre. Nos, ha nem vállalkozott, ez megint azt bizonyítja, hogy nem jó kereskedő, mert aggályoskodó. A zsidó, a szaracén, az örmény és a velencei *bezzeg* nem aggályoskodott.

Ha már kizorításról van szó, a szegény zsidókat csak igazán megpróbálják kizorítani a kereskedelemből hol itt, hol amott. De ez bizony eddig még nem sikerült. Mert egy-egy ország kizoríthatta ugyan a saját zsidóit, de azért a zsidók csak kereskedők maradtak. Ha nem ott, máshol. Ez az igazi kereskedő nép, nem a földhözragadt és aggályoskodó magyar.

De, lám, a magyar hiába megy még Amerikába is, hiába megy a korlátlan lehetőségek hazájába, az egyéni érvényesülés szabad országába, ott is csak dolgozni tud a szerencsétlen, gyárba búvik, vagy bányába temetkezik és nem *üzletei* nyit, nem ügynökös-ködéssel. vagy ujságáruházzal kezdi a milliommosság felé vezető utat. S még aki kis tőkét gyűjt, vagy kiöregszik is a munkából, az se fog nagy üzletekbe, hanem legfeljebb kocsmát, étkezőt, mosodát nyit a gyárak körül s nem üzleti képességei, hanem honfitársai szolidaritása tartják fenn. Aki merészebb és nagy dolgokba kezd, az rendszerint megbukik.

Amit a magyar a kereskedésben mutatott, az is csak az állatkereskedelemben számottevő. De ez velejár a pásztorkodással és az állattenyésztéssel. Azonban meg ehhez is meg kell jegyezni, hogy kupeceink nagyobb része nem magyar volt, hanem rác, cigány és mindenféle balkáni, vagy fél vér balkáni.

Így bizony a mieinkből ezer év alatt sem alakult itt ki az igazi polgárság. Cíviseink is parasztok, sőt még nehezebbek, mint némely falusi jobbágyunokák. A kapitalista világban hát mi már nem tudjuk kipróbálni, hogy mit tudunk.

Nagyon jellemző erre, hogy a mi népünk ezer év alatt sem bírta megszokni a kamat természetét. Menynyi rengeteg veszekedés és perlekedés van a parasztok között a kamat miatt. Nem bírják megérteni, hogy a kölcsön adott dolgokra miért kell kamat s ha szorultsáfiukban meg is ígérik egymásnak, később nem akarják fizetni. Mindig azt számítják, hogy már többszörösen lefizették a tőkét.

A tni magyarjaink csak jó munkások és igazi urak. Nemességünk is évszázadokon át nem dolgozott, nem kereskedett, csak hadakozott, politizált, eveit, ívott, pipált és szundikált. Meggazdagodott új paraszt-ságunk is ugyanilyen» Legfeljebb néni hadakozik, de olyan mezei polgár, mint a svájci, holland, dán paraszt, soha se lesz belőle.

De munkásnak ám jók vagyunk. A természettel és az anyaggal való küzdelemben megálljuk a helyünket. Nem csak a mezőn, hanem a gyárakban és a bányákban is, Nagyon érdekes volna az a statisztika, amelyik bemutatná, hogy a pesti gyárakban, a legnehezebb munkán, a magyar paraszti származású ipari munkás hány százalék és hány százalék s magyar származású mérnök, vezető-tisztviselő, de akárcsak üzemi előmttnkás vagy művezető. Kiderülne, hogy úgy a városban, mint a falun a mieink végzik a legnehezebb munkát. Nem csinállok ebből nemzeti átkozódást, mint egyes magyarok, nem azt mondom, hogy az idegenek talán pokoli tervszerűséggel szorítják le a magyart a legnehezebb munkára, hanem azt mondom,

hogy mindez ősi adottság, egyrészt a magyar városi fejlődés, másrészt a mi népünk sajátos, tartózkodó, büszke jelleméből ered.

Hiszen ugyanerre a magyar becsületességre én más terén is tudok példát. Sohse felejttem el, hogy rabkoromban, mi, magyar politikai foglyok hiába beszélünk össze, hogy csak rabosan dolgozunk, mert úgyszemint nem fizetnek érte semmit, a koszt is rossz és a szegény feleségeink otthonról a gyerekek szájából vonják el, amU nekünk hoznak, hogy éhen ne gebedjünk, mégis, ha belefogtunk néha-néha, úgy eliógott bennünket a munka láza, hogy úgy dolgoztunk, mintha akkordba csinálnánk. Sokszor azon vettük észre, hogy azt mondja egyik vagy másik: gyújtunk már rá, az Istenit, már megint sokra értünk. Pedig itt még a dicséret se hajtott bennünket. Az ügyészek és fogházőrök dicséretét ugyan várhattuk volna, de nem is sokat adtunk volna rájuk. Arról volt szó, hogy ne mondhassa senki, hogy rongy-emberek vagyunk, azért, nogv rabok vagyunk. Persze, nem minden rab volt ilyen, de azok» akik nem züllött emberek voltak, mind így dolgoztak.

Azok az erények hát, amelyek az emberiség fennmaradásához nélkülözhetetlenek, a munkaerények és a közönséges társas emberi erények megvannak bennünk. Csak a politikai, közösségi tapasztalataink hiányoznak belőlünk és az üzletelő szellem. „Nem vagyunk alábbvalóak senkinél“ ezt nemcsak a hadvezér és költő Zrínyi mondhatta, hanem a magyar munkások és parasztok is mondhatják. Kereskedőnek és hivatalnoknak nem vagyunk ugyan elsőrendűek, de mi magunk ezeket a foglalkozásokat nem is becsüljük értékükön túl. Különben is melyik a világnak az a népe, amelyik mindenre egyformán alkalmas?

A természettel hadakozni, az anyagot gyúrni, tömi, alakítani mi is tudjuk. A földet és az állatokat megszelídíteni mi is tudjuk, úgy mint más nép. És még jóban is tudnánk, ha a Kárpát-medence földje, vize, fája és minden ásványi java valóban a mienk volna, ha a kereskedő, kapitalista világ le nem szólna bennünket. Hogy mi rejlik bennünk, azt majd csak

akkor tudjuk meg, ha felszabadulunk. Felszabadulunk mint dolgozók az idegen tőke és felszabadulunk mint magyarok az idegen kultúra hatalma alól.

Érted-e, hogy nem reklámból és nem menekülésből magyarkodom?

Ez nem az idegenek ellen való gyűlölködésből ered. Én ezt nem ismerem. Én becsülöm a törekvő, értelmes, alapos és fegyelmezett németeket és szeretem a dolgozó szlávokat. Nincs velük semmi bajom. Még az ellen sem tiltakozom, ha idegenek is részt vesznek a magyar közösség vezetésében. De már engedjenek meg: ezer év óta csak kínlódunk idegen vezetés alatt és éppen csak hogy élünk. De hogyan élünk? Azt csak a mennybeliek tudják, meg a néhánymillió paraszt és külvárosi szegényember. Hát ebből elég volt! Hadd próbáljuk mi is! ők nem boldogulnak a sorsunkkal, sőt népünk erejével és tehetségével sem tudnak mit kezdeni, a mieink meg kínjukban kivándorolnak a nagyvilágba, vagy egykébe fojtják a fajtát. Ennek legyen vége! Lássuk már mi, magyarok és parasztok, mit tudunk.

Hogy azonban mi, alul levő paraszt-magyarok méltók legyünk ehhez a követelt munkához, bizony sokat kell tanulnunk. Nem győzöm ismételni, hogy olyanok vagyunk a közösségi élet dolgaiban, mint a falusi kislány Pesten, Vagy bedülünk minden csalárd szép szónak, vagy bizalmatlanul visszahúzódunk és magunkba zárkózunk,

A következő levelekben ezen az úton próbálak végigvezetni. Persze csak addig, ameddig a tehetségtől telik. Amint már első leveleimben mondtam, inkább csak kapukat nyitogatok a gondolkodás birodalmába s azután magadnak kell járni benne.

HUSZONEGYEDIK LEVÉL

A magyar megújulás helyes sorrendjéről

Megint idézettel kezdem: „előbb élni, azután bölcselkedni“. Van ez latinul is, de ez úgyse illik énhozzám. Különbén is megvan ez a mi paraszti nyelvünkön is. „Első a kenyér“ — mondja a szegény magyar paraszt, s neki a kenyér az élet, aminthogy valóban „élet“-nek hívja a gabonái Ezt a bölcsességet nem könyvből tanulta, hanem az évezredes keserves életből szűrte le.

A sorrendről különben már én is többször írtam, de ezt minden vonatkozásban újra ismételni kell. Mert az elvi igazságot hamar megtalálja a törekvő és fogékony ember, de az alkalmazásban csak a helyes sorrend vezethet sikerre. A helyes sorrendet mindenkinek magának kell megtalálnia cselekvés közben, de azt, hogy a sikerhez a helyes sorrend vezet, mindenkinek előre tudnia keli

Hogy ismét magamon kezdjem a példát, te is tudod rólam, hogy kettős életemben mint paraszt és mint író ugyan a talpamon kellett állanom, hogy ne zavarjam össze a sorrendet. Mint paraszt sem lehettem aféle kocaparaszt, mert kinevettek volna a többiek, s mint író is arra kellett törekednem, hogy egész ember, igazi író legyek s ki ne ebrúdaljanak a szellem világából, mint kapkodó, félművelt „östehetséget“. így bizony hajszállhasogató takarékosággal és következetes munkarenddel — télben író voltam, nyáron paraszt — tudtam fenntarani valahogy az egyensúlyt. Én hát konyítok hozzá valamit, hogy mi a sikerhez vezető helyes sorrend s hogyan változik ez mindig a külső adottságok szerint. Egyszer védekezünk, máskor támadunk, harmadszor azért támadunk,

hogy utána jobban védekezhessünk, mindig a külső környezet nyomása alatt, így élt a földhözragadt paraszt és a műhelyhez és szerszámhoz kötött munkás hosszú évezredekén át és így alakult ki benne az ösztönös tájékozódás. „Első a kenyér“, mert a kenyér az élet.

Igen ám, de kenyérhez csak munkán keresztül juthat az ember. Nemcsak az egyes ember, hanem az egész közösség is. Az élet első parancsa hát az ember számára: dolgozni. A munkamegosztás és a gépi fejlődés mai fokán ez odamódosul: társasan dolgozni.

Dolgozni? Sokezeréves közhely. Minden felülvő ezt tanácsolja vagy parancsolja s minden alullevő dörmög érte. Ha nem is a munkáért, de a tanácsért, vagy a parancsért, De különösen dörmög, ha a tanácsadók és parancsolók maguk nem dolgoznak, vagy keveset dolgoznak és sokat fogyasztanak.

Maguk a dolgozó emberek, a munkások és a parasztok egyébként ugyanígy törik be a gyermekeiket: tanáccsal és parancssal. „Dolog nélkül nem élünk meg“ — „dolgozzunk, úgy ad az Isten kenyeret“ —

Így keresik fiam-lányom a nyalka csizmára vagy a selyemkendőre valót“ — így hangzanak a dolgozók tanácsai a gyermekeik felé. Nekik joguk van ezt mondani, amikor azonban politikusok és hivatásos nemdolgozók adják az ilyen tanácsokat, dörmögnek érte. A munka nehéz, a test és lélek állandó gyötrődésével jár. A dolgozó embernek napról-napra le kell küzdeni nemcsak az anyag ellenállását, hanem a saját teste munkaiszonyát is. Ismeretes az a szólás, hogy „szívesen elmennék a dolog temetésére“, A folytonos kegyetlen igától undorodó ember sűrítette ebbe a mondásba a tagadását. De az élet parancsa nem a tagadás, hanem az igenlés és így bizony dolgozik az emberiség tovább s lassan már be is ismeri, hogy dolgozni muszáj,

Tudjuk, volt olyan kor az emberiség múltjában, amikor csak korbáccsal lehetett az embereket — a rabszolgákat — munkára kényszeríteni. De ez később mem vált be. A rabszolgák keveset termeltek. Voltak

szabad gyarmatos parasztok, ezek többet termeltek, de ezek meg csak maguknak termeltek. Ott hát a hűbéri rend, amely felszabadította a rabszolgákat és azokat is szabad termelővé tette, hogy hadd boldoguljanak tetszés szerint, Ez persze csak elv volt, a valóság cifrább lett. Mert jöttek a részesedők: állam, egyház, hűbérúr, rablólovagok, saját és idegen seregek és megosztottak a munka eredményén, A paraszt örülhetett, ha megmaradt a szűkös kenyere, így megint nem maradt más hajtóereje, mint a pusztá életfenntartás, Nem volt érdemes sokat dolgoznia, mert az eredmény nem volt az övé. Nem lett belőle se gazdag, se szabad ember.

Ezt a formát is meg kellett szüntetni. Keveset hozott a közösségnek és a többi osztályoknak. Jött a szabadság, vagyis a kapitalizmus, ez megint más hajtóerőt hozott. Először megcsillogtatta az emberek előtt a polgári boldogulást: „aki ügyes, élelmes, szorgalmas és takarékos, az meggazdagodhat“. Dolgoztak is az emberek inukszakadtáig. S valóban ez a rend kétfelé osztotta az embereket. Az egyik részből — a kisebbikből — valóban szabad és módos polgár lett, a másikkól — a nagyobbikból — máról-holnapra élő munkás. Most *aztán* az előbbit a további gazdagodás vágya hajtotta, az utóbbit a híres „éhség korbácsa“. De az éhség korbácsa nem jó hajtóerő, Éppen csak hogy mozgatja az embereket, sem ambíciót, sem leleményességet nem visz a munkába, A magasabb munkabér lett a legjobb hajtóerő s ahol csak lehetett, ez vezette az embereket a munkában a kitartásra és a szorgalomra.

De ez a hajtóerő is megakadt. Ma már — különösen válságok idején — nem bíznak az emberek abban, hogy a jó szakmunkás felvergődhetik a polgári életbe. Ha egy törpe kisebbségnek sikerül is, az is a nagy többség rovására történik, mert a tőke nem mondhat le a saját hasznáról, a verseny éles, tehát a nagy többséget rövidítik meg. A nagy tömegek megint úgy járnak, mint a kapitalizmus kezdetén: akkor a polgári boldogulás, most meg a magas bér he-

lyett csak az éhség korbácsát kapják. Dolgozni kell, mert másképp nem élünk meg.

Ez azonban ina már kevés. Új belső hajtóerő kell a munkához, hogy eredménye legyen.

Mi legyen ez a hajtóerő?

A becsület, a tisztesség, a szép és jó munkában való öröm. hs aztán a közösség ígyelme. Annak az öntudatos vállalása, hogy dolgozni kell, mert mindnyájan abból élünk.

Csak hogy a becsület, a tisztesség, a szép és jó munkában való öröm ma csak kevés munkánál érvényesülhet. Mert hiába a becsület és a tisztesség, ha beáll a válság és leállanak az üzemek, a becsületes munkás is munka nélkül lesz, A szép és jó tárgyak raeg elvesznek a világ tucatáruai között. Az emberiség megélhetése és a munkarend között tehát kibékíthetetlen ellentmondás van.

Az ellentmondások feloldása, vagyis a munka fel szabadítása és új munkarend teremtése elkerülhetetlen, Olyan munkarendet kell bevezetni, amely eredményesebb lesz az eddiginél, mert az eddigiben az egyik oldal bőséges fogyasztása csak a másik oldal nélkülözésén alapult. Ha mindnyájan, az összes emberek meg akarunk élni, akkor az új munkarend azt az új munkahajtóerőt követeli, amit fentebb mondtam: az önkéntes fegyelmet. Ez azonban csak úgy lehetséges, mert úgy igazságos, ha mindenkire vonatkozik. Amióta munkából él az ember, mindig felhangzik a régi követelés; „aki nem dolgozik, ne is egyék“. Ezt meg kell fordítanunk így: „mert mindenki eszik, aki él, tehát mindenki dolgozzon is“, Majdnem ugyanaz, de mégis általánosabb, Élni mindenkinek joga van, de dolgozni kötelessége.

— Közhelyek —mondhatják az unatkozó széplelkek, akiknek a gondolat eredményei csak szórakozást, változó érdekességeket jelentenek.

Igen, ezek közhelyek, mint a lélekezés, mint az evés-ivás. De mert sokezer év óta ezeket a közhelyeket sírja el a dolgozó ember, tehát leszűrt igazságok és kikerülhetetlen politikai vágyak. Tömegmozgalmak

épülnek ezekre a közhelyekre és a történelmet ezek a közhely kedvelő tömegek csinálják.

Én mondom neked, óvakodj a finomkodó, sznobisztikus gondolkozástól. Ezek, amiket itt elmondtam, elemi jogérzetek. Ne hallgass azokra az irodalmárookra, akik csak azért lelkesednek, ami új, „eredeti“ és „érdekes“. Mert míg te lelkesedsz, ők már azt is megunják. Mert ha végre hozzájuthatunk, hogy ezeket a közhelyeket megvalósítani próbáljuk, az lesz aztán olyan érdekes és új, amelyet eddig sohse látott az ember. Olyan új és érdekes lesz, hogy beláthatatlan időre lefogja az ember erejét, alkotókedvét és képzelőerejét. Nagy dolog lesz s még csak meg se unjuk, mert önmagunkat és a világot párhuzamosan változtatgatjuk, de sohasem egyeztetethetjük, mert hol a jáját hibáink, hol az anyagi világ merev törvényei akadályozzák a teljesen bevégzett munkát. De ez aztán férfiimunka lesz, amelytől nem húzódozik kezeit mosva az ember, hanem amely belecsábítja a cselekvésbe. Csak jussunk egyszer hozzá!

Ez a sorrend a felszabadulás útján minden népénél és minden országban más és más. Nálunk pl. a legeslegelső dolog, hogy új magyar értelmiség nevelődjön, amely magyar is legyen és szociális érzelmű is legyen. Ipari munkásságunk színe-java már öntudatos, de kevés. A most soron következő feladat a parasztságból és a magyar értelmiségből új élcsapat, vezetőnek való emberek kiválasztása és kinevelése. Nem *azért*, mintha ezek már megcsinálnák azt, amit csak az egész nép csinálhat meg, hanem *azért*, hogyha a nép megmozdul majd a valóság nyomása alatt, legyenek a saját véréből való és leikével azonosult vezetői. Nehogy megint alkalmatlan emberek vafy idegenek vegyék a kezükbe a sorsát és visszahulljon a történelmi semmibe.

A parasztnak java-embereinek hát meg kell ismerkedniök a magyar közösség minden ügyével-bajaival

Nem annyit kell tudniok róla, mint amit én e levelemben íriam, hanem mindazt, ami megtudható, még azt is, amit a mai műveltek nem tudnak. Hogy ne alulról szidják a mai rendet, hanem felülről tagadják mint már egy új világ kész emberei.

S aztán ami a legfontosabb, ami miatt nem tudtak eddig sem szervezeteket alakítani, sem fenntartani, meg kell tanulniuk a társas politikai élet törvényeit.

De többet kell tudni a gondolat világáról is, a történelmi cselekvés elveiről, módszereiről és gyakorlatáról. A következő levelek errefelé próbálnak utat mutatni, persze csak az én szerény tehetségem szerint, hiszen jól tudod, hogy én is csak gondolatban jártam a jövőben és elméletben jártam a hatalom felé vezető úton,

HUSZONKETTEDIK LEVÉL A hatalomról.

Hogy pedig hozzájussunk az alkotáshoz, ha már vannak kész embereink, ahhoz hatalom kell. A cselekvés sorrendjében ez az első. Az kell, hogy építő akaratunk ne csak annyiból álljon, hogy ellenállunk a felettünk levők akaratának, hanem mi magunk kerüljünk a valósággal, az anyagi világ, a társadalom és a saját ösztöneink erőivel szembe. Ha a cél: új világban új ember, eszköz *hozzá* a hatalom megszerzése.

Ez a sorrend nagyon is politikainak látszik. Ügy van! De ha széjjelnézel a mai világban, a mi kicsi nemzetünkben és a történelemben, láthatod, hogy *ez* mindig és mindenütt politikai feladat volt. Az elavult életforma, a hamis életelvek, a föld és a termelőeszközök korlátlan és felelőtlen magántulajdona s az ebből származó folytonos termelési és külpolitikai *zűrzavar* (vám, dömping, háború) már veszélyeztetik az egyes nemzeti közösségek pusztai létét is. Az új életforma

igénye megnőtt. A megteremtése politikai feladat. Új életformát más emberekkel és olyan társadalmi rétegekkel lehet teremteni, akik eddig vagy nem vettek részt a hatalomban, vagy csak félig vettek részt. A próbát is csak ezek csinálhatják, mert a nagy tömegek semmi régiben, sem vezérben, sem pártban riem hisznek ilyenkor.

A hatalmat azonban meg kell hódítani. Szavazó-cédulákkal vagy anélkül, ez a helyzethez szabott taktika dolga. Ennek is megvan a maga egyedül célszerű sorrendje, amelyet a hatalom felé törekvő embernek következetesen be kell tartania, ha nem téveszti szeme elől a messze csillámló, vagy talán már közeli célt: az új rendet.

Ne érts félre, azért mert én is a hatalomról beszélek, én ezt a fogalmat nem emelem abba az emberfeletti magasságba, mint az elmúlt évek gondolkodói és politikai vezérei tették. Az én szememben a hatalom nem a korlátlan egyéni cselekvés, nem a világtörténelmi becsvágyak gátlástalan kiélése, hanem a közösségi cselekvés kikerülhetetlen eszköze. A hatalom nem az egyes emberé, még akkor sem, ha látszólag megragadja és azt csinál vele, amit akar. Mert hanem azt csinál, amit a közösség többsége szívesen fogad, vagy legalább is közömbösen tudomásul vesz, akkor a korlátlan hatalomkiélés megbosszulja magát, a tekintély felőrlődik s ha megmarad is a hatalom, már csak látszólagos lesz. Igaz, hogy még így is sokáig kezében tarthatja a hatalmat a szerencsés és okos, vagy erőszakos vezető, néha évtizedekig is, de hogy meddig, az már nem az ő hatalmi akaratától függ, hanem szerencse dolga. Amikor az orosz cár az 1905-ös Gapon pópa-féle mozgalom alkalmával lerombolta a parasztoknak és munkásoknak azt a régi naiv hitét, hogy a cár jó, a cár szent, csak tanácsosai rosszak, már elvesztette a hatalmat. Az okos uralkodók mióta világ a világ, mindig úgy tartják meg a tekintélyüket és a hatalmukat, hogy minden rosszat rákennek a tanácsosaikra. Ezért jó az alkotmányos kormányzás. A bölcs tanácsosok tudják, hogy a monarchia tekintélye most

azt követeli, hogy ők bűnbakok legyenek s mások jöjjenek a helyükbe. Ha majd *ezeket* is elseprik a bajok, akkor esetleg újra visszajönnek.

Igaz, vannak olyan tehetséges és szerencsés vezérek, akik el tudják fogadtatni egyéni céljaikat a tömegekkel mint saját céljukat, de ha ez történelmileg nem időszerű, avagy ha végső soron a tömegeken, csattan az ostor, akkor annál nagyobb lesz a visszahatás.

Azt, hogy a tömegek hogyan vélekednek a hatalom céljai felől, nagyon nehéz megtudni, mert a hatalomnak nagy a vonzereje és rengeteg feltörekvő ember alkalmazkodik *hozzá*. Ezek kiszolgálják a hatalmat, sőt még a céljait is túlhangsúlyozzák, vagyis állelkedést csinálnak. Csakhogy aztán a szerencsétlen lépések és a felsorakozó bajok arányában gyengül a vonzerő s végül már a legjobb erők vele szemben gyülekeznek, akár ha csak passzív visszavonulás formájában is. Neki meg csak a silány elvtelen és mindenre kapható, tehát az ellene való árulásra is hajlamos törtétek maradnak meg. Jaj annak a hatalomnak, amely ezt nem veszi észre, avagy csak későn veszi észre.

A hatalom gyakorlása hát nem pusztán az erő, akarat és bátorság kérdése, hanem sokkal inkább az alkalmasság, okosság, bölcsesség, de még a jó helyzetérzék dolga is.

A hatalom megszerzése már viszont legelsősorban akarat és bátorság kérdése. A bölcsesség és a jó helyzetérzék már csak nélkülözhetetlen eszközök *hozzá*,

A hatalmat megszerezhetik bátor kis csoportok s megszerezheti egyetlen kiemelkedő nagy ember is. Előbbiek inkább forradalom, utóbbi államcsíny útján. De csak olyankor, amikor a nagy történelmi fordulók jönnek, amikor a gazdasági vagy világpolitikai erők szétrázzák az eddigi hatalmi szervezetet, amikor a néptömegek elvesztik tájékozódásukat és megtagadják a régi világot és minden áron, még nagy szenvedések árán is, új rendet akarnak. Ilyen helyzet minden országban előfordul időnként s nálunk is volt már

egynéhányszor. (Szent István halála után, az Árpádok kihalása után, Mátyás megválasztása és Mátyás halála alkalmával, 1848-ban, 1918-ban.)

Igazán nagy dolog aztán majd az ilyen módon szerzett hatalom megtartása. A közösség ugyanis nem higgad le azonnal a nagy változás után. A megmozdult erők új elrendeződést akarnak s egyes rétegek és az egyes tehetséges emberek az új helyzetben minden erejüket megfeszítik, hogy jobb helyre jussanak a közösségben, hogy kiverekedjék a nekik megfelelő helyet. Esetleg éppen a teljes hatalmat akarják. Az új helyzetben és a harc dinamizmusában nagyon természetes, hogy többet akarnak, mint ami megilleti őket s mert ők is az új világtrend hívei és harcosai, nagyon nehéz őket mérsékletre szorítani.

Ha a hatalom a zűrzavarban visszajut esetleg új cégér alatt a régi uralkodók — akár osztályok, akár dinasztiák — embereinek, azoknak könnyebb dolguk van. A tömegek még nem felejtették el a régi életformát és a régi uralmi rendet és könnyen visszatérnek az ú. n. „jogfolytonosság”¹ gondolatához. Ez felmenti őket a további küzdelem kötelessége és a nehéz helytállás alól. Figyeld meg: a történelemben a jogfolytonosság — ahogy itt nevezik: legitimitás — a megbukott változás után mindig nagy tömeget vonzott, De ha nem sikerült visszaállítani teljesen a régi rendet, hanem valami átmeneti forma jött a régi és a valóban új között, akkor elsorvadt ez az érzés, új nemzedékek jöttek, amelyek már nem törődtek vele s új eszmék körül csoportosulva gyülekeztek esetleg a még alig megszilárdult rend ellen. Ezt nemcsak a franciák 1789-től kezdődő történelméből láthatjuk» hanem a nagy 1920-as magyar legitimista párt megsemmisüléséből is. A mai magyar jobboldal óriási többségében antilegitimista.

De különösen nehéz a helyzetük a hatalom megtartásánál a legalsó néposztályokból kikerült vezetőknek. Ezeknek a hatalmi akaratot nemcsak lefele kell képviselniük mint a jogfolytonosság embereinek, hanem felfelé is, lefelé is. Ezért van aztán, hogy az

ilyen vezetők míg elvileg demokraták, mégis sokszor kénytelenek a korlátlan hatalomhoz folyamodni. A sikeres nagy vezetők mind így boldogultak, még akkor is, ha végig megtartották a demokratikus külsőségeket és a demokratikus jelszavakat.

Ha ehhez nincs bátorságuk vagy erejük, megbuknak, még mielőtt alkotáshoz foghattak volna. Az alkotás ugyanis nemcsak arra jó, hogy megteremti a tekintélyt és a bizalmat a hatalom gyakorlói iránt, hanem arra is, hogy lefogja, foglalkoztatja az erőket, utat nyit az érvényesülésre törő tehetséges embereknek, munkát és kenyeret ad a tömegnek. Mussolini, Hitler, Sztálin sikereinek, tömegre való hatásuknak a titka itt van; foglalkoztatni az embereket. Akinek hatalomvágya van: állást kell adni, különösen a veszedelmeseknek; aki dísz, dicsőség után vágyik, ha hajlandó a hatalom útján járni: utat kell neki nyitni. A nagy tömegnek pedig munka és kenyér kell. Ehhez még egy kevés cirkusz. Nem sok kell, csak kevés. Ez némely hatalomembernek nagy tévedése. Ha sok a cirkusz és esetleg kevés a kenyér, megzabálnak a tömegek a cirkusztól és keserves leckét adnak a helyes arányról.

A hatalom emberének a rátermettsége aztán azon dől el, hogy ismeri-e az embereket, tud-e velük bánni, tudja-e irányítani a törekvők becsvágyát és meglátja-e a hízelgők és száj jártatok mögött a nagy tömegek igazi érzéseit és hangulatát. Mert ha nem, akkor ugyanaz a dinamizmus, amely őt felemelte, el is sodorja. A megmozdult hangyabolyhoz hasonló emberi közösségben a temérdek széthúzó egyéni érdek és a sok külön csoport-érdek maga alá gyűri.

A hatalom megtartása hát nem azt jelenti, hogy a hatalom embere csak uralkodjon, avagy ravasz fondorlatokkal és bölcs óvatossággal, az „oszd meg és uralkodj“ ősi elve alapján egyensúlyozgassa az erőket. Ez megfelel a régi örökölt hatalom birtokosainak, de az új hatalom-embernek a korlátlan hatalom is csak arra való, hogy alkotáshoz fogjon. Mert csak alkotásokkal tudja a saját hatalmát belegyökereztetni

a néplélekbe és a történelembe. Hiszen éppen azért emelte íel a tömeg, mert alkotást vár tőle s ezért viseli vagy túri, esetleg fogadja lelkesedéssel a korlátlan hatalmat is.

Hogy valahogy el ne felejtkezzünk róla: ne hidd azért, hogy maga az emberi akarat úrrá lehet a dolgokon, s a történelem kerekét valami nagy emberek visszafelé is tudják forgatni. A történelem szekere soha se fordul vissza, csak néha-néha — hogy is mondjam: zurück-kol. Nem visszafordul, hanem hátrahőköl. Ezeknek a hőköléseknek a mesterei a nagy ellenforradalmárok, Alattuk a haladás erőt gyűjt s aztán megint tovább megy. Esetleg más úton indul, de csak előre megy.

A hatalom igazi rátermett emberét az jellemzi, hogy előre vezet, de kézben tartja a kormányt, szükség esetén fékez, megáll, sőt hátrál is, de mindig a közössége által elfogadott eszme vonalán. Tömeg nélkül nem megy sehová s ha valamit akar, azt előbb megbeszéli a tömeggel, Csakis így juthat biztosan előre, de a tömeg is csak így tudja megérteni a fékezéseket, sőt az esetleges hátrálásokat is. A legjobb, ha maga a tömeg is tapasztalja, hogy miért nem lehet egyszerre továbbmenni, avagy valamilyen irányban miért nem lehet menni.

HUSZONHARMADIK LEVÉL **Az akaratról.**

Amikor én itt neked a hatalomról, az akaratról, a cselekvésről és még sokmindenről beszélek, ez nem azt jelenti, hogy ezeket fontosabbnak tartom, mint a történelmi fordulatok, gazdasági, társadalmi, termelési előfeltételeit. Igen, de ezeket már megírták mások, ezeket a könyveket már vagy ismered, vagy majd

megismered. Itt én csak arról beszélek, ami ahhoz kell, hogy a történelmi feltételeket felismerjük, de főképpen, hogy a helyes cselekvésben a felismert igazságokat eredményesen alkalmazzuk. A történelmet emberek csinálják, de nem a saját kényük szerint, hanem a megismert valóság vonalán. Hogy jól látták-e meg, mi a helyzet és mit kell csinálni, az már egyéni képességeiktől, képzettségüktől és rátermettségüktől függ. Én hát csak részmunkát végzek itten, a vezető ember lelkivilágába és a közösséggel való hangulataiba s így a te lelkedbe és a te sorsodba próbálok világosságot vinni.

Közhellyel kezdem: az élet akarát. És pedig első-sorban mindenki egyéni akarata. Mindenkit a saját egyéni céljai, becsvágya és apró örömök utáni vágyai mozgatnak. Épp azért mindannyiunkban ott van ennek a visszája, az élet hiábavalóságának tudata is, Nemcsak a nagy gondolkodókban, nemcsak a cselekvő vezérekben, hanem minden emberben ott ül Madách Luciferje, aki kellő pillanatban, a kifáradás és a sikertelenség pillanataiban megmutatja nekünk az élet és a küzdés teljes hiábavalóságát. A pesszimizmus, a rövidéletű, korlátozott erejű ember csalódása. Ennek a durva megnyilvánulása a romboló hajlam, a visszalára fordult életakarát. A tehetetlenség bosszúja, a legyőzhetetlen, kemény valóság ellen, (De erről majd külön levélben.)

Ez a pesszimizmus hát époly örök, elmulthatatlan dolog, mint maga az életakarát. Mert akármilyen hitetlenek vagyunk is, amíg élünk, amíg öngyilkosok nem leszünk, amikor eljön az ideje, lótunk-futunk a mezőre, gyárba, műhelybe, irodába, ki hova s egyáltalán úgy élünk és úgy cselekszünk, mintha örökké akarnánk élni.

Így bizony a mindennapi életnek is meg van a maga könyörtelen sorrendje. Ebben a legelső, mint magában a természetben is — a megmaradás törvénye. Ennek a legelső eszköze az akarát, állandó kísé-rője pedig mint a munkának a fáradtság, mint a feszült-ségnek az elernyedés: a kételkedés és lemondás. De

csak kísérője, úgy mondhatnánk, csak az árnyéka, Mert győzni nem győzhet rajta soha. Ha megesik, hogy az egyik ember — vagy az egyik nép — leteszi, a másik felveszi. És annak van igaza, aki felveszi. Nem logikailag, mert ez nem a logika dolga. Maga a valóság s az ember pusztá életakarata uralkodik itten. Amint már írtam valahol, még az öngyilkosok sem azért lépnek ki a sorból, mert nem akarnak, hanem azért, mert nem tudnak élni. Vagy az egészség, vagy a munkakor, vagy a kenyér, vagy az élet teljességét jelentő szerelmes élettárs hiányzik nekik. Esetleg a becsvágyuk és a saját kicsiségük ütközik össze a kemény valósággal s nem bírják el az igazságot, mert túlsókat hittek magukról. De cselekedetük mindenképpen az élet parancsa alatt áll.

Egyáltalán az élet és a megmaradás dolgában az ember néni különbözik a földi gilisztától, amely turkál az agyagban a saját tápláléka, a pillanat apró örömei után, s közben csakúgy mellesleg megmunkálja a talajt, életlehetőséget teremt más élőlények számára. Az egyes ember is lótt fut a tápláléka, apró egyéni céljai, az ú. n. „boldogság“ után s közben tudatos közreműködése nélkül is történelmet csinál. Helyesebben alkalmat és lehetőséget teremt a történelmi becsvágygal megáldott vagy megvert embereknek a cselekvésre.

Mert ebben az egyéni küszködésben, ebben a lóttás-futásban a természeti és társadalmi környezet azonossága szerint az emberi sorsok azonossága alakul ki. Az egyes ember legbelső igényei szerint ugyan csak a saját egyéni céljai felé tör, de már készen kapott, történelmileg kialakult normák, testi-lelki igények szerint s így a sok egyéni sorsból közösségi sors, osztályosors, nemzetsors lesz.

Siralmas dolog nekem, írói eredetiségre törő becsvágyam affyarkodik ellene, hogy ilyen közhelyeket sorolok itt össze neked. De nem kerülhetem el, ha az egyéni cselekvés értelméhez akarok férközni. Én érzem, hogy amint nekem is szükségem volt a pesszimizista, nihilista irodalom elbágyasztó hatásával szem-

ben érvekre, úgy neked is szükséged lehet rá. Sajnos, úgy áll a dolog, hogy az irodalom, a tudomány és a művészet legszebb dolgai a pesszimizmust szolgálják. A saját önbecsülésednek bizony erős érvekre van szüksége ezzel az ellustító hatással szemben. Tudora magamról. Az optimizmus nem egyéb, mint nekivágni az ismeretlen jövőnek, a kiismerhetetlen valóságnak s ez rengeteg tévedéssel, kapkodással, félmunkával jár. Hálás téma az irodalmárnak és a pesszimista gondolkodónak, hiszen a saját okos gyávaságát kell igazolnia a botor és naiv cselekvőkkel szemben. Meg kell adni, jól sikerül nekik. Érthető. Az ő cselekvésük: a tagadás.

Amit eddig mondtam az akaratról, azok hát csak általános megjegyzések voltak. Téged azonban, mint engem is, nem az akarat általában, hanem csak a közéleti ember akarata, a közösségi célú egyéni akarat érdekel. Az emberek között vannak itt-ott olyan tehetséges és erős emberek, akiknek az egyéni céljuk, a boldogságvágyuk már nem a földi gilisztáéval hasonlatos, hanem arra irányul, hogy a mások apró egyéni céljaiból kovácsoljanak maguknak külön egyéni célt, hatalmat, uralmat a közösség felett. Ezek a közéleti emberek, ezek adnak a tömegek mozgásának értelmet, megfogalmazott célt és tartalmat. Az egyik bátorsággal, ez a hősök, a másik okossággal, ez a politikusok, a harmadik művészettel, élményközvetítéssel, ez a művészek, írók, a negyedik tudománnyal, ez a tudósok, az ötödik szelídséggel, önmegtagadással, ez a szentek, a hatodik bölcsességgel, ez a gondolkodók típusa. Persze ezek nem tiszta kiadásban jelennek meg a közéleti emberben, hanem sokszorosan bonyolódva, de mindegyik nagy emberben van egy domináló, jellemmeghatározó, ami az egész életét megszabja. A legigazibb nagy ember az volna, akiben minden tényező egyesülne és pedig nem elfojtva, hátraszorítva, hanem állandó, eleven kölcsönhatásban

Ezek az igazi nagyok, de ilyen ritkán akad. Köszönjük meg, ha az egyes képesének olyan arányban vannak mert a nagy embereinkben, hogy a mániákus egyoldalúság nem teszi veszedelmessé ránk őket. Sajnos, az államférfiaknál és a hadvezéreknél gyakori eset, hogy semmi egyébhez nem konyítanak, mint a szakmájukhoz s így akarva-akaratlan silány törtetők veszik körül őket, tudományban, művészetben, irodalomban és nevelésben s ezek aztán szépen lerombolják azt, amit ők és jó szakembereik kemény akarattal, hozzáértéssel és céltudatos kitartással felépítenek.

Ezek az akaraterberek aztán tehetségük és becsvágyuk arányában érvényesülni próbálnak. Az egyik megalégszik a szeretettel, bizalommal, a lelkek letti befolyással, a másik teljes hatalomra, a közösség feletti uralomra tör, amint azt már más helyen írtam. Hogy miért ilyen az egyik és miért amolyan a másik, amint már előbb is szoltam róla, azt nem tudjuk, A mi számunkra, a közösség számára így is, úgy is adott: megvan s mindenféleből van elegendő.

Ez azonban eddig még csak az elvont, mondhatni, elméleti karrierizmus színeképe. Az egyének itt még nem akarnak sehova sem eljutni, csak feljutni. A valóságban az akaraterber ilyen tiszta kiadásban alig fordul elő. Csak a példa kedvéért: Hunyadi János és Napóleon katonái, Knut Hamsun az irodalmi példái ennek az irány nélküli karrierizmusnak. A legtöbb esetben ma már, de különösen a politikus, kénytelen elvek, eszmék és közösségi érdekek mögé bújni, mert a tömeg, amelyben fel akar jutni, a társadalom osztálytagoltsága és világnézeti megosztottsága miatt, pártokba szakadozva küzd valódi vagy vélt érdekeiért,

De ezek még csak a közönséges, „békés“ karrierrek. Még akkor is, ha csoportok, pártok érdekében küzdenek az akarat emberei. Ezek egy-egy közösség adott életszakában normális eszközökkel, a tanulás, szorgalom, stéberség, intrika, vitézség szokásos eszközeivel, az egyéni lehetőségek kitaposott útján, az osztályviszonyok bolygatása nélkül próbálnak felérni a csúcsra. A történelemnek azonban Spartakusai is vannak, akik a velük egysorsú tömegekkel, rabszol-

gákkal, jobbagyokkal, munkásokkal együtt, egy reális hatalmi és eszmei cél érdekében próbálták érvényesítenem az akaratukat. A múltban ez csak alkalmoszerűen, társadalmi földrengések idején, az uralmi rendszerek összeomlása vagy meggyengülése alkalmával fordulhatott elő. S ilyenkor is az akarat ilyen emberének az útja nem a hatalom és a dicsőséges népszerűség, nem is a kényelmes és boldog élet, hanem inkább a vérpad, a kínos és kegyetlen halál felé vezetett. Ez volt a Gracchusok, Dózsák, Münzer Tamások sorsa, de ez volt a Krisztusé is, aki pedig nem fegyverrel, hanem csak a lélek igazságával, a szeretettel próbálta legyőzni a gonosz földi hatalmat.

Ma már azonban még az ilyen akaratemberek küzdelme sem ilyen esetleges, nem ilyen alkalmoszerű. Az egyetemes emberi felszabadulásnak eszmei tartalmat adott a szocializmus s intézményes formát adnak a különböző munkás- és parasztmozgalmak.

A mai tömegek és a mai akaratemberek tehát már egy-egy zárt eszmei célt és valóságos társadalmi erőt jelentő mozgalomban indulhatnak. És tényleg, a dolgozó tömegek mozgalmaihoz özőnlenek még a többi osztályok elnyomottjai is, akik akár nemi türelmetlenségükben, akár, hogy úgy mondjam, sürgős érvényesülési vágyaikban, otthon, a saját szigorú rendben élő osztályukban és szülőik alatt elnyomottaknak érzik magukat. De idejönnek azok a nagyígyényű emberek is, akik már született jóságuknál fogva, akár mérhetetlen cselekvő vágyuk szorítása alatt nem tudnak beleilleszkedni a saját osztályuk kényelmes és kicsinyes politikai mozgalmába, mert sem a lelki nyugalmukat, sem a becsvágyuknak megfelelő cselekvési lehetőséget nem találják bennük. Azért bonyolódik az alsó néprétegek tömegmozgalmainak a szellemisége, mert minden réteg a maga külön elnyomottságát és a saját felszabadulási céljait hangsúlyozza, így lesz a szocializmus egyetemes szabadságeszme, így lesz a jámbor emberiség-humanizmusnak, sőt már a filológ-humanizmusnak, pacifizmusnak, zsidó egyenjogúságnak mintegy összefoglalója, De azért van aztán benne annyi *.zűrzavar* is. Az összeforratlanság, az egységes kollek-

tív lelkeség hiánya meglátszik rajta.

Az akarat emberei tehát a mai társadalomban, a gépesített és intézményesített gondolatközlés (pártok, újságok, rádió) korszakában csak elvekben, eszmékben, pártokban indulhatnak. Hunyadi Jánosnak még elég volt, hogy okos volt, bátor és vitéz volt, csakúgy öncélúan, minden különös nemzeti vagy osztályprogram nélkül, s elért a legmagasabbra, a mai embereknek azonban úgy a hatalom, mint a szellem területén eszmék és pártok érdekében kell vitézkedniük. Ma már nem elég, hogy a közéleti emberben meglegyen a „Wille zur Macht“, a „hatalom akarása“, az is szükséges hozzá, hogy milyen pártnak és milyen módon akarja a hatalmat. Sőt még ahhoz is erősnek kell lennie, hogyha a hatalom megragadása pillanatnyilag a pártjának nem kedvező, akkor utasítsa vissza, még ha kínálkozna is, hogy később teljesebben és egészebben kaphassa meg kockázat nélkül. Különösen akkor kell elutasítania, ha az csak neki, az egyénnek, s nem a pártnak jelentene hatalmat.

Ebben van a nagy különbség a közönséges, öncélú akaratember és a kollektivista akaratember között. A cselekvést, a hatalmat akarni kell, de nem minden áron és főleg nem öncélúan.

Hogy aztán az akarat embere a közösség érdekeit, hangulatát jól fogta-e meg, helyesen ismerte-e fel, az a tehetségétől és a jellemétől függ. Nem az egyénisége számára kínálkozó minden alkalmat kell megragadnia, mint a mozgalmak szökevényei és árulói tették, hanem azokat, amelyeknek történelmi időszerűségük van, s amelyek így a közösség felszabadulását szolgálják.

Ha pedig az akarat embere az ilyen célt nem tudja megvalósítani, ha a próba nem sikerült, ha vereség éri, akkor vissza kell fordulnia önmaga felé, helytállássá, önmegtágadássá kell benne keményednie az akaratnak. Egyrészt mert ez vezet önmaga számára is a tiszta lelkiismerethez, a lélek nyugalmaéhoz, másrészt ez a magatartás lesz hasznosítható mint példa a közösség majdani, jövőbeni új kísérleteiben.

Egyenesen hozzád fordulva: ne akarj hát te se olyat, amit a nép nem akar. Vagy még pontosabban, ne akarj olyat, amit a dolgozó tömegek többsége, még közelebről, amit a pártod nem akar. (Hogy a pártod ne valami külön szekta legyen, hanem a dolgozó, népet fogja egységbe, erről nem beszélek, ez elemi dolog. Akinek még ezt is mondani kell, annak nem érdemes semmit sem mondani.) De még akkor is vigyázz, nehogy valami pártkisebbség félreismerje a helyzetet és veled együtt eltávolodjon a néptől. Ellenben ha meggyőződtél arról, hogy a tömegek még nem látják, hogy mi a helyzet s nem ismerik a megoldást — te pedig már látod és ismered — hát akkor *tedd fel rá az éle-tedet*, de oktanul ne erőltess a népet. Nem azt mondom, hogy légy öngyilkos vagy bombaveió, hanem a példa, a helyállás, a meggyőzés eszözeivel szerezz magadnak táborot. Ha nem nagyobbat, legalább egy kis élcsapatot. Ha azután úgy fordult, hogy a valóság szorítása alatt a tömegek merevsége megszűnt, ha a világváltozás előérzete felkavarta bennünk a leülepedett, elavult s ezért már hamis tudattartalmat, akkor kévésed magaddal is belefoghatsz a nagy cselekvésbe. De vigyázz, nagyon vigyázz, egyéni ambíciódat ne téveszd össze a tömegek vágyaival, történelmi becsvágyadat ne erőszakold rá, egyszóval vigyázz, messzenéző *céljaid* el ne távolodjanak a tömegek napi céljaitól. Ha lesz benned helyzetérzék és kollektív önfegyelem, akkor utad előbb-utóbb sikerre vezet. Ha nem a tied, majd az utódodé. Az ő sikere a tied is lesz, ha a munkáját jól készítetted elő.

Az a pesszimizmus pedig, amit e levél *elején* említettem, ne mint elv, ne is mint időnkénti lemondó hangulat, hanem csak mint okos óvatosság, mint bölcs fölény kíséren az életen végig. A higgadt tartózkodás az élet múló jelenségeivel szemben nélkülözhetetlen az emberi lélek egyensúlyához. A pesszimizmus azonban mint elv és magatartás, hazugság és veszedelmes méreg. Megmérgezi az ifjú tehetségeket, akik első csalódásaik után a pesszimista bölcsekhez menekülnek, mint a végső igazság prófétáihoz. Ezek bölcs el-

vekkal, eszmékkel fedezik az ő gyávaságukat, tehetetlenségüket és alkalmatlanságukat. Sőt még azt az illúziót is táplálják, hogy ez a gyáva magatartás a legmagasabb bölcsesség, amely a küzdelem hiábavalóságának állandó eleven tudatával, a nyomorúságos, rút, kicsinyes mindennapi valóság fölé emelkedik.

De figyelj csak meg: az élet rút, apró dolgaiban még ezek a nagy pesszimisták is milyen kicsinyes emberek. Ők is mérgesen néznek a szakácsnőre, ha elégette a pecsenyét és dühösek, ha a feleségük összezavarta az íróasztalon a papírokat. De különösen mérgesek és kegyetlen hadakozók, ha valaki még náluk is szebben, meggyőzőbben hirdeti az élet hiábavalóságát.

Értsd meg: a pesszimizmus csak árnyék, az akarat és cselekvés árnyéka.

HUSZONNEGYEDIK LEVÉL

A cselekvésről.

Az akarattól a cselekvéshez vezet az út. Az akarat értelme a cselekvés. Akármilyen okos és bölcs is az ember, ha nagyigényű, nem elégszik meg azzal, hogy ábrándozik, hogy szép és nagy célokat tűz maga elé, Ez magában meddő dolog, s a nagyigényű ember nem elégedhetik meg vele, hogy milyen okos, bölcs és tehetséges vagyok, mennyire mélyen beelátok az emberek dolgába s milyen jó terveket csinállok arról, hogyan volna jobb, — hanem igyekszik ezeket meg is valósítani, A magamfajta irodalmárok örök szomjúsága, lásd, ebből ered. Áhítjuk a cselekvést, de a mi számunkra csak az a cselekvés, ha írunk a cselekvésről. Nos, legalább hát értelmesen és becsületesen írjunk a mások cselekvéséről.

Mindenki tudja, hogy az elért célnál a boldogságérzet csak pillanatnyi, átfutó jóérzés, talán éppen

dagadó győzelmi érzés, de azután elmúlik ez is és tovább kell merni az új munkára, új harcra, új cselekedésre. Cselekedni muszáj, A „démon“ hajtja az embereket A becsvágy parancsol. Az eddig elért sikerek, s az ezzel kialakult kötelesség, becsület kötelez. Amikor a becsvágy már kihajtotta az embert az átlagemberek nyáj szera tömegéből és valamely eszme és közösség szolgálatába állította, akkor már közéleti ember lett, akinek minden mozdulata közösségi tett ér az emberek szeme előtt van. S ha már az ember ebben benne van, viselnie kell a terhét. A közösség szigorú, parancsa erős parancs, aki megszegi, áruló, rongy ember; így lesz aztán egy eszme híveiből cselekvő mozgalom. Innen becsületes visszatérés nincs.

Ezt így megtanulni nagyon könnyű, de cselekedni együtt a közösséggel nagyon *nehéz*. Nincs is, nem is lesz soha olyan tudós, felkészült ember, aki a megmozdított vagy önsúlyától mozgó anyagi valóság, a mi esetünkben az emberi közösség tárgyi és alanyi tényeit ki is elemezze és tervszerűen irányítani is tudja a cselekvés pillanatában. A megmozdított valóság egyes részeinek, a mozgásban, erjedésben levő közösség különböző gazdasági és eszmei csoportjainak egymáshoz való viszonya, aztán a tárgyi és tudatbeli tényezők viszonya s mindezeknek egymással és a messze kitűzött célokkal és ennek az összesnek a külső világpolitikai, meg a belső termelési erőkkel való összhangja sokkal nagyobb dolog, mint amit bárki is kézben tud tartani. A cselekvés hát nem lehet az abszolút akarat érvényesítése, mint némely kezdő politikus vagy naiv írradalmár hiszi, hanem csak a céltudatos akarat és a történelmileg időszerű tömegmozgás sajátos kölcsönhatása. Oly világosan szeretném ezt elmondani, mini a nap az égen, sajnos, a gondolat bonyolult és sokrétű, tömörítő, kifejező erőm nehezen birkózik meg vele.

Azt akarnám itt veled megértetni, hogy hiába van meg az akarat emberének a nagy pártja, hiába van meg közöttük a lehető eszmei közösség is, egy általánosan elfogadott eszme, mondjuk a szocialista világ-

nézet vonalán, még az is hiába, ha a végrehajtó kisebb-nagyobb vezetők mindegyike megérti az általános elvet, mert ezt az általános elvet a teljes mozgásban levő valóságra alkalmazni nem bírják. Az előítéletek, régi tudatmaradványok és az új eszmei lendület között vergődő tömeget nagyon nehéz kézben tartani. A társadalmi valóság nyugvó állapotában is bonyolult összefüggésű rendszer, de azért olyankor magától jár, mint a felhúzott óra. Ha azonban megmozdítják, akkor a teljes rendszernélküliség lesz úrrá rajta.

Éppen ezért nem elég maga az általános eszme, nem elég a zárt és kerek, avagy rugalmas gondolatrendszer sem, nem elég, ha a terveink és céljaink pontosak és világosak, a földolog ezt a mozgásban levő tömegekkel megismertetni és elfogadtatni, mert ellenük vagy náluk nélkül nem tudunk cselekedni. Ha egyéni akaratunkat néni tudjuk átváltoztatni tömeg-akarattá, akkor nem tudunk céltudatosan cselekedni. Altkor a megmozdult valóság, a zajgó társadalom gépiesen sodor bennünket, erre dob, arra dob, s végül úgy járunk, mint a hajótöröttek: a hullámok sodrásával mint iszap kerülünk a partra.

Az eredményes cselekvéshez hát nem elég a tudás és a szervezettség (óh német szociáldemokrácia, hol van a te híres szervezettséged?), hanem az is szükséges, hogy olyan embereket emeljünk magunk iölé, akik nemcsak sokat tudnak, hanem avval a sajátos intuitív képességgel is bírjanak, ami a jó taktikai érzéket, az emberekkel bánni tudást és a magas bátorságot, egyszóval a vezéri tulajdonságokat jelentik. Ezek aztán nemcsak a változás irányát mutatják, hanem az akaratukat mint éket feszítik itt és ott, amikor és ahol szükséges — s mindig a legjobb helyen és időben! — az ellenálló valóság részei közé, hogy a meglevő egyensúlyt megbontsák és a közösség sorsát rnás irányba térítsék. Abba az irányba, arreyet elvük és egyéni becsvágyuk követel, s amelyben a közösség harcos többségével, a változást akarók élcsapatával megegyeznek. Egy érvényes gyakorlati és hatásos sorrendet kell teremteniök pillanatról-pilla-

natra a dolgok között, s ehhez kevés a nagy tudás, ehhez intuitív helyzetérzék, vezéri képesség kell.

(A birtokon belüliek nagy embereinek ezt nem kell tanulniok, ők ezt a tudást a hatalommal öröklik. Akik gyakorolják a hatalmat, azoknak nem kell tanulmányozniok Machiavellit, úgyis rájönnek, hogyan leheí gátlástalanul uralkodni és felülmaradni. Az alullevő tömegekből feltörő vezetőknek azonban még azt is tanulnia kell.)

Magát a néptőineget, a történelmi változás tényezőjét a változásra éretté, alkalmassá tenni, mint az előbb mondtam, tudatos mozgalommal lehet. A nagy tömegeknek, amelyek méltatlanul szenvednek és meguntak egy rendet, még ha nincsenek is pártjaik, eróc szervezeteik, de annyit tudniok kell, hogy kik azok, akiktől változást, jobb vagy legalább más sorsot várhatnak. A messianisztikus megváltáshangulat egy-egy korban úgyis megszületik szükségszerűen, mert a gazdasági és világpolitikai erők folyton szorongatják és ide-oda dobálják a szegény tömegeket, amelyet ezek holtbizonyosan megunnak és valami szilárd, valami állandó rend után, valami képzeletbeli boldog ország után vágyakeznak. Így bizonyos mechanikus tömegmozgás keletkezik, illetve van a történelemben, olyasmí, nrnt a tengerek apály-dagálya, de azzal a különbséggel, hogy a tömegmozgás lendülete nem arányos és kiegyensúlyozott, hanem ellenkezőleg, egyszer kisebb, másszor nagyobb. A tudatos cselekvők, a nagy akaratementerek hát figyelik a kellő feszültség! pillanatot s ilyenkor próbálják felborítani a régi egyensúlyt és ilyenkor próbálnak új egyensúlyrendszert teremteni. Figyeld csak meg: a radikál's, progresszív változtatók, akik előre akarnak ugrani a feszültség, a dagály idejét használják fel akaratauk érvényesítésére, a nagy történelmi cselekvésre, a reakció, a jogfolytonosság emberei meg az apály idejét, a tömegfáradtság hitetlenség idejét választják ki a régi rend teljes visszaállítására, vagy ha még áll, a megszilárdítására. Ilyenkor próbálják körülbástyázni a régi ren-

det erős törvényekkel és álszociális vagy félszociális intézményekkel.

Azok a vezetők aztán, akik így és ilyenkor a tömegek cselekvő vágyait a kellő pillanatban valóra váltják, a cselekedni régen vágyakozó tömegek szemében hőroszokká, félistenekké emelkednek. Új eszmei és értéksorrend, új tekintélyrendszer alakul ki körülötük. És ebben az új tekintélyrendszerben a csúcson az új vezér áll, a cselekvés irányítója, a tömegakarát megtestesítője. Személyében a tömeg a történelmi cselekvést tiszteli és értékeli. A kívülálló, más közösség tagja, más párt híve, aki nem vett részt ebben a cselekvésben, vagy más irányú cselekvés vágyát őrzik magában, tehát nem érzelmi, hanem csak logikai síkon nézi ezt a jelenséget, nem érti meg. De nem érti meg a mindenfelől felülálló olimposzi kritikus sem. Ők ezt bálványimádásnak nézik, holott ez csak a cselekvés dinamikája, amelynek ők nincsenek a sodrában s ezt a mozgást értelmetlennek nézik, őket ez nem vonzza, hanem taszítja. Pedig csak az történt, hogy vezér és tömeg a cselekvés feszültségében érzelmileg egybeforrottak és kölcsönösen kielégítik egymást. Akaratuk utat, értelmet kaptak a közös küzdelemben és a közös győzelemben.

Hogy ez esetleg csak illúzió, az mellékes. A cselekvés nem értelmi kérdés. S a velejáró érzelmi túlhevültség magából a cselekvésből fakad. A sokáig tétlenségben petyhüdő tömegező, tömegképzelet és ícmegakarát a cselekvésben robban ki és persze nem fontolgató formában és nem logikailag szabályozható mértékben, A vezérek és a öntudatos élcsapatok dolga a tömegmozgásba értelmet és céltudatosságot vinni. Ezek kiegészítik egymást, előre lendítenek és mérsékelnek, növelik vagy csökkentik a tömegek érzelmi feszültségét, ahogyan a siker kívánja. Persze csak jó vezérek és jó élcsapatok, amilyenekről már előbb is beszéltem.

Ilyen dinamizmussal persze semmiféle új rend nem valósítja meg a bölcsök köztársaságát. Nem is lehet de nem is kívánatos. Nagyon unalmas társaság

volna. Persze üres beszéd szót vesztegetni rá, mert egyenlő érzelmi és értelmi képességekkel rendelkező embereket kívánna. Egyenlő emberek azonban nincsenek, nem is lesznek, ne is legyenek. Hiszen éppen azért törekszünk az emberek közötti külső, vagyoni, örökölt társadalmi, jogi stb. különbségeket lebontani, hogy valódi emberi, tehát biológiai, lelki, szellemi különbözőségeik a felszínre juthassanak és egymással nemes versengésben új mozgást, új dinamizmust teremtsenek a rna csak betegesen, kihagyásokkal léleklző nemzeti közösségekbe. Arra törekszünk, hogy az egyes emberek cselekvésvágyát ne akadályozzák se születési, se vagyoni, se hivatali előjogok és előítéletek, hanem csak az általuk önként elfogadott becsületelv és fegyelem. Arra törekszünk, hogy minden ember számára meglegyen a cselekvés illúziója, mert e nélkül az ember nem lehel — nem is boldog — ez túlnagy és hamis szó, — hanem nem lehet egészséges. Ez ma már csak társam cselekvésben lehetséges. Csak itt nyílik igazán színéükus, tehát horizontális és vertikális cselekvés az egyes ember számára. HoKzontális; együtt a közösséggel, vertikális: mert mindenkinek külön kell ki-
verekednie a közösségben a maga cselekvő helyét és a maga feladat-porciónját. Hogy pedig méltatlanok ne juthassanak a vezető helyekre, erre kell az intézményes és lelkileg is átélt, tömegek és vezetők lelkében egyformán átélt demokrácia. Mert ha méltatlanok jutnak fel, mégha hősies közös cselekvés útján is, akkor ezekből gátlástalan beteg zsarnokok lesznek, a tömeg pedig boldogtalan, mert elnyomottnak érzi magát már csak a miatt is, mert úgy érzi, méltatlanok ülnek a nyakán.

Bizony a közösségi cselekvés sokrétű és bonyolult valami. Nem előre megállapított tervek szerint folyik le. A tervek csak arra kellene, hogy legyen valami irányvonalunk, de főleg az indulásnál a tömegek önbizalmának felkeltéséhez, egyáltalán a tömeg

meggyőzéséhez szükségesek. Amint már írtam, hiába van nekünk a legmagasabb tudományos képzettségünk is, az mindig csak általános helyzetképet és elvi irányvonalat adhat, A konkrétet, az egyszerit, az időszerút s még a szinten nagyon fontos véletleneket is, majd csak a tényleges cselekvés során fogjuk megismerni. S az anyag ellenállását nemcsak tudással győzhetjük le, hanem bátorság is kell hozzá. A bátorság nagy dolog, s ha a sok és alapos fontolgtatást nem követi a bátor tett, akkor minden tudásunk és okosságunk hiábavaló, mert közben megváltóik a szituáció, elrepül az alkalom, vagy mások ragadták meg.

Igaz, hogy a bátorságnak saját dinamikája van, amely rendszerint túllendíti az embert a célszerű és kn/ánatos áttörésen, A visszaút aztán már innen nem könnyű, aki tehát nera szánta el magát, ne ugor jen, Sőt a lehiggad ás, az új helyzetben való egyensúlyozódás is nagyon nehéz, és nem is a mi akaratunktól függ már. A megmozdított, szétzilált valóság elemei új formát, új eligazodást vettek fel, amelyet nem lehet lerombolni, mert ez a teljes megsemmisülés volna. Ilyesmit csak a teljes reakciós szándék csinálhat sikerrel. Mert azok a kezdetleges formák, amelyek a mi akaratunk, a mi céljaink irányában alakultak- már önálló életet élnek. S hibáikat, hiányaikat nem hátrafelé, az új formák megsemmisítésével, hanem előre, a hibák kiküszöbölésével lehet megszüntetni Hogy közben balesetek és tévedések is történhetnek, az bizonyos, Az elgörbült vas egvenesítés közben sokszor megüt bennünket, ha már kihűlt. Azért szokás tűzbe tenni. De örökké azt sem lehet. Magának a vasnak is megárt, ha többször tűzbe teszik. A „*permanens forradalom*“ lázalom, az ember ereié nem védtelen s a feszültséget elernyedés követi. A lelkesedés kohójában ugyan átizzik az ember egy-egy pillanatra, de maga az élet nem örökös lelkesedésből áll, hanem ε» z anyag kínos-keserves megdolgozásából, amihez türelem és kitartás kell. „Mindennek megvan a maga ideje“ mondja a paraszti bölcsesség, s ez vonatkozik a közösségi cselekvésre is.

Érted-e a példát? Céltudatos sorrendet kell vinni a dolgainkba is: van amikor bátor belevágásokra, van amikor csendes kitartásra van szükség. S ezt nemcsak tudunk, hanem éreznünk kell, hogy mikor minek van itt az ideje, s hogy a sok fontos dolgok közül melyek a legsürgősebbek, s melyek vezetnek jövődő nagy céljainkhoz. Azt hiszem, az eddigi levelekből már világos, hogy elsősorban a hatalom megszerzése, ha pedig megvan altkor a megtartása, de nem a pusztá erőszak, hanem az alkotás újján.

HUSZONÖTÖDIK LEVÉL

Az igazi vezér

és a közönséges politikum közötti különbségről.

Azt már az előbbi levelekből is láthatod, hogy a társas történelmi cselekvés vágya és szükségessége hozza létre a tömegmozgalmakat. De azt is érted, hogy ezek a mozgalmak önmagukban vak dolgok, a változó valóság hullámáramai mozgatják őket. Hogy hova jutnak el, az az öntudatos élcsapatok és a vezetők alkalmasságától függ, (A szerencsét és a reális történelmi és termelési tényezőket mindig számításba vesszük. Azok nélkül nincs mozgalom^ nincs változásra való alkalom.)

A vezérek, az igazi vezérek, a tömegek, a velük elvileg azonos tömegek Öntudatának, akaratának, vágyainak és közösségi érzelmeinek az összefoglalói és kifejezői. Mellesleg a vezér alatt én nemcsak a világtörténelem nagy embereit, nemcsak a „Führer“-eket és „Duce“-kat értem. Csak azt értem alatta, amit az ősi magyar nyelv: itt „hadvezér“, pártvezér“, „munkásvezér“, a vezető, nem elnök vagy főtitkár. A nép mindig így érti. Ma is faluvezérek a parasztság vezetői.

Ezeknek a vezéreknek kell a tömeg vezértípusát

is kifejezni. Nekik kell egy-egy osztály számára a rokonszenves vezérideál típusát példázni. Persze minden hátrózott emberi csoportnak, rétegnek, osztálynak, más-más a vezér ideálja. Van akiké Tisza István, van akuté Nagyatádi Szabó István, s van akiké Áchim András, vagy Szántó Kovács János és így tovább, a társadalom osztály- és világnézeti tagoltsága szerint. Egységes vezérideál a szétagolt osztálytársadalomban nem lehetséges. Egy vezér persze lehet, de csak úgy, ha valamelyik csoport élén a teljes hatalmat meghódítja és a többi csoportot elhallgattatja,

A hatalomban aztán minden igazi vezér igyekszik osztály- és pártfeletti ember lenni. Aki a hatalmat örökölte vagy nem csoportok élén szerezte, az könnyen tud ilyen pártfeletti szerepet játszani, de aki valamelyik párt élén hódította a hatalmat, az már nehezebben. Akarva-akaratlan kénytelen a meglevő csoportok valamelyikére támaszkodni. Hogy esetleg mérséklő, egyensúlyozó befolyást igyekszik érvényesíteni minden réteg javára, az az okosságát, előrelátását bizonyítja. De ebből nem következik, hogyha valami külső vagy belső ok a pártokat, osztályokat egymással szembeállítja, s döntésre kerül a dolog, ne azt válassza, amelyikkel elvi és uralmi szempontból megegyezik. Mert ennek a győzelme az ő eszmei céljait és uralmon maradását szolgálja, ellenfeleié pedig nem,

Maga a társadalmi küzdelem taktikája feltétlenül vezért követel. Parlamentáris vagy valamiféle szakszervezeti részvétű mozgalmakban elboldogulnak könnyen mozgatható titkárokkal és elnökökkel, hiszen ez a tömeg tulajdonképpen nyugalmi állapotban van, de történelmi cselekvéshez, akár kül-, akár belpolitikai síkon, vezér kell,

A cselekvésben ugyanis a sok előre kiszámíthatatlan tényező között a legkiszámíthatatlanabb az ellenfél taktikája. Hogy egy adott pillanatban a veszélyszülte okosság vagy a kétségbeesésszülte vakmerőség milyen ötleteket és milyen bátor lépéseket ad az ellenfélnek, azt nem lehet semmiféle emberi okos-

sággal előrelátni. Ehhez kevés minden párttudomány. Hiszen a legszerencsésebb lépések sokszor logikátlanok. Ha az ellenfél bölcsen úgy számít, hogy egy lépést sem tehetsz meg — mert így s úgy nincs értelme, hiszen biztos, hogy nem nyered meg, akkor nem készül fel ellened s a sikert esetleg éppen ez *hozza* meg. Világtörténelmi leckét adott ebből Mussolini az abesszin-ügyben.

Mindez persze túlnagy szerepet ad a véletlennek, a szerencsének. S csak azok gyakorolhatják, akiknek már a teljes hatalom a kezükben van. De akinek még nincs, vagy nem korlátlan a hatalma annak nincs más útja a sikeres cselekvéshez, mint a korlátlan bizalom megteremtése a legnagyobb tömegben. „Akit szeretnek, annak mindig igaza van“ — ezt már többször írtam s a gyakorlat napról-napra bizonyítja. Akit szeretnek a tömegek annak nemcsak megbocsátják az esetleg elkövetett hibáit, nemcsak szívesen elfelejtik a ballépéseit, de sokszor még javára írják a bűneit is. Ha tehát cselekvésre kerül a sor, átad íák magukat a tömegek neki s ez a vakbizalom, ez a kitartás és hősiesség megzavarhatja és felmorzsolhatja még az erős ellenfelet is. Ilyenkor az ellenfél elveszti biztonságát, a nádszál-emberek — akik minden táborban sokan vannak — hajladozni kezdenek, már nem tudják, nem az ellenfél győz-e s végül elvesztik a fejüket, kitör a pánik.

Évezredek óta, egyáltalán amióta kormányozott emberi közösségek élnek a földön, azóta folyik a vita, hogy melyik helyesebb, a demokratikus kormányzás vagy az egyeduralkodó rendszer. Nincs rá egyöntetű válasz, hiszen azok, akiknek az egyéni tulajdonságaik és képességeik egyoldalúan uralkodóak, amint ez a Szocializmus — Nacionalizmus című könyvemben írtam azok mindig és mindenütt diktatúrára hajlanak. Még akkor is, ha érvényesülésük érdekében demokratikus tömegmozgalmakkal indultak is, vagy ha éppen

alullevő néposztályokban születtek is. A kollektív lelkű emberek viszont még a vezéri helyen is demokraták.

Magát az elvet nézve, helyzet és idő szerint az egyik vagy másik alkalmas. Mindegyikkel lehet kormányozni, s mindegyik meghukhatik, ha felórlí magát, A legígazibb megoldás, hogy a demokratikus elv olyan legyen, hogy szükség esetén diktatúrává változzon s a diktatúra olyan legyen, hogyha eljön az ideje, demokráciává változhasson. Hogy mikor, minek van ?deje, azi; az igazi vezető megérzi egyfelől a történelmi adottságokból, másfelől a tömegek hangulatából. Egyszóval a diktatúra és a demokrácia is csak eszköz a közösség életében és nem öncélú forma.

Mert ezt jegyezd meg: vannak idők, nehéz korszakok, amikor egy nagy emberre kell bízni a közösség vezetését. Nem biztos ugyan, hogy megmenti a bukástól, de ha a nagy tömegek hisznek benne, még a csoda is megtörténhetik. Akit igazán szeretnek a nagy tömegek, az olyan erőfeszítésre ösztönözheti őket, hogyha van menekvés, akkor egyesült erővel megkeresik. Talán Kemál esete a legvilágosabb példa erre. Mi lett volna Törökországból, ha Konstantinápoly és Szníirna vidékét elveszti és beszorul Anatólia és Kurdisztán kopár kövei közé?

Békés időben a demokrácia az egyetlen rugalmas kormányforma. A tömegek bizonyos okoknál fogva, amelyeknek a szociológiai és tömeglélektani hátterét Jti nem fejtegethetem, mindig megunnak egy-egy kormányt, amelyre különben még a saját hibáikat is ráruházzák, A személycsere vagy a pártcsere azonban fenntartja a változás illúzióját, ami a közösség egyensúlyához kell, A békés tétlenségben petyhüdő tömegek így azt hiszik, hogy övék a hatalom s azt időnként ki is próbálják. De viszont amikor a bajok megnőnek és a tömegek beleunnak a folyton változó, szószátyár kormányok tehetlenségébe, akkor vezér kell nekik, yagy diktatúra, aki vagy ami átvágja egy csapással a felgyűlt bajok gordiusi csomóját. Vagy ha nem vágja is, de elhiteti, hogy átvágja. A bajok ugyanis azért

gyűlnek össze, mert a jórészt kiskaliberű és kisigényű stréberekből álló demokrata kormányok nem reagálnak elég rugalmasan a termelési és általában a történelmi változásokra, kicsinyes politikai taktikázásaikban elvétik a helyes cselekvés tárgyi feltételeit és megfelelő idejét, mert mindig részletszempontokra, erőviszonyokra kell gondolniok. Közben, hogy az erőviszonyokon változtassanak, túlsókat ígérnek s esetleg túlsókat engednek a tömegnek, így lassan lejáratják a demokratikus kormányformát. Ha aztán a bajok csakugyan a válságig nőnek, akkor a változás vágya elérni erővel tör fel a tömegeből. Ilyenkor vezér kell és diktatúra kell. Az aztán mindegy, hogy ezt a diktatúrát hogy nevezik. Nevezhetik népuralomnak, nevezhetik proletárdiktatúrának, nevezhetik még szocialista vagy paraszt népkormányának is, lényege az, hogy egyetlen párt, irány, vezér akarata érvényesül benne.

De milyen legyen a vezér, ha már elfogadjuk, hogy vannak idők, amikor vezér kell?

Ha ezt kísérleti példákban le lehetne rögzíteni, ha iskolákban lehetne tanítani, akkor talán nekem sein kellene itt most gondolataimat elmondani a vezérek-ről és a politikai cselekvésről. Nincs pontos meghatározás. Csak annyit mondhatok, hogy minden népnek s ezen belül is minden harcos közösségnek, osztálynak, pártnak más-más vezérré van szüksége. A kiskaliberű vezető, a közönséges politikus vagy következetes és éppen ezért bikfic vulgar demokrata, vagy stréber szolgálélek, efféle merev tekintélypolitikus aki napról-napra felfelé hajlong, lefelé tapos. Ilyet láthatunk napról-napra, többet mint kellene. Igazi vezér azonban ritkán születik s amint már írtam, a magyarság az évezredek idegen uralom alatt nem tudta kinevelni vagy szerephez juttatni őket. Azok a nagy politikusok, élükön Tisza Istvánnal, akik a Habsburgoknak szolgáltak és szolgálni tudtak, nem voltak, de azalatt a dinasztia alatt nem is lehettek igazi vezérek.

Nagy magyar példák helyett hát továbbra is csak elvi általánosságban beszélhetek róla. Azt, amit már eddig is mondtam, hogy a vezér a közösség vezérideálját kell, hogy megformálja és kifejezze? önmagában, még avval egészítem ki, hogy minden népnek más-más típusú vezérré van szüksége. Egy vakmerően szeles és bátor ember nem lehet egy lassú mozgású, fontolgató közösségnek a vezére, s egy moralista nem tud azonosulni egy rókaravaszágú, agyafürtan sunyi néppel. Ugyancsak egy gátlástalan, minden erkölcsi normán könnyen felülemelkedő vezető sem válhat vezérévé egy szilárd jellemű népnek. Fráter György pl. nagyon okos és tehetséges ember volt, bátorság is volt benne, szóval igazi vezéregyéniség volt, de nem tudott maga iránt a magyarokban, még a köznemességben sem igazi bizalmat teremteni. Olaszok, vagy balkániak között talán tudott volna. A két Hunyadi és Bethlen Gábor viszont tudtak, pedig ők sem voltak valami naiv moralisták. De mert vérben, lélekben, észjárásban és magatartásban azonosak voltak a népükkel, tehát első sikereik és első kemény próbáik után bíztak bennük és félték tőlük.

Mert ne hidd, hogy csak a nagy százmillió népeknek lehetnek nagy vezérek. Az ő világ történelmi súlyuk mérhetetlenül nagyobb, mint a kis népek vezéreié, de itt most nem a vezérek történelmi jelentőségéről, hanem a vezérek emberi tulajdonságairól van szó s bizony a kis népek vezérei nehezebb helyzetben vannak, a nagyvilág felé való kényszerű alkalmazkodás jobban próbára teszi őket, mint a nagy népek vezéreit, s így a kis népeknek valóban nagy emberekre van szükségük, hogy megálljanak a lábukon.

Viszont önlelkükben meg nehezebb rendet teremteni, Ha vannak is világtörténelmi vágyak, arról ugyan le kell lenniük s nem marad számukra más mint a saját kis népük megtartása és okos kormányzása. Ehhez aztán kölcsönös elmélyült szeretet és bizalom kell. Ilyen vezérünk nekünk még nem volt.

Maga a hatalom érzése egészen rendkívüli érzés, tnegmagyarázni nem is lehet: ezt érezni kell. Ha van

benned hatalomvágy, akkor tudod, hogy micsoda. Emberek millióival rendelkezni, szeretni őket, s ugyanakkor parancsolni nekik, sokszor kényelmes ösztöneik és kicsinyes vágyaik ellenére is, sőt akár az életüket is elkérni a közösség nem mindig látható és nem mindig érthető céljaira: ehhez nem elég a kemény akarat, erő és okosság. Hiszen néha olyan cselekedetekre, leplező vagy megtévesztő célokra kell felhasználni őket, amelyeket nemhogy »megérteni, de megismertetni sem lehet velük. Csak a vezér iránt való bizalom és az eszmében való közösség képesítheti erre az embereket. Igaz, némely vezér csak jó szolgákat választ maga mellé, meg is bukik velük, mihelyt komoly bajba kerül.

Az igazi nagy vezérek, akik valóban elérték a céljaikat, olyan rendkívüli erővel, olyan sűrített hatalmi akarattal rendelkeznek, amelyet az átlagember csak bámulni tud, de meg nem érthet. Azonban ennek a sűrített hatalmi akaratnak a veszedelmes velejárója a mániákussáig terjedő egyoldalúság. A tömegek ösztönei és a történelem hullámszerű változásai is ezt az egyoldalúságot segítik és a vezér az áramlat tetejére kerül, éppen egyoldalú képességei, mániákus elhatározottsága és elszántsága folytán. De így aztán az a veszély fenyegeti, hogy a saját történelmi becsvágyát összetéveszti a közösség örök érdekeivel. Ha tehát felfelé vezető útjában a bátorságból és a jó taktikai érzékből kell próbát tennie, amikor már a hatalomba jutott, akkor meg a bölcsességből, önuralomból, önmaga fegyelmezéséből kell vizsgáznia, és pedig úgy, hogy bátorsága és taktikai érzéke is egészséges maradjon.

Mert még ha nem téveszti is össze egyéni becsvágyát a közösség érdekeivel, akkor is ott van a legveszedelmesebb kérdés: a presztízs. A hatalom embeérének szüksége van a tekintélyre, úgy a saját népe, mint a nagyvilág felé. Ha ez megvan rendkívül erői, kivételes biztonságot ad minden cselekedetének. S a cselekvésbiztonság már félsiker, mert az esetleg óvatosan fontolgtató ellenfél mindig elkészik, mivel a jó

vezér fölényes biztonsága megzavarja a kevésbé biztos ellenfelet. (Ha mindegyik tábor vezére igazi, akkor aztán a szerencse és az erő mennyisége dönt.)

Csakhogy az egyoldalú tekintély nagy veszélyt jelent. A fontolgató kormányok a hibás lépés után megbuknak, mint bűnbakok és feledésbe merülnek, a vezér felelőssége azonban személyhez kötött, s rettegnie kell, hogy hibás lépése nyomán elveszti a tömeg bizalmát s nem hisznek többé felsőbbrendűségében. A tömeg bizalma és türelme ugyanis nem végtelen. A vezér, akit szeret, nagy szenvedésekbe viheti bele, de ha ez csalódással jár, megzavarodik a bizalom és nem bízik többé a felsőbbrendűségében és csalhatatlanságában. Mert a vezérnek tudnia kell, hogyha a tömegek valamely rendet meguntak és kibírhatatlannak érznek, akkor a pokol szenvedéseinek is nekimennek. De ha fáradlak és nyugalomra vágnak, s a vezér ambíciói nem hagynak nekik békét, akkor ellene fordulna!:. Petőfi szava: „Habár felül a gálya, s alul a víznek árja, azért a víz az úr“ — örök igazság.

Éppen itt az igazi vezér próbája. Ne feledd: ha ló nincs, a szamár is elkel, a történelmi áramlat sok méltatlant is felvisz a csúcsra, de hogy ki volt az igazi, az fönn derül ki. Aki esetleg nem kerül nagy próbák elé, arról nem tudunk semmit, s bölcsességének és hivatottságának számítjuk be szerencsésjét, mert nem volt alkalmunk meggyőződni az alkalmatlanságáról.

A vezér próbája tehát az, ha el tudja viselni a tekintélyén esett sérelmet is és szembe tud nézni népével úgyis, ha valami lépése nem sikerült.

Az igazi vezér mer alkudni is, ha úgy hozza az idő. Ő elbukhat, de miért bukjon vele a népe is, ha az bukása árán megmenekülhet. Tudnia kell tehát lemondani a hatalomról is, ha előzetes hibás vagy szerencsétlenebb lépései miatt elvesztette a játszmat, s ha egy másik vezér vagy rendszer megmentheti a közösséget. Ha ezt megtudta tenni, erkölcsi és tárgyi joga

van hozzá, hogy visszajöjjön, ha megint eljön az ideje. Persze kevés vezér teszi meg az ilyet, de aki nem teszi, az nem is vezér, csak diktátor. Alig több, mint kalandor. Vagyis ugyanaz áll a vezérre is, amit az előbb a kormányformára mondtam. A vezérnek is tudnia kell diktátornak is lenni, de a demokrata államférfinak is. Benne egyesül minden: konzervatív és forradalmár, demokrata és diktátor, optimista és pesszimista egyszerre. Mániákus egyoldalúság a célratorésben, bölcs sokoldalúság a hatalom megtartásában. A legyőzhető anyagnak kemény ura, a legyőzhetetlen világnak szerény szolgája. Mert csak a sokoldalú, szintetikus ember tudja irányítani az egyoldalú tömeget.

Hogy nincs ilyen vezér? Nem sok van, de mintha Washington megmutatta volna, hogy nem lehetetlen. Egy szabad és dinamikus nép csodát tehet, a legmagasabb vezértípust választhatja ki önmaga közül,

HUSZONHATODIK LEVÉL

A kollektív lelkeségről.

Eddig én azonban csak a hatalomba beérkezett vezérekről beszéltem. Téged és minden feltörekvő embert ennél jobban érdekel, hogy hogyan szerezzé meg a vezéri hivatottságú ember a tömegek bizalmát, vagyis hogyan jusson a tömegek segítségével a hatalomhoz.

Hatalomhoz jutni, mint tudod, többféleképpen lehet. Lehet örökölni, mint a dinasztíák, lehet törvényes, parlamenti eszközökkel és lehet forradalmi módszerekkel. A hely, a kor és a közösség többféle adottságai határozzák meg, hogy hol és hogyan, ki és miképpen juthat a hatalomhoz. Van ország és idő, ahol és amikor nem kell egyéb, csak alkalmazkodni a meglévő hatalomhoz, kíméletlen vagy óvatos törtetés a

cél felé. (Hogy kíméletlen vagy óvatos legyen-e a feltörekvő ember, az a fölötte álló hatalom természetétől függ.) Az ilyen helyeken nincsenek vezértválasztó harcos tömegek, csak ugyanolyan törtető versenytársak, így volt ez a régi nagy monarchiákban. Igazi vezér azonban ezen az úton nem juthatott fel a tényleges hatalomhoz, hanem amikor közelért hozzá, államcsínyt csinált. (Róma, Bizánc, Törökország.)

Rendes úton nem azért nem juthatott fel, mert nem tudott volna elég hajlékony lenni (az igazi vezérnek való ember minden tud lenni), hanem azért, mert a birtokon belül levő hatalmasok észreveszik az oroszláncörmöket és írtóznak az ilyen embereket közel engedni a hatalomhoz. Az ilyen országokban tehát a vezérek vagy elpusztultak félúton vagy közel a hatalomhoz államcsínyt kíséreltek meg (Cézár), vagy árulók lettek (Coriolanus), vagy pedig teljesen vele szemben mint lázadók indultak (Spartakus). A sikerhez vezető út azonban főleg nagy változások alkalmával nyílt meg. (Mi lett volna Napoleon a Bourbonok alatt? Legfeljebb egy tábornok.)

Ezek a módszerek ma már minket csak mint történelmi példák érdekelnek, Ma már más módon jutnak fel a nagy emberek, De ma is vannak becsületes és vannak becsstelen módszerek. Becsstelen módszer az, ha a cinikus hatalomvágyó ember szövetkezik valakkal, akár országa nagyuraival, akár külföldi hatalmakkal s *pénzzel*, szédítő és bődítő propagandával sereget toboroz, a mindenre kapható, osztályokon és termelésen kívül álló emberekből (válságok alkalmával sok van ilyen) s aztán ezekkel meghódítja a hatalmat és akit a népéből nem tud meggyőzni, azt agyonüti. A mi magyar érzésünk és ízlésünk ezzel nem tud megbarátkozni.

Különben sem bizonyos, hogy aki ilyen módon szerez hatalmat — a történelem rengeteg példája szerint — az valóban hívatott vezér is, Mert ha népének dolgozó tömegei legbensőbb érzéseikbe nem fogadják be, nem azonosulnak vele, akkor megtarthatja ugyan a hatalmat, szerencsés esetben sokáig, de vé-

gül is, ha a saját, esetleg helytelen cselekedetei meg nem buktatják, megbuktatja népének a közömbösége, amely az első válságos alkalommal ellenségessé változik át.

Amint az eddigiekből értheted, mi csak ezt ismerhetjük el a nép igazi vezérének, aki a tehetsége és minden vezéri alkalmassága mellett azonos néoével. Igen, de beszéljünk világosan: a nép több osztályból áll cs még ezen belül is sok világnézeti csoportra oszlik, amelyeknek az érdekei sokszor ellentétesek.

Nos hát a teremtő, dolgozó, a közösség fenntartásában valóban résztvevő tömegekről van szó. A parasztok dolgozó rétegei, az ipar munkásai, a dolgozó és alkotó értelmiség a nemzet. Ezek, igaz, különböznek egymástól, időnként a helytelen munkamegosztás, a helytelen jövedelemmegosztás és a különböző kultúrfok ellentéteket csinál közöttük, de e fölött ott áll magasan a közös érdekek sora. A mi vezérünknek tehát az a feladata, hogy a legnagyobb termelő rétegek apró ellentéteit ne tagadja ugyan le, de illessze be egy helyes, igazságos sorrendbe a nagy közösségi célok vonalán. S erre csak az a vezér alkalmas, aki-ben magában is van önuralom, bölcs lemondás, nagyvonalúság és sokoldalúság, Aki maga is áldozatot hoz, annak joga van mástól is áldozatot követelni. Maguk a tömegek rendszerint vagy táji lokálpatriotizmusban, va'Sy szakmai elfogultságban szenvednek. Az erőszakos kormányzat könnyen bánik velük, egyszerűen rendet tart közöttük a saját belátása és érdekei szerint. Aki azonban nem diktátor, hanem a dolgozó nép vezére akar lenni, az nem bánhat velük ilyen könnyen, az nemcsak erővel, hanem okossággal, de főleg áldozat kész kolektív lélekkel győzheti meg őket. S ez csak úgy lehetséges, ha a tömeg által is felismert érdek-közösségbe *érzelmi* összhangot sikerült teremteni. Ezt az eszme adja meg, a tömegek közös hite, egy más, jobb rendszerben. (Még akkor is, ha ez csak illúzió volna.) Ehhez már csak az kell, hogy a tömegeket a cselekvés felé vezessék. A cselekvésben, amint már eddig írtam, a harcoss, változtató cselekvéshez vezér

kell, aki magával ragadja a tömegeket. Hogy a tömeget magával ragadhassa, ahhoz bizalom és szeretet kell. Helyben vagyunk: hogyan lehet az ilyen fokú szeretetet és bizalmat megteremteni?

Csak programokkal és propagandával nem lehet; olyan emberi tulajdonságok kellenek ehhez, amelyek magukkal ragadják a tömeget, igen, de egy ország népe nem ismerhet személyesen egy embert. Ez igaz, de a saját pártjának belső magja, az élcsapat ismeri, hiszen az emeli ki. S így terjed aztán a híre, s vele a bizalom, különösen alkalmas időben, válságok alkalmával lavinaszerűen. Legendák szövődnek a vezér alakja köré, amelyeknek jórésze csak a tömegek képzeletében születik, s mert a tömegek vezérideáltípusát képviselik, nem is mindig azonosak az élő *vezérrrel*. De az élő vezér, ha van benne erő és önuralom, igyekszik önmagát is a vezérideál irányában alakítani. A név és a történelmi felelősség kötelez, s ha ezt úgy sikerül elérnie, hogy nem lett képmutatóvá, hanem valóban azonossá vált a róla alkotott képpel, akkor nemcsak a nagyságáról ad bizonyítékot, hanem a nevéét és hatalmát is megalapozhatja.

Igen, de mielőtt ide jutna, milyen magatartással ragadhatja magával a tömeget?

A Szocializmus — Nacionalizmus c. könyvemben írtam róla, hogy a tömegekben megvan úgy az antiszociális, mint a kollektív ösztönvilág. Gyűlölet, irigység, hiúság, kegyetlenség együtt van az emberben a jóssággal és a nemes becsvággal, az a kérdés, ki mit hoz ki belőle, ki mit szabadít fel benne. Az antiszociális törtető, az elszánt hatalomember is megmozdítja a tömeget, s mert a tömeg rengeteg és sokféle egyénből áll, megtalálhatja benne a maga táborát, amellyel történelmet csinálhat, ha szerencséje van és jól választotta meg az időt. A mi vezérideálunk azonban csak az lehet, aki nem csak a rosszat, hanem a jót is felszabadítja az emberben. Ne csodálkozz, hogy nem azt mondom, hogy csak az, aki a jót szabadítja fel. Ez nem lehetséges. Ha megmozdítjuk a tömegben lefolytott, nyugvó erőt, jó és rossz együtt robban ki belőle,

mint tűzhányóból a láva, amelyben együtt van a víz és tűz, hitvány agyag és nemes érc. Ezt minden igazi nagy változásnál, főleg forradalmaknál tapasztalhatjuk, ilyenkor a sátán is Krisztuspárti lesz, de persze tovább végzi sátáni munkáját, mert ez a lényege.

Ezen a lávaszerű zűrzavaron uralkodni nem lehet, de rendet teremteni, s jó rendet teremteni, szilárd jegecesedési formákat kialakítani nemcsak a környötelen erőszakkal, hanem áldozatos kollektív lélekkel lehet. Az a vezér, aki már elintézte magában a szociális és antiszociális tulajdonságok közötti harcot, aki már íud uralkodni önmaga rossz indulatain, az megpróbálkozobáíik értelmes rendet vinni a zűrzavarba. Egyszóval, aki a kollektív lelkeségben eljutott az ösztön és tudat egységéig, amikor az ember már az, aki akar lenni és aminek lennie kell, (De erről majd egy másik levélben.)

Itt a titka a bizalomnak és szeretetnek. Eltekintve néhány egészen romlott antiszociális leiektől, a legtöbb ember érzi a saját gyarlóságát és szeretne igaz és becsületes ember lenni, A szektavezérek és próféták iránti rajongás innen ered. A gyarló ember, akiben már megvan a magasabb emberi igény, *szeretné* önmagában elfojtani az antiszociális tulajdonságokat. Egyik tudja, a másik nem tudja, de aki akarja, mégha nem is tudja, szereti és bámulja azt, akí az akaratban és az önuralomban, a bátorságban és a bölcsességben, a lemondásban és az áldozatkészségben példát ad. Aki nem tudja leküzdeni és nem is akarja, az meggyüli. De ez mellékes. Általános szeretet és bizalom nem volt és nem lesz senki iránt soha, a mi szempontunkból úgyis az a lényeges, hogy nyugodtan elmondhatjuk: az ember jó, a kivétel a rossz. Mégha a látzat az is, hogy a többség a ro[^]sz, az a képmutatás, hogy a legtöbb ember szeretne jónak látszani, azt bizonyítja, hogy az ember jó, mert jó szeretne lenni. A vezér kötelessége a saját példájával ezt a jót kihozni belőle.

Igen, de — hallom a gyanakvó aggályoskodókat — hátha nem születik ilyen vezérünk, vagy ha születik is, de a rossz sors miatt nem tud felkerülni, avagy még korán, útközben kidől közülünk, akkor mit csináljanak a tömegek? Függesszék fel a napi érdeküket és mondjanak le távoli céljaikról, mert igazi vezér nélkül úgysem győzhetnek?

Fogas kérdés, s ha te nem tennéd is fel, én teszem fel.

A legnagyobb kérdések egyike ez. Az a közhely, hogy a nagyidők megszülik a nagy embereket, éppúgy féligazság, mint az a másik, hogy nagy az idő, de kicsik hozzá az emberek. Ha egy közösség izgalmi állapotba jut, egész biztos, hogy kiválaszt maga közül nagy embereket, de hogy ezek a nagy emberek éppen azok lesznek-e akiknek a közösség érdekei szerint lenniök kellene, az már szerencse kérdése. Megesik, hogy kollektív demokratára volna a közösségnek szüksége és diktátor-jellem ét kap.

Ismét vissza kell térnünk a tömegmozgalmak természetrajzához. Amint mondtam, a tömeg mozgása olyan törvényszerűség, amely keresztülvonul az emberi társadalom egész történelmében, A tömegmozgást nem ilyen vagy amolyan vezér csinálja: a tömegmozgás van, A feszültségek a társadalmi fejlődés természetéből következnek. Ha tehát megesik, hogy valamely osztályközösség nem tud macának saját mozgalmat és saját vezért teremteni, akkor majd csinálnak neki mozgalmat és adnak neki vezért más osztályok. A régi és friss példák szemünk előtt vannak. Itt hát az osztály élcsapatának a tudatosításáról van szó. Ha egy közösségben nincs megfelelő vezér, azt a közösség élenjáró embereinek fel kell ismerniök. S a legteljesebb szelektáló szabadságot kell megvalósítaniuk. Ha mozgalmuk dinamikus és jövőjük van, akkor nemcsak megszüli, hanem magához vonzza a tehetségeket. De a népi mozgalmak íróinak és gondolkodóinak s ezek nyomán a népi mozgalmak élcsapatáinak meg kell íormálniok vezérideáljaikat, hogy a közöttük induló, a hozzájuk csatlakozó tehetségek, a fiatalság,

a hajlékonyság idején a mai!as vezérideál felé alakítsák önmagukat, Hogy ezt a tömeget, s hogy általában az egész emberiséget felszabadítsuk a mai nyomorúságos kínlődásból, arra rengeteg ember törekszik: minden valamirevaló embernek ez a becsvágya. Persze nemcsak olyanok törekednek, akik valóban vezéri tehetségek, hanem olyanok is, akik csak vezéredő hajlamúak. Ez a sok vezéri ambíció a mozgalomban találkozik. E miatt a mozgalomban — minden.¹ népi mozgalomban — elvadult versengés folyik a tehetségek között, Ezek versenyeznek egymással abban, hogy ki tud okosabban, elszántabban küzdeni a mozgalomért, Maga a versengés csúnya, mert sokszor személyes ízű, de az eredmény mégis az, hogy a tömeg néha szétszakadozva, néha egy táborban, de mozog, tud önmagáról, erejét méri, tehát öntudatosná válik. Ha nagy a szétagoltság, de történelmileg követelő *a.z* egység, akkor néha idejekorán összesodródznak, De nem így ám a kis vezérek, akik rendszerint dühösen tovább hadakoznak, amíg a tömeg el nem seprí őket, Megesik, hogy elszabotálják a tömeg döntő cselekvését, de máskor meg a történelem átrohan felettük, vagy szétszórja őket, mint a szél a pelyvát. A döntő cselekvésnél a kis vezérek, akik szeretik magukat demokratáknak nevezni, mert kicsik az igazi vezéri feladathoz, ha győzni akarnak, vezért kell hogy válasszanak. De jaj nekik, ha nem alkalmas vezért emelnek maguk fölé! Jaj nekik, ha békebeli „tekintély“, valami szűklátókörű bürokratát, vagy kicsinylelkű intrikaraestert emelnek vezérükké. Az ilyen nem tud tekintélyt tartani, de munkatársait sem tudja megválasztani. Nem vezér, aki belelát az emberekbe, hanem csak politikus, aki nem teremti az erőket hanem csak egyensúlyozni tudja alkudozások és megalkuvások útján. Egyezkedik a meglevő tekintélyekkel, akikkel azonban sohasem lehet megegyezni, hiszen ezek is kicsinyes emberek, akiknek egyetlen céljuk — sokszor öntudatlanul — az irányító hatalmat a kezükbe kaparintani, azon az alapon, hogy „olyan legény és is vagyok, mint te“, így elszabotálják a cselekvés kedvező

pillanatait, elmulasztják nagy alkotásokkal lekötni a tömegek bizalmát, cselekvő erejét és cselekvő vágyát. Nem alkotásokkal, hanem párt- és csoportpolitizálásal foglalkoztatják a tömeget, így lassan felőrölik a változás tárgyi és lelki erőtartalmát, a hitet és bizalmat a jobb jövőben. Ugyanekkor megnövelik az ellenfél bátorságát és önbizalmát. A sok példa közül csak azért, hogy lásd, ez nem valami elméleti elvont okoskodás itt: az 1918-as magyar, az 1932-es német és az 1936-os spanyol baloldal példájára utalok.

Szeretném, ha megértenéd, hogy nem a vezéri elv egyedülvaló dicsőségéről beszélek én itten, hanem az, igazi vezérről. A vezérelv igazi vezér nélkül épügy anarchiához vezet (lásd a lengyel jobboldal bukását Pilsudszky után, Primo di Riverát, a litván diktátor bukását), mint a demokrácia fegyelem és vezér nélkül. De milyen legyen hát a vezér, az a kollektív lelkű ember, amilyenre a néptömegeknek szükségük van? — kérdezheted most már türelmetlenül.

Erre nincs ábécés válasz, Olyan, amilyen a népéből kialakult élcsapat vezérideáljának megfelel. Figurat nem állítok fel itt neked, nem írok regényt, de még akkor is, ez hamis dolog volna. *Aki ugyanis nem önmagából építi vezéri képességeit, aki felállított ideálok, regény példák, vagy történelmi példák hatása alá kerül és még akkor sem tud kiszabadulni, amikor már vezéri útját megkezdi, az nem vezérnek való.* Ne higgy abban, hogy minden nagy vezértehetség valaki nagy ideál után megy. Igen, valakihez minden vezér igazodik, de nem hasonlítás céljából, hanem azért, hogy túlhaladja nagyságban és alkotásban,

Aki még azt sem tudja, hogy a kor, a nép, a szituáció mindig változik és másforma irányítót kíván, az nem született vezérnek. A történelem csak példát adhat a naŁy emberekben, hogy mire képes az elszántság és az akarat, de a saját útja megcsinálásához mindenkinek saját módszere van szüksége. Mert csak így válik egyedülvaló egyéniséggé, így tudja meghódítani a tömegeket. A történelmet nem „tanulmányozni“ kell, mint a törekvő kispolitikus, hanem át

kell élni, mint művész a tárgyát. A nagy példákat utánozni másodrangú tehetségek is tudják. Azért csinálnak aztán annyi hibát. Aki *Cézárt* játszik kényelmes demokrata polgárok között, vagy aki *Napóleont* játszik békés pacifista munkások között, az előre elvesztette a csatát. Lehet politikus vagy hadvezér, de nem lehet igazi népvezér.

Különben majd a további levelekben, amelyekben a rossz vezetőkről is beszélek, jobban megvilágosodik, ami még eddig homályban maradt, mintha ábrákat rajzolnék neked az igazi vezér testi-lelki tulajdonságairól.

HUSZONHETEDIK LEVÉL Az arányérzékről.

A vezéregyéniségnek, a mi vezérünknek nemcsak kollektív lelkiségű embernek kell lennie, hanem ami ugyanilyen fontos, arányérzékének is lennie kell. Hogy mi az arányérzék, még nehezebb meghatározni, mint bármely más lelki tulajdonságot, Csak nagy művészek és alkotók ismerik. A nép embereiben, az egészségesekben szintén megvan, de nem tudnak róla, S mert ez nekünk, magyaroknak a legnagyobb hiányosságunk, hát az általános elvektől visszatérek a magyar példákhoz,

Te is tudod, hogy népünk nem ismeri az „Übermensch“ és a „felsőbbrendű“ ember nyugati fogalmát. Még csak szentjei és prófétái sem voltak, hogy képe lehetne az emberfeletti emberekről. A „félisten“ fogalmát is csak szószátyár politikai irodalmunk és fellengős középosztályunk ismeri, népünk természetes arányérzéke nem veszi be ezeket a nagy fogalmakat. ő csak „vezért“ ismer s ezt is csak elvileg, mert ismert politikátlan életében nem volt alkalma az igazít megismerni. Még sohasem volt vele azonos, őt tökéle-

tesen kifejező vezére, Dózsa egyéniségéről nem tudunk semmit, Rákócziból talán lehetett volna jó államfő, de vezérnek nem volt alkalmas, Bocskay, Bethlen s még néhány erdélyi fejedelem nem jutott közel a *néphez*, mert a nemesi magyarság élén kerültek fel. Ez vonatkozik még a Hunyadiakra is, akikről szintén keveset tud a nép. Még Kossuth sem lehetett igazi vezére a népnek. Nemcsak egyénisége hiányosságai miatt (hiú volt és kicsinyes, igazi liberális karrierember), hanem *azért*, mert egy kritikus történelmi pillanatban nem tudta a nép és a nemesség közt az egységet megteremteni. Tudjuk, nehéz helyzete volt: a belpolitikai átalakítás munkáját megakadályozta a külső támadás s így nem fejthette ki változtató akaratát.

A körülötte kialakult kultusz később fejlődött ki. A paraszti s általában a magyar nép tagadása Ausztriával s az éppen hódítani kezdő kapitalizmussal szemben Kossuth vezéri „fantom“-jában fejeződött ki.

Általában a mi kivételes nagy embereinknek legfőbb hibájuk az arányérzék hiánya, a naivság, a kis bajokkal nem számoló nagyvonalúság. Bölcsék, okosak, mélyrelátók, mégis naivak. Nincs bennük egyensúly- és arányérzék. Dzsingiszkáni hódító lelkeséggel fognak a magyar medence dolgainak az elrendezéséhez. Széchenyi, Kossuth, Petőfi, az újabb korban Szabó Dezső és Németh László a legjobb példái ennek. Mindegyikük a nagy igények, a nagy szándékok és a nagy tervek mögött sokszor gyermekes naivságot őriznek.

A legvilágosabb példa kedvéért beszélnem kell neked Szabó Dezsőről; pedig tudom, eleve visszautasít minden róla való beszédet azzal, hogy ő a magyar szellem koronázatlan fejedelme s *hózzá* semmiféle bírálat nem ér fel. Ezzel azonban nem törődhetünk. Aki a magyar közösség dolgaiban kinyitja a száját, az a magyar közösségé és a közösség különböző felfogású emberei nem hallgathatják el véleményüket öröla sem. Nos hát ő nekünk az a csodálatosan okos emberünk, aki éppen csak okos és semmi más. írásaiban sokszor

odavetett mellékmondatokban olyan meglátásokat hajít el, amelyekből élelmes idegenek rendszervárat építenének s bele tudósi fejedelemségeket alapítanak. És ennek a nagy embernek nincs arányérzéke, ez mindig részletekben él, még amikor az egyetemességről beszél is, Nem tud hatni tehetsége arányában, mert a mi népünk veleszületett arányérzékével nem azonos az ő dinamizmusa. Nem egyformán reagálnak, nem együtt dobban a szívük. És így kivételes tehetségével nem az egész dolgozó magyarságot erősíti, gazdagítja, hanem csak a középosztály idegengyűlölő, de tehetetlen búsmagyarjait szaporítja.

Nagyon jellemző, hogy ő maga, bár minden sora politika s majd mindig a leghelyesebb és legigazibb magyar politika, de nem hajlandó maga körül csoportosítani az embereket, még a saját lelkes híveit sem, azzal, hogy minden szervezkedés becsstelen zsákmányszövetséggé válik. Ha viszont nála nélkül szervezkednek, akkor meg veséig hatoló okosságával és mérges gúnyolódásával szétíricskázza őket. Holott milyen elemi dolog, hogy víz nélkül nem tanulunk meg úszni, a szervezetlen és anarchikus magyar középosztály is csak az igazi szervezeti életen, a sok marakodáson és csalódáson át érkezhetik el a tárgyilagos politikai műveltségig és az alkotó ígyelemig. Bezzeg az idegenből jött magyarok 67 előtt és után tudtak szervezkedni és fegyelmezetten elfoglalni a magyarság vezető helyeit. Szabó Dezső utálja a szervezkedést, de mit tehetnének hát a jószándékú igaz magyarok, ha a gonoszok, vagy az idegenek csomóba állanak? Egyedül dörmögjenek, vagy hárman, négyen búsongjanak „itt valahol — ott valahol“ a fehér asztal mellett? Sajnos, nemcsak a ross*-magyarokat, az üzletes álmagyarokat riasztotta vissza a nagy szövetkezéstől, hanem a legjobbakat is.

De nehogy azt hidd, hogyha a mi ismert vezetőinknek ennyire nem volt arányérzékük, s ennyire naivok voltak, az valami magyar faji tulajdonság s így a jövő is elveszett emiatt. Nem. A mieinknek azért nincs arányérzékük, mert ez csak a kemény, küzdel-

mes, tapasztalatokkal terhes közösségi politikai életben fejlődhetik ki, viszont ezek a mieink még sohase jutottak hozzá, — amint már előbbi leveleimben írtam —, hogy alkotó szándékaikkal a magyar néppel és az igazi magyar valósággal álljanak szembe. Mindig olyan erővel kellett többnyire egyoldalú szellemi harcot folytatniuk, mindig olyan személyekkel és hívatalokkal kellett hadakozniuk, amelyek elzárták előlük a magyar valóságot, elzárták előlük a közösségi cselekvét útját. Nem a magyar élet és a magyar lélek alakítására fordították az erejüket, hanem arra, hogy egyáltalán hozzáférközzenek a magyar néphez,

Ők aztán meg is maradtak ebbe. Tehetségüket gonosz személyek vagy mozgalmak ellen fordították, mert nem ismerhették meg az igazi magyar valóság sajátos ellenállását, s igazi valóság kemény és gonosz ellenmondásaít így minden bűnt és a saját tehetetlenségünk okait is az ellenfélre hárítottak. Nézd meg: Szabó Dezső egy *életet* áldozott rá, hogy megismeresse a magyart önmagával és Németh László egy negyedszázaddal a Habsburgok bukása után még mindig íttmaradt kísérteteikkel, vagy nagyon is élő embereikkel hadakozik.

Így vergődtek a mieink a végtelen optimizmus és a határtalan pesszimizmus között, így alakult ki a legjobb magyar irodalom és politikai publicisztika hangja magas-tragikussá. Ha alkottak valamit, hát a hangnemet, érzést, magatartást alkották. Munkájuk után nincs a magyar életben egy-egy befejezett kerek részlet, hanem csak hangulat és érzésállapot: lázadó kurucság vagy lemondó pesszimizmus.

De mi is hát az az arány érzék? Ha puffogó hasonlatokkal ki lehetne fejezni, azt mondanám, az, hogy svábbbogarakra nem lődözünk ágyúval, mert öszszedől a ház és a romok közt megmarad a svábbbogár. De már ez is túlzás, már ez is nagyotmondás. A helyes arányérzékét könyvből megtanulni nem lehet, de a kemény tapasztalatok és a határozott önuralom útján megszerezheti az ember. Annyi az egész, hogy mindig úgy látni a valóságot, ahogy van, sem könnyel-

műén lelegyinteni, sem rémeket látni nem szabad. Ha felismertük a bajokat és ismerjük az erőinket, mielőtt szét akarnának ütni közöttünk, meg kell látni a helyes sorrendet, mi a legelső feladat. A magyar ugyan azt mondja: „csak a fejét, hogy meg ne sántuljon“, de nincs igaza. Mert hátha néha a lábát kell elütni, hogy ha a fejére irányzott ütés célt téveszt, elszaladni, vagy visszaütni ne tudjon. A hasonlatokban való okoskodás veszélyes, csak a példa kedvéért mondtam egypárat. A lényeg: mindig odaütni, ahova éppen kell és mindig akkorát ütni, amilyen éppen kell. Ha nem ezt tesszük, elveszítjük a komolyságunkat és ellenfeleink fölényérzete jogossá válik, biztonságérzete megnövekszik. Aki győzni akar és a magyar dolgozó nép egyszer már győzni akar, annak minden téren, tehát az arányérzékben is különbnek kell lennie. Azzal, hogy magyarok vagyunk, parasztok vagy munkások vagyunk, még nincs jogunk az egész magyar közösség vezetésére. De ha bebizonyítottuk, hogy alkalmasabbak vagyunk — s ehhez az arányérzék is nélkülözhetetlen — s mindezt a szervezésben és társadalmi mozgalmak minden területén bebizonyítottuk, akkor nemcsak magunknak szuggeráljuk, hogy különbek vagyunk, mint középosztálybeli magyarjaink teszik, hanem valóban különbek is vagyunk. A céltudatosság értékes fegyver, néha jobban zavarba hozza az ellenfelet, mint a vakmerő bátorság.

Értesz-e? Ha ellenfeleid, akik a népet uralják, okosak, ravaszok, hajlékonyak, bujkálók, meg kell keresni a módot, hogy fölibük kerekedj. Ha nem tudsz fölibük kerülni még szellemileg se, akkor nincs jogod álfölnnyel és egyoldalú gyűlölködéssel elintézni alulmaradásodat. Aki győzni akar, úrrá kell lennie a körülményeken és önmagán, ősi törvény: több esze van a rabnak, mint a vármegyének. Azt jelenti ez, hogy az okos, ravasz és kegyetlen ellenfélnek a magunk módján kerülnünk fölébe. Ha őt utánozzuk, s az ő módszereit alkalmazzuk, lelepleztük előre magunkat s még a próbához se juthatunk, mert előre észreveszi és felismeri mozdulatainkat és lefülel bennün-

két. Gondolj csak rá: volt idő, amikor Arany János a walesi bárdokról énekelt, hogy elmondhassa nagyon friss fájdalmait és szemébe vágja a kegyetlen ellenfélnek: „te tetted ezt, király!“ És Tompa Mihály a gólyához írta, amit a magyaroknak akart mondani.

Érted-e? Ez vonatkozik a kis magyar népnek az erős idegenekkel való küzdelmeire, de vonatkozik a közösségen belül folyó harcokra is.

Ne hidd, hogy ez túlnagy követelés, ne hidd, hogy ez fából vaskarika. Az erős ember, ha már tudja, akár saját tapasztalatok, akár bírálatok és irodalmi átélés útján, hogy mi a hiba benne, akkor megpróbálja ön-maga változtatását a szükséges irányba. Vagy tud, vagy nem tud, de ez a próba mindenképpen vezet. Mert ha kollektív lélek, ha van fegyelem és arányérzék benne, akkor mély belső tapasztalatai útján azt is meglátja, ki tud és követni fogja azt, aki valóban tud. Vezér már nem lehet belőle, de lehet bölcs és hasznos eszközember s ha még ez sem, lehet jó köz-katona.

Túlnagy követelést állítok fel a mieinkkel szemben, túlságosan a levegőbe járok — mondhatod, s ezzel én is elveszítem az arányérzékem. Aki azoktól követel sokat, akik kevésre képesek: semmit sem kaphat. Az emberek bele se kezdenek a nekik túlnagy feladatokba.

Ebben van igazság, de ne felejsd, már mondtam, hogy még nem tudjuk, mi van népünkben. Én hiszek benne, hogy több van, amint amit eddig láttunk belőle. Ezt a többet meg kell próbálnunk kihozni belőle. S ha a nemesi magyarság legjobbjai nem tudták, most majd megpróbálhatják a mieink. De lásd, éppen a hibáik, a már ismertett nagyvonalúság adja nekem a reményt, hogy lesznek nekünk nagy embereink. Nemességünkbelől való nagy emberek nem lehetnek népünk vezéreivé a kialakult vad osztályellentétek miatt. A nép még eddig csak az írókat, a szellem nagy

embereit adhatta, mert eddig még csak a szellem világában való alkotás és helytállás lehetősége nyílt meg a mieinknek. Még ott is csak a legerősebbek maradtak egészségesek. A cselekvés, a politikai alkotás terén még nem voltak nagy embereink, még nem születtek igazi vezéreink. De lesznek!

Most pedig menjünk el a végső őszinteségig, hogy a hátunk mögött ne maradjon semmi homály. Kaján ellenfeleim, vagy ravasz, esetleg csak irigy versenytársaink a füledbe súgják majd, hogy azért beszélek ennyit erről a nagy kérdésről, s ilyen okos-ravaszon, mert én magamat tartom a hivatott vezérnek, de nem merem kimondani.

Sajnos, nincs igazuk, mert ha az volna, nemcsak hogy kimondanám, hanem cselekednék is. Nem árulok zsákba-macskát. Ha én tetőled veséig hatoló éleslátást követelek, akkor azt is tudom, hogy keresztül látsz rajtam.

Nos hát nincs itt semmi titok. Volt idő, — hisz írtam már —, mikor nem tudtam, író vagyok-e vagy parasztvezér. A kérdés eldőlt, én nem beszélek többet róla. Ha még ma is volnának vezéri ambícióim, akkor nem tárnám itt ki a lapjaimat neked és az egész világnak, hanem játszanék vele. Kollektívista kötelességem ezt bevallani. Ma már csak az az ambíció, hogy mindent továbbadjak, amim van: tudást, emberséget, tapasztalatot. Ha ma odaállítana a sors valahova, talán megállnám a helyemet, de az idő telik s én mindig elhasználtabb leszek. Dinamizmust nem lehet az emberbe erőszakkal belepumpázni. Ennek az egyéniség mélyéből kell táplálkoznia.

HUSZONNYOLCADIK LEVÉL

Az eszközemerek lelkiességéről.

A cselekvéshez azonban nemcsak kollektív lelkű és arányérzékkel rendelkező vezérek, nemcsak hívő tömegek, hanem áldozatkész, semmitől vissza nem riadó eszközemerek is kellenek.

Kik ezek az eszközemerek?

Meglehetősen ismeretlen fogalom, pedig a történelemben nagy szerepük volt. Az eszközember az élcsapathoz tartozik, de nem pontosan ugyanaz. Az élcsapat az öntudatos nyilvános harcosok kicsiny táborá, az eszközember inkább a mozgalmak és a vezérek személyes segítői. Nem alvezérek, hanem eszközemerek. Ezek azok, akik előkészítik a nagy dolgokat s ha úgy adódik, életükkel mentik meg a vezért vagy a mozgalmat.

A birtokonbelüli hatalmasok eszközemereiről nem beszélek sokat. Ez egészen más anyag. Vannak közöttük szorgalmas, becsületes stréberek is, akik a hivatali, vagyoni, társasági előrejutásért becsületesen megdolgoznak. Szűk távlatú emberek ezek, a szemük mindig felfelé, a közvetlen előrehaladásuk irányában van irányozva. Kicsiny emberek, de el lehet velük kormányozni egy magától mozgó közösséget. A másik részük azonban hitetlen, gonosz, társadalomellenes törtető, akinek eszköz az is, akit szolgál, eszközök azok is, akiken keresztül előre akar jutni. Vannak aztán szadisták, beteg hatalmaskodók is, akik az ördögöt is szolgálnák, ha az meg mások felett való uralmat biztosítna nekik.

Ezek a típusok nagyon is ismertek, minket a másik fajta érdekel, a hívő, lelkes eszközemerek, a vezérek és a mozgalmak áldozatkész harcosai.

Ezeknek a lelkiége külön csoda az emberiség

történetében. A gyerekeinkért vagy a kedvesünkért való önfeláldozás érthető dolog, megvan még az állatokban is. A nagy vezérhősök bátorsága és áldozatkészsége is érthető. Tetteikért nemcsak a hírt, a drága dicsőséget, nemcsak a lelket elkábító népszerűséget, hanem a mindennél fontosabb hatalmat kapják cserébe.

A hősiesség izgalma józan ésszel azonban még az ő esetükben is nehezen érthető. A hős nem tudja a cselekvés pillanatában, hogy a cselekedet, amit véghezvisz, múltó szenzáció, vagy történelmi tett-e. Az az esetleges sikertől függ. Néha a nagy tett a börtönbe vagy a száműzetésbe vezet, néha a kis tett a történelembe nyit kaput. Dehogyan gondol arra a cselekvő, amit a fontolgató bölcs szemlélődő előre tud, hogy a nagy tömegek rajongása múltó dolog, mert a tömeg mindent elfelejt. Ha pedig már a propaganda és közösségi hagyomány tartják ébren a nagy tett emlékét, az már csak hideg formalizmus, a dicsőség forró pillanataihoz képest. Ha tud is erről a nagy cselekvő, de a kellő pillanatokban elfelejtkezik róla, cselekvő vágya minden egyebet kitér az emlékezetéből.

De még ez azért világos és érthető. Az élet anynyit ér, amennyire becsüljük, s vannak emberek, akiknek hatalom és népszerűség nélkül az élet nem ér semmit.

Mit szólnak azonban a kis hősökhez, mit szólnak az eszközemberekhez? Az ő tetteik inkább csak a levéltárak anyagában számítanak, ha egyáltalán számítanak, s nem a közösség forró szeretetét, hanem csak néhány ismerősük, bajtársuk vagy fölöttesük rokonszenvét viszik magukkal a nagy tettekre vagy az ismeretlen halálba. S még ha kap is hírt nagy tetteikről a közösség, de mert ők csak eszközök és a munkájuk részmunka, a hasonló hírek áradatában ma különösen, amikor az újságok és a rádió valósággal tele tömők az emberek fejét hírszenzációkkal — máról-holnapra elfelejtkeznek róluk s csak a bűvárkodó tudósok hideg, szakszerű érdeklődésére tarthatnak számot.

A legnagyobb rejtély: mi mozgatja őket?

Természetesen: a hit. Vannak emberek, akik egészen vakok és felolvadnak a közösség, az eszme vagy a vezér szolgálatában. Ezzel azonban még nem mondtunk semmit, nem jutottunk közelebb lelkiségük megismeréséhez. Viszont mert ők a mozgalmak legértékesebb emberei, mégis tudnunk kell róluk, kik és kicsodák.

Az első, amit megfigyeltem, a távlatnélküliség, helyesebben a kicsi távlat. Ezekben az emberekben lehet bármilyen okosság, éberség, helyzetérzés és megfigyelőképesség, sőt ezekben a résztulajdonságokban rendszerint kivételes tehetségük, de hiányzik belőlük a bölcsesség, a szintetizáló képesség, hiányzik a távlat. ők úgy érzik, az a feladat, amit el kell végezniük, olyan fontosságú, hogy a mozgalom vagy vezér érdekében mindenáron el kell végezniük, Hasonlít a hősiességük a gyermekekéhez, akik, hogy egy másiknak vagy egy kislánynak megmutassák, hogy milyen bátrak, felmennek a szarkafészek után a legveszedelmesebb fa hegyébe is. Kis-hősiesség ez: a pillanatnak él, Nagyigenyű emberek, nincs egyebük, mint az életük, s hogy méltók legyenek bajtársaik és vezérük becsülésére, ezt az életet könnyen odadobják bármely pillanatban. Mert mondom: a pillanatnak élnek, de mélyen élnek. A dicsőség, a jóérzés vágya oly mély bennünk, hogy a magas értelem és a távlatos bátorság hősei előtt bolondoknak látszanak.

De ne hagyjuk magunkat megtéveszteni: az egyéniségéről azért senki sem mond le. Mert ez épúgy öndokumentáció, mint a történelmi emberek hősiessége. Csak annyi a különbség, hogy a cselekvés feszültségében, a megbízatás odaadásában nincs távlatuk, öszszeszedül előttük a világ s csak egyetlen vágy uralkodik rajtuk: elvégezni a feladatot. Hogy áldozatuk történelmileg nézve jelentéktelen, azt nem tudják, mert hiszen ők a legtöbbet adják, A bajtársak lelkes helyeslése, vagy a szeretett vezér egy-egy meleg pillantása vagy megfeszített kézzel való érintése a jutalmuk. S ez minden a számukra, ez a boldogságérzés legmagasabb foka. Ábrándkörük is ekörül forog. Átélt emberek,

gyermeteg emberek, hamis perspektívában élnek, de nélkülözhetetlenek minden nagy mozgalomban.

Az eszköze emberek másik fajta hősiessége a helytállás. Itt már a vak hitnél és a szeretetnél, a cselekvő buzgalomnál nagyobb szerepet játszik a becsület, Ez takarhat épúgy egyéni önbecsülést, mint mértéktelen személyi gőgöt, de a közösség szempontjából az eredmény a fontos. Az életnél is erősebb kötelességteljesítés parancsa: a helytállás. A katona, aki helytáll haláláig, vagy a barrikádharcos, aki nem adja meg magát még a biztos bukás és pusztulás lattára sem, egyformán a becsület csodálatos érzésének uralma alatt áll. Ezekben a tragikus pillanatokban az egyénnek nincs távlata önmaga és a világ viszonyaihoz, a hősiesség, az önbecsülés vagy még inkább az önmaga fölé emelkedés tragikus érzését éli át s ez uralkodik a mindig leselkedő halálfélelmen is. A hős úgy érzi ilyenkor, ha az ügy és az ő egyéni becsülete elveszett, az életnek nincs értelme s nincs élteké többé. Ez persze téves felfogás, ha valami jég józan emberfeletti szempontból nézzük, de nem téves, ha a közösségek megmaradásának és belső társas törvényeinek a szempontjából nézzük. A szegény öngyilkosok is lám, meghalnak, mert úgy hiszik, így már (t. i. becsület, asszony, vagyon, állás stb. nélkül) nem lehet élni. Persze nincs igazuk: éppen csak élelmiszer nélkül nem lehet élni, egyéb minden nélkülözhető. Persze ez már rongy élet, azonban a rongy életből még lehet esetleg jó élet, de a semmilyen életből nem lehet semmi. Hol ezeknek az embereknek az eszük? Sehol! Elragadták az érzések és indulatok.

Nos, a helytállás, a becsület kis hőseié is ilyen kistávlatú élet, de a közösségek éneikül nem maradhatnának fenn. Gyáva csürhe lenne az emberi nem. A becsület és a közösségi disciplina az, ami összetartja a közösségeket, s a múltból a jövő felé viszi őket. Azoknak az embereknek, akiknek nem adatott

a nagy észbeli vagy művészi tehetség, nincs más lehetőségük az önbecsülésre és a mások becsülésére, mint a helytállás, a kemény becsületézés. Akiben ez nincs meg, azt rongy embernek tekintik. Hogy ezt a becsületet nem az egész világnak, még csak nem is egész nemzetüknek, hanem csak egy-egy kis élcsapatnak vagy vezérnek bizonyítják, az mindegy; amint már mondtam: szűk a távlatuk s nekik ez a világ.

A kényszerből helytállókról, akiket a büntetéstől való félelem tart össze, épúgy nem beszélek, mint ahogy a stréberekről sem beszéltem. Ezek nem tarthatnak a mi embereink közé.

Mindez azonban még a rendes esetek vonalán mozog. Egészen külön kategóriába tartoznak a különböző titkos szolgálatok emberei, a kémek és az összeesküvők. Ha a szadistákról és az oldott lelkületű kalandorokról, a született hazard, tehát elvtelen emberekről nem beszélünk, akkor a lelkiségüket ezeknek is csak két dolog mozgatja: a hit és az egyéni becsvágy. (Pénzről itt nem beszélek, ezt más úton is lehet és többet szerezni. Egy akta megszerzése nem kisebb dolog, mint egy pénztár kirablása.)

Hogy az olyan embert, aki erre lelkileg alkalmas, mire vezeti a hit, a becsvágy és a kalandvágy, azt közönséges átlagpolgári ész fel sem érheti. Sokszor olvashatunk olyan esetekről, hogy ez vagy az a vezető állásban levő ember titokban egy felforgató párt tagja s annak szolgál, miközben mint valami csodálatos tehetségű színész, a jó és hűséges hivatalnokot adja. Milyen bonyolult lelki hatások és erők képesítik erre az embert? Tudjuk, maga a színészkedés nagy öröm, a világot, sőt ellenségeinket orruknál fogva vezetni valami rendkívül csábító *érzés*. De ez kevés, mert itt veszedelem is van. A hit és becsvágy magától értetődő, de ezt lehetne más helyen és másképpen is érvényesíteni. Van tehát ezekben az emberekből a kalandvágyhoz hasonló vakmerő „haláljátékézés” is. Gondolom, isme-

red, milyen ellenállhatatlan érzés az, amely az embert néha magas helyeken elfogja. Tornyok csúcsán, vár-fokon, emeleten, háztetőn néha valami vad vágy ígja el az embert: elszabadulni az anyagtól, úrrá lenni a tér fölött. A mellettünk elrobogó vonatnak is megvan az a sajátos vonzása. Ördögi módon húzza magához az embert. Szeretnénk nekiugrani, mint szegény József Attila tette. Az idegek vad vágya ezek az elmenyek a rendkívüli emóciók után s az akarat erőlködése, hogy elszabaduljon az értelem kegyetlen uralma alól. Persze a tompább idegzeiú emberek nem ismerik, vagy nem veszik észre ezeket a vad vágyakat.

Pe ezek csak egyszeri esetekre vonatkoznak és valami önkívületi állapotot, extázist jelentenek. A legcsodálatosabbak azonban a kitartó, rejtőzködő szolgálat emberei. Éveken át részletmunkát végezni, a külső siker, az elismerés látható jelei nélkül, csupán csak egypár vezető vagy vezér bátorító mosolyával megelégedni; ez olyan egyoldalúságot, olyan távlatnélküliséget, olyan dimenziótlanságot jelent, ami már az előbb említett, elvont józan ész szempontjából nézve az örület ikertestvére.

De még ezek között is a legcsodálnivalóbbak, akiknek az ügy érdekében a külső becsületet is fel kell áldozniok. Az átlaghívő becsületes az eszméért halálíg, az ilyen ember meg akár becstelen is lesz az eszméért. Ha azt követeli a párt vagy a vezér, hogy lopjon, csaljon, félrevezessen, azt is megteszi. Kívül helyezi magát a közönséges polgári becsületen s még csak bajtársai, elvtársai becsületét és szeretet sem kapja érte. Ügyeit titokban kell tartania, de ha kiderülnek, vállalnia kell a becsületséget s ő bukik, hogy a mozgalmat vagy a vezért megmentse. Hogy mit szólnak a rokonok, barátok, szülők, testvérek: mellékes, Neki már egyetlen felelőssége van, az eszme; a bírása meg önlelkében van, mert hisz a felettese nyilvánosan kénytelen megtagadni, ha bármennyire becsüli is. Egyedüli megnyugtató érzése az, hogy amit tett, az eszme, a mozgalom, a vezér érdekében tette.

Milyen élet az ilyen és lám, mégis vannak embe-

rek erre is. A hősiesség vágya erősebb az életnél, s mint látjuk, némely esetben a külső becsületnél is, hogy egy nagyobbat, a belső becsületet, amit a példátlan tett ad, megszerezze az ember. Ha a közösség élete és céljai nehéz feladatokat tűznek ki, akitor ember is akad a nehéz feladatra. Olyan becsvágyó ember, aki egyenesen arra vágyik, hogy olyan feladatot végezzen, ami a legnehezebb, s amit senki más riem vállal. A nagyon okos ember megszerezheti a becsületet az okosságával, a művész a tehetségével, a szent az erkölcsi erejével, a történelmi hős a bátorságával, az eszközember, a kis hős a távlatnélküli elszántságával. S legyünk őszinték. Ő adja a legnagyobbat, mert ő kapja érte a legkevesebbet s még csak a hiúságát is soványán elégítik ki.

Akadnak aztán az eszközemberek között olyanok is, akik egyik kategóriába sem tartoznak. Ezekben vezéri ambíció van s ezek azért szolgálnak, hogy közelebb jussanak a célhoz. Nem a közönséges stréberekről beszélek, hanem azokról a becsületes harcosokról, akiknek már történelmi távlatuk van, akik mint eszközemberek nemcsak a közösség javára, hanem a saját hatalmuk kiépítésén is fáradoznak. Egyik tudatos törekvő, a másik öntudatlan. Ha útjuk nyílik, s lelki egyensúlyuk fel nem bomlik, lehetnek belőlük jó alvezérek, sőt vezérek is: de lehetnek veszedelmes destruktorok és árulók is. Ezekről majd később írok. Itt csak annyit, hogy jaj annak a vezérnek, aki ezeket nem ismeri fel és nem kellően alkalmazza és jutalmazza őket. Ezeket nem lehet meleg mosolyokkal és forró kézzorításokkal kifizetni, ezek minden tettükért jutalmat várnak: egy-egy lépést vagy ugrást előre a hatalom útján.

Máskülönben nagyon jó emberanyag ez, csak tudni kell velük bánni. Tudni kell őket elhelyezni, egymással sakkban tartani. Aki ezt nem tudja, ellenségeket nevel maga körül akiket aztán sem kifizetni, sem

eltávolítani nem tud, mert nagyon be vannak avatva, és értékes szolgálatokat tettek és erről a közösség is tud, nem úgy, mint a lelkes eszközemberek apró tetteiről.

Ezek aztán eszesek, találékonyak, hiszen a saját egyéni ügyükről van szó minden lépésükben. De mindezekről majd később, most még csak a cselekvés jó tényezőiről van szó, később rátérek a cselekvés akar dályaira is.

HUSZONKILENCEDIK LEVÉL

Az ösztön és tudat kölcsönhatásáról.

Magától értetődik, hogy a mozgalmakban nem egy vezér indul, hanem mint már írtam, egész sereg tehetséges, nagyigényű ember közül választódik ki, részben a polgári versengésben, részben a szellemi harcokban. Ugyancsak már írtam róla- horfy akik a meglevő hatalom körüli szolgálatban élnek ki törekvő vágyaikat, azokról nincs mit beszélni. Nem csak azért, mert elvileg nem azonosak velünk, hanem azért, mert akit a ranglétramászás kielégít, az nekünk kicsi ember. Minket azok érdekelnek, akik a saját erejükből próbálják a közösségben megtalálni a helyüket.

Mik a tárgyi feltételei s mik a lelki feltételei «>η- nek a kiválasztódásnak?

A tárgyi az őszinte mozgalmi demokrácia, a lelki az őszinte kollektív lelkeség.

Minden közösség, akár egy nagy párt, akár csak néhány emberből álló összeesküvő csoport, magában hordja a közösségi élet örök, törvényszerű normáit. Ahol már néhány ember valami közös célra összejön, ott már megszűnik az egyén sajátos szabad, szerepe, az egyének átalakulnak tagokká, a szabadságuk pedig jogokká és kötelességgé változik. Az ilyen közös egy- ségnek okvetlen szüksége van valami összekötő közös-

elvre, eszmei objektivációra, amit mindnyájan elfogadnak és szüksége van vezetőre, aki a közösség akaratát egységbe foglalja és végrehajtja. A vezető kiválasztása nem mehet másképp, mint demokratikus, többségi elv alapján. (Nem kényszerközösségekről van szó, ott más módszerek alkalmasak, ott a hatalom keil hogy kiválassza a maga megbízottait. De mozgalom nem lehet ilyen, még ha elvileg diktatúrapárti is. A diktatúra mozgalom kezdői is csak választják maguk közül a legjobb diktátornak valót.)

Ahol már sok lelkes hívó van egy közösségben, ott sok jellemes és tehetséges ember is akad, Hiszen az indulásnál csak ilyenek teszek az első lépést. Hogy ezek aztán mit tartanak önmagukról, ki érez magában vezéri tehetséget, azt kívülről néni lehet látni, mert az igazi vezérnek való, amint már írtam, kollektív lelkű, szerénység és arányérzék van benne. Aki elsieti a maga vezéri ambíciójának érvényesítését, azt már az indulásnál mint szerénytelen hólyagot íélretolják, sőt, mint árulásra hajlamosat, lehetőleg eltávolítják.

Az első időkben nem is tudják eldönteni, hogy ki az tdaizi, A töméi», mégha kicsi is a tömeg és kivételesen okos emberekből áll is, ritkán ismeri fel azonnal a legalkalmasabb embert, A nagy tehetségek rar»d dinamikusak s hogy a sok dinamikus ember közt kiben lesz b^lcsesség, arányérzék, bátorság, általában vezéri ökonómia, azt senki sem látja biztosan, még maga a leendő vezér sem,

Ha a közösség, a mozgalom már régi, akkor ott volnának ugyan értékelismerőnek az öreg vezetők de az még nemigen fordult elő, hogy ezek valóban felismerjék az utódaikat. Az öregek, különösen a bürokrata és politikus öregek, alá vannak vetve az előre-gedésből és a zsákutcába jutott saját becsvágyukból eredő természetes korlátoltságnak. Aki maga is nagy ambícióval fogott hozzá egy mozgalom megalapításához és győzelemre vezetéséhez és nem érte el a célját, a teljes győzelmet, az az utódai kiválasztásánál ösztönösen a szolgálalkeket kedveli és a stébereket «apja meg munkatársul. Aszókat szereti, akik, úgy érzi

— igazolják őt, hogy helyes úton járt, mert íme, ugyanazon az úton haladnak majd az utódok is.

Csakhogy a nagy tehetségek, az igazi vezéregényiségek ezt az utat nem tudják követni. Becsvágyuk, tudásuk, tapasztalataik, amit a mozgalom sikertelenségéből szűrtek le, mind ellentmondanak az egyszerű utánzásnak.

Sőt, még ha azt az utat akarnák is követni a vezetésben benne levő öregek, ezt is megakadályozzák. Amint mondtam már, a kisebb tehetségek írtóznak közelükbe engedni a nagy tehetségeket, sőt inkább eltaszítják maguktól. Különösen eltaszítják, ha látják a fiatal tehetség oroszlánkörmeit és tudat alatt attól rettegnék, hogy azt a nagy dolgot, amit ők szerettek volna megcsinálni, de gyávák vagy kicsik voltak hozzá, ez majd megcsinálja, S ez nekik gyalázai lesz, mert leleplez^ az ő kicsiségüket, holott pedig most a tekintély fénybe*ⁱ sütkéreznek, A bölcsek, a kollektív !elküek persze visszahúzódnak a fiatalok elől, de a nagyigényű, konok öregek minden eszközzel igyekeznek távoltartani a vezetéstől őket. Ebből ellenségeskedés lesz, a fiatalok lázongása s az öregek korlátolt, zsarnokoskodó gyűlölsége. A vége nagyon sokszor pártszakadás.

Ez pedig minden mozgalomnál, a liberálisoknál; a fasisztáknál és minden szocialista árnyalatnál egyformán bekövetkezett. Azt mondhatjuk, olyan ellentét ez, mint a családon belül a szülők és a gyermekek harca.

Ez ellen nincs más mentség, mint a legőszintébb demokrácia, amely kivágja a korlátolt öregeket és mérsékletre tanítja a íúldinamikus, néha szerénytelen és képzelgő fiatalokat.

A nagyigényű vezetőknek, épúgy, mint az értelmes tömegnek érvényesíteni kell mindenkivel szemben, még a legbölcsebb cs legtiszteltebb *vezérrel* szemben is a demokrácia elveit. Aki ezt nem bírja elviselni, az méltatlan a vezetésre, akármilyen tehetséges és bátor is.

ly sokszor hamisan választ a tömeg, az

bizonyos. De csak így áll módjában, hogy helytelen választását módosítsa és így áll módjában az igazi tehetségnek, hogy a tömegek bizalmát és az őt illető helyet megszerezze. Az igazi vezéregyéniség nem fél attól, hogy a demokratikus küzdelemben alul marad az egyérendű és egyhitű emberekből álló mozgalomban. Aki megunja a nehéz küzdelmet az érvényesülésért és átugrik a túlsó oldalra, ahol könnyű szolgálai, esetleg diktátorkodó szerep vár rá, az letette a próbát: nincs benne áldozatos, kitartó, kollektív lélek.

(Az intézményessé vált mozgalmakban, ahol nagy és szükséges bürokrácia van a tömeg és a vezetők között, nehéz a helyzete a tehetséges vezéregyéniségnek s ilyen esetekben, ha már a mozgalom színe java, az élcsapat eljutott a felismerésig, hogy ezzel a szervezettel már nem lehet történelmet csinálni, mert elöregedett, akkor jogosult a pártszakadás. Hogy majd az új párt is előregszik és intézményessé, bürokratikusává válik, az bizonyos, de hátha közben történelmet csinált és befejezte a szerepét. Szeretném, ha ezt teljesen megértenéd és a pártok szerepét is nagy perspektívában, történelmben néznéd.)

De térjünk vissza feladatunkhoz, az ösztön és a tudat dolgához. Lépten-nyomon hangoztatom, hogy így kollektív lélek, úgy kollektív lélek. Holott legyünk őszinték, azt sem tudjuk, mi a lélek. Ha érdekel, szétnezhatsz a lélektan birodalmában: légió tudós kalandozik benne, Van, aki valóban csak kalandozik s érdekességeket, furcsaságokat, ú. n. „sötét rejtelnék“-et hoz fel; van, aki megveti valahol a sarkát egy szilárdnak vélt ponton s onnan kiindulva részgazságokat csoportosít ügyesen, vagyis rendszert épít. De lerögzített elveket, megdönthetetlen és megbonthatatlan alaptételeket még nem sorakoztatott össze senki. Nem állott ki még senki a világ elé, hogy: nézz ide, ember, ez a lelked!

Én hát nem is követem őket sem a kalandozásokban, sem a rendszereik útján, hanem annyit mondok a lélekről, amennyit belső átélés, írói élményeim után tudok róla. Ez a legbiztosabb, mert ha nem is ad teljes

képet minden lelki jelenségről, de amit ad, az szilárd igazság.

A lélektan tudománya, ahogy én ma már láíom, azért olyan nehéz, mert olyasmit akar megfogni, ki-elemezni, szétboncolni és összerakni, ami tulajdonképpen nincs. A lélek ugyan egy általában használt fogalom, nagyjából tudjuk is, mit értünk alatta, de mint megfogható kategória nem létezik. Az, amit léleknek nevezünk, az az *ösztönvilág és tudatvilág sajátos egysége*, nem is egysége, hanem *állandó kölcsönhatása*, amely azonban éppen ezért minden embernél más és más. Minden embernek a világon, hacsak árnyalati eltérésekkel is, de külön lelkisége van. Így aztán minden népnek, s ezen belül minden társadalmi csoportnak, osztálynak, táj fajtának, foglalkozásnak külön lelki színeképe van, amely egyes jelenségekben azonos mindenkivel — ez az általános emberi —, más dolgokban különbözik mindenkitől — ez az egyéni. S egy csomó dologban különbözik valakiktől és azonos valakikkel, ez a külön csoport-lélek.

Most még ehhez adjuk hozzá, hogy az embercsoportok biológiai — testi színeképe ugyanilyen bonyolult s ugyanilyen összeütlésben van úgy az összes emberekkel, mint azon belül a különböző faji, foglalkozási és osztálybeli alcsoportokkal. S ahogyan ezeken a biológiai azonosságokon belül a születés, elmúlás és a vérségi keveredés folytán mindig változik a testi összetételek színeképe, ugyanígy változik a lelkieké is, mert ahogy mondtam, a lélek nem egyéb mint az ösztön és tudat sajátos kölcsönhatása, amely azonban a biológiai és társadalmi változásoknál fogva minden emberben más és más. Valahogy népszerűen mondva: a nagyapám is paraszt volt, én is az vagyok, az is magyar volt, én is az vagyok, az is szegény volt, én is az vagyok — mondjak még több hasonlóságot? de ahogyan a testem nem pontosan ugyanaz, épúgy a lelkem sem lehet teljesen azonos az övével. Érted-e már? Nincs a világon két teljesen egyforma test és nincs két teljesen egyforma lélek. Akkor hát hol a lélek? Mint megfogható kategória sehol, mint egymás-

sal való ösztönös és tudatos vonatkozásaink és viszonyaik összegezése: mindenhol.

Önálló lélek tehát nincs. A világ, természet és társadalom külső jelenségeire és önmaga belső ösztöneire minden ember másképpen reagál. Ez a reagálás, a szellemi-lelki hatások összesége: ez az egyéni lélek. Ezeknek egymással és a közösséggel való viszonya, vagyis különböző reagálásaik összege, ez meg a tömeglélek.

Tömeglélek? Ez megint csak egy fogalom, amelynek a tartalmát nehéz megfogni. Elég, ha mégis annyit mondok: az ember társas állatfaj, tehát a természeti és társadalmi jelenségekre sok ember, sokmillió ember hasonlóan reagál. Bizonyos dolgoktól r ésésgtől, szomjúságtól, nyomorúságtól, az örülttől és a zsarnoktól mindenki fél, más dolgok örömmel, haraggal, szomorúsággal töltenek el mindenkit, Ha iem is egyforma mértékben, de a reagálásokban érzékelhető, megfogható rendszer van, így valami társadalomlélektani színekép mégis kialakul.

Ugyanezt mondhatjuk az emberek egymásköztí viselkedéséről is, amely a mindnyájunk beidegzett, nevelt, tanult és örökölt tulajdonságainak bonyolult kölcsönhatásából alakult ki, A hatásfok, mint az előbb mondtam, minden egyénnél más és más, mégis e hatások gyakorisága« hasonlósága és közelisége valamely eligadozást teremt az ösztönök és a tudat dolgában. Van olyan ember, aki majdnem teljesen tudatvilága uralma alatt áll, van, aki csak ösztöneinek engedslneskedik, lit nincs végleges határ, nem lehet azt mondani: eddig tudat és eddig ösztön, mert minden embernél más az arány, amellet pedig időben is változik. Van ember, aki javul, van, aki romlik, s van olyan, aki tudatos jónak látszik, pedig csak ösztönös jámbor.

Azt, hogy azt mondjuk, ösztön vagy tudat, ezzel nem két külön dolgot jelölünk, csak egyugyanazon dolognak, az életnek különböző jelenségcsoportjait próbáljuk fogalmilag megrögzíteni, hogy értelmileg hozzáférhessünk. A továbbiakban tehát, amint a lelket már

sajátosan értelmeztük, úgy az ösztön és tudat fogalmáról is reális használható képünk van.

Ezekben az eligazodást, a rendszerteremtést, a határfok-különbségek értelmezését és csoportosítását bízunk rá a lélektan hivatásos tudósaira, mi pedig, miután tudjuk, hogy miről beszélünk, gyerünk tovább és ragadjunk meg a sok közül egy kérdést, ami minket a közösségi cselekvésnél érdekel: a kollektív lelkiség kialakulásának, az ösztön és tudat azonosulásának a kérdését.

Hogy mit hoztunk magunkkal vad őseinktől s mit szedtünk magunkra hosszú emberi s már hosszú tudatos társadalmi utunkon, azt már lehetetlen széjjelboncolni, mert szerves fejlődés volt. De nem is kell. Annyit te is tudsz már, hogyha az emberbe gyermek- és ifjúkorában, a lélek megnyílásának, az értelem fogékonyságának és hajlékonyságának idején valamit belekevernek, az rendszerint megmarad és beidsgződik, mint a fiatal vadalanyba az oltás. Ez a beidegzettség, ahogy mondani szokták, második természetévé változik az embernek. Parasztok, gépekkel és egyfajta szerszámokkal dolgozó munkások és hivatalnokok egyformán példái ezeknek a beidegződéseknek. A gyermek még csak egy kis „emberke“ — lelke — bár örökölt alap, de mondhatni társadalmilag „üres lap“, ha tehát a társadalomban valami lesz belőle és a lelki alaptartalom az átvett kölcsönhatásokból bővül, színesedik, végre öntudatos egyenleg is lehet belőle. A tanult, átélt, átgondolt dolgok, mozdulatok, viselkedésformák beidegződnek a lelkébe, sőt a testébe is s ezt egy bizonyos időhatáron túl már levetni, öregkorában meg már módosítani sem tudja. Ebből lesz mindenkinek a társadalom felé fordított egyéni arca.

De nemcsak a közönséges szokásformák és mozdulatformák idegződnek így be, hanem a jól tanított eszmék, elvek is. A fogékony leiekre a vallásos, mondjuk a keresztény tanítás olyan hatással van, hogy az igazi keresztény már az élet minden vonatkozásában Istennel, emberekkel, természettel való viszonyában

csak egy bizonyos módon igyekszik viselkedni, vagyis úgy, ahogy ő keresztényinek hiszi. A bűn nem is egyéb, mint az örökölt, társadalmilag kialakult egyéniség küzdelme ezzel az eszmeileg megreformált keresztény emberrel.

Ez vonatkozik a társas együttélés alapfeltételeire, a kollektív lelkiségre is. Amit ösztönösnek látszó tulajdonságainkból, a tudatunk, kollektivista tudatunk helyesnek tart, azokat igenlően, amit rossznak tart, azt rosszalóan értékeli és megpróbálja leküzdeni, elfojtani. Ez a próba, a léleknek ez az állandó harca az új, „lelkiismeret“.

A kollektív lelkiség azonban nem valami tanított eszmei parancsok következtében alakul ki az emberben, mint a vallásos magatartás, hanem a magjában, öntudatlan megjelenési formáiban ősi örökség, amely az ember társas lényéből ered s megvan még a társas állatfajoknál is, mint önfenntartásunknak egyik alapvető tényezője. Ezek bár a társas együttéléstől önként bekövetkező beidegzettségek, de ha tudatosulnak az egyénben öntudatos, társas emberré válik. Egy egyszerű példával próbálom érzékeltetni a dolgot, ha már végigkövetsz ezen az ismeretlen úton.

Vegyünk egy útépítő kubikos-csapatot. Egy olyan csapatot, amelyet még egymással ismeretlen emberekől dobott össze a kemény sors, de levette a kezét róluk s rájuk bízta, hogy úgy végezzék a munkát, ahogy tudják. A terep, a talaj, a táj ismeretlen, kemény, ellenséges, mint az emberiség útja.

Mit csinál ez a csapat ember?

Legelőször is közösséggé alakul és munkarendet csinál, mert a közös munka ezt követeli.

A közösségi alakulás azonban nem egyszerű elhatározás doloa: hiszen még nem ismerik egymást. De lesznek közöttük demagóg törtetők, lesznek okoskodó tehetségtelenek és okos, de erőszakos, zsarnoki hajlamúak, akik észrevétetik magukat a többivel. Lesznek viszont szerényebb bölcsek is, vezetőnek született, józan-értelmesek, akikben kollektívebb lélek és arányérzék van. Mindez persze viszonylagos értelem-

ben vehető, mert az ilyen emberek ugyan minden közösségben megvannak, még az írástudatlan törzseknél is, csak persze kisebb kaliberű emberek, nem világtörténelmi vezetők. De a mi szempontunkból ez mindig még egyszerűbb és világosabb a példa.

A közösségben így kialakulóban van valami rend, valami együttélési és együttdolgozási diszciplína. Sok veszekedéssel, sok marakodással, néha vérremenő veszekedéssel jár ez, épúgy, mint a nemzetek vezérválasztó ügye-bajjai. De figyelj ide: ha külső erőszak nem szól közbe, ha ez a kis munkaközösség, mint közösség szabad marad, a vezetés előbb-utóbb a kiegyensúlyozott, legbölcsebb és szakmailag legképzettebb ember kezébe jut. — Miért?

Azért, mert ezt a valóság parancsolja. Ha nincs is ezeknek az embereknek semmi határozott elvük, sem a szocialista, sem a keresztény közösségi eszmét nem ismerik, mégis a valóság rászorítja őket a legkollektívebb szellemű vezető kiválasztására.

Hogyan megy ez végbe?

A vezetést először vagy a törtető demagóg, vagy az okoskodó tehetségtelen kaparintja a kezébe, mert ezek tolakodnak legelőször a közösség elé. Csakhogy a valóság, ebben az esetben nemcsak az agyag és a kő, hanem a vad emberi ösztönök is, kemény ellenfelek, nemcsak akaratot, hanem tudást, leleményt és egyensúlyozó arányérzékelt követelnek. A bajok tehát szaporodnak, a rossz vezetőknek nincs tekintélyük, az emberek sokat vitatkoznak, okoskodnak és veszekednek, hogy hogy is kellene, de nem tudnak egyezésre jutni, tehát a raunka nem halad. Az erőszakos, zsarnoki természetű ember ilyenkor már a kemény szigorú fegyelmet követeli s ezzel magára tereli a figyelmet: ő lesz a vezető. Az ösztönöket látszólag meg is fékezi, de az agyag és a kő, a külső valóság nem hódol be neki. S a megfékezett ösztönök is szabotálnak: kedvetlenségüket a testre viszik át és nem halad a munka. Mert az ember ösztöneit, a lustaságot, az indulatokat csak a saját értelmre győzi le igazán, ha megvan győződve róla, hogy aki vezet, az a legnagyobb

és legkülönb. Az erőszakos ember azonban rendszerint erővel próbálja pótolni az észet és a leleményt, s mert az emberek őt már eleve nem szeretik a gögje miatt, így ő is kiesik a vezetésből. Ekkor kerül a sor az igazi, rátermett emberre, akit közben a közös munkában megismertek. A személyi vitákban megismerték a higgadt, szerény, de biztos ítéletét, a munkában a *hozzáértését*, szívósságát és leleményességét. Nem biztos ugyan, hogy ő majd azonnal megtalálja a legjobb és leghelyesebb módszert, de az a fő, hogy az emberek bízzanak és higgyenek benne. Még az sem biztos, hogy *a vezetése alatt* több lesz a napi teljesítmény és többet keresnek, de bizonyos, hogy a legmagasabb erő kifejtést és a legnagyobb eredményt csak a legmagasabb lelki összhanggal érik el. Egyrészt azért, mert hisznek, tehát kedvvel dolgoznak, másrészt mert a kollektív leik a vezetőt az jellemzi, hogy tárgyilagos és demokrata a végletekig, tehát a munka eredményességére vonatkozó terveket és tanácsokat, méó ha az ellenfeleitől, a duzzogó tehetségtelentől és a gögös zsarnoktól vagy intrikázó strébertől jönnek is, örömmel fogadja és kipróbálás alá veszi. Aki nem fogadja el, arról nincs mit beszélni, mert az még nem a mi értelmezésünkben vett kollektív és demokrata lélek, hanem csak egy okos és ügyes ember, akiből zsarnok vagy csaló is lehet.

Mert ezt jegyezd meg: mihelyt több ember együtt van és közösséggé válik, mert együtt kell cselekednie, harcolnia vagy dolgoznia, a *vezetőnek nem* lehetnek sem rejtett, sem nyílt külön egyéni céljai. Ellenben magának a közösségnek kialakul egy valódi, objektívált, vagyis minden emberben meglévő közösségi érdeksorrendje. Ezt megláthatja közösségellenes lelkű ember is és ki is fejezheti ideiglenesen, mert csak ezzel az objektívált közösségi érdek hangoztatásával juthat a vezetésbe, így jutnak a gonosz emberek a közösség bizalmába s így szerettetik meg a népekkal önmagukat. Mert az ilyen emberből a hatalomban kibújik az antiszociális sátán és csak a saját akaratának, személyének és kedvtelésének engedelmeskedik.

Íme, így, amint erről már többször írtam, ha ne héz kérdésekhez nyulunk, ha a cselekvés eredménye bizonytalan, semmi eszközünk nincs a győzelemre, avagy az eredményes együttműködésre, mint a szeretet és bizalom megteremtése olyanformán, ahogy a fenti példákban bemutattam. Akit szeretnek, azzal megpróbálják az emberek nemcsak a nehezet, hanem a lehetetlent is. S amint már írtam a kollektív lelkű vezető próbája éppen az, hogy ellenfelei tanácsát is meghallgatja és a helytelen lépéseket is van bátorsága visszacsinálni. Amikor észrevette, hogy nem jó úton jár s az emberei is kedvetlenek, akkor új módszerhez kell folyamodnia. Ha nem is talál jobbat, de a kitartásra így lehet ösztönözni őket, s így lehet foglalkoztatni őket. Megosztani velük a felelősséget. Még amikor a vezető a maga elgondolásait teljesen keresztül is viszi, akkor is úgy kell beállítania, hogy a tömeg a saját akaratának hígyje a vezér akaratát. Ezt nem a tömeg becsapásával, nem a „megfőzés“-sel és a „meggyúrás“-sal kell elérni, mint a cinikus demagógok csinálják, hanem a legteljesebb őszinteséggel, a közösség leikével való teljes azonosulással. Nagy különbség ez: mindegyik lehetséges módszer, de csak ez az igazi, ez lehet a mienk.

Nem tudjuk még ma, hogy születnek és alakulnak az ilyen igaz emberek. Azt sem tudjuk, mennyi része van a jónevelésnek és mennyi az örökölt jó tulajdonságoknak. Magyarán: nem tudjuk, ki mit hoz magával az édesanyjából és mit szed fel útközben a társadalomból. Az biztos, hogy csupán csak neveléssel, tanítással nem lehet ilyen embereket csinálni. Akibe sok ördög szorult, azt nemhogy átalakítani, de fékentartani is nagyon nehéz. A közösségellenes hajlamokkal terhelt embert nehéz kordában tartani s még köszönjük meg, ha a „jó“ álarcában a fejünkre nem ül, ami elég gyakori eset. Hiszen ez az egész levélsorozat éppen arra szolgál, hogy eligazodj a közös-

ségvezetés nehéz dolgaiban, hogy se a mások csalárd-sága, se a saját ösztöneid ne vezethessenek félre.

Azonban annyit mégis határozottan állítok, hogy azokban az emberekben, akik nem állanak beteges mértékben rossz hajlamaik uralma alatt, ki lehet fejleszteni a közösségi felelősséget, a kollektív lelkiséget, vagyis az erkölcsi embert.

Hogyan történhetik ez meg?

Ügy, hogy az ember, a fogékony, jóra törekvő ember — s ilyen az emberek többsége — (ha nem ilyen volna, akkor nem fejlődött volna idáig a társas életben az emberiség, szétmarta volna a közösségeit) belátja, hogy a társas élet törvényszerűségei elkerülhetetlenül szükséges dolgok, s fegyelmet, alkalmazkodást, felelősséget követelnek. Aki ezt felfogta az értelmével és vállalni, helyeselni tudja a szívével, szóval, aki hisz ebben, az az átéltség, a vállalás forró pillanataiban, némelyek állandó hevültségében alakulni is tudnak az értelmükkel és szívével áhított emberi ideál irányában. A hit által előidézett lelki feszültségben feloldódik a leülepedett tudattartalom, folyékonyá válnak az ösztönös tulajdonságok és a lélekben helyet ver magának a hit által parancsolt új erkölcsi, új közösségi magatartás. (Saulusból Paulus lesz.) Ha a környezet meg nem akadályozza, avagy ha az új tudat, a lélek elég erős, akkor ez beidéződik s az ember mássá alakul régi énje alapján. A tudatban így elfogadott eszme és magatartás átmegy az ösztönökbe és állandó életvalósággá válik. Nézd meg a nagy keresztényeket és a nagy szocialistákat, akik már nem is tudnak visszaváltozni, akikben az eszme ösztönösen és helyesen működő magatartássá válik. Ez az igazi kollektív lélek. Az, amikor az embernek nem kell már előre okoskodnia, hogy kollektív elveihez méltóképpen viselkedjék, hanem úgy viselkedik minden pillanatban, ahogy ösztönössé vált elve parancsolja, anélkül, hogy gondolna is rá, hogy én pedig most keresztény, vagy szocialista vagyok. Mert ez még csak képmutatás, csak szerep, csak modor és nem életvalóság. Akik már ennyire azonosultak az eszmével,

azok már nem is tudnak mások lenni, mert kollektív lényük, vérré váíi becsületérzésük nem veszi be a tagadást. Az ilyenek meghalnak, öngyilkosok lesznek, vagy félreállanak, ha úgy érzik, nem jól mennek a dolgok, de eszméjük, közösségük árulói nem lesznek. Világtörténelmi példa erre a trockisták esete. Egyik megtért, a másik öngyilkos lett, a harmadik dó lett.

HARMINCADIK LEVÉL A lélek oldottságáról.

Te is ismered a nagy történelmi átváltozásokat. Tudod, hogy Szent Pál a damaszkuszi úton szózatot halott, s az üldözött Krisztushoz csatlakozott. Talán halottal Szent Ferencről, Loyolai Ignácról, Bunyanról és másokról is, akik egy-egy csodálatos alkalommal előbbi énjük ellentétéivé változtak át. Tehetségemhez mérten megpróbálom megvilágítani, hogy mi történik ilyenkor az ilyen emberekkel.

Szent Pál és a többiek dolgában nincs semmi csoda. Te is el tudod képzelni, mint én, hiszen magunk is sokszor jártunk már magányosan a magyar sivatag országútjain, ahol éppolyan ritkán vannak a városok, mint Szíriában és így ismerjük a magános vándorlás, az úton való gondolkodás lélekoldó forró átéléseit. Az ember egyedül ballag az üres világban és gondolkodik. S ez a gondolkodás a legmélyebb, mert az élet gyökeréig hatol s a végső dolgokat feszegeti. A nagy orosz írók regényeiben is megtalálod az országúinak *ezekéi* a vándorait, a lélek nyugtalanságának *ezekéi* a haj szolt jait. Nos, egy ilyen alkalommal tarsusí Pálnak is megjelent a történelmi becsvágy démona és mérlegre tette az ő régi igazságai mellett az újakat is, amiket a názáreti ács fia hirdetett. S az újak ellenállhatatlanok voltak, erősebbek, igazabbak,

figyelemesebbek és magasabbrendűek, mint az ő régi farizeus zsidó igazságai. És ami a fő, *ezeknek* az új igazságoknak történelmi perspektívájuk volt, nemeseik Judea kevés zsidóságára, hanem a világ minden em bérére vonatkoztak s így a íávlát mérhetetlenné tá gult. Pál tehát szózatot hallott, saját becsvágyó lelke (hogy becsvágyó volt, az abból látszik, hogy azelőtt hevesen harcolt ellenük) az átélés forróságában meg szólalt és a nagyság felé fordult, amely egyúttal a jó ság, okosság, becsület útja is volt.

Már mondtam neked: a tehetség eredetéről sern nií se tudunk. De azt tudjuk, hogy akiben megvan, nem hagy neki békét és az érvényesülés démona köl tözik a szívébe, amely néha egyeseknél a mániákus akaratig fajul, (D. Annunzio, Marinetti bolondériái s Meiler Rózsi, aki önmerényletet követett el a nép szerúségért.) Amikor a kis ember, a még ábrándozó gyermek észreveszi, hogy benne nemcsak köznapi dol dok, nemcsak játékok és édességek, nemcsak szülői cirógatás és gyermeki kényszabadság iránt van vágy, hanem dicsőség után is, valami sajátságos oldottielkü állapotba kerül s a becsvágy lesz úrrá rajta, ami egye löre csak a tanulási kiválóságban, vagy más, *ere'jéhez* mért eredményekben nyilvánul meg. Minden egyéb, kenyér, szerelem, szülői vagy baráti szeretet a becs vágy mögé szorul.

Hogy mi az oldottlelkűség, azt a fentiekén kívül egy sokkal egyszerűbb példában próbálom érzé keltetni.

Gondolj a lányokra a kinyílás, ahogy tudomá xiyosan mondják, a pubertás idejében. Hangulatok, érzések, testi gerjedelmek és *érzelmi* hullámzások mennek keresztül rajtuk egészen a halálos vágyig, sőt a halálvágyig. A nő természeti hivatása, az anya ság érzése uralkodik ilyenkor rajtuk minden más ér zés fölött. Rokoni, baráti, szülői vonzalmak mind el-

halványulnak, semmi sem érdekli őket olyan mélyen mint a szerelem.

Ebben a korban kerülnek az oldottlelkűség állapotaiba, Előbbi örökölt és nevelt egyéniségük nem vész el ugyan, hanem nagy változáson megy át. Ha már volt is valamelyes emberi egyéniségük, azt lenyomja bennük melyen az egyetlen élmény, a hódító szerelmi vágy. Ez a hódító akarat a lányokban, pl. nem valami külsőséges, feszengő erőben (ilyen is van, de ez kivétel, azokban nem elég mély ez az érzés s különben is keveredik a karrierérzéssel [sportdániák, és színésznők]), hanem az alkalmazkodás, a hajlékonyság egészen kivételes mértékében jelentkeznek. A szerelmes lány finom ösztönnel, megnyíló lelkével megérzi, hogy annak a férfinak, akire neki szüksége van biológiai céljaihoz, akitől ő anya szeretne lenni, milyen lány tetszik legjobban s ő olyaa igyekszik lenni és ha szükséges, ha a férfi nagyon erős, olyanná változik. Nem testileg persze, hanem lelkileg, vagyis magatartásban, *Ezért* játsszák a lányok egy bizonyos korban a világot, vagyis a férfiak előtt a szende szüzek, vagy a szabados kacérok szerepét. S ha aztán elérték a céljukat, szendeséggel vagy szabados kacérkodással meghódították a nekik tetsző férfit, akkor öntudatos, kackiás, néha kardos menyecskévé változnak vissza még a legszendébb gyöngyvirágok is. Ez azonban csak visszahatása az előbbi állapotnak, mert lassan visszajutnak természetes egyéniségükhöz. Ahogyan betöltik biológiai céljaikat, azonképpen alakulnak emberré, önálló egyéniségük előbúvik a hódító alkalmazkodás alól s még jó, ha a lánykorban nagyon elnyomott személyiség most nem házsártos házi zsarnokban jelentkezik, hanem csendes, értelmes asszony lesz belőle, ki nem veszekszik többet a kellenél. De ez az egyéniség a szerelem nagy próbája után sohasem az lesz már, aki azelőtt gyermekségében volt, csak az alap marad meg, de az egyéniség sok változatot vesz fel: gazdagodik, vagy szegényedik a körülményei szerint.

Ez a példa annyira általános, annyira elemi igaz-

hogy a parasztok szerte az egész világban még ma is így ismerik és kezelik a női nemet, ismered a szólásmondásokat arról, hogy „hajlik a lány, mint a nádszál“, meg hogy „addig, tanítsd kezedhez az asszonyt, amíg fiatal“, meg hogy „első asszony hajlós vessző, második asszony száraz kóró“.

Most pedig térjünk vissza a közéleti emberhez, akiben ez az oldottlelkűség bonyolultabb formában jelentkezik,

A tehetséges és becsvágyó ember, amint az előbb mondtam, már gyermekkorában valami sajátos szellemi izgalom hatása alá kerül. Ezt minden igazán őszinte önéletrajz és emlékirat bizonyítja, többek között az én Számadásom is. Egészen kivételes vak mohósággal fordul a szellem dolgai, de általában a közösség ügyei felé. Nem kényszer neki a tanulás és nem olvasmány az irodalom, hanem ptfész lelkét betöltő élmény. Tudomány, irodalom, művészet, történelmi, politika mind-mind forró élménye lesz. Annyi a különbség csak — amint írtam már —, hogy rendszerint egy-egy szellemi területen érez kiemelkedő képességet magában s ezt emeli az összes többiek fölé.

Az átélt olvasmányból, tanulásból később cselekvési, alkotási vágy lesz. Életének legfőbb célja: a közösségben s ezzel a történelemben helyet teremteni magának. Ehhez harc kell, a közösség érdekeivel való teljes azonosulás. A politikus-tehetségnek ezenkívül a nemzet valamely harcképes és alkotóképes csoportjával, pártjával, osztályával való teljes szolidaritás is szükséges a cselekvéshez. A politikus-tehetség tehát, különösen indulása idején nem az egész nemzeti közösséggel, hanem csak annak valamely alsóportjával azonosul, hogy majd azzal együtt meghódítsa az egész közösséget. Úgy vágyik a közösséghez, mint az egészséges leány a vágyott férfihez. Azonosulni akar vele, megtermékenyülni, kiteljesedni, hódítani: tehát ő alkalmazkodik. Szíve, szája, esze mindig azon jár, hogyan szerezhetné meg a tömeg tetszését. Az író és a művész rendszerint egész nemzete, sőt az egész emberiség tetszésére pályázik, de a politikus kénytelen, ha

érvényesülni akar, az egyéredkű, egyhitű, harcos tömeghez alkalmazkodni, A vágy mindegyiknél az, hogy helyet teremtsen magának a világban.

Ez az oldottlelkűség azonban nem azt jelenti, hogy a hódításra törő s így alkalmazkodó egyéniség végleg feladta önmagát. Nem, nem; hanem csak mint a kisleány: elrejtőzik. Azt mutatja önmagából, ami az embereknek tetszik: okosságot, bátorságot, szilárd jellemi. Azért rejti el teljes egyéniségét, hogy annál mélyebben beférkőzzön a tömegek szívébe. Ha aztán a szeretetet és a bizalmat kicsikarta, ha eljutott a hírnévhez és hatalomhoz, akkor az egyénisége megszilárdul, az alkotásnál már egyéni akarata, egyéni ízlése is érvényesülni fog. A lélek kialakul: a törekvő emberből közéleti ember íesz. Azokból, akik az érvényesülése hadjárat alatt elrejtett közösségellenes hajlamaikat valóban elrejtették, de nem tudták elnyomni, megsemmisíteni magukban, azokból ilyenkor kitör, s amint már mondtam, belőlük zsarnokok a kisebb emberekből meg hitetlen cinikusok, demagógok, korlátolt hatalom-emberek, vagyis bürokraták lesznek. Akik pedig ebben a harcban átalakultak, vagy azcéri. mert rendkívüli erő és önbizalom volt bennük, vagy mert lelkiületük alapján mindig jó volt, bölcs, hős, okos vezetők lesznek. Ezek azonossá válnak híveik vezérideáltípusával, azután már csak taktikai dolgokban lesznek ellentétek közöltük. A hívek ugyanis, mint értelmileg fejletlenebb emberek, nem bírják követni a nagy vezérek taktikai lépéseit, támadó, védekező vagy leplező szándékait és így teljes összhang sohasem lehet köztük. Mindegy: az együttműködés akkor már történelmi valóság, amelynek megvan a maga dinamizmusa, a maga mozgásiránya, az alkotás célja- az új rend megszületett s ez a tömeget és a vezért még esetleges ellentétek ellenére is tovább sodorja a következő cselekvésre. A siker vagy sikertelenség okait és eseteit már ismertettem az előbbi levelemben.

Csakhogy ez a lelki szilárdság, a közösséggel való végleges és termékeny azonosulás nem mindenkinél

következik be. Vannak emberek, akiknek vagy a tehetségük kisebb, mint az igényük, vagy útközben valami nagy lelki ütődést kaptak, vagy a szervezetük, képességeik hiányai, esetleg az elrejtett közösségellenes hiányosságok ütköznek ki rajtuk, mert nem sikerült sem jól elrejtteni, sem elfojtani őket. Az ilyenek nem jutnak el a szilárdságig, s így ritkán jutnak el a tényleges hódításig is. Vagy ha eljutnak is, de éppen emberi kicsinységük miatt megint elveszítik,

Ezeknél aztán a lélek oldottsága állandósul és a lélek züllöttségévé változik át, (Vannak, — a jobbak —, akik erre képtelenek, ezek lemondanak a közéleti szerepről: becsületes emberek érte.) Ezek elveiket és közösségeiket mindig aszerint változtatják, ahogyan éppen a szcljárás van. Aki csak egyszer változik át Szent Pál módján, az nagy ember, aki sokszor változik, az rongyember. Az ilyen alapján sohasem változik, csak szerepet játszik, ő maga marad, aki volt: Fouché, Talleyrand stb.

Végleges sikert és megállapodást az ilyenek nemigen érnek el. Ha egyáltalán megállapodnak valahol, hát valami náluknál sokkal nagyobb hatalomnál állapodnak meg, amelyeknek mindig szükségük van az ilyen gátlástalan félemberekre, mert ezek a legjobb eszközök a korlátlan uralomhoz.

Ezek azonban csak a nagyobb típusok, akik öregkorukra reakciós zsarnokok vagy becsstelen cinikusok lesznek. De a silányabbak raég erre sem képesek. Nyavalyás hivatalnokok, silány firkász, léha újságíró, nagyképű *közíró* lesz belőlük. ak:k olccó lelkesedéssel fekszenek bele minden dologba, minden úr, minden eszme és minden párt szolgálafába és lelkes cikkekkel szolgálják napról-napra gazdáikat, akár a közösség félrevezetése árán is. Az értelmesebbek, a hitetlen cinikusok maguk sem hisznek abban, amit hirdetnek, ezek csak a megszokott formulákat darálják új, s még újabb változatokban, esetleg léha szellemeskedéssel, ócska, de hatásos bölcsködéssel pótolják a hit heviiltégeit. Az értelmetlenek, az egészen bomlottak azonban lelkesen hisznek napról-napra változó

méikben annyira, hogy ez már az örület határát súrolja, vagy talán tényleg egy neme ez már az örületnek. Ezek a veszedelmesek, mert őszinték abban a pillanatban, amikor szónokolnak vagy írnak és belső hevületük, mégha zavaros locsogást folytatnak is, nagy hatással lehet az ugyanilyen oldottlelkű állapotban levő tömegre és félrevezetheti őket, mivel egyébként is hajlamosak erre. (A tömeg hajlékonyságáról majd egy másik levélben írok.)

Csendes időben és józan tömegre nincs hatása az ilyen zavarosságoknak, de mikor csendes a töme^g? Ritkán, Mert ha az egyik réteg csendes, a másik izgatott, vagy izgatható. Egyébként csendes időben és csendes közösségben ezek a bomlottlelkűek is jobban megállapodnak valami képességeikhez mért szolgálatban.

A művészet és az irodalom területén ez az oldottlelkűség nem ilyen veszedelmes. A költők ellentmondásaikkal önmaguk tekintélyének ártanak. A zenészek és a színészek meg, akiknek állandó lelkiállapotuk az oldottság, ez az átélő és beleélő képesség, rendszerint távolmaradnak a közösségek tényleges harcaitól. Személyük mint közvetítő, mini ú, n. „interpretáló“ egyéniség, nincs annyira határozottan kötve semmiféle közösségi csoporthoz. Éppen ezért, különösen színészeknek csak azok az emberek alkalmasak, akiknél az oldottlelkűség állandósul, akikben ez a képesség beleélő-művészetté válik. Ez lesz a színész társadalmi egyénisége, ez a szerep játszó ember, ő maga pedig egyénileg örökké a háttérben marad. Neki az lesz a társadalmi feladata, hogy az embereknek más emberek alakját, életét, mozgását mutassa be s ha ezt a feladatát, mint nagy művész, jól teljesítette, elvégezte közösségi kötelességét. Ugyanígy a közvetítő zenész is. Az alkotó zenész pedig ugyanúgy, mint az író és a költő, vagy a képzőművész, kötve van a közössége élményvilágához, de azzal, hogy azt művé-

szi alkotásaiban kifejezi, egyben a közösség fölé is emelkedik.

Ne téveszd hát össze az alkotó tehetségek szerepét és feladatát. Ami némely művésznél magától értetődő, az a politikusnál elutasítanivaló. Ha az oldottlelkűség a politikusban jelentkezik és állandósul, amint az előbb írtam, veszedelmes dolog. A szerepetjátszó álószinteség megmérgezi a közösség tudatát, hiszen akinek az akaratra kell hatnia, annak magának szilárdnak kell maradnia. De az oldottlelkű, szerepetjátszó politikus rosszabb, mint a képmutató. Az ilyen ember hajlékonysága veszedelmes hajlékonyság, az igazságot áligazságokkal cserélő ember opportu-nizmusa.

Az efajta hajlékonyság nem a szilárd, befejezett ember rugalmassága, aki ma enged, hogy holnap támadhasson. Ez a fajta hajlékonyság az oldottlelkű embert arra képesíti, hogy tegnapi elveit elfeledje és újakat fedezzen fel, a megváltozott körülményeknek megfelelő elveket, így lesz a veszély idején némely vörös forradalmárból íéher ellenforradalmár és viszont fehérből vörös, vagy akár fekete, ha a szükség úgy *hozza*. A hajlékonyság elemei mindannyiunkban megvannak, de a nyárspolgárok és a hívő párttagok szigorú logikai és erkölcsi elvekkkel védik önmagukat a hajlékonyság ellen, a nagy, tudatos vezérekben meg ez az egész folyamat belül, a lélekben játszódik le és nem hajlékonyság, hanem rugalmasság keletkezik bennük a valóság szorítása alatt. A nagy embert még önmaga kapkodó, alkalmazkodó ösztönei sem vezethetik félre, mert ismeri a lélek megnyílásának, a veszélyben való menekülésnek a lelki tüneteit. Tudja, hogyha a gyávaságának enged, akkor ez majd talál erkölcsi és észbeli igazolást is a maga számára. Az oldottlelkűség zavaraiából is csak a magas öntudat vezetheti ki az embert.

HARMINCEGYEDIK LEVÉL A bátorságról és a gyávaságról.

Azok között a lelki *tényezők* között, amelyek ár igazi *vezéregyéniség* kialakulásához szükségesek, beszélnem kell még a bátorságról. Talán ez a legnagyobb az összes tulajdonságok között, mert ehhez akarattal, Önváitoztató elszántsággal nagyon *nehéz* eljutni, hiszen a bátorság benn fészkel az ember testi-biológiai alkatában. Különösen az a része a bátorságnak, amit vakmerőségnek nevezünk. Ehhez kevés köze van az értelemnek és kevés köze van a közösségnek is. Nem a társadalom alakította ki, mert láthatóan állati tulajdonság. (Persze, vannak gyáva állatok is, de azokkal itt mi nem foglalkozhatunk.) A mi szempontunkból a tudatos bátorság, az elszántság a nagy dolog: ez társadalmi termék s a közösség legnagyobb értékei közé tartozik.

Ha komolyan vennénk a saját hengegéseinket a magyar valami kivételesen virtuosos, bátor nép. De ezt ne vegyük komolyan. Minden nép így biztatja önmagát. S mindegyiknek van elég oka bátornak tartani önmagát, mert a gyávaság eseteit szívesen elfelejti, nem tartja számon az ember. A népek *történetében* lehetnek vereségek, csúfos bukások is, de *ezeknek* mindig más okot találnak ki: széthúzás, nagy túlerő, rossz vezetés stb.

De ha a népeket így áltatják is a vezetők, mi ne áltassuk egymást. A bátorság és a gyávaság egyazon emberi tulajdonságnak a megnyilvánulása. Az akarat és a tettvágy ütközik itt össze a halálfélelemmel, egyáltalán a megmaradás örök törvényével. S így a bátorság és a gyávaság egyformán örök dolgok, sohasem múlnak el, míg ember lesz a földön. Semmiféle tanítással, neveléssel nem tudjuk elérni, hogy min-

denki bátor legyen. De nem is volna jó. Mert vannak esetek és vannak helyzetek, amikor a bátorság menti meg az életet, de vannak esetek és helyzetek, amikor a gyávaság menti meg nemcsak az egyes ember, hanem a faj életét is. Mi lett volna a mi népünkől, ha parasztjaink vak hősiességből kiállnak a tatárok elé? Elpusztulnak mind egy szálig, asszonyostul, gyermekestől, s ma nincs Magyarország, nincs magyar nép, Kevés és jórészt már akkor is idegen urainkból biztosan nem született volna új magyar nép. A Kárpátmedencét ellepték volna a szlávok, germánok és románok, s uraink beolvadtak volna azok közé,

Számtalan példát lehetne a bátorság és a gyávaság eseteiről felsorolni, minket azonban itt most nem a népek bátorsága, hanem a közéleti ember bátorsága érdekel,

A *közéleti* ember bátorsága, akár szellemi, akár testi bátorságról van szó, mindegyik esetben tragikus érzés. Mert pl, a szellemi bátorság esetében nem csupán arról van szó, hogy az ellenfelek ócska előítéleteivel, sőtét korlátoltságával, vagy nyárspolgári kicsinyességével ke'l megküzdenie, Sokkal nehezebb s egyben tragikusabb küzdelem a saját híveinek előítéleteivel, gyarlóságával, hétköznapi gondolkozásával való bátor szembenállás. Az ellenfelekkel szemben elég a tiszta logika, az állítás és a bizonyítás, de a saját hívekkel szemben ez nem elég. Kínos dolog azoknak, akik rajonganak a vezérért, szemükbe mondani a saját hibáikat, ha azok nem éppen mindennapi korholások, amit a népek úgy megszoknak papjaiktól, vezetőiktől, mint a rossz gyerek a szülői szidást. A nagy hibákra való utalás azonban nehéz kérdés, mert rendszerint csak úgy vezetheti rá a híveket a saját hibáikra, ha az ellenfél erényeit bemutatja mintegy példaképpen. Próféták, írók, költők könnyen tehetik ezt is, de a politikusnál veszedelmes, mert az ő hívei úgy vannak beállítva, hogy az igazság csak egyedül az övék, az ellenfél pedig rossz, gonosz, buta csöcselék. Hogy ez így van beállítva, abban nem a vezér a bűnös, a jó vezér semmiesetre sem, hanem a

sok rossz kispolitikus, akik csak ilyen eszközökkel tudnak a tömegekre hatni. Ezért aztán nagyon veszedelmes dolog a tömeget kiábrándítani, amikor a cselekvésnek éppen ezzel a vak egyoldalúsággal, korlátolt fanatizmussal lehet nekivinni.

Tragikus ellentmondás van abban is, hogy amint az eddigi levelekben írtam, csak az tud nagy ember lenni a népek fölött, aki önmagát mérhetetlenül és mindenekfelett szereti ugyan, mert a becsvágyát és akaratát ez mozgatja, de a népét is szereti. Aki nem szereti a népet, aki csak hideg törtető, az vagy népellenes mozgalmakban próbál előrejutni, vagy hatalmasoknál való szolgálat útján, De az igazi vezér, a mi vezérünk csak az lehet, aki szereti a népét. Ha szereti is, azonban látnia kell, hogy mi a baja, hisz éppen ezek a meglátások emelik a közösség fölé. De ha látja, akkor igyekszik is a sorsán változtatni. A változtatás kegyetlen megpróbáltatásokkal, sok-sok szenvedéssel jár a népre, mert a nyomorúságba és poshadt tehetetlenségbe beleszokott emberek már szenvedésnek érzik a mozgást, a test és lélek erőfeszítéseit és megpróbáltatásait, A nagy vezér, aki maga is kegyetlen próbákon nemesedik és magasodik a tömegek fölé, tudja, hogy próbák és szenvedés nélkül a népe sem emelkedhetik fel. Tudja, hogy harc nélkül nem választható ki belőle a legjobb emberanyag. A hősök, eszesek, tevékenyek seregei csak a szenvedés árán emelkedhetnek a tömegek fölé. Világtörténelmi példái ennek a kínai Szunjatszén és az orosz Lenin, akik elhanyagolt, tompa, lomha, óriási népüket kegyetlen megpróbáltatásokba vitték bele. E kísérletek örökemberi értékeiről lehet vitatkozni, de arról nem, hogy a megpróbáltatások mindegyik nagy népet kimozdították poshadt nyomorúságából, lomha tudatlanságából s olyan nagy változásokon vitték keresztül, hogy bármilyen lesz is belőlük, de a régi tehetetlenségüknek vége.

E bátor próbák azonban nemcsak újjászületést, hanem kimerülést és elhanyaglást is eredményezhetnek. A megpróbáltatásokban van egy határ, amelyen nem szabad túlmenni. Egy nemzetnek a vérvesztés nem árt, ha át nem lépi azt a határt, amelyen túl az utánpótlás már lehetetlen. Erre is világtörténelmi példa Napóleon. Ha ő meg nem erőlteti a francia nemzetet, az talán ma még nem állana a biológiai hanyatlás útján. De túlsókat kaptak a dicsőségből és a hatalomból, ami azóta is mindig újabb és újabb háborúkra kényszeríti őket, holott mint latin középhatalom nyugodtabban élhetnének. Ki tudja, hogy a faj dicsősége nem a faj kimerülését és elhanyaglását eredményezi-e, mint a franciáknál? Egyébként is téves az a közhiedelem, hogy a beisó polgárháború emészti fel a népek erejét. Ez csak abban az esetben következik be, ha a győztes párt nem népi tömegpárt. Mert ha az, akkor az egyik párt elhanyaglása a másik dinamizmusát szolgálja, s maga a nemzet nem sorvad el, hanem fejlődik. A mértéktelen külpolitikai erőfeszítés azonban az összes osztályok kimerülését okozhatja, úgy vérben, mint szellemekben, úgy emberanyagban, mint gazdasági javakban.

Ebből is láthatod, amint az előbb mondtam, hogy bátorság, gyávaság nem olyan fogalmak, amelyekből az egyiket minden áron el kell fogadnunk, a másikat pedig minden körülmények között el kell utasítanunk. És láthatod azt is, hogy az igazságok milyen viszonylagos értékűek, hogy a megpróbáltatás az egyik esetben ncgmentés, a másik esetben néppusztítás lehet.

A vezér bátorsága azonban, mint mondtam, mindig és minden esetben tragikus érzés. Mert azokat a legjobb híveit kell feláldoznia legelőször, akiket legjobban becsül, hiszen a győzelem előfeltétele, hogy a legjobbak álljanak az élre. S így ugyanakkor, amikor emelni, nevelni akarja a népet, egyúttal a legjobbakat a pusztulás elé viszi. Ki tudja, nyer-e annyit az esetleges győzelem révén, «mint amennyit veszít a harcban. De ez már mindegy: ha belesodródott, nehéz visszavonulni, mert ekkor meg a saját bátorsága válik vi-

tássá. Az előbb már írtam, hogy az igazi vezér inkább elviseli ezt, mint oktanul nekivigye a népét a végleges pusztulásnak, vagyis túllépje azt a határt a bátorságban és hősiességben, ahonnan már nincs visszatérés, nincs újjászületés.

De nem kevésbé tragikus a vezér bátorsága legszűkebb egyéni szempontból sem. A nagy dilemma: „hirdettem valamit, tehát cselekednem kell“. S így az ő bátorsága néha nem is bátorság, hanem cselekvés-kényszer. De az életét, a saját életét mégis féltenie kell, akár fél a haláltól, akár nem. A bátorság mögött ugyanis ott ül a halál, a Semmi. Igen, de a vezér egész élete arra van beállítva, hogy helyet teremtsen magának a történelemben. Ehhez a heijteremtéshez nem elég az egyszerű életáldozat, mint az eszközembernél, neki alkotnia is kell, hogy életének és küzdelmeinek értelme legyen. De mit ér vele, ha az út kezdetén próbára kell tennie az erejét és meghal, mielőtt valamit alkothatna. Tehát az ő tervei, céljai azt követelnék, hogy éljen és alkosson. Változtassa meg a közösség sorsát és rendjét. De hogy egyáltalán hozzájuthasson a megváltoztatáshoz, kockáztatnia kell a saját életét. A kockáztatást nemcsak a győzelem követeli» hanem a tömeglélek is. A tömeg érzi, hogy a legnagyobb dolog a bátorság, a tömeg szemében több a bölcsességnél és mindennél, tehát csak azt fogadja el vezérének, aki bátorságát bebizonyította. Ez a vezér próbája. De mi lesz, ha a kockáztatás az életébe kerül? Akkor nemcsak az életet veszítette el, hanem az alkotást is, vezéri hatalmát is. Viszont, ha bátor, megnyeri a tömeg bizalmát s ha él, a bizalommal együtt a győzelmet és a hatalmat is. Hősi életpróba: aki nyerni akar — mernie kell. De ugyanakkor abban is ott a nagy ellentmondás, hogy ő úgy érzi — még ha nincs is igaza —, hogy tervei sikere attól függ, hogy ő életben marad-e a nagy próba után. A történettudós ugyan felállítja azt a tételt, hogy nincsenek nélkülöz-

hetetlen emberek, a történelmi szükség majd megtenni a maga emberét, csakhogy ez először is féligazság, mert hátha nem azt hozza meg, akit éppen kellene, a közösség dolga megoldódik, de más irányban és rossz irányban, másodszor pedig mit ér azzal a meghalt vezér, ha ezt a feladatot nem ő, hanem a másik végezte el. Hiszen az egész életének és mindea áldozatának ez volt az értelme,

És mégis, e keserves meggondolások ellenére, a *vezérnek*, a tömegek kiválasztottjának bátorának kell lennie, ha úgy szükséges. Ha a közösség, a mozgalom az *életét* kéri, oda kell adnia. „Az elszántság természetes színét a gondolat halványra betegíti.“ Shakespeare páthoszos, színpadiasán harsogó szóáradataiból halásztam ki ezt az igazság-gyöngyszemet. S mégis a *vezérnek* ezt a cáfolhatatlannak érződő igazságot is meg kell cáfolnia. A gondolkozásból eredő gyávaságon ugyancsak a gondolkozásból eredő helytállással kell győzedelmeskednie. Aki helyet akar magának a történelemben, fel kell rá tenni az életét. Itt nincs kerülőút. Aki gyengének érzi magát erre, az lehet író, művész vagy tudós, de vezér néni lehet. Ez a becsület útja. Mert mit is ér az élet a nagyigényű embernek cselekvés nélkül? Hiszen ha valaminek eljön a történelmi szüksége, akkor szül a kor bátrakat is és a tétovázó emberek leszorulnak a színtérről. S megeshetik, hogyha nem akarnak meghalni mint hősök, meg kell halniok mint szolgálknak, elítélteknek. Mégcsak vértanú sem lesz belőlük, mert bukásuk csúfos volt, gyávaság okozta.

HARMINCKETTEDIK LEVÉL

A tömegek állhatatosságáról és ádszálhajlékonyságáról.

A vezetésre törekvő embert nagyon sokszor éri keserves, néha egészen tragikus csalódás. A tömegek, akikért az egész életét hajlandó feláldozni, cserbenhagyják, ha messze vagy sehohsem látják a sikert és más vezér után mennek, más eszme hívéül szegődnek. Néha meg nem is szegődnek, hanem csak öntudatlanul, nyomorúságuktól vagy ieltörekvő szabadulási vágyaiktól hajtva, másfelé sodródnak.

Már az előbbi levelekben említettem itt-ott, hogy a tömegek életösztoneik, önfenntartó és fajienntartó mindennapi vágyaik uralma alatt állanak. A politika és a közösség¹ élet minden szellemi és tárgyi jelensége csak addig érdekli őket, amíg ezeket a napi érdekeket és vágyakat szolgálják. Nincs biztos statisztika róla, de nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy békés, csendes időben az emberiségnek alig 10—20%-a érdeklődik valóban a politika iránt, Láthatjuk ezt abból is, hogy a legműveltebb népeknél, ahol mindenki tud írást-clvasást, ahol mindenki szabadon szervezkedhetik bármelyik pártba, ahol mindenki olvashat kedve szerint való újságokat és könyveket, még ott is csak néhány százaléka a felnőtt lakosságnak, aki valóban beletartozik valamelyik politikai pártba. Igaz, a demokrata államokban az egész felnőtt lakosság választó s választáskor le is szavaznak néhol és néha egészen 90%-ig, de ez nem jelenti azt, hogy valóban érdekli őket a politika. A választás cirkusz, hecc, hadakozás a számukra, vagy pedig a politizáló kisebbség elhitesi velük, hogy a szavazásuk sorsdöntő kérdés nemcsak a közösségre, hanem egyénileg önmagukra is.

Hogy azonban ennek az óriási tömegnek sem valószínűs politikai érdeklődése, sem politikai ítélőképessége nincs, arra jellemző, hogy békés időben a mozdulatlan látszó pártállomány, amely a szavazatokban alig 10—20% változásokat mutat, a válságok idején 50—60%-os eltolódásokat is hozhat. (Lásd Hitlerek, a belga rexisták, magyar nyilasok, román vas gárda stb, váratlan sikereit») A válságok idején nincs művelt nép: mind megzavarodik. Hiszen nemhogy az átlagember ismerné a megfelelő megoldást, de a kisebb politikusok sem ismerik.

Ha még kellene ehhez bizonyíték, felemlítem, hogy a legnagyobb példányszámú újságok azok, amelyek nem politikai pártok lapjai, hanem érdekesség-hajhászó üzleti érdekeltségek tulajdonában vannak. Általában a szórakoztató és ismeretterjesztő irodalom 80—90% -ös többségben fog a politikai irodalom fölött.

Igen, az igazság az, hogy az emberek nem politizálnak, ha politika alatt napról-napra való politikai harcot és érdeklődést értünk. Az a kezdő politikus, aki olyan ábrándokkal fog hozzá a politikai küzdelmekhez, hogy majd okosságával, éleslátásával, bátorságával és ékesszólásával az egész népet meghódítja, naiv számár, aki méltatlan a közéleti szerepre,

Ismétlem: a tömegemberek nem politizálnak aszó mai fogalmi értelmében, de napi gondjaik, bajaik az igazi politika. Keveslik a munkabért, sokalják az árat, keveslik a szabadságot, sokalják az adókat, szeretnének az ő értelmezésük szerint boldogan, nyugodtan, vidáman élni: ez az ő politikájuk, S alapján ez az igazi politika. Jaj annak a vezetőnek, aki ezt nem tudja s milliós taglétszámokról és halálíg tartó párhúsról álmodozik, még válságos időkben is.

Mert válságos idők jönnek oly biztosan, mint a napfényre a borult idő. Hogy miért jönnek, erre itt nem térek ki; ismered azokat az írásokat, amelyek a válságok okát és értelmét megvilágítják. Különben is olyan embernek, akinek még azt is magyarázni kell, hogy amint az egyének, úgy a közösségek életében a

válságos fordulatok szükségszerűen jönnek — már nem is érdemes magyarázni. Az emberiség életútja el-
lentmondásokkal van tele. A megcsinált jólét kényel-
met, lanyhulást, ez viszont ellustulást, lemaradást je-
lent az életharcban, a versengő közösségek között. De
minden ilyen lemaradás egyúttal feszültséget teremt
úgy a közösség lég jobbjában, mint a lemaradást leg-
hamarabb megértő alsó tömegekben. Ha az apák ké-
nyelmes, korlátolt és lusta nyárspolgárokká válnak s
a válság ezt az életformát kikezdte, akkor a fiaik di-
namikus, túlzó közösségi elvekhez menekülnek. (Lásd
az individualista polgárok íásiszta-kollektívista fiait.)

Az állhatatosság és a hajlékonyság tehát a töme-
gek történelmileg látható örök tulajdonságai közé tar-
toznak. Csakhogy nem ugyanazon tömegeké egyszerre.
A nemzet sokrétegű osztálytársadalom ezidőszerint.
S aztán foglalkozás, életkor s lelkialkat szerint is sok
rétegre oszlik. Az egyik rétegnek jól megy a sora, a
másiké tűrhetően, a harmadiké rosszul. Sőt, lehet, az
egyiké azért megy rosszul, mert a másiké nagyon jói
megy. Természetes, hogy azok, akiké jól vagy tűrhe-
tően megy, azok csendesek, nyugodtak, kényelmesek
és pártfelfogásukban is állhatatosak; akiké rosszul
megy, vagy rosszabbul megy, mint azelőtt, azok meg
elégedetlenkedők, kapkodók, hajladoxok. Az állhata-
tosak és a hajlékonyak hát nem ugyanazon tömeg. De
minden nemzeti közösségben jelen van mindegyik,
csakhogy hol az egyik van többségben, hol a másik.
Válságok alkalmával pl. a hajlékonyak, mert olyankor
azok is megzavarodnak, akik addig nyugodtak vol-
tak. (Lásd a magyar középosztály, polgárság és kis-
polgárság fiait előbb a baloldali, azután a szélsőjobb-
oldali mozgalmakban.)

Ezt az Örök hullámozást minden értelmes állam-
vezető ismeri és ezért arra törekszik, hogy az egyen-
súlyt megőrizze, hogy mindig többen legyenek a
rendszerető csendesek, mint a zavargó elégedetlenek.
Ez nemcsak parlamenti kormányzásnál fontos — ami
egyébként is csak addig életképes, míg a rendszerető
csendesek többségben vannak —, hanem bármilyen el-

nevezésű diktatúrájánál is. Ha már nem lehet az egész nép elégedett, legalább az a része legyen elégedett, amelyik szükséges a rend fenntartására és segít az elégedetlenek megfékezésében. Mert semmi sem győzi le úgy az elégedetleneket, mintha azt látják, hogy a nép másik — nagyobb része — elégedett, vagy legalább is békésen türelmes. Az a kormányzat azután, amelyik minden tömeget elveszít, amelynek csak a hivatalnokai és rendfenntartó közegei elégedettek, az jnár egész biztosan a bukás felé menetel.

Igen ám, de annak ellenére» hogy minden okos és ravasz államfő erre törekszik, mégis időnként egyik-másik országban megbomlik az egyensúly és hosszú zűrzavar kezdődik.

Miért?

Azért, mert amint írtam, a cselekvés mindig vak dolog, legyen bár akárkinek a legnagyobb hatalma is. A közösség élete nem csupán az államvezető jószándékától függ. Minden nép sorsa politikai és gazdasági összefüggésben van a világ többi népeinek a sorsával. S ha valahol háború vagy válság keletkezik, az megbontja az egyensúlyt a békés országokban is.

De még nagyobb jelentőségűek a termelési változások. Egy-egy nagy ipari felfedezés, vagy egy-egy nagy mezőgazdasági termelőközösség hirtelen íelemelKedése megbontja a világ gazdasági egyensúlyát és kihúzza a biztos és állandó jövedelmet a békességes emberek alól. Ilyenkor aztán megzavarodik még az is, akinek jó dolga van, mert félti, hogy elveszíti. S ilyenkor aztán elkezdi mindenki politizálni. A pártok úgy felduzadnak, mint tavaszi áradáskor a folyók; zavaros, piszkos lével vannak tele úgy szellemileg, mint emberanyag szempontjából.

Az egyik párt arra törekszik, hogy új rendet, új vagyon- és jövedelemeloszlást csináljon, a másik, hogy mentse a menthetőt. A bevallott célok és a nyíll programrnok ilyenkor nagyon hasonlítanak egymáshoz, mert megtévesztésre, pártszervezésre szolgálnak az osztályellenfél táborából. (Lásd, mikor grófok és polgárok hirdetik az osztály nélküli társadalmat.) A belső

szándék azonban annál hevesebb ellentétet fejez ki egészen a polgárháborúig. Új egyensúly teremtéséről, új társadalmi elhelyezkedésről van szó; érthető, hogy mindenkit elhagy a nyugalma és igyekszik magának jó helyet biztosítani az új rendben. S ezt persze csak együtt lehet, mert egyedül az ember máskor sem sokat számít, ilyenkor meg semmit sem. Akinek még van valamije, azt akarja megmenteni, akinek meg nincs, szerezni akar, aki pedig már éhezik, az jóllakni, esetleg uralkodni akar, mert régóta nélküli mind a kétőt. A kevés idealista pedig egészen új rendet akar.

A tudatos emberek, a vezérek és az élcsapat emberei, persze, kihasználják ezt a tömegmozgást és igyekszenek — magyarul szólva — megnyergelni. Egy-egy eszme hívői a nekik rokonszenves rétegek élére állanak, a hajlékony karrieristák pedig ahhoz, amelyiknek a győzelmét sejtik. Ez már aztán szimat és szerencse dolga is. Akik rosszul választanak, néha idején átpártolnak az ellenfélhez, de néha elbuknak a saját seregükkel együtt igazán ártatlanul, mert csak azért, mivel nem volt alkalmuk és idejük árulóvá lenni. Ez magyarázza meg, hogy minden táborban akadnak kétkulacos rongy-emberek, akiknek rossz volt a szimatjuk, vgy nincsen szerencsájük.

Nos, a tömegek hajlékonysága és kapkodása ugyanolyan törvények szerint alakul, mint az ilyen elv nélküli karriercsinálóké. A politikailag tájékozatlan tömegek megmozdulnak, mert változást akarnak. (Ennek az okát leírtam az előbb.) Elveik, terveik nincsenek, csak azt tudják, hogy ahogy eddig volt, úgy már nem jó tovább. A kispolgári tömegek egyszerűen osztozkodni akarnak, részt a gazdagok hatalmából és vagyonából. A teljesen szegények, az elnyomott, jogtalan dolgozók meg ilyenkor mindent akarnak. A teljes hatalmat és egészen új rendet. Ez érthető. Aki legalul volt, legfélüire törekszik, akinek semmije se volt, mindent akarna, mert hiszen számára a „Semmi“ után a „Minden“ a boldogság csúcspontja.

Amikor tehát az ilyen vak tömeg találkozik a tudatos élcsapattal és a hivatott *vezérrel*, buzgó hívő

lesz belőle, egészen addig, amíg a sikert biztosnak érzi. Ha elfárad a hosszú küzdelemben és nincs eredmény, vagy kevés az eredmény, esetleg vereség éri, akkor megriad, úgy érzi, tévedett s visszatér az ősi elvek, a belenyugvás, az engedelmesség mellé. Különösen, ha a viszonyai is javultak valamelyest. Ha azonban nem javulnak, akkor más párthoz csapódnak és onnan várják a változást, így lett az 1930—32-es évek baloldalának látszó magyar tömegéből pár év múlva nyilas tábor. Majd innen jutnak aztán vissza a belenyugváshoz, amíg az újabb válság megint ki nem zavarja őket.

Ezek persze történelmi közhelyek, mint te is tudod. De én azért hozom fel, nehogy kedved vesztess bármikor a hasonló jelenségek láttán. Hogy megértsd: egyik sem szilárd és végleges állapot. A békés, engedelmes, bír kany aj szerű tömegben is érik, gyűl az engedetlenség s viszont a tevékeny, harcos tömegben is ott szunnyad az elfáradás nyomán járó kételkedés. A lélek adottsága épúgy érvényes a tömegemberre is, mint a közéleti emberre, csak más a lefolyása. Gépiesebb, olyan mechanisztikus, mint a természeti erőkké, mert az öntudatnak itt nincsen mégcsak féksze-repe sem, mint a törekvő közéleti embereknél. És mert a történelem néha hosszú emberöltőkben lélezkedik, lüktetése, lélekezése túlhaladja a közönséges emberi idő-érzéklet s a tájékozatlan, féligkész vezetőt megtévesztik a történelmileg múltó, de a törekvő egyén karrier-jére döntőnek látszó események. Egy aktív lelkeségű vezető a passzív tömegben, ha a magas öntudat, a tnr ismertetett kollektív lelkeség nem alakul ki benne, belebetegszik a tehetetlenségbe. Vagy beteg, visszahúzó neurotikussá, vagy elvadult merénylővé, vagy árulóvá változik, mert a tétlenséget nem bírja.

Lélektani oldalon az a magyarázata ennek a tömegállhatatosságnak és hajlékonyságnak, hogy mindnyáján nyugalomra, boldogságra vágyunk, éppen ne-

héz, harcos életünk visszahatása alatt. Nemcsak az anyagiakban kívánjuk a megállapodottságot, hanem lelkiekben is» mert csak a test és lélek egyforma ki-elégítettsége az igazi nyugalom. Ha aztán az ember megszerzett a rendes kenyere mellé egy szilárdnak látszó, összefüggő hitrendszert, liberális lett vagy szocialista, esetleg faji-fasiszta, akkor irtózik attól, hogy valaki e hitéből kimozdítsa, amíg ő maga elbírija viselni az ellentmondásokat a hite és a valóság közt, Éspedig azért, mert belülről, lelke legmélyén érzi, hogy az ő hite nem a teljes igazság, hogy rések vannak rajta, de ő azokat még nem látja. Azt látja, hogy a világon s a saját nemzetében, sőt a maga falujában is egy csomó rendes ember van, aki más hitet vall és élnek, örülnek, szaporodnak, egyáltalán néni úgy néznek ki. mintha csupa aljas gazemberek és kelekótya bolondok volnának, mint az ő vakhite szerint lenniök kellene. Az ember ilyenkor, a gyenge ember általában, de különösen az életútján már lefelé forduló ember irtózik attól, hogy hit és léleknyugalom nélkül maradjon. Láthatjuk ezt keresztény parasztnál, liberális nyárspolgároknál és szociáldemokrata rmpikásoknál is, akik struccmódra homokba dugják a fejüket az új tények és elvek elől. Csak *azért*, hogy ne kelljen újra hitet, lelki-nyugalmat keresniök. S amíg a válság valósággal a gyökeret is ki nem tépi a társadalmi talajból, addig nem hagyják a régít.

Viszont a nádszáhlékony emberek meg azok, akik ezt az állandóságot, a szilárd hitet és a lelki-nyugalmat sohasem találhatják meg, egyfelől bizonytalan, zilált társadalmi helyzetük, másfelől oldott lelkiállapotuk miatt.

Azért figyelmeztetek, nehogy te is azt hidd, hogy minden lelki jelenséget az emberek gazdasági helyzetévei kell magyarázni. Nem, nem; a dolog bonyolultabb. Mert a hóítszegények között is vannak engedelmes Jánosok és a tehetősebbek, sőt a gazdagok között is akadnak engedetlen Péterek. Ezek zavarják a teljes tájékozódást, de azt értsd meg, hogy *történelmet ok nem csinálnak*. Ilyen lélektani jelenségek a legbéké-

sebb és leggazdagabb közösségekben is vannak. Ott is találni milliomos lányokat és mágnásfiúkat, akik nem férnek a bőrükben. Erejük és jelentőségük azonban csak ott és akkor van, ahol és amikor az egész nép megzavarodik. Mert ebből történelem lesz, az meg magában csak neurózis.

Az igazi vezetőnek ezt is, azt is ismernie kell, hogy jelentőségüket össze ne tévessze, hogy tudjon bánni az emberekkel és hogy jó helyzetismerete legyen. Aki a tömegek vakbuzgó hitében elbízta magát, vagy aki a tömegek hajladozásától, fáradtságától, vagy éppen árulásától elveszíti a fejét, az nem alkalmas népvezérnek. Mert a vezető, mint sokszor hangsúlyoztam már: szilárd és »messzenéző« ember, aki a történelmet egyszerre napi valóságban és évszázados távlatában látja.

Ezért figyelmedbe ajánlom: a tömegek nem ismerik a párthűség olyan szigorú fogalmát, mint a hivatásos pártemberek és az élcsapat tagjai. Nem lehet szigorúan nézni őket, ha megismertük hajladozásuk okait. Nem szabad tőlük túlsókat várni. Akinek nem karrier a párlálct, az arra melyen, ancrcc az ösztönei és kenyérszerző vágyai hajtják. Ezek néha rossz irányban hajtják. De légy nyugodt, ha rossz irányba fordul, ott biztosan becsapják, tehát visszatér. És persze dühösen, csalódottan tér vissza. Ilyenkor lehet vele cselekedni, ha a történelmi alkalom is megfelelő. De, persze, el kell felejteni tegnapi kalandozásait és nem szabad a szemére hányni hajladozásait. A politikus nem pap, nem vezekelni gyűlnek *hozzá* a hívek, hanem cselekedni. Becsapóit, félrevezetőit szidhatod, de neki hagyj békét. Feledj, hogy ő is feledhessen!

HARMINCHARMADIK LEVÉL

A tömegek feledékenységről és hálátlanságáról.

Évezredek óta a ravasz és erőszakos kormányok egyetlen szerencséje és minden tetteknek egyetlen belső mentsége a tömegek érthetetlen, szinte már csodálatos feledékenysége. Akármit csinálnak az emberekkel, akármilyen jogtalan, erkölcstelen, igazságtalan cselekedeteket, ha egyébként élni hagyják őket, hat mindent eheiejtenek. Elfelejtik az olyan dolgokat is, amelyek velük történtek, de nemzedékekben meg éppen elfelejtenek mindent: jót, rosszat, egyformán. A szegény magyar tömegek épúgy nem tudnak Dózsáról és Esze Tamásról, mint Verbőcziről és Karaffáról. Már még Kossuthot és Haynaut is elfelejtik, pedig ezeknek az emléket ébren próbálja tartani a politikai irodalom. Amit tudnak, akár róluk, akár a régebbi népi vezérekről, azt iskolakönyvekből és rendszerint rossz történelmi könyvekből tudják.

A gonosz kormányok erre építik gátlástalan uralmukat. Különösen elfelejtik ma, a rádió és a mindennapi újságolvasás korában. A napról-napra jelentkező szörnyűségek, háborúk és politikai erőszakosságok közlése és kiszínezése és a hazug kommentárok felőrlik az emberek erkölcsi ítélőképességét. Csak a tények nagyságát, érdekességét, borzalmasságát látják, vagyis „újságszenzáció“ lesz a történelmi gonosz-
tektekből.

A gátlástalan, erőszakos vezetőt persze megteveszti maga a tömeg áttekinthetlensége is. Amikor a milliós városokban szónokol és tízezrek helyeselnek neki üdvözlő hurrázással, elragadja a nagyság bódu-

lata, hamis távlatot vesz és azt hiszi, az egész város vagy az egész ország üvölt. Mert akik hallgatnak, azoknak nem hallhatja a hangját. S még azt sem tudja, hogy az egetverő lelkesedésből mennyi a pretoriánusok őszinte lelkesedése, mennyi az általuk csinált műlelkesedés, mennyi a lézengő, szájtató tömegek spontán fellobbanó cirkuszi hangulat-lelkesedése és mennyi a hívő, meggyőződéses barátok és az áldozatkész szolgák helyeslő zúgása. Ezért van aztán néha az ilyen tömegebálványoknak olyan csúfos bukásuk, ők azt hitték, hogy maga a nép, az ország helyesel, holott csak a zsoldosok, törtető, a szolgák, egyszóval az együttüvölő farkasok és az együttbégető birkák hangzavarát hallják.

Mert jegyezd meg: akármennyire feledékeny is a tömeg, akármilyen keserű pillanatot szerez neked és minden őszinte barátjának, amikor helyesel az elnyomónak, bólingat a hazug demagógnak, korbácsot csókol az erőszakoskodónak és hízeleg a ravasznak, mégis az igazság az, hogy: nem felejt. A tudata talán kikapcsolja a tegnapi és elfelejti a tegnapelőtti rúgást, mert hiszen a bajok eleven és mindig gyűl emlé tudatával lehetetlen volna élni, felrobbanna, vagyis megőrülne az ember, de mégis minden élmény lerakódik az idegrendszerébe és történelmi magatartássá sűrűsödik benne. Ha egy nép a maga egészében cigány jelleművé, hazuggá, könnyelművé, hízelgővé, lustává; erőszakra és gyáva lapulásra egyaránt hajlamos rongyember-nyájjá változik, az azért van, mert a sors arra kényszerítette, hogy így reagáljon a ráharamló nyomásra. Ha sohase adhatja belső büszkeségét, emberségét, méltóságát a világ tudtára, s ha soha se üthet vagy rúghat vissza az erő biztos tudatával, akkor sunyisággal, aljas ravaszsággal védekezik.

A másik népben meg, az erősebb fajtában« az egyoldalú uralkodás merev, zárkózott bizalmatlanságot szül. Mindent csinálhat vele, akinek ereje van hozzá, de lelkesedésre, helyeslő közreműködésre nem kényszerítheti senki. A legjobb magyar parasztságban vannak ilyenek és a hegyvidéki mócok között voltak.

Az Alföld parasztsága című könyvemben ezt a népi tulajdonságot próbáltam megismertetni és megszerettetni az egész magyarsággal. S ha van még remény népünk újjászületéséhez, hát csak ebben a rideg parasztságban van, S az utóbbi évtizedek uralkodó politikai pártjainak legnagyobb bűnük, hogy ezt a népjellemet nagyon sikeresen örölték ronda pártmanipulációikkal.

Sokáig, talán évszázadokig el lehet így uralkodni egy erős népen, mert a közömbössége folytán mindent lehet íelette csinálni. Az erőt tudomásul veszi és engedelmeskedik a hatalomnak. A földhöz lapul és a puszta életét úgy menti, ahogy tudja: fukarsággal, kemény munkával, igénytelenségével, ravasz lapulással, egykével: egyszerűen minden lehető módot megpróbál, hogy életben maradjon. Egyrésze hajlik ugyan, szolga lesz belőle és testvérei elnyomója, de maga a törzs ottmarad a földhöz lapulva néha évszázadokig. Se el nem pusztul, se nem fejlődik. Persze földművelő- és pásztornépeknek könnyebb így a megmaradás, kereskedőknek és proletároknak már nehezebb. (Lásd: zsidók, Örmények, görögök sorsát.)

Azonban» mint mindennek a világon, úgy a felelősségnek is vannak határai, épúgy, mint egy előbbi levélben a megpróbáltatásokról írtam. A hatalom emberei akkor követik el a hibát, amikor elrugaszkodnak az elbíráható aránytól és a tömegek felelősségére számítva, mindent meg mernek próbálni és így sokszor arculcsapják a saját híveiket.

Igaz. amint már sokszor írtam, a cselekvésben a vezető sokszor van olyan helyzetben, amely nem tűr tétovázást, cselekednie kell. De sohasem szabad úgy és olyat cselekednie, ami a saját híveinek beidegzett, esetleg éppen őáltala beidegzett erkölcsi és politikai elveit teszi csúffá. Minden hibát, bűnt elfelejtenek, de ha a saját elveikkel hozzák ellentétbe őket, akkor megzavarodnak. Ha a liberális-demokrata, a fasiszta-nacionalista, vagy a szocialista-kollektivisták az elvei ellen vét, az megbosszulja magát. Az emberek ugyan annak, akit szeretnek és akiben bíznak, sokmindent

eltérnek, ha meg tudják érteni, hogy miről van szó. De ha szilárd és kerek hitükben zavar keletkezik az így támadt réseken könnyen befurakodik az elvi ellenfelek mindig résen levő propagandája s megbontja a lelki egyensúlyt, Ha nem is abban a harcos táborban, amely a *vezérrrel* összeforrott és vakon hisz benne, hanem az utánuk következő fiatal nemzedékekben, amelyek araúgyis hajlamosak az öregek felsőbbrendűségében való kételkedésre.

Különösen nagyon veszedelmes a világnézetileg valóban kinevelt tömégekkel packázni, A katolikus világnézet is kibírta a középkori egyház politizálását, a megromlott papokat, pápák hadakozásait egymás ellen és az általuk felként fejedelmek ellen, kibírta az inkvizíció hatalmi és erkölcsi elrugaszkodásait, de ne felejtjük el, akkor vesztette el a dinamizmusát, amikor hatalmi akaratában továbbment a politika terén, mint amit a katolikus világnézet még erkölcsileg kibírt. Mert jöttek a nagy kiválások, Lutherek, s bizony a világhódító egyház védekezésbe szorult s azóta sem lett újra olyan dinamikus. Az elveszített híveket már nem «[^]erezheti vissza, ? protestáns népek bizonyára örökre protestánsok maradnak. Akármilyen lehet még belőlük, de katolikus már nemiben lesz.

íme a nagy példa. Az emberek sokmindent elfelejtenek, de a sok íelejtenivaló összegyűl bennük, lerakódik a tudatuk alá, előbb közömbösség keletkezik bennük a saját hitük iránt, aztán feszültség és vé[^]ül visszahatás. A felgyűlt élményanyag kirobban. Eljutnak a íagadásíg, átpártolnak az ellenfélhez és így a látszólagos hosszú feledékenységből és közömbösségből történelem lesz.

Ugyanez érvényes államközi viszonylatban is, A nagyhatalmak lehetnek erőszakosak és becstelének, mert a kisebb népek mindent elfelejtenek és megbocsátanak nekik. Viszont a kis népek egyetlen ereje a becsület. De ne higgyük azért, hogy a nagyok tekinté-

lyéhez örökre elég a puszta erő is. Nem, ez végül állandó résenállást, állandó készenléetet követel s ez iel-örli úgy az anyagi, mint a lelki erőt, S amikor aztán az ilyen hatalom lemarad, akkor egyszerre elvesz a tekintélye is. A spanyol és török nagyhatalmak, amikor elgyengültek, bizony túrniök kellett, hogy rösszszabbul kezeljék őket a többiek, mint akármelyik tekintélyes, szilárd kis népet.

Nincs hát elveszve semmi addig, amíg egy népben legalább tagadó erő, legalább közömbösség van az elnyomó hatalommal szemben, akár nemzetekről, akár nemzeteken belül dolgozó osztályokról van szó. Egyes emberekből alakulhat ugyan, különösen a városokban, felelőtlen hazaáruló vagy osztályáruló csürhe & ha nagyon rossz a helyzet, az ilyeuekuul dkár száz- ezres tömegek is összeverődhetnek, de amíg maga a nép dolgozó törzse merev zárkózottságában őrzi a fajta és az osztály öntudatát, addig nincs baj.

Ne veszítsd hát el a fejedet, ha néha megcsal a tömeg, a saját fajtád, vagy a saját pártod. Ha egy nemzedék lejárt a magát, semmivé lett még a legjában is, mert az egyik rész feledékeny csapongása a másiknak a kedvetlen visszahúzóását hozza magával, akkor is a jók és öntudatos erősek épúgy születnek és nőnek, mint a rosszak, selejtesek. A nép nemcsak bégető birkákat és üvöltő farkasokat, hanem becsületes értelmeseket is szül.

Ha tehát egy-egy nemzedék java-emberei kidőlnek, elfáradnak és átengedik a terepet az üvöltő farkasoknak és a jámbor szolgálékeknek, egy bizonyos idő múlva mégis és megint itt vannak, mintha a földből nőttek volna, új próbára az öntudatos erősek.

Sőt, ha egy nép túlmélyen megalázza magát, túlmélyen süllyed az üvöltő szolgaság gyalázatába, annál erősebb lesz a visszahatás is. Amíg egy nép közösségi életet él, amíg fel nem bomlik és át nem változik kóbor cigánnyá, addig mindig felébred az öntudata s

minden nagy megaláztatás után mindig mélyebben él a szabadulás vágya a közösség legjobbjában. Ha nem tud politikai formát találni ez a fel-felébredő öntudat, akkor merev bizalmatlansággá, az uralomra veszedelmes rideg közömbösséggé változik. Mert azt már tudod, hogy előbb-utóbb minden uralomra elkövetkeznek a megpróbáltatás nehéz pillanatai, amikor az egész nép helyeslésére és helytállására szükség volna.

De a nép nemcsak rossz urai gonosz cselekedetét felejtí el, hanem igaz híveinek a jótetteit is. Nagyon sok igaz vezetőember, aki nagy reményekkel fordult a néphez és egész *élejét* rááldozta, küzdött, szenvedett, fáradozott érte, talán börtönt, szegénységet, testi kínokat és lelki megalázást viselt el érte, keserves szemrehányásokat hallat a nép háládatlanságáról.

Hát vedd tudomásul jóelőre, hogy a nép se nem hálás, se nem hálátlan, Amint a tenger és a föld nem hálás a napnak, amiért végigsimogatja, felmelegíti és milliárd életet fakaszt és csíráztat benne, épúgy a nép sem tesz egyebet, mint tudomásul vesz minden feléje irányuló akaratot. Ha ad is lelkesedést, szeretetet, bizalmat, ez nem hála, hanem az együtttharcolók szolidaritása. Helyesel, lelkesedik a vezérért, de ez csak a megmozdított cselekvő erő és vágy spontán kiáradása és nem valami tudatos hálálkodás. Ha valaki becsapja, félrevezeti, holnap — nagyon helyesen — megtagadja és másfelé fordul. Vagy ha kifárad, mint már írtam róla, akkor is visszahúzóódik, így hát háláról nem lehet szó.

Az eredménye a közös munkának a friss, pezsgő élet. Ennek az áramából a vezetőre is jut dicsőség és szeretet, ez az ő része, nem a hála, amely nem a harcosok, hanem a koldusok szokása. Ha az egyik *vezér* kiesett a hatalomból, vagy elesett a harcban, akkor mások mozgatják a tömeget, mások csíráztatják a benne levő erőket s ezek felé fordul a dicsőség és szeretet. A régi vezéreket pedig lassan elfelejtik s csak

ünnepi alkalommal a politikusok idézik, s az irodalmárok, a tanárok és a történészek tartják számon őket.

Ha igazán nagyok voltak, hagyományyá, szentséggé válik a tanításuk és a példájuk, de nem fűti át többé az élet friss melege. Ha lehet is vele hevitem a tömegeket, de már csak művészi átélés formájában, transzformált cselekvés alakjában, mint Krisztus felátadását a keresztény hívek.

Aki a népért áldozza az életét, hálát, köszönetet ne várjon. Ez kicsinyeskedés. Micsoda beszéd az, hogy rápazarolta az életét! Hát mirevaló volt az *életei* Kedve, akarata ellen néni ment, ha pedig kedvére volt a harc, akkor megkapta a fizetségét érte, becsvágya kielégítésében. Hogy a becsvágy mérhetetlen és soha sem elég neki a dicsőségből? De a cselekvés viszont nem korlátatlan s ha az egyik kidőlt, a másik áll a helyére, s a közösség szeme arra szegeződik. Aki elesett, az pedig húzódjon hátra. Az erénynek egyébként is önmagában van a jutalma, aki ezt nem tudja elfogadni, az nem erényes, hanem kicsinyes, számító, hiú ember.

HARMINCNEGYEDIK LEVÉL A nép neveléséről.

Ha valahol egy politikust meghallgatsz, ha egy újságot elolvasol, majdnem mindig és mindegyikben meghallod és megtalálod, hogy a magyar nép bajainak egyik főoka a nevelés hiánya. (A többi nép írói és politikusai nyilván ugyanezt hangoztatják a saját népükről.) A mieink idézik Széchenyit a „kiművelt emberfők“-ről és idézik Aranyt; ... „elvész az én népem, mivelhogy tudomány nélkül való“.

Nevelni és tanítani kell, hogy minden egyes ma-

gyár — hacsak nem teljesen buta — művelt és tájékozott legyen. Az egyes ember csak úgy fejtheti ki erejét, önmaga és közössége javára, ha mindent megtanul és elsajátít, amit a kor érvényes tudásából elsajátíthat.

Ezeket az unalmas közhelyeket a nevelésről mindenki ismeri s én egyáltalán nem szaporítani vagy indokolni akarom *ezekéi*. Ez üres szófecsérlés volna. Ellenkezőleg, felhívom a figyelmedet: annyi könyv, annyi írás, olyan okos, mélyen járó, az emberi lélek és az ösztönök legmélyén kaparászó tanulmány van már forgalomban a nevelésről, hogy ember legyen, aki áttekintheti őket és eligazodik közöttük. A neveléstudomány ina egy túlfejlődött, ahogy mondani szokták „túldimenzionált“ tudomány. Aitnyi ága van, olyan sok irányban indult s az ágak közt annyira nincs összefüggő rend, azután annyira összebogozódott a lélektannal, amely maga is csak a kezdetén van, s amely maga is összebogozódott a biológiával (öröklés, alaki adottságok), hogy neked is csak a legnagyobb tartózkodást ajánlom, amit én magam is tanúsítok a mai neveléstudományokkal szemben.

Annyi rendszer van már, s mindegyiknek vannak eredményei, hogy jogosult a kételkedés. Itt részgazságokat fogtak ki a nagy ismeretlenből s ezek körül csoportosítanak összefüggőnek látszó tényeket, ezekből vezetnek le tételeket és *ezekre* építenek rendszereket.

Ne kövessük őket ezen az úton. Maradjunk annál az egyszerű valóságnál, hogy a világon eddig sokféle nevelési módszer volt és van érvényben, s mindegyiknek vannak eredményei, mert mégis tény, hogy az emberiség azért lassan haladt és fejlődött, akár nevelték, akár nem. Azt hiszem, hogy a neveléstudomány legelső feladata volna: megkeresni a saját helyét az emberiség fejlődésében.

Én ugyanis úgy érzem, a mai neveléstudomány túlsókat hisz magáról. Azt hiszi, kezében az emberek sorsa, csak adjanak neki erőt, lehetőséget és szabadságot, hogy valóban legjobb tudása szerint nevelhesse az embert.

De ez nem lehet igaz, A vak is látja, hogy nagyobb erők működnek itt, mint bármilyen jó nevelők szándéka és akarata. Beszéljünk arról, hogy a középkori szigorú keresztény nevelés, az aprólékos kínai nevelés époly eredménytelen volt az emberi közösségek dinamikus történelmi erőivel szemben, mint a mai humanista, természettudományos, szabadgondolkodó nevelés. A világ legjobban nevelt népei: németek, angolok, franciák íme most is szibenállanak egymással. Milyen kicsi dologgá íörpül ilyenkor az a tény, hogy az egyes embert mennyi tudásra és milyen műveltre, finomra, udvarias és emberies magaviseletre tanítják a nevelők.

Hogy mennyire csak eszköz a neveléstudomány a közösségek életében, tehát nem lehet úrrá a közösségi élet természetes dinamizmusán, mozgásirányán, arra jellemző, hogy a nevelést arra használják a közösségek vezetői, amire akarják. Nemcsak nevelni, hanem elnevemí is Icliet. Ahogy az angolok mondják, ha nagyot akarnak mondani „megeszem a kalapom“, ha a sovínisztává nevelt német és francia kispolgár magas emberi szempontból nem butább, mint az írástudatlan magyar vagy szláv paraszt.

Egy hatalmas imperialista kormányzat, amelynek sajátos viláгурalmí céljai vannak s ehhez anyagi ereje is van, úgylahogy önbizalmat tud szuggerálni a népbe, nem kineveli, hanem megróni ja a népét, mert megzavarja a távlatát és az arányérzékét. Hiába művelt és tudós egy közösségnek akár minden tagja is, ha együtt, egy elbizakodott, hamis távlatú lelki színképet adnak. Műveltségük csak arra jó, hogy a természet erőit eredményesebben fordítúhassák rnás népek ellen.

Nevelni tehát úgylah is lehet, mint némely pásztor idomítja a nyáját. Nem is kell, hogy teregesse erre-arra, elég, ha füttyönget propagandista pulijának és már térül a nyáj jobbra-balra, amerre akarja.

A nevelés csak eszköztudornány és hidd el nekem, ha egy népet túlkeményen és túlalapossággal nevelnek egy bizonyos irányban, akkor a szándékolt célra túlságosan is megfelelnek, más célokra meg tel-

jesen alkalmatlanná válnak e nép tagjai. Már pedig, ha a népek örökkévaló életéről van szó, egy földhözragadt, neveletlen nép, amely a természettel való küzdelemben sokféle keserves tapasztalatot szerzett, könnyebben megmarad a viharos történelmi időkben, mint egy kinevelt, de rosszul, egyoldalúan nevelt nép.

Nehéz jó példát mondani, mert a népek pusztulása épúgy nem neveltségük, vagy neveletlenségük következménye, mint a felemelkedésük. Az USA csak később nevelt, miután már kiemelkedett s még most sincs olyan nevelt, mint pl. a német nép,

De egy érdekes példa, ha igaz, amit a mexikói aztékekről írnak. Ez a nép, ha a természettudományban és az általános ismeretekben nem is volt mai értelemben művelt nép, de vallásos és politikai értelemben példátlanul kiművelt nép volt, Az emberáldozatok nekünk örületnek látszó hősiessége, a helyeslő vagy legalább is belenyugvó nép szédítő elneveltségét mutatja. Ennsk a népnek lelki fegyelmeztségét, a mi szemünkben szörnyű megrontottságát ma már csak borzongva csodálhatjuk. És mégis látod, ezt a szenvedésben fegyelmezett, vérben és kegyetlenségben páratlanul edzett népet néhány száz neveletlen, de szabadlelkű európai kalandor legyűrte és megsemmisítette, mert nem igazi szabad egyénekből álló organizmus volt, hanem csak szolgáló és rituális gépezet, Etnbernyáj volt, nem közösség és pásztor nélkül szét-szóródott, széthullott.

Másik érdekes és már ismertebb példa: a spártai nevelés. Spária népe tökéletesen fegyelmezett és kinevelt nép volt és mégis úgy megsemmisült, még hamarabb és tökéletesebben, mint a neveletlenebb, szabadosabb, demokratább Athén. Persze nem azért semmisültek meg, mert neveltek, vagy neveletlenek voltak, hanem más, ennél százszorta nagyobb történelmi okok miatt. Megsemmisültek, de ha ma azt nézzük, hogy mi maradt utánuk, az emberi gondolkodás, tudomány és művészet javára, hát akkor Athén mérhetetlenül többet alkotott és hagyott maga után, mint Spárta. Nem azért, persze, mert neveletlenebb volt,

hanem azért, mert szabadosabb, dinamikusabb, nagyobbvonalú volt az egész történelme, tehát a nagy egyéniségek jobban kibontakozhattak és érvényesülhettek benne. Spárta adott egy Lykurgost és néhány csodálatos Leonidast, de Lykurgos a maga hatalmas erejével lekötötte egy merev rendszerbe a spártai népet és ezzel bizonyos idő múlva vége lett mindennek. Az élet erői lefékeződtek és elsorvadtak; egyoldalú militarizmus lett úrrá a spártai közösségen.

A neveléssel szemben való kételkedés azonban nemcsak a tömegnevelésre érvényes. Nézd meg csak a régi nemesség és a mai nagypolgárság gyermekeit. Ezeket már aztán ugyancsak nevelik. Minden egyes gyermek nevelésével a szülőkön kívül két-három ember foglalkozik. (Nevelőnő, házitanító, intézeti, vagy iskolai tanárok.) És mégis nemcsak hogy közöttük is vannak buták, nehézfejűek és könnyelműek, de gonoszok és jellemtelenek is akadnak szép számmal. Az igazi nagy tehetségek meg époly ritkán találhatók közöttük is, mint a szegények között. Igaz, az ő kisebb tehetségeik is mind hatalomhoz és hírnévhez jutnak, de elég baj ez nekünk, A legnagyobbak, egyébként bármilyen osztályból származnak is, kemény életharcokon keresztül önmaguk nevelik magukat, A tehetség ösztökéli az akaratot a több tudásra és a kemény próbára: így emelkedik a nagy ember.

Légy hát óvatos minden nevelési iskolával szemben. De különösen légy óvatos azzal szemben, amelyik azt hirdeti, hogy minden gyermekkel külön kell foglalkozni, mert minden gyermek nevelésében önmagából, önmaga képességeiből, természetéből stb. kell kiindulni. Ez az igazság legyőzhetetlenül világos igazságnak látszik és mégis csak részigazság, A teljesen egyéni nevelés nemcsak képtelenül bonyolult, hanem túldrága nevelés is. Elvégre az emberiségnek nemcsak az a dolga, hogy a gyerekeit nevelje. Ezt csak gazdag polgárok tehetik s mint az előbb mondtam, mégis kétes eredménnyel. Mert bizony az ilyen egyéni nevelés oda vezet, hogy minden túlnevelt ember akaratlanul is a világ közepének érzi magát s ehhez veszi a távlatát,

tehát közösségi viselkedése ideges, zavaros, anarchikus, szuktávlatú lesz. A túlzott egyéni nevelés épügy ártalmas a közösségre, mint a gépies tomegnevelés.

Ugyancsak légy óvatos a nevelés tanítási részével is. Az az általános balhit, hogy ha megtanítják a tb-megebert tudományból, irodalomból, műveltségéből és emberi magatartásból mindent megtanítható ismeretre, akkor majd meg lesz oldva minden közösségi kérdés, mert a teljesen művelt emberek értelmesek, finomak, megértők, belátók, igazságosak és udvariasak lesznek — veszélyes illúzió. Sohasem lehet az embereket mindenre megtanítani — s ha sikerülne is, bárgyú nyárspolgárokká lehetne őket idomítani, ami egy cseppet sem kívánatos embertípus. A tudás, s általában az ismeretek közötti eligazodás ugyanis olyan rugalmas intelligenciát követel, amivel az átlagember nem rendelkezik. Amellett pedig, amint már az előbb írtam, a tudás és műveltség hatékony lehet az élet mindennapi dolgaiban, munkában, egymással való érintkezéseinkben, de a közösségek élete magasabb erők uralma alatt áll. Láthatjuk, hogy a világ legműveltebb népei 1914-ben és 1939-ben hogyan kerültek egymással szénibe.

Nincs hát akkor érvényes neveléstudomány?

Még nincs, de leh t. Megteremtése nem az én feladatam. Én csak annyit mondok, hogy akármilyen neveléstudomány, mindegyik csak eszköztudomány, a világnézet, a közösségi érdek, vagy az erőszakos hatalom uralma alatt áll. Még az is valószínű, hogy minden népre, minden íjra és minden tájra, minden nagy termelőközösségre másféle nevelési részletszemponiókat kell érvényesíteni. De talán legelső feladata volna a neveléstudománynak, hogy a saját szerepét határozza meg. Tisztáznia kellene: milyen a viszonya a lélektanall, a biológiával, a szociológiával és a történelem kozmikusnak látszó erőivel, (Azt a szükség-szerű, mechanisztikus sorsot értem, ami egy nép és egy táj összefüggéseiből áll.) Ez azért szükséges, hogy a nevelők ne rontsák el *a* gyerekeket: ne neveljenek belőlük művelt sznobokat és korlátolt nyárspolgárokat.

Azt pedig, amit némely nevelők szeretnék, hogy mint valami műkertész gondosan kéz alatt tartsanak minden „emberpalántát“ (sokszor használt szó nevelői körökben) és nyesegezzék, oltogassák, mint a virágokat és a gyümölcsfákat — már eleve utasítsuk el. Ha már a hasonlat vonalán maradunk, hát ne úgy neveljük gyermekeinket, mint a gyümölcsfákat és virágokat a kertben, hanem mint a szálfákat az erdőn. Gondoskodni kell nekik elegendő földről, vízről, táplálékról, levegőről és napfényről, meg is kell kapálgatni néha, de a nyesegetéssel már csak csínján. A felesleges gallyak és tüskék, ha nem kapnak elegendő napfényt, elszáradnak és leveri őket a folytonos szél, vagyis emberi nyelvre fordítva ledörzsölik egymásról az életet társas vonatkozásaiban. A hasonlat vonalán maradván azonban a túlgondozott, agyonnyesett fák szemre szépen mutathatnak, jó gyümölcsöt is termelhetnek, de a lenyesett gallyák helyein görcsök maradnak. Ezek közül egyik beforrad szépen, a másikban pedig rothadás keletkezik és kukacok fészkelnek benne. Emberi nyelvre fordítva: a neurózis különféle tünetei jelennek meg a túlnevelt, tudástól túlterhelt emberben. Tehát a túlaprólékos egyéni nevelés megint csak odavezet, ahova a gépies nevelési rendszerek nevelési dresszúrája juttatja az embereket: a beteges egyoldalúságba.

Én hát nem kívánnék egyebet a neveléstől, csak elegendő — nem túlsók, csak elegendő — szabadságot és táplálékot a gyermekeknek s azután hadd törjék-zúzzák egymást. Nem védéném őket egymástól, csak a rossz, ravasz, lusta, túlokos és erőszakos felnőttektől. Jobb, ha a gyerekek verik le egymás tüskés gallyait, mintha a szülők nyesegetik le, mert így könnyebben gyógyulnak a sebek.

Tökéletes nevelési rendszer nincs és nem is lesz soha, hiszen a külső hatások alatt minden korszak gyermekei változnak, de a legbiztosabb nevelés mindig a társas nevelés. Nem ilyen vagy olyan világnézet nevelési elvei szerint, hanem abból az egyszerű ok-

fool, mert az ember társas faj és közös életre van kényszerülve s ez így is marad most már örökké.

A társas nevelés azonban lehet gépies dresszúra is és amint tudjuk, ez is sikeresen idomítja az embereket egyoldalú céljaira, de végül összeomlik, mint a gondosan felépített kártyavár, mert túlbonyolulttá válik, S azután örök dialektikai törvény, hogy minden visszafojtott erő mint negatívum vagy elsorvad, szétoszlik, transzformálódik, vagy más területen annál hevesebben robban ki. Az előbb már ismertettem a példákat.

De lehet a társas nevelés szabad és mégis fegyelmezett. De azok a nevelők szamarak és nem alkalmak nevelőnek, akik elvesztik a fejüket, ha száz gyerekek közül egynéhány javíthatatlan, szabados, rendetlen vagy talán gonosz és ezek miatt az egészet, a jobbakat is kegyetlen dresszúra és igazságtalan szigorúság alá vetik. Az emberi leiken ugyan uralkodhatik egyedül a félelem is, de ebből csak betegség lehet. Viszont uralkodhatik a szabadság és fegyelem együtt is: ebből kollektív felelősség lesz. Ha társas cselekvésre kerül a sor, száz egyénileg nevelt polgár sem ér többet, mint száz társasán nevelt, de szabadon nevelt paraszt vagy munkás. Értelmes vezetés mellett mindegyik csapat végezhet jó munkát, de a paraszttal és munkásokkal kevesebb lesz a baj, mert társas beidegzettségeikkel fölényben vannak.

Itt aztán elérkeztünk oda, ahol a nevelés kérdése teljesen átvezet a társadalomtudományba, ahol már jobban otthonosak vagyunk.

Hogy minden embert úgy kineveljünk, hogy művelt, okos, jellemes és önmagától helyes úton járó ember legyen, az képtelen kívánság. Nincs teljesen egyforma két ember sem, de nincsenek teljesen különböző emberek sem. Nincs abszolút azonosság és nincs abszolút különbözőség. Az azonosságok és különbözőségeik között azonban lehet értelmes és használható sorrendet tartam. Ez a sorrend térben és időben változik, de ahhoz, hogy ezt mindig helyesen értelmezzük, nemcsak tanult és művelt emberekre, ha-

nem elsősorban tehetséges emberekre van szükségünk. Erről már sokat írtam.

Az ilyen kivételes tehetségek kiválasztódásához és kinevelődéséhez azonban állandó közösségi tapasztalatok, harcok lehetőségek, szabad mozgás szükséges. A tehetségek egymással való versengései megosztják a közösséget, s az egyes tehetségek maguk mellé állítják a velük bizonyos belső okokból rokonszenvező embereket, az így kialakuló elvi és személyi csoportok frissítik a közösség szellemi levegőjét, fokozzák a tömegember szellemi és általános közösségi érdeklődését, sőt tanulási és cselekvő becsvágyat ébresztenek benne: vagyis a tehetségek szabad mozgása nemcsak önmagukból hozza ki minden rejtőzködő értéküket, hanem az átlagemberből is. Persze, az átlagember sohasem jut el a szintézishez, de viszont ez nem is fontos, elég az, ha valakihez csatlakozik, valakit követ, mert a vezetőbe kifejezi, amit ő nem tud, neki csak hinnie kell.

Ugyancsak a jellem és magatartás dolgában is nagy nevelő hatása van az emberek szabad mozgásának, mert mint példaképek, erkölcsi dinamizmust visznek a közösségbe.

Ahogy tehát a gyermekkorban is az okos szabadság a legjobb nevelő, úgy a felnőttek társadalmában is a szabadság folytatja tovább azt a nevelést, ami a közösségnek szükséges s amihez az iskola csak kezdet. Mert nemcsak a jó pap tanul holtig, hanem minden ember is. Aki nem tanul, azt joggal nevetik ki a fiatalok, akár sültparaszt, akár városi nyárspolgár legyen is.

De az már *átvezetne* a biológiába, hogy miért reked meg az ember szellemileg, ha elér egy bizonyos kort, tehát hagyjuk abba. Nyugodjunk bele abba, amibe a paraszt már régen belenyugodott, hogy nem lehet mindenki egyformán okos.

Hogy a tehetséges emberek hogyan használják fel a szabadságukat, hogy a közösségekben a jó bajlamok kifejlődésére adjanak jó nevelő példát, arról már többször írtam.

HARMINCÖTÖDIK LEVEL

Az árulás lélektanáról.

Eddigi leveleimben még többnyire csak a közösséget építő, fejlesztő erőkről beszéltem, most pedig megpróbálom megismertetni veled a romlás és rombolás erőit. De mindjárt előljáróba megmondom, hogy én romlás és rombolás erői alatt nem akármilyen r érd ellen *lázadó* népi erőket értek, hanem a közösségtelenes lelkiségű embereket, bármilyen elnevezés alatt dolgozzanak is.

Egy előbbi levélben már írtam róla, hogy ösztön és tudat nem mint merev ellentétek állanak egymással szemben. Ezt a merevítést csak fogalomalkotási kényszerében csinálja az ember. Hogy megértesse magát az ember, kénytelen megrögzíteni a megfoghatatlant is. Ha aztán ezt nem tudja az ember és a fogalmakat mint merev valóságokat kezeli, akkor nem érti meg őket és így alakul ki a szöszátyár álbölcselkedés.

Amint azt hiszem érthetően bizonyítottam, tudat és ösztön egymásba folynak, új hatások állandóan érik az embert s így új beidegződések is keletkeznek benne. Tudat és ösztön egymást áthatják, egymástól épülnek, vagy egymástól romlanak. Akiben pedig egyensúlyra jutnak, aki a külső világ és belső ösztönélete között fegyelmezett összhangot tud teremteni, aki minden külső és belső jelenségre rugalmasan reagál, az az egészséges ember.

Ezt azért idéztem újra, mert amiről most írok, az a legnehezebb kérdések egyike. S még ha kételkedsz is, hogy jól vezetlek-e, akkor is kövess, mert ha nem elégít ki a magyarázat, tovább mégy. Mindenesetre ez is jobb, mint a tétlen tespedés a nagy rejtély, az árulás lélektana előtt.

Azt tudod, hogy minden társadalmi mozgalom megszüli a maga áruelőit, így volt ez nemcsak a múlt zavaros, elv- és tervélnküli mozgalmaiban, hanem így van ez ma is, az adlerista és freudista lélektan idején, akár a legkollektívistább mozgalmakban is, ahol pedig a vezetők feltétlenül ismerik a lélektan legújabb eredményeit. A faji kollektívizmusnak ép úgy vannak áruelői, mint az osztálykollektívizmusnak.

S még csak azt sem lehet mondani, hogy áruelő csak a nagy válságok *idején* születnek. Mert a nagy veszélyben épúgy vannak áruelő, mint a válság utáni hosszantartó tespedésben, sőt még az elhatározó történelmi pillanatok előtt is.

Hogy közelebb jussunk, be kell hatolnunk a becsvágyó, cselekvő emberek lelki világába. Az áruelő, ahogy én látom, az önismeret hiányából fakad. Abból, hogy az ember többre tartja önmagát, mint az a közösség, ahova tartozik, de ezt nem meri beismeri még önmaga előtt sem, azért azután tudata mélyén olyan elveket gyárt, olyan igazságokat csoportosít önmaga igazolására, amelyeket az ő közössége nem fogadhat el, de egy másik közösség annál inkább elfogadja. (Akik beismerik kisebbségüket s cinikusan pénzért vagy állásért adják el magukat, azokról nem beszélek, azokban nincs semmi rejtély, azok egyszerűen apró és rongy-emberek.)

Az igazi áruelő, aki belső meggyőződését változtatja meg. Az ilyen ember, bármilyen okos és művelt is, a lélektan és társadalomtudomány eredményeit csak külső jelenségekre, más emberekre tudja alkalmazni, önmagára nem. Mihelyst közösségi dolgokról gondolkodik, valami áradással buzognak benne a meglátások és gondolatok, de mindig csak a külső világról, önmagát pedig elrejt, mintha nem is volna, Van oka rá, hogy rejtőzzön. Valami hiányosságot takargat, ami ha napvilágra kerülne, akárcsak önmaga előtt is, leronthatná önbizalmát és cselekvő bátorságát. Vagy a tehetségében, vagy a jellemében, vagy az akaraterejében van hiba. Vagy pedig arról van szó, hogy a versenytársát, akivel egy mozgalomban dolgozik, tudata

alatt különbnek érzi, de ezt nem meri bevallani, mert az igénye magas, a becsvágya mérhetetlen. Megvan benne a „Wille zur Macht“ a hatalom akarása, de nincsen meg a *hózzá* szükséges tehetség és erő.

Vagy lehet, hogy ez is megvan, csak éppen a biztonság, az ösztön és tudat már ismertetett egysége nincsen meg benne. Nem is tudja, hogy kicsoda és mire alkalmas.

Az ilyen emberben aztán a túlzott belső alanyiség, túlzott külső tárgyilagosság mögé rejtőzik. Minden szava, gondolata a mozgalom, a közösség, a párt, az eszme. Ez a nagy alanyiség önmagában nem baj, mert csak a nagy szubjektivisták a nagy cselekvők, de az a baj, hogy ők ezt nem tudják magukról. Nincs mértékük önmagukhoz, nem tudják, hogy könyörtelen külső tárgyilagosságuk mögött belső bizonytalanság rejtőzik. Nem tudják, hogy egyéni becsvágyuk a mérleki hídromvágy az, ami hajszolja őket a közösségért való munkára. A saját egyéniségüket a közösség erejével próbálják előre juttatni. Ez sem baj, minden nagy cselekvővel így van, de aki nem ismeri önmagát, az nem is tudja elválasztani a saját becsvágyát a közösség és a mozgalom érdekeitől, még akkor sem, amikor már nem azonosak. A közösség tényleges érdekei ugyanis változhatnak, függetlenül attól, hogy a cselekvő hatalomember *elérte-e* már a célját, a történelmi nagy nevet. (Erről már írtam, de itt újra el kell mondani.)

És itt nem sokat jelent a cselekvő ember hősiessége sem, A mozgalmak vezetőiben nem a vak hősiesség a legnagyobb erény, hanem amint már írtam, az okos bátorság, a tudatos elszántság, az éppen helyén való, mert eredményes tett. Az igazi vezér arra is képes, hogy lemond a pillanatnyi külsőséges sikerről, hogy majd egy magasabb folton, jobban felkészülve, vagy kedvezőbb időben vigye győzelemre a mozgalom töretlen erejét.

Megint csak ott vagyunk az ösztön és tudat egységénél. Az igazi vezér maga a megtestesült ösztönöség és a megtestesült tudatosság együtt, egy személy-

ben, az árulóknak vagy az egyik, vagy a másik van fölényben, vagy pedig egyszer az egyik, másszor a másik. Az ilyen ember megtanulhatja, hogy az ember ösztönvilága és tudatvilága között milyen viszony van, de önmagára alkalmazni nem bírja, mert védekező ösztönei eltérítik a figyelmét önmagáról, hogy hiányosságait ne vegye észre és különböző dolgokat tolnak elibe. Hogyan volna másképpen érthető, hogy a művelt, okos, tudós emberek, mihelyest önmagukról, személységük helyes értékeléséről van szó, elvesztik a fejüket és egyéb kérdésekben esetleg helyes arányérzéküket is. Amint az előbb mondtam, többre tartják magukat, mint amik.

Azonban a saját gondolkozásunkra és saját cselekvésünkre is vonatkozó önismeret és önbírálat nélkül félelme az ember s az áruló ilyen félelme.

Az embernek, mint társas fajnak hosszú évezredek óta kifejlődtek a társas hajlamai. Kifejlődtek és társadalmi és élettani *értékké* váltak. Ez azonban nem volt benne tudatos. A társasélet dialektikája, hullámzó törvényszerűségei megteremtették a társasélet mechanikáját, a közösségi élet együttartó fegyverrendszerét, vagyis disciplináját. Ezt a mai tudatos fokon már kollektivisták világnézetnek *nevezik*.

Ez a kollektivisták világnézet, az a — hogy úgy mondjam — tudatos tudat, vagyis öntudat váltja fel az azelőtti, gépies, csak *érzékelő*, de nem *elemző és nem szintetizáló* tudatot. A gépies *érzékelő* tudat a történelmi társas cselekvés kényszere alatt átalakulóban van először a lég jobbakban, ilyen tudatos tudattá, vagyis irányító és értelmező öntudattá. Az ember nemcsak a világon levő dolgok szerepét ismeri meg, hanem saját magát, sőt saját maga gondolkozásának a szerepét is. Így jut el az önuralomhoz és önmaga változtatásához. A vak akarat így válik értelmessé és céltudatossá.

Ha így megismeri az ember, hogy mi *benne a* közösségellenes, akkor ha nagyigényű, megpróbálja legyűrni. Ebből születik meg azokban, akik nem bírják: a képmutatás. Akinek azonban *ehhez* kevés az *ereje*,

az nem is meri kikutatni önmagában a közösségellenes hajlamokat, mert érzi, hogy nem bírna velük. Az ilyen emberben nem is válik valósággá az eszme, a tudat által elfogadott erkölcsi elv, hanem csak program marad mindvégig,

Az ilyen emberek szoktak radikálisok lenni. Erre ügyelj: a hevesen radikális ember mindig gyanús. Zaiosságával valamit leplez. Vagy a készületlenségét, vagy a lelki bizonytalanságát. Ebből még kigyógyulhat, ha van benne erő és akarat, de ha érett férfikorban is megmarad benne, akkor vigyázz: a zajos emberből áruló is lehet. Nem biztos, hogy lesz, csak lehet, hiszen az áruláshoz alkalom és erő is kell.

Néha az ilyen ember nagyon tehetséges, okos, bátor. Ha nem volna nálánál még külön ember a mozgalomban, akit a tömegek is jobban szeretnek, akkor hasznos munkát tudna végezni s talán még jó vezér is lehetne belőle. S akkor talán sohase vennék észre belső bizonytalanságát. S így talán azonosulna is a végsőkig a közösséggel, mert nem tenné nehéz próba elé a hűségét. A tömeg vak bizalma nem találta mást, csak őt. De ha nálánál tehetségesebb vagy külön ember is van a mozgalomban, akkor nehéz próba elé kerül. Aki megbírja a próbát és tud a második vagy tizedik sorban állni és ez a sorbaállása őszinte, tehát nem intrikára való alkalom, az igazi kollektív ember s ha elkövetkezik az ideje, méltó az első helyre is. Aki ezt nem bírja el és sem a vezér sern a közösség ítéletét nem fogadja el a saját értékéről, az rendszert áruló lesz.

Hogy alakul hát az önmagát nem ismerő ember árulóvá?

Ennek sok útja és módja van. Egy igen gyakori eset, hogy amikor a mozgalom közeledik a hatalomhoz, az árulásra hajlamos ember mindenáron első akar lenni a cselekvésben. Egyrészt, hogy érdemeket szerezzon a tömegek és az élcsapat előtt, másrészt, hogy a hatalom megszerzésénél a legfőbb helyet magának kaparintsa meg. Ha azonban versenytársai is vannak — és minden nagy mozgalomban vannak — akiknek

az esélyei veszélyeztetik az övét, akkor nagy belső nyugtalanság szállja meg. Különösen akkor, ha látja, hogy a legfőbb versenytársat a tömeg bálványozza és valósággal a mozgalom fölé emeli. (Előbb már írtam róla, hogy a tömegek miért szeretik meg az igazi vezérnek valót: mert egész ember és kollektív ember. Erő, biztonság, tudás sugárzik belőle.) Erre persze az árulásra hajlamos ember túlradiális vagy opportunistá lesz, mindenesetre pártot igyekszik szerezni a pártban. Rendszerint a *hózzá* hasonló lelkiségű, de kisebbkaliberű karrieristák gyűlnek köréje. Hogy azután ezek megszerezhessék az irányító, vezető helyeket, kegyetlen belső harcokat kezdenek a mozgalomban, néha egészen vérremenő pártharcokat idéznek fel. Legismertebb világtörténelmi példák az orosz trockisták és a német Rohm és Strasser csoportok harca.

Nem hazugságokat hirdetnek az ilyen párttűő árulók, hiszen ezzel nem boldogulnának, hanem csak részizgazságokat. A sorrendet bontják meg, de mert a politika a jó sorrend tudománya, a működésük olyan ártalmas, mintha hazugságokat hirdetnének, mert megbontják az egységet éppen a legváltóságosabb pillanatban.

Aki például építést követel a vezértől és a mozgalom élcsapatától, amikor azok a régi intézmények lerombolásával és az erők átcsoportosításával vannak elfoglalva, árulást követ el, mert az amúgyis izgatott tömegek figyelmét megbontja és a központi győzelemkérdéstől mellékes szempontok felé irányítja. Okot persze mindig könnyű találni az elégedetlenség szítására, de ilyenkor meg keresni sem kell, lépten-nyomon beleboiának, hiszen a zűrzavarban semmi sincsen a helyén és semmi sem megy olyan jól, mint azt a mozgalom tervező hőskorában elképzelték. Amint az előbb írtam egy másik levélben, ilyenkor a megmozdult valóság elemei egymásba ütköznek, kisebb-nagyobb tömegek részérdekeiktől hajtva nem látják az egészet, nem értékelik a távoli összefüggéseket és bizony a legbölcsebb és legerősebb vezető sem bírja kézben tar-

tani az összes szálakat. Az emberei is tudatlanok, vakbátrak vagy személyesek, nem értik a vezér szándékait, indulataik után mennek és hibát-hibára halmoznak. Az ismeretlen területen való mozgás rengeteg hibára ad alkalmat. De viszont nem-cselekedni a szükséges időben meg egyetlen öreg hiba. Ezt azonban az áruól nem látja, őt egyetlen belső vágy hevíti, a hatalomvágy s ennek az érdekében le kell rombolnia a vetélytárs művét, hogy az se építhessen, ha már ő nem építhet. És ha sikerült megakadályoznia az építést, még nincs veszve minden, még órá is rákerülhet a sor, (Persze inkább hamarabb az együttes bukás a mozgalommal együtt,) így keletkeznek személyek és látszólagos elvek körül az elvadult pártharcok és így alakulnak át a szabadságmozgalmak elvadult polgárháborúkká, (Klasszikus példa az 1789-es forradalom.) De nehogy félreérts! Ezeket az elvadult polgárháborúkat nem ezek a pártütő áruólok csinálják, saját kényük szerint. Nem, Ők csak megszímatolják a széthúzó erőket, az apró ellentétes érdekeket és ahelyett, hogy egyesítem törekednének a zavaros tömegeket, még inkább szétporlasztják, attól a vak vágytól hajtva, hogy Párt élén ők jussanak a hatalomra.

Ezek azonban eddig csak a *beérkezett*, győztes mozgalmak áruóloi. De vannak olyanok is, akik még békés viszonyok közt, már a győzelem előtt áruólok lesznek.

Ezek a gyávák. Ezek megérezték, hogy ők már nem alkalmasak a nagy dolgokra és a tömegek vakbizalmát és szeretetét nem tudják megszerezni, tehát igyekeznek lebeszélni őket a nagy cselekvésről. Hogy azonban ez se gyávaságnak, se becstelen áruólásnak ne látszodjon, hát a megalkuvásuk mögé elvet, ideológiát kovácsolnak. Mert azt szegyeinek kimondani, hogy mi, gyávák, kényelmesek és opportunisták vagyunk. Tudvalevő ugyanis, hogy a radikális tömegmozgalmaiban ezek a legnagyobb bűnök.

Persze ezek sem hazugságokból kovácsolják az opportunizmus elveit, hanem részizgagságokból. Pártjuk nekik is van, mert a nagy mozgalmak tömegeiben sokmindenféle ember van és így hozzájuk hasonló kisopportunisták is akadnak szépszámmal. Ezeknek rendszerint van egy kis vesztenivalójuk: egy jó állás, tűrhető fizetés, kis polgári vagyon és bár hívei a nagy eszmének, de a mai kis nyugalmukat nem hajlandók feláldozni érte. Az ilyenekből áll az az állhatatos tömeg, amely végsőkig pártolja kicsi vezéreit és védelmezi elavult hitét. Eleven példa a nyugati munkárisztokrácia, de különösen a megbukott német szociáldemokrata cárt.

Van aztán megint másféle áruló is. Amikor az olyan vezető, akiben az egyetlen, mindent uraló ambíció, a történelmi nagyság, azért hagyja cserben a pártját, mert vagy a pártja gyengesége vagy a helyzet alkalmatlansága miatt nem juthat el a hatalomhoz, Türelmetlen és nera tud várni, tehát vagy egy olyan mozgalomhoz csatlakozik, amelyiknek több esélye van a hatalomra, vagy olyan új mozgalmat és ehhez való elveket csinál magának, amelyek egyenesen a hatalomhoz vezetnek, mert a meglevő rendet, a birtokonbelüliek hatalmi egyensúlyát szolgálják. A baloldalról a jobboldalra ugrott renegátok típusa ez.

Az ilyeneket az elhagyott mozgalomban árulóknak tartják, a befogadó mozgalomban meg bölcs, okos, bátor és becsületes embereknek; olyan embereknek, akiknek volt bátorságuk előbbi tévedéseikkel leszámolni. Ehhez tényleg bátorság kell; az árulás nem veszélytelen dolog, sem testi, sem erkölcsi értelemben.

Ez, persze, mindegyik szubjektív ítélet. De mert tömegek, osztályok, pártok ítélete testesül meg bennük, társadalmilag nézve mégis objektív ítéletekké válnak. Hogy valóban árulók-e vagy valóban megtért okos, becsületes emberek, az attól függ, honnan jöttek és hová mentek. Ha a nehezebb sors felől a könnyebb

siker felé, akkor árulók, ha a könnyebb oldalról a nehezebbre tértek, akkor hősök.

Egyébként, ha ők maguk is fontosabbnak tartják, hogy a befogadó osztályok okos és becsületes embereknek, vagy az otthagytott osztály árulóknak tartja-e őket — akkor valóban árulók, mert egy másik, könnyebb sikert biztosító mozgalomnak az értékítéletét fogadták el. Hogy legbensőbb valójukban mennyire árulók, az meglátszik abból is, hogy az ilyenek igyekeznek előbbi pártjukat megsemmisíteni, vezéreit kirtani vagy elüldözni, a programjukból a könnyen megvalósíthatót kisajátítani, hogy azután a nehezen megvalósítható részeket mint lehetetlent állítsák a legyőzött tömegek elé. Mert az előbbi mozgalomnak és elveinek a pusztasága is az ő kisebbségüket bizonyítja. Azt, hogy nem volt bennük egyéb pusztaság hatalomvágnál és megszöktek a legkisebb ellenállás kányába.

Vannak *azután* olyan árulók is, akiknek az árulása nem ezekből a kisebbségek! zavarokból ered. Ezek egyszerűen cinikus emberek, akik ismerik önmaguk *érikéi*, beismerik, hogy nem alkalmasak a legnagyobb hatalomra, de valami kisebb hatalomra halálos szükségük van, mert éneikül már nem élet számukra az élet. (A Fouché-, Talleyrand-típus.)

Ezek azonban nem is árulók a szó igazi értelmében. Ezek egyszerűen játékosok, hazardőrök, akik csak cserbenhagyják a pártjukat, mert lélekben sohase tartoztak sehova, csak önmagukhoz. De éppen mert nem vezérgényű emberek, nem olyan veszedelmesek, mint az előbbieik. Ma már vezetős szerepre nem juthatnak, legfeljebb csak egyeduralkodóknak, mert a nép érzi silányságukat és egy-két árulás után nem állhatnak többé eléje.

Leghátulra hagytam a jóhiszemű árulókat, akik őszintén és tiszta lélekkel mennek át egyik pártból a másikba.

Ezek becsületes emberek, Kétféle típusuk van. Az egyik még fiatal korában, tájékozódás közben vagy osztályhelyzetéből eredően belekerül egy mozgalomba, de mivel szellemileg és erkölcsileg nagyigényű és a végső igazságokat keresi, később továbbmegy és eléri a vele ellentétes felfogású mozgalomhoz. Ez a Szent Pál típusa.

A másik az átlagember, aki öregedő korában bölcsen meggyőződik róla, hogy ő már nem alkalmas nagy feladatokra, s hogy azoknak van igazuk, akik nem hisznek az ember és a sors javíthatóságában, vagyis a konzervatívoknak, a meglévő rend híveinek. Az ilyen szentül hiszi, hogy neki van igaza, nem kapkod, nem okveietlenkedik, hanem belenyugszik az élet érthetetlen és bár elszomorító, de elviselhető ellentmondásaiba. Ezek azok a hétköznapi bölcssek, akik a saját testi megöregedésükön keresztül értékelik a világ dolgait.

A maguk szempontjából igazuk van, ők így látják a világot. Ki tehet róla, hogy az ő szemükre ilyen pápaszemet adott az élet? Csakhát persze a közösség nemcsak öbelölük áll, hanem a sokkal számosabb fiatalokból, akik dinamikusak és vakhítúek és szentül hiszik, hogy az embert és a sorsát meg lehet változtatni. Ezeknek is igazuk van a maguk szempontjából. Az a kérdés, hogy melyiké a mindig érvényes igazság, Nem lehet vitás, hogy a fiataloké, mert hiszen ők mindig csak a jövő emberei.

Ezek a bölcs konzervatívok nagyon sokszor radikálisok, vagy forradalmárok fiatal korukban. Hogy mennyire mélyen, arra bizonyoság: hova jutottak Öregkorukra. Vannak, akik tényleg az ellenpártban kötnek ki, ezek a becsületesek, akikről most beszéltem, de vannak, akik otthonmaradnak a radikális mozgalomban és megakadályoznak mindent, amit a fiatalok akarnak s amit ők elmulasztottak vagy nem bírtak megcsinálni. Ezek veszedelmesek, mert nagy tekinté-

lyükkel mint öreg veteránok sokat ártnak a mozgalomnak, esetleg teljes bukásba viszik, ha a fiatalok nem bírnak velük. Sokkal jobb volna, ha elmennének igazi áruelőknak, mint szabotálásukkal örölik fel a mozgalmat.

HARMINCHATODIK LEVÉL A „destruktív“ lelkiségről.

Sokat hallottad már ezt a szót, ámbár az igazi divatja az ellenforradalom korszakában volt és nem egészen azt értették alatta, mint én. Majd meglátod e levél végén, hogy ilyen értelemben az ellenforradalmárok közt is sok destruktív lélek volt.

Megpróbálom először a fogalom lényegét meghatározni. Röviden így lehetne: a telhetetlen, hatalomvágyó, akaraterős emberből áruelő lehet, *σ telhetetlen dicsőségvágyó, de tehetetlen emberből destruktív lesz.*

Már írtam arról, hogy nem tudjuk, miért lesz az egyik ember cselekvő, a másik gondolkodó, búvárkodó, vagy művészkedő ember. A destruktív embert az jellemzi, hogy egyik sem lesz igazán, de mind-egyikből van benne valami. Nem cselekvő, de szomjazza a cselekvést, nem szemlélődő, de szeretne nyugodtan szemlélődni, rendszeres gondolkodáshoz és kitartó tudósi búvárkodáshoz szintén nincsen sem türelme, sem koncentráció képessége, ellenben valami mindent megértő kivételes fogékonyság, mindig friss izgékonyosság van benne. Mindent gyorsan megért és finoman *érzékeli* a legrejtettebb árnyalatokat is, még azokat is, amelyekről maga az alkotó, sem tud. Ezért a legtöbb politikus vagy publicista, mindenesetre valami íróféle, de nem az igazi nagy alkotók közül.

A destruktív ember maga az eleven, állandó oldottlelkűség a legmagasabb formájában. Mert neki

nemcsak a véleményei oldottak és szétfolyók, hanem a képességei is, ő a minden és a semmi.

Elmondok neked egy képletet róla, hogy közelebb juss hozzá, mert te a magad leikéből még nem ismered a „destruktív“ embert, hiszen nyilván alkotó rejtőzik benned.

Nos, a tudós meg akarja ismerni a világot, a reformer be akarja foltozni a meglevő hibákat, a forradalmár meg akarja változtatni az egészet, a költő meg akarja énekelni a változtatás dicsőségét, az író ki akarja fejezni az egészet minden bonyolultságával, a destruktor pedig — na, mit is akar a destruktor? — nem akar semmit, de természetéből eredően megkritizálja és elrágalmazza az alkotókat, a tudóست, a reformert, a forradalmárt és az irodalmárt egyformán és pedig *azért*, mert ő minden szeretne lenni, de igazán semmi sem tud lenni, ő az a sokoldalú ember, akinek a sokoldalúsága veszedelmes egyoldalúság, mert egyik képessége megakadályozza, hogy a másikkal alkosson valamit. Legbelsőbb mondanivalója mindennel és mindenkivel szemben: én nem így csináltam volna, de azután nem csinálja sehogy.

Egyébként bámulatosán okos, tehetséges, szellemes ember. Különösen szellemes. Ember legyen a talpán, aki a szellemességének nem dől be, ember legyen, aki felismeri, hogy a szellemessége öncélú, hogy csak rombolja a tekintélyeket, de semmit se épít helyette, még csak az önmagáét se, mert az öngúnyra is hajlamos. Egy tetszetős hasonlatért, egy ügyes fordulatért, egy csillogó szójátékért bármely igazságot, még a sajátmaga által kimondott igazságot is, tótágast állítja s szellemes öngúnnal önmagát a tetejébe állítja paprikajancsinak.

Ha ilyet hallasz vagy olvasol, gyanakodj. Itt nem a nagy építő, hanem a kis destruktor beszél. A nagy változtató csak azért rombol, hogy építhessen, a kis destruktor azért oldoz és bomlaszt, hogy soha senki ne építhessen nála nélkül semmi szilárdat. Vele viszont nem lehet.

Bevallom, én is nagyon a hatásuk alá kerültem,

azért vagyok ilyen mérges ellenük. Ne hagyd hát magad megtéveszteni, mert engem is megtévesztettek. Könnyű dolguk van a magunkfajta nyers lázongókkal. Mi ösztönösen, de nagy építő szándékkal támadunk azok ellen, akik fölöttünk vannak, de jön a destruktor és segít nekünk. Olyan finoman, olyan szellemi fölényel, az értelem és a művészet magasrendű csi-szolzóságával támadja a mi erős, de nem magasrendű elleneinket, hogy a szívünk repes örömeiben: ez igen, ez aztán tudja. Mi csak dörmögő medvék, durkászó vaddisznók vagyunk mellette.

Amíg egy mozgalom fel nem jut a csúcsra, amíg a hatalomhoz nem ér, addig nincs is baj: a destruktor páratlan munkát végez, valósággal szétoldja veséig liatoló egyoldalú kritikájával a meglevő tudattartalmat és csúffá teszi az előítéleteket. Ha előre tudnák róla a mozgalom vakhítú tömegei és kisebb-nagyobb, naiv vezetői, hogy ő kicsoda, akkor nem tehetne semmi kárt. Igen ám, de ezt nem tudják előre, legfeljebb a kivételes éleslátással megáldott vezérek. Maga a tömeg honnan tudhatná? Éppen ezért becézi, hallgat rá, rajong érte mint jó harcosért, s itt kezdődik az ő rossz szerepe. Nem tagadhatja meg magát s amikor a tájékozatlan tömeg naiv vezetőivel építeni akar, persze rendszerint túlbuzgó és gyerekes, vagy barbár erőszakos módon fognak hozzá, akkor ő fintorgatja az orrát. Fitymálja a naiv, tudatlan és ízléstelen kis vezetőket, a primitív, gyermeteg kísérleteket; szidja, gyalázza még a nélkülözhetetlen erőszakot is. Kultúráról és humanizmusról nyafog akkor, amikor egy új kultúra megteremtésével baj dódnak a harcos tömegek és a cselekvésben izzadó, morcos vezetők. Egyszerűen ugyanazt csinálja, amit azelőtt: destruál. Nem rombol, ne érts félre; a rombolás mindig valami szándékot jelent, ami mögött nyilván építő akarat feszeng. Ő még csak rombolni se akar, ő egyszerűen semmit se akar; ő csak természetének engedelmesskedik. Kritizál, nyafog, szellemesskedik, siránkozik, nem is rombol hát, hanem inkább old. Olyan mint a sav: szétoldja az egységben levő, vagy egységre törekvő elemeket.

(Mellékesen: nehogy összetéveszd a destruktort a kalandorral, az árulóval vagy a dilettánszal, A lelki elemek épúgy ritkán vannak tiszta kiadásban, mint a tárgyi világ elemei. Az ember fogalomalkotás! és tipizálási kényszerében egységbe sűriti a valóságban szétfolyó, laza elemeket. Ezért írtam címül, hogy a destruktív lelkiségről, Amit eddig a destruktorról mondtam, tipizálási szükségből mondtam, hogy egészen közel hozzalak a fogalomhoz.)

Azonban eddig csak a destruktor külső ábrázolását adtam, pedig a belső, lelki indokolás nélkül ez félmunka, vagyis szintén csak destrukció. Megpróbálom ezt is, bár nagyon nehéz megfogni az anarchikusán oldottat, amilyen a destruktív lélek.

Már az árulásról szóló levélben írtam, hogy az antiszociális törtetőben, de egyáltalán mindenki, akiben nagyobb a becsvágy, mint a tehetség, visszajára fordul az akarat s mivel se lemondani, se a második sorba állni nem tud, a legkisebb ellenállás irányába fordul és ott próbál érvényesülni, ahol tud. Addig keresi a megfelelő helyet, amíg *elérkezik* az ellenfél táborába, ahol mindjárt hatalmat adnak neki, mert hiszen a túloldalon *szerzett* tapasztalataival és friss gyűlöletével a legjobb *eszköz* az ellenfél legyőzéséhez, Dühös csalódottságában, amiért nem győzhetett a pártja élén, most megpróbálkozik vele szemben. Amikor a történelem neki dolgozik, ez sikerül is. A tehetséges árulót különben az jellemzi, hogy *megérzi a neki* kedvező történelmi pillanatot és a nekivaló mozgalmat, S ha azután *elérkezett* a hatalmához, majd korbácsot ad annak a tömegnek, amely nem követte őket, mint az előbb már írtam.

Nos a destruktor, az áruló ikertestvére. Ezek olyanokból lesznek, akik valami kivételes fogékony-sággal rendelkeznek a dolgok meglátásához és megértéséhez, de a cselekvésbe átvinni az okosságukat nem tudják. Ezek az ész megrontottjai, a műveltség és a gondolkodás megzabáltjai. Amint mondtam, leginkább esztétizáló széplelkek vagy politizáló publicisták lesznek, mert itt lehet az ember okos anélkül,

hogy alkotnia kellene.

Ezek, ha valamely mozgalom mellékén, mint afféle együttfutók (mítlaufer-ek) elérkeznek a cselekvés közelébe, megtorpannak és visszahúzódnak a kritikus szerepébe. Az „emberek fölé“ emelkednek és így kárpótolják magukat a soha el nem érhető hatalomért, a soha nem *élvezeti* rajongó szeretetért és dicsőségért, ami a harcos alkotónak kijár, (őket is kedvelik, de csak úgy, mint a mókás gyereket, vagy mint a muzsikuscigányt.)

Kritikusok lesznek hát, mert ahhoz, hogy az általuk vallott emberfölötti igazságokat a „barbár“ tömegben érvényesíteni próbálnák, nincs bennük sem erő. «em bátorság, de főleg nincs az a nagyvonalú arányérzék, nyílt, kollektív lélek, az a szeretet és bizalmat árasztó magas egyszerűség, ami csak a szentek és vezérek sajátja. Ahhoz, hogy a harcos tömegben helytálljanak és türelemmel kivárják, amíg majd a tömeg méltányolja őket, nincs erejük, mert nem bíznak a tömeg ítéletében. Ebben pedig azért nem bíznak, mert saját képességeikben sem bíznak. Hátsó sorokban állni közkatona módjára és fegyelmezetten együtt dolgozni szintén nem tudnak, mert ehhez túlokosak és ideges érzékenységükkel nem bírják a harcos tömegek közt a füledt, zavaros levegőt. Félreismert érvényesülési vágyuk finom göggé, narcizmussá szublimálódott bennük. (Sajnos, erre, ha belekóstolunk a magas műveltségbe és otthonosak leszünk a tudományok és művészetek birodalmában, de nem tudunk föléemelkedni a cselekvő ember módján — mindnyájan hajlamosak vagyunk.) Ezt érvényesíteni, a világnak tudtára adni csak a félreálló bölcs kritikus szerepében lehet

Mert a becsvágy, a nagyigény megmarad bennük, akármilyen tehetetlenek is. Önmagukat még többre is szeretnék tartani a barbár és naiv cselekvőnél, mert úgy érzik, ők az okosabbak. Ezért aztán a világért sem hallgatnak, mint valami igazi pesszimista bölcs, aki már arról is lemond, hogy a szemébe vágja az embereknek, hogy szamarak a nagy tülekedésükkel.

Nem. Ők kikutatják a hibákat, néha még azt is elmondják hogyan kellett volna csinálni. Olyanok, mint az impotens férfi, aki a külső formák ingyence, mert a lényegbe már nem tud behatolni soha. Azért alakul át kritikává minden képességük, mert lenn, a tudatuk alatt érzik a maguk kisebbségét. S azért bírálják olyan hevesen éppen a cselekvést, mert ők erre képtelenek. A természet és a világ örök dolgait rendesen bölcsen tudomásul veszik, sőt hangsúlyozzák, hogy azokkal szemben kicsike minden emberi akarat. Ez persze az irigyelt nagy cselekvőknek szól, akik éppen a természettel és az emberi ösztönökkel szállanak harcba.

Hogy hogyan lesz egy emberből ilyen destruktör, arról keveset tudunk, *Lehet*, hogy mindegyiknél más-más eredetű, (Tudósok dolga ezt kibogozni.) *Lehet*, hogy van olyan, aki az alkatával örökölte, lehet olyan, aki fiatal korában megzabált a műveltségtől, az egyoldalú, cselekvésnélküli nevelés folytán. *Lehet* olyan, aki megpróbálta a cselekvést, de ütődést kapott, s most már érzi tudata mélyén a cselekvésre való alkalmatlanságát, de megmaradt benne a magas becsvágy. Mindegy; természetük most már olyan, hogy iéltreállanak és kritizálják a továbbhaladókat. De nem úgy kritizálják, mint az igazi kritikusok, akik valóban kiegyensúlyozott és bölcs emberek (nagyon *nehéz* szétválasztani őket), hanem úgy, mint aki mindenhez ért, de semmit sem tud csinálni. Felszedett bölcseségükkel, éles eszükkel és gondolatban sokmindent átélő, tapasztaló képességükkel csak gúnyolódnak a naiv cselekvőkön. Esetleg pathétikusan éppen a humanizmusra figyelmeztetik őket a legrosszabb pillanatban, amikor a legközelebb állanak a célhoz és csak arra kell tekinteniök. Persze neki könnyű humánusnak lenni, mert csak az útfélen ácsorog s ha megesik is, hogy a lábára lépnek, vagy talán korbáccsal az arcába ütnek, ő nem taposhat és nem üthet vissza, mert nem tolong a többiek között, így megmarad az az illúziója, hogy ő jó volna, de az emberek menthetetlenek. Azt már ő sem tudja megérteni, hogy a szegény tömegemberek,

akik egy vakerő sodrában vannak, nem érnek rá okoskodni, s bizony, aki tétovázik, vagy szembefordul velük, annak a lábára lépnek, sőt el is tapossák. A tömegmozgalmak sohse humánusak, még ha humánuscélúak is. A keresztény tömegmozgalmak, reformációszezták, ellenreformátor szerzetes-mozgalmak, bizony époly kegyetlenek voltak, mintha ez lett volna a programjuk és nem a szent szelídség.

De azért nem a kritikával van baj. A kritika szükséges, mint munkaközben a megállás és körültekintés. Hanem az a baj, hogy ez a fajta kritika öncélú. Nem tanács, hanem gáncs s ez meg is érzik rajta. Nem az a célja, hogy segítsen, hanem hogy elejtsen. Nem az, hogy más próbára ösztönözzön, hanem az, hogy minden próbától visszariasszon. Egyáltalán, hogy elvegye az alkotó kedvét.

Ennek *ellenére* én mégsem mondom azt, hogy ennek az embertípusnak nincs haszna. És nem mondom azt, hogy ki kell irtani a földről, vagy a mozgalomból. Ezt úgysem lehetne, mert a bonyolult emberi valóság mindig szüli az ilyen embereket, de nem is volna célszerű. Mert kiválasztani is naévon *nehéz*. Már írtam, hogy ritkán található tiszta kiadásban, inkább lelkiség mint kész, befejezett ember. S néha kalandorral vagy dilettánszal van összebonyolódva.

De nemcsak ezért. Hanem azért is, mert az ember változó és alkalmazkodó képessége határtalan, még a destruktorból is lehet — ha eljut a teljes önismertig — ha nem is cselekvő vezér, de bölcs, helytálló közkatona. A lélek lehetőségei végtelenek.

A meglátásaik viszont amúgy nagyon hasznosak, mert olyan hibákra figyelmeztetik a cselekvő embert, amit sem ő, sem a harcban elfogalt, vakhitű tömegek nem látnak. S így aztán a destruktornak egyetlen igaza, hogy rá is szükség van a bonyolult közösségi életben. De jaj annak a cselekvő embernek, aki ezt nem tudja, ha azt hiszi, hogy ezt az okos kritikust kielégítheti és hallgat rá. Siralmas kapkodás és bukás lenne a sorsa. Ha minden dolgozónak hatszobás villalakása lenne egy paradicsomiért közepén, automata-

cselédekkel és szájába repülő sültgalambokkal, akkor meg azt kifogásolná, hogy ez a nagy kényelem elpuhítja és romlásba viszi az embert.

Igaza is volna, de ha hozzákezdenének ennek a lerombolásához és egy új rendnek az építéséhez és erre az ő kényelmét is fel kellene áldozni, akkor azt mondaná, hogy ő nem így gondolta: a kultúrát a sok-ezeréves civilizációt nem szabad lerombolni, mert visszaszüllyedünk a barbárságba, hanem próbálják az emberi lelket úgy megnemesíteni, hogy a kényelem felett is úrrá legyen. Vagy találna ki megint valami hasonlót, ami megint igaz lenne, de nem az ő igazsága, mert ő nem tudná megvalósítani soha.

Nem is azért ismertettem hát veled a destruktív lelket ilyen részletesen, hogy kiirtsd vagy eltaposd, hanem azért, hogy ismerd fel és cselekvő utadban ne téveszthessen meg.

A destruktör a Lucifer, a tagadás szelleme, akinek csak az a baja, hogy a világot nem ő uralja és nem ő változtatja, ő maga képtelen a cselekvésre, márpedig amit nem ő csinált, az nem ér semmit. S aztán mennél nagyobbat alkotnak mások, annál kisebbnek érzi ő magát és annál idegesebb, harcosabb és szellemesebb.

Figyelj hát rá, mindig hallgasd meg, mit beszél; mulathatsz nihilista vagy pesszimista szellemeskedésin, de ne halgass rá. És erőszakot se *alkalmaz* vele szemben. Hasznosítsd a meglátásait, de megíngathatatlanul haladj tovább arra, amerre cselekvő lelked és becsületed parancsa irányít. Gondolj rá, hogy népünk ősi bölcsesége is ismeri a destruktív lelket és azzal a mondással intézi el: „Kész munkában a bolond is találhat hibát“.

HARMINCHETEDIK LEVÉL

A kalandorokról és szélhámosokról.

Kissé el vagyok akadva a tudományommal. A közéleti ember eddig ismertetett típusát elég könnyen ismertettem, mert hiszen a saját élményeimből hoztam fel lelki színeképüket. A szélhámos és kalandor azonban én előttem is rejtély. De nem riadhatok már vissza ettől sem és megpróbálok kívülről behatolni ebbe a rejtélybe.

Hogy is kezdjem? ... Képzeld, hogy egyedül vándorolsz egy kiégett szikes legelőn vagy sivár homokpusztán, ahol valóban még madár se jár, mert a bogarak és szöcskék is megdöglenek éhen. És mégis ballagásodban egy csomó légy dong körülötted. Ha leülsz vagy elszunnyadsz, meglepnek, a szemedbe másznak, az orrodba bújnak, ha felkelsz, ők is továbbmennek veled. Méf ha talán a pokolba mennél is, oda is elkísérnének.

Nos, valami ilyesmik a szélhámosok és a kalandorok a mozgalmak és a vezérek körül.

Igazi lelki arcképüket lehetetlen megrajzolni, és pedig azért, mert nincs lelkük Igen bizony, nincs lelkük; ha lélek alatt mégis valami határozott jelenséget értünk. Amint az előbb írtam egy levélben, a lélek ugyan szintén a fogalomalkotás kényszerében született megrögzítése valami megfoghatatlannak, mégis e fogalomról ezren és millióan beszélnek és mindnyájan értünk alatta valamit. Amint már valahogy meghatároztam, ösztön és tudatvilágunk sajátos kölcsönhatásában mégis valami értelmes sorrend alakul ki bennünk a közösség dolgai körül. Bírálat, ítélet sajátmagunk és a világ ügyeiben: vagyis az erkölcsi tudat.

Nos, a szélhámosokból s a kalandorokból éppen ez az erkölcsi tudat hiányzik. Számukra minden cselekvés egyenértékű, az a fő, hogy sikerre vezessen. Ha

mégis irtóznak a barbár gyilkosságoktól, az csak az ízlésüket, esetleges gyávaságukat *jellemzi*. Vannak szemétrevaló rongyemberek, akik nem ölnének meg egy disznót, s vannak nő-hisztérikák, akik nem bírják elválni a csirke nyakát, de a bajtársukat, a gyerekeiket vagy férjüket el tudják tenni láb alól.

A szélhámos és a kalandor egyébként nem pontosan egyforma ember. Mint minden típust, ezt is nehéz szétválasztani, hiszen amint írtam, ritkán találhatók tiszta kiadásban az ilyen emberek, de mégis a sokféle bonyolult kölcsönhatásban csak van egy kiemelkedő jellege minden ilyen embernek, ami meghatározza a típusjellegét, így a szélhámos rendszerint gyáva, ravasz; színjátészó, beugrató jellem; a kalandor viszont bátor, vakmerő, aki maga is beugrik mindenbe s elve, nem is elve, hanem a természete az, hogy „majd lesz valahogy“.

Nem is volna ezzel különös baj, elvégre ahogy a népi bölcsesség mondja, sokmindenféle bogara van a jó Istennek és mind megfér a földön, hanem az a baj, hogy ezek az emberek nagyon veszedelmesek, ha politikára adják a feiüket és mozgalmakba beférkőznek. És pedig azért veszedelmesek, mert *nehéz őket felismerni*. Hiszen a szélhámosnak éppen az a legfőbb tulajdonsága, hogy a haláláig hű, becsületes, megbízható embert adja, a kalandor meg a rettenthetetlen hősök, a bátrak, a lelkes, önfeláldozó eszköz emberek között leli a helyét.

S még ha nagysokára felismertük is őket, akkor is nagyon *nehéz* az eltávolításuk. Túlságosan be vannak már avatva a belső dolgokba, s ha eltávolítjuk őket, azonnal az ellenfélhez szaladnak a megszerzett titkokkal. Nincsen bennük semmi erkölcsi gátlás, semmi becsületérzés, hiszen amint mondtam, nincs lelkük.

S még ha az egyiket el is távolítottuk, jön helyette a másik. Úgy nőnek ki mozgalmas időben a társadalom talajából, mint esős időben a jó gombák közt a mérges pöffetegek.

Teljesen megszabadulni tőlük hát sohasem lehet.

De valami könyörtelen szigorúsággal sem tanácsos elriasztani őket, mert akkor az ellenfél táborába tódulnak, ahol gátlásnélküliségükkel sokat használhatnak, nekünk meg sokat árthatnak.

Nincs más mentség: pórázon kell tartani őket. Ha felismerted is őket, ne áruld el magad. Tartsad őket, de nagyon vigyázz rájuk, ne árthassanak. Ne avatódjanak be a legfontosabb dolgokba és ne kapjanak bizalini állásokat. De meg ne sejtsék, hogy te felismerted őket, A vezérnek nem szabad, hogy túljárjanak az eszén a legkÖrmönfontabb szélhámosok sem. Tévedni néha ő is téredhet emberekben is csalódhat, de akinek a szélhámosok túljárnak az eszén, az bikficember, nem vezérnek való, akármilyen okos és bátor is egyébként,

Ők különben maguk sem mindig tudják, hogy kicsodák. Néhány tudatos gazembertől eltekintve, a legtöbb efelé remek színész, aki mindig annyira átéli a szerepét mintha a valódi *életét élné*. És azt is élik, mert amint már mondtam, se szilárd hittik, se lelkiük, vagyis erkölcsi öntudatuk nincs. Mert nekik minden ember egyenlő értékű s mind csak szerep, tehát mindet könnyen levetik. Még a cinikus tudatos szélhámosok nem is olyan veszedelmesek, mert könnyen felismerhető gyáva, önző, számító alakok, akik elhúzódnak a veszélyes helyekről és nem kedvelik a nehéz mozgalmakat hanem az öntudatlan, természetükből eredően szélhámos és kalandor lelkek az igazán veszélyesek.

De ismétlem, náluk nélkül nem élhet egy mozgalom sem. Nem is lehet lerázni, hanem csak kézben kell tartani őket. Az okos *vezető* eszközül használja ezeket olyan feladatokra, amelyek halálosan fontosak a mozgalomra, de a becsületes, teljes erkölcsi érzésű eszközemberek, még ha a legnagyobb hősök is. nem felelnek meg arra a *célra*, A teljes erkölcsi érzékű emberek nehéz helyzetekben leleplezik magukat, zavarba jönnek, indulataik felett nem tudnak uralkodni, az életüket könnyen odadobják, hősök lesznek vagy mártírok, de a feladatot nem végezték el. Míg viszont

a léleknélküli szélhámos épúgy nem szégyell futni, hazudni, lapulni, mint ahogy nem szégyell becsstelen szándékkal, illetve aljas lelkeséggel becsületes embert játszani.

Az a vezető tehát, aki utálatában, lelki tisztaságában nem bírja *ezeket* maga körül még látni sem és eltávolítja a mozgalomból, helytelenül cselekszik. Egyszer azért, mert nélkülözhetetlen eszközöktől fosztotta meg a mozgalmat, másszor *azért*, mert úgysem sjcabadul meg tőlük. Nemcsak *azért*, *mert a* mozgalom szül újakat, hanem azért is, mert akiket ő elűzött, azok az ellenfélhez mennek és ott ellene dolgoznak. Persze, azt is elárulják és cserbenhagyják, de mit ér ez is; ha nem áll velük szóba, néni veheti hasznukat.

Hogy ne eressze túlközel őket az ügyekhez, de mégis pórázon tartsa őket, s mégse vegyék észre, hogy ismerik őket, ez *nehéz* kérdés és a vezér tehetségétől függ. A *vezérnek* sokféle képességűnek kell lennie, de az emberismerőképesség talán a legelső az összes között, mert anélkül egy lépést sem tehet a mozgalomban.

Figyeld meg: ha valaki túlságosan bizalmaskodik, Jia kotnyeies, ha rejtélyeskedik, ha a legbelső titkok után érkeklődik, ha az ellenfélről ellenőrizhetetlen hírekkel hízeleg, akkor már gyanakodhatsz: itt szélhámos lapul. Az igaz hívő betartja a távolságot s tudja, hogy vannak dolgok, amelyek csak a vezérre és a végrehajtó vezérkarára tartoznak s a mozgalom érdeke, hogy veszélyes embereket távortartsanak az Ügyektől. S szemérmesen megérzi az igaz hívő, hogy a vezér nem tudja, kicsoda ő s ő nem hízeieghet ismeretlenül, mert ez kellemetlen a *vezérnek* és gyanússá teszi őt is. A szélhámos azonban nem ismeri ezt a határt, szeméremről fogalma sincs, hanem vagy tudatosan, vagy ösztönösen a legbelső dolgokat fürkészi, kazudik és bizalmaskodik megbízás nélkül is.

Így hát akármilyen nagy színész a szélhámos és akármilyen bátor hőst játszik a kalandor, a vezérnek keresztül kell látni rajtuk és nem szabad közelereszteni őket az ügyekhez. De mindig úgy kell tartani

őket, hogy kellő szorgalommal, kitartással és nagy szolgálattal közelebb kerülhetnek. Még a hatalom lehetőségét sem szabad elzárni előlük, hiszen legnagyobb ambíciójuk nekik is a hatalom, de annyira lélek nélküliek, hogy mindent elfogadnak. Ha nem lehetnek miniszterek, jó nekik egy kisebb állás is, míg pL az áru- és destruktorkok finnyásak, csak felfelé hajlandók menni.

Persze, ez amit elmondtam, csak ideális követelmény a szélhámosokkal szemben. A valóságban egy mozgalom nagy szervezettel rendelkezik, a vezér nem csinálhat mindent, alvezérei meg nem lehetnek olyan mélyrelátók és megtévesztik őket a szélhámosok, Ezért kerülnek be ezek minden pártba, de még a legerkölcösebb testületekbe is. Nemcsak az államnak, hanem a hadseregnek és az egyháznak is sok baja van velük. Előszóval bújnak ugyanis a legerkölcösebb köpönyegekbe. Valójában csak az ilyen helyeken szeretnek lenni. A mocsárhoz nem füllik a foguk. Ott nem lehet szerepet játszani, A mocsári rókák felismerik és megcibálják őket.

HARMINCNYOLCADIK LEVÉL

A jóhiszemű reformerekről.

Majdani munkatársaid között azonban nemcsak rossz és gonosz emberek, nemcsak áru- és destruktorkok lesznek, hanem lelkes, jóhiszemű reformerek is akadnak.

Közéleti becsvágya nagyon sok embernek van, de szintetikus látású mindennapi, gyakorlati és történelmi valóságérzéssel megáldott ember nagyon kevés van. Egyszóval: a sok politikus közt kevés a lángész. A többiek vagy a nagyok eszközei lesznek, vagy átlagpolitikusokká, ú. n. reformerekké válnak.

A reformer olyan ember, akiben sokkal nagyobb

a becsvágy és a jószándék („segíteni a népen“), mint az áttekintőképesség. S hogy mégis néhol és néha vannak sikerei, hogy néhol és néha apró reformokból, soha meg nem szűnő javítómunkából is megváltozik egy-egy nép élete, az azért van, mert a reformerek éppen a történelmi fejlődés, a gazdasági és politikai szükségszerűség vonalán tevékenykedtek, Vagyis azt csinálták, ami már a valóságban úgyis szükségszerű volt, ami megérett úgy a nép gondolkozásában, mint a valóságos viszonyokban. Ők tehát már csak törvényes, jogi formát, jogi kereteket adtak a meglevő tartalomnak. Sok beszéd helyett csak egy példát. Amikor a nyugati művelt népek óriási többségükben már évtizedek óta gyakorolták a születésszabályozást, polgárok, parasztok, munkások egyformán, akkor törvényes jogi és egészségügyi formát adtak *hozzá*, a hirth control reformerek, hogy büntudat nélkül gyakorolhassák, sőt néhol már, hogy szabadon, a kórházban abortálhassanak.

Ez így volt minden téren és így épült ki apró reformokból a nyugati népek mai polgári demokráciája. De ez a demokrácia nem a reformerek találmánya. Mert ez az egész politikai forma polgári forradalomban született és a kapitalizmus, liberalizmus, polgári demokrácia, népképviselőt szükségszerű és összefüggő rendszert alkotnak.

Hogy maga a reformáló jószándék nem elég az építéshez, arra bizonyíték, hogyha olyasmit próbálnak ami ellenkezik a gazdasági fejlődés irányával, akkor dugába dől minden reformszándék. Pl. a különböző politikai pártok és vezérek egy évszázadon át mentik némely országban mindenféle reformokkal a kisipart és kiskereskedelmet, de minden hiába. A beteg még nem halt meg, de napról-napra sorvad. A leghevesebb kispolgármentő mozgalom is amikor a hatalomra került és látta a bajokat, kénytelen volt egy csomó kisüzemet megszüntetni és kínlódó gazdáikat a gyárak felé irányította, hogy ne lopják a napot hiába, ne kuncsorogjanak anyagihiány és tőkehiány miatt éhen az utcasarkokon vagy üres boltjaikban és hideg műhe-

lyeikben.

Amikor már nagy bajok közt, sokszor világrengető forradalmakban megszületik egy új gazdasági rend és új életforma és kialakult a hozzávaló gondolkozás és szemlélet, vagyis amikor befejeződött a forradalom, akkor felvirrad a reformereknek. Mert maga az új rend, az új élet áradó dinamikája, sokirányú feszengése szinte a politikusok orra elé dobja a tenni-valókat. Az ügyes, jószándékú és élelmes reformereknek csak meg kell ezeket látniok és tudatosítani kell a közvéleményben, amely egyébként szintén érett rá, mert napról-napra érzi, hogy mi a hiba, hol vannak a hiányok. A reformernek tehát csak hangoztatnia kell a haladást, a fejlődést, a modern eszméket, a felvilágosodást és a humanizmust, s özőnik táborába a nép, mert amit beszél, az már evidens, a levegőben van, tömegvágyat, tömegóhajt, tömegigényt fejez ki. Ahol maga a gazdasági alap, a termelési forma, külső erők hatása alatt átalakul, ott aztán már nem is kell forradalom, a gazdasági szükségesség, a külföldi befolyás és példa, forradalom nélkül is átalakítja a régi formákat. Ez történt a nyugati és északi kis függvény-országokban. (Belga, holland, svájci, skandináv polgárosodás). Ezek a nagy nyugati, francia és angol forradalom és tőkés átalakulás sodrába kerültek, piaci területek, vásárló, fogyasztó, kereskedő üzletfelek lettek. De lám, a nagy déli, középeurópai és keleteurópai termelő közösségek már nem tudták ilyen békésen átvenni az új termelési és politikai formákat. Német,- Olasz,- Spanyol- és Oroszországban és a többi keleti és déli kisebb-nagyobb országban nem valósult meg a polgári demokrácia. Egészen más rend van itt alakulóban.

Mert figyeld meg: amíg egy életforma és termelési forma friss, addig rugalmas is, és maga kínálja a helyes javításokat, s még a rossz kísérletek sem ártnak meg neki. A reformernek csak kiabálnia kell, hogy ilyen reform, meg olyan reform kell és meg minden magától. S a boldog reformernek még az az illúziója is megvan, hogy ő harcol, s mindezt ő har-

colta ki. Neki ugyanis népgyűlési szónoklás és a parlamenti hadakozás a harc, mivel más harcot nem ismer, ebben meg benne él egészen.

Azonban amikor és ahol már megöregedett egy rendszer, akkor hiába minden foltozás, sőt minél jobban foltozzák, annál gyengébb, mint a szegény ember nadrágja, amely bírja, bírja, sokáig bírja, de végül már nem állja a cérnát sem és egyszeri véletlen lecsücsülésnél alapjában szétszakad. A közép,- kelet- és déleurópai elöregedett feudalizmust is hiába akarták polgári demokráciával és szociálpolitikával megfoltozni, nem sikerült használhatóvá tenni. (Lásd a baiokat.)

Csupán csak reformmunkákkal hát eszerint nem lesz újjászületés. Láthatod, nálunk is már 100 éves a reformkor, azóta ki tudja már hányadszor injekcióták új *életre* apró-cseprő reformokkal az öreg és sorvadozó feudalizmust. De legyünk őszinték: a magyar dolgozók, a parasztok és munkások sorsa csak formailag változott ezekkel a reformokkal, lényegileg nem. Ha azt *nézzük*, hogy egészségesebb-e, szaporább-e, munkabíróbb-e, fogékonyabb és reménytel jesebb-e, egyszerűen életrevalóbb, dinamikusabb-e a magyar dolgozó nép, mint 100 év előtt, hát azt kell mondanunk; nem! Minden egyéb, a jogi, társadalmi és kulturális baladásról csak üres szóbeszéd. Nem jelszavakban és paragrafusokban él egy nép, hanem erőben, egészségben, szaporaságban, bátorságban és akaratban.

Bizony-bizony, Széchenyi Magyarországá még mindig csak lesz és nem van. Volt ugyan valamelyes változás, de amint az előbb mondtam, az is csak változás és nem haladás. S ami volt is, az is, ndm a nyugati kárnépekhez, hanem a szintén feudális viszonyok alatt élő szomszédos kárnépekhez viszonyítva is kevés, ha nem a gyárkémenyeket, újságokat és színházakat, hanem a nép egészségét és szaporaságát számítjuk. Csehek, szerbek, románok, bolgárok, lengyelek, szlovákok mind többre haladtak, mint mi, mert mélyebbről jöttek. Okait itt nem keresem, nem mentegetőzésről, hanem tényekről van szó. Ha tehát mi külpoliti-

kai okok miatt maradtunk le, ez is a mi hibánk.

De még csak ez se mentség. A csehek még kevesebb önnáliósággal rendelkeztek mint mi, a szerbek, románok, bolgárok meg nem régen szabadultak fel.

Más itt a baj. Itt látszat-függetlenség, látszat-élet folyt. Nem a magyarság vette hasznát. Amit építettünk, az állam és a kapitalizmus hatalmas alkotásai, nem voltak a mieink. Csak az erőnket használták fel, de nem adtak érte cserébe semmit.

De ez eddig csak a történelmi háttér s erről végtelen sokat lehetne beszélni. Téged azonban a reformer személye érdekel. Tiszta típus persze kevés van. Már írtam, hogy a nagyigényű ember önmaga is változik. Aki ma kiségyényű reformer, mert még nem látja tisztán a dolgot, az holnap vagy meggyőződés, vagy lelki tragédiák útján nagyigényű forradalmár lehet. A típus tehát nem zárt és befejezett, hanem szétfolyó és elmosódó mint minden emberi típus. Aztán az igazi becsületes, jószándékú reformerek el vannak keveredve cinikus törtetőkkel, akik csak állásra, vagyonra, igazgatósági tagságokra vadásznak. S hogy épen a reformerekkel keverednek, érthető, mert nem akarják a hatalomnak olcsón adni magukat. Ha egyedül, párt-háttér nélkül, tömeg nélkül, hírnév nélkül próbálkoznak, tudomást sem vesznek róluk. De nem érheti annyi csalódás a becsületes reformereket, hogy elvegye a kedvüket a további reformmunkától és sohasem lesz elég történelmi tanulság ahhoz, hogy ne szülessenek és ne nevelődjenek újabb reformerek.

Mert a reformerség ahogyan kívülről társadalmi szükséglet, úgy belülről lelki szükséglet az ilyen embernek.

Kik ezek?

Olyan átlagemberek, amint mondtam már, akiket nagyobb becsvágygal vert meg a természet, mint amilyen tehetséget adott nekik. Ezt a hiányt teljes és alapos — szerintünk alapos, tehát lapos — művelt-

séggel, komoly tudással pótolják. Van bennük minden; jószándék, akarat, kitartás, csak épen vezéri tehetség nincsen. Ezért aztán — figyelj meg — vagy maguk is elmélyülő szakemberek lesznek, vagy a pártjukban, esetleg a kormányzásukban túlnagy szerepet juttatnak a szakembereknek.

El is boldogulnak szépen, ha kormányra kerülnek. Sok ügyel-bajjal, — mert túlsókat vesződnek az ellenfelekkel és a saját jogi és szak-aggodalmaikkal — elkormányozzák a közösséget. Elkormányozzák egészen addig, amíg el nem jön a nagy válság, háború vagy gazdasági összeomlás, amikor aztán némi kísérletezés után átadják a kormányt a határozott, céltudatos *vezéreknek*,

Kormányzásuk bölcsessége, bármennyire barbárnak látszik is a hasonlat, olyasmi, amit a nép így fejez ki: „Akinek az Isten hivatalt adott, észt is ad hozzá.“ És ez még csak nem is tréfa. Amint az előbb mondtam, a már kialakult termelési rend és életforma napról-napra megmutatja, mi a baj, hol szakad, hol feslik. Valamelyes szabadság és demokrácia kell hozzá, hogy minden baj tudomására jusson a kormánynak még akkor, amikor lehet rajta segíteni. Emellé demokratikus jogérzék és eleven politikai egyensúlyozó képesség kell, hogy a többi pártokkal való hadakozás közben a tényleges hibák kiigazítódjanak.

Ezért van aztán, hogy amikor igazi nagy írók, gondolkodók vagy *vezérnek* született politikusok egy-egy ilyen híressé vált reformpolitikust megismernek, hát elképednek. Hát ez a senki, ez a jámbor közép-szer, ez a jólöltöztetett üresség ül itt fölöttünk, s ennek a cselekedetei látszanak alulról és kívülről bölcs nagyvonalúságnak? Holott csak szerencsés ember, mert nem volt alkalmá nagy baklövéseket elkövetni, mivel nagy dolgokba sohase fogott bele. *Aztán* meg az ellenfelei és a szakemberei az örökös támadásokkal és javaslatokkal (nagy előnye ez a demokráciának!) olyan jól megfőztek neki minden levest, hogy épen a legjobb ízzel és hófokkal tálalhatta.

Légy hát résen és *igyekezz* megkülönböztetni az

igazi nagy alkotót, akár önmagadban, akár másban látod ezt a tehetséget, az ügyes reformertől, aki bármennyire jószándékú is, de épen a nagy dolgokra alkalmatlan, mert csak a részletekben él. A részletek iránti lelkesedése, amint bemutattam, békés időkben hasznos, de válságos időkben ártalmas, mert megbontja az új elhelyezkedés természetes rendjét *azzal*, hogy azt hiszi és azt hirdeti s nagy tekintélyével amit aprólékos reformjai és jószándéka már megteremtettek, hogyha ezt, vagy azt a részmunkát elvégezzük, akkor minden jó lesz. Jobbra fordul a helyzet s aztán már megint minden magától megy, mint azelőtt, A békés időkben hasznos reformer ilyenkor válik veszedelmessé. Sok történelmi példa van rá, hogy akaratukkal és tekintélyükkel lefékeztek az új erőket, a már megindult nagy változást mellékvágányra szálajtották s aztán újra kezdődött népünk szenvedése, mert hiába, ami már elkerülhetetlen, az csak elkerülhetetlen.

HARMINCKILENCEDIK LEVÉL

Az alulról felfele törtetők és a felülről lázadók közti különbségről.

Sokszor írtam már arról, hogy az egyes embert a becsvágy mozgatja a nagy cselekvésre. De ez a becsvágy sokféle irányul. Vannak olyan emberek, akik mint felfedezők, filmszínészek, katonák, vagy épen mint oroszánvadászok akarnak feltűnni. Mások meg egyenesen a közösség élére törekednek, mint politikus, hadvezér, író, művész vagy gondolkodó. És ilyen emberek ép úgy vannak a birtokon kívüli tömegek tehetséges fiai között, mint a birtokon belüliek gyermekei közt.

Egy másik levélben (az akaratról szólóban) már írtam arról, hogy vannak emberek, akiknek mindegy,

hogyan, csak felkerüljenek. Ezekről nincs mit beszélni. Ezekből ma már csak kényelmes, maguknak való polgárok, vagy szolgálékú hivatalnokok lehetnek,

A másik típus azonban, amelyik pártot, eszmét választ magának a cselekvéshez, illetve az előrelépéshez, már érdekesebb. Mert hiszen, aki csak előre akar jutni, minek ahhoz eszme, párt, vezér, mozgalom? Csak szolgálni kell tudni, s ez egyedül jobban sikenil, sőt igazán, csak egyedül lehetséges. Minden kormány, úgy a bJKcs demokrata, mint a zsarnok egyeduralom szereti cs előre engedi a magános, szorgalmas és törekvő embert. Persze csak úgy ha betartják a rangsort és tisztelik a tekintélyeket. Sőt a gazdagok udvarában és vállalataiban főleg csak ilyen emberek juthatnak be.

Az a típus azonban, amely minket érdekel nem vágyik ilyesmire. Ha kell is neki állás, rang, hivatal, vagyon, hatalom, hírnév és nagy fizetés, ezt nem mint a birtokonbelüliek ajándékát akarja elfogadni, hanem mint az önmaga által kiharcolt eredményt akarja élvezni. Az ilyenek a politika, irodalom és újságírás harcos törtetői. Egy nagy előnyük, s erre szívesen, sőt némelyek programszerűen hivatkoznak, hogy ők a ncpből származnak és a népet képviselik. Még azok íb akik valójában már a nép ellen dolgoznak.

És mert ennek is megvan a hatása a tömegekre már magábanvéve ezzel is eredményt érnek el, A tömegek úgy számítják őket, mint a saját osztályembereiket, így a demokratikusabb országokban, ahol a nép mégis tudomást szerezhet ilyen fiairól, egyesek úgy beleszületnek a munkásmozgalmi, parasztmozgalmi vagy szövetkezeti vezetőállásokba, mint máshol az arisztokraták a diplomáciába.

Persze küzdeni kell a neki megfelelő helyért, de hát kinek nem kell küzdenie? A közönséges strébernek is mennyit kell hajlongania, hízelegnie, gondolatot olvasnia az áhított állásért, A népből származó közéleti tehetségeknek meg a nép felé kell hízelegniük. Alkalmazkodniuk kell a nép átlagizléséhez és

verekedniük kell a versenytársakkal és az irigy íntrikusokkal. Sajnos, nagyon sok embernek erre pocsékolódik el az ereje, még a legjobb demokráciában is. Így lesznek nagyobbra hívatott népi emberekből kitűnő jogszatócsok, minden hájjal megkent kispolitikusok, akiknek éppen csak távlatuk nincs, mert a szemük szűkre van húzódva, a saját kis politikai csataterük arányaihoz. Nagy bajok idején azért omlik össze a kezükben minden, mert nincs áttekintésük, sohase pillantanak se a történelem távolságaiba, se a tömegek mélyébe. Csak a könnyen látható és kormányozható felszínt ismerik. A lényegét, a mélyben szunnyadó erőket, a történelem dialektikus áramlását nem ismerik. Ehhez szenvedés, a nagy közösségi bajok forró átélése vezethet el. Ez nekik hiányzik, nemcsak azért, mert kicsi a lelkük, hanem azért is, mert könnyű volt a dolguk, úgy haladtak a mozgalomban, mint az ügyes hivatalnok a ranglétrán: nem szenvedtek érte eleget.

S az a szomorú, hogy mennél többet tud az ilyen rezetű, mennél jobban ismeri a részletkérdéseket, annál kevésbé ismeri a történelmi lényegét.

Légy hát elővigyázatos! Azért mert valaki a munkásságból vagy a parasztságból származott, sőt hogy osztálya, pártja mellett kitartott, attól még lehet gyarló, silány, sőt valódi rongyember is. Hátha csak azért hűséges, mert könnyen haladt felfelé és a hűségét soha nem tették próbára. Nem volt alkalma árulóvá lenni. De az is lehet, hogy a hűségével más gyarlóságokat, jellembeli vagy tudásbeli hiányosságokat leplez.

Az egészen nagy tehetségnek a népi származás nagy előny. Nemcsak a megtanulhatatlan tapasztalatok szerzését segíti elő az alulról való felfelé törekvés, hanem az intuitív meglátásokat is. A kisebb tehetségnek is előnyére van, ha demokrata társadalomban él. avagy éppen divatja van a népi származásnak. De ha nem öntudatos, ha csak felfele kapaszkodik a műveltek felé, akkor bizony egész életén át azzal vívódik, hogy méltóképpen jelenjék meg az igaziak között.

Az igazi nagy ember viszont úgy jelenik meg, mint önmagában biztos hódító, ő szabad alkotó, aki új formákat teremt, de a kisebb tehetségek kénytelennek alkalmazkodni a meglévő formákhoz. Ezért van aztán a népből származó tehetségek közt annyi igazi opportunistá, annyi híglelkű kisreformer. Ezek minden erejüket arra pazarolják (nem sok van nekik), hogy „gubernamentabilis“ emberek legyenek, így lesz belőlük lapos középszer. Ha pedig teljesen elnyomott, jogtalan tömegeből származnak és a magasabb körökbe semmiképpen sem juthatnak be a kialakult kasztelőítéletek miatt, akkor meg demagóg lesz belőlük. Felfele az egyenrangúságot erőltető karrieristák, lefelé hivatászerűen lazító szószátyárok.

Igazi demokráciában azonban egészen rendes opportunus reformisták lehetnek belőlük, akik még lordságig, vagy becsületrendig, esetleg a királyi tanácsosságig is felvihetik. Ezek azok, akikről a reformistákról szóló levélben már írtam. Ügyesen tudják úgy mutatni, mintha ők mozgatnák azokat a dolgokat, amelyek maguktól mozognak. (Hogy tudd, hogy kiktől beszélek, néhány nevet mondok: Mac Donald, Snowden, Laval s kisebb kiadásban száz meg száz ilyen.)

A népi származású embereknek ezekkel a típusaival hát ne törődj, ne légy velük szolidáris se, de gyűlölködő se. Őrizd meg a távolságot. Ellenben azokkal, akikben felismerted, hogy nemcsak tehetség, hanem tiszta erkölcsi erő, szilárd jellem és a végső, akár életre-halálra menő nagy igény van, azokkal annál inkább légy testvériesen szolidáris. De nemcsak a nagy tehetségekkel, akikből vezérek vagy alvezérek lesznek, hanem azokkal a kisebbekkel is, akik bár nem jutnak a tudás csúcsára, de megismerik az igazságot, mert ezekből lesznek a nélkülözhetetlen eszközemberek, akik elmennek az eszméért a pokolba is, mert a hit és fegyelem uralkodik rajtuk, nem a híg és opportunus, mindig számító karrierizmus.

S annál inkább légy az ilyenekkel szolidáris, mert ezeknek nincs semmijük az égvilágon: se szülő, se test-

véri szeretet, se a tömegek megbecsülése, csak ez a testvéri szolidaritás. Csak a legjobb, igazi szerzetesek élik olyan mélyen az életet, mint ők.

Az előbb említett népi opportunisták között azonban nemcsak az igazi népi tehetségeknek, hanem a legjobb intellektuelleknek sincs helyük. Ezek a népi származásukat nemcsak zászlónak használják lefelé, hanem védőpajzsuknak is felfelé. Nagyon becsülik titokban az igazi magas műveltségeket, hiszen azért sznoboskodnak, mert e szellemi összehasonlítás rájuk roszzul ütne ki. Egy igazi intellektuel, akiben politikus- és előadótehetség van, könnyen fölénybe kerülhet a vele szellemileg egyértékű autodidaktával, mert legalább rutin és arányérzék van benne, ami nagyon nagyon fontos a közéletben. Az ilyenekkel szemben aztán féltékenység támad a népi vezérekben és ha csak lehet, kimarják. A kényes nagyigényűek hát nem is igen boldogulnak velük. Ellenben nagyon jellemző, hogy a gangsterlelkek, ha a művelt osztályokból jönnek, annál könnyebben behálózzák őket. Ravaszsággal és hízélgéssel leveszik a lábukról a műveletlen, féltékeny és hiú népfiaikat és állást, mandátumot csikarnak ki tőlük. Mennyi ilyen rókapolitikus kerül be a munkás- és parasztmozgalmakba világszerte.

Az igazi nagy tehetségektől azonban irtóznak a népi opportunisták. Megérik az oroszláncörmöket. Ezért aztán minden nagy népmozgalom mellett a legtöbbször csak mint előfutók és oldalfutók, mint ú. n. „avant gárdisták“ és „szimpatizánsok“ lehetnek a művelt osztályokból származó nagy tehetségek.

Persze, az igazi vezéregyéniség ebben is kivétel. Ő nem rokonszenvezik a néppel, mint az előbb említett, jószándékú értelmiségiek, hanem azonosul vele.

Előbbiek csak született jólelkek, akik sajnálják a hiába küzdő szegény dolgozó népet és az életüket a segítésére szánják. Ez az élet nekik úgyis értéktelen, mert a felső világ fényűző hiábavalóságát, az olcsó hatalmaskodást és a poshadt kényelmet egyaránt megvetik magas erkölcsi tisztaságukban. Vannak aztán olyan csatlakozó műveltek is, akik sietnek karriert

csinálni, türelmetlenek, mert otthon lassú az előhaladás, be kell tartam az osztályfegyelmet, itt viszont a harcos és bátor ember hamarabb csinál karriert, mint a régen uralkodó osztályok megkövesedett mozgalmaiban.

De vannak aztán olyanok is, akiket csak a közönséges osztályelőítéletek zavartak a kitagadottakhoz. Szülői zsarnokság, szerelmi szabadságvágy, családi és osztályelőítéletek sok tehetséges és *érzékeny* fiatal embert ugratnak át a szegények mozgalmi mellé. Mindet szívesen kell fogadni, mindet meg kell becsülni, értékes munkatársak lehetnek, még ha nem is mind lángész. Ha itt megtalálták életük célját, értékes harcosok lehetnek belőlük, hiszen a kormányzásban és általában a közösségi életben értékes tapasztalatokat hoznak magukkal a népi mozgalomba. Olyanokat, amelyeket a népi származású tehetségeknél nem volt alkalmuk megszerezni.

Hogy pedig a befolyásuk alá ne kerüljön a mozgalom, és széjjel ne zilálják a rájuk könnyen gyanakvó tömeget, az már a népi vezetők gondja.

Az előbb említett vezértehetség azonban, amint mondtam, ebben is kivétel, ő éppúgy születhetik grófok, polgárok, mint munkások és parasztok között. Amint mondtam, az ilyen ember nem melléáll a népnek, hanem azonosul vele testileg és lelkileg. Előbbi osztályénjét leveti és új ember lesz belőle. Éppoly népi, mint a népi vezértehetség. A népi élményvilágot nem könyvből tanulja, hanem átéli a közösséggel való harcos összeforrásban.

Eddig bizony, ha szétnézünk a nagyvilágban, a népi származású vezérek sem adtak többet a dolgozó osztályoknak, mint a polgári származású nagyelemek.

Sajnos, sok példa van rá, hogy a nép nagy fiai korlátlan hatalomvágyukban leigázzák és kiszolgáltatják népüket, míg a nem népi származású nagyelemek az életüket szánják rá, hogy felszabadítsák.

Figyeld hát és fogadd bizalommal és szeretettel a közeledőket, mint ahogy az értelmiségi ifjúságról szóló

levélben írtam. Mert gondold meg, nekünk népi tehetségeknek természetes, hogy osztályunkkal törünk előre, de milyen erő van azokban, akik szembefordulnak osztályukkal és örökre a szegényekhez csatlakoznak. Ezeket bizonyára nem a kis karrierizmus, nem a vagyon, vagy a könnyű hatalomvágy mozgatja, mert ezt otthon is meg tudnák szerezni egy kis kemény kitartással, hanem a legmagasabb történelmi igény: a világformáló becsvágy.

Mennyi mindent kell leküzdenünk? Örökölt kényelmet, előítéleteket, családi, szülői szeretetet, társasági, kapcsolatokat, baráti érzéseket, szerelmet, mindent, mindent. De ezzel még nincs vége. Mert nem könnyebb legyőzni a szegények gyanakvását, aztán az előbb ismertetett, alulról felfelé törekvő emberek féltékenységét sem.

És milyen kitartás kell ehhez? A beljük nevelt, vagy természetből örökölt érzékenységet, kialakult finom ízlést, a kényességre való hajlamot, ami művelt emberekben gyakori, éppúgy le kell győzniük, mint esetleges közösségellenes hajlamaikat, mert nehéz helyzetükben felfelé és lefelé csak a legnagyobb önuralommal állhatják meg helyüket.

Becsüld hát meg az ilyen embert, bárhonnan jöjjön is, és ha felismerted, hogy a tehetsége túlszárnyalja a tiedet, állj mögé, óvjad, védjed, segítsed. Mert a közösség érdeke, a mi szegény magyar népünk érdeke nem az, hogy okvetlen te vagy egy másik parasztfiú kerüljön az élére (ámbár törekedj, hogy te légy a legkülönb), hanem az, aki legjobban megfelel az élre. A jó kollektívista tudja, hogy oda kell állnia, ahova alkalmas és meg kell mentenie a mozgalmat a bomlasztó pártharcoktól, az elvadult személyi versengéstől. Verseny ugyan kell, de más a nemes verseny és más az elvadult személyi harc.

Már eddig is mondanom kellett volna, de még most sem késő, hogy a vezéri képesség nem a bölcsőnél derül ki, mint a tibeti lámáról hiszik (vagy ők se hiszik, csak úgy tartják), hanem a sok-sok próba hozza ki az emberből, ami benne van. Senki se tudja önma-

gáról pontosan, hogy kicsoda és mi lakik benne. De a másik nagy emberről sem. Így az igaz ember nem tehet egyebet, mint felfüggeszti a saját ítéletét és próba alá bocsátkozik: elfogadja a népi istenítéletet. Ha nem is ő lesz az első, ha a tömeg, vagy akár csak az élcsapat nem benne találja meg a legalkalmasabbat, valamit akkor is adhat a közösségnek: jómunkát, hűséget, fegyelmet, mértéktartást, arányérzéklet, egyszerűen jó példát, Aki kimondja önmagáról, hogy én, csakis én vagyok a hívatott és még csak az élcsapat döntését sem hajlandó elfogadni, az bizonyosságot tett arról, hogy nem való népi vezérnek, ha még olyan szegény ágyból származott is. Aki viszont ezt elfogadja és tud fegyelmezetten viselkedni, az, ha rákerül a sor, népi vezér lesz, ha gróf volt is az apja.

NEGYVENEDIK LEVÉL

A machiavellizmusról.

Bizonyára sokat olvastál Machiavelliről, a fejedelmek és politikusok nagy mesteréről. Nálánál világosabban; tömörebben és gátlástalanabb őszinteséggel még soha senki sem írta meg a kormányzás művészetét.

Mielőtt továbbmennék azonban, figyelmedbe ajánlom, bármilyen okos tanácsokat ad is Machiavelli, az nem a népből választott vezetőknek, hanem az örökölt vagy erőszakkal hódított uralom birtokosainak szól. Az ő idejében még nem is voltak népi kormányok. Mivel azonban az országok jórészt még ma is ilyen vezetők kormányozzák, így a nép embereinek is meg kell ismerkedniük Machiavelli tanításaival. Nem azért, hogy gyakorolják, hanem azért, hogy ellenfeleik gátlástalan gonoszságát, ki nem mondott, de gyakorolt politikai elveit megismerjék.

Így bizony Machiavelli „Fejedelem“ című könyve nélkülözhetetlen, de veszedelmes írás. Nem az igazi bölcs, kollektív lelkű és nagyvonalú vezetőkre veszedelmesek ezek az elvek, mert az ilyenek fölötté állanak minden gonosz tanácsnak, hanem a félművelt, közösségellenes törtetőkre, vagyis inkább a kezükbe kerülő népre veszedelmesek. Az igazi népi politikai vezetők azért hasznos, mert megismerheti, hogy milyen ellenfelekkel keH számolnia. A közösségellenes hajlamokkal terhelt hatalomemherekei azonban elvakítia és felszabadítja ez a könyv, mert igazolja azt, amit a hajlamaik korlátlan hatalomvágyuk és mániákus egyoldalúságuk amúgy is diktálnak. Ezeknek a szemlélete nem emelkedik Machiavelli fölé, ezek csak csodálni, bámulni tudják a sátáni tárgyilagosságnak ezt a kristálytiszta, merész megfogalmazását. Ezeket nem fékezi sem egyetemes emberszeretet, sem szépség- vagy igazságvágy, ezeket csak a korlátlan hatalomvágy hevíti s ehhez jó iskola Machiavelli.

Hogy maga Machiavelli valóban a gonoszság tudatos prófétája volt-e, nem tudom, nem is kutatom» Igazi hatalomra ő maga sem jutott soha, valószínűleg nem is kívánta. De amiket a fejedelmekről és a fejedelmeknek mond, vagyis amit a mi mai értelmezésünkben az emberi közösségek vezetőinek és urainak tanácsol, azok az elvek a fejedelmek uralmának a fenntartásához, de a fejedelmek uralmának megdöntéséhez is nélkülözhetetlen tudnivalók. A gyakorlati politika tudományát ennél tömörebben, egyszerűbben és világosabban még nem foglalta össze senki. Okvetlen el kell olvasnod A. Francé és Tolsztoj politikai feljegyzéseivel együtt. Hárman együtt igen magasra emelkedtek a politika megismerésében.

De addig is, nézd csak miket mond MachiavelH, például a szószegésről.

M ... Mindenki belátja, hogy dicséretreméltó, szép dolog, ha a fejedelem szótartó és hitszegés és fondorlatok nélkül uralkodik. Mégis azt kell látunk, hogy napjainkban azok a fejedelmek vittek nagy tetteket véghez, akik nem sokat adtak a hűségre és értettek

ahhoz, hogy az embereket fondorlataikkal megtéveszék .. .“

„ ... A fejedelemnek az állatok közül a rókát és az oroszlánt kell utánoznia. Az oroszlán könnyen törbe esik, a róka gyöngébb a farkasnál. Rókának kell tehát lennie, hogy felismerje a csapdákat és oroszlánnak, hogy legyőzhesse a farkasokat. Akiben csak az oroszlán természete van meg, alul marad. Ezért a fejedelemnek nem lehet és nem szabad szótartónak lennie, ha az érdekei ellen van és semmi nyomós ok néni szói a mellett, hogy ígéretét megtartsa. Ha az emberek jók lennének, akkor tanácsom helytelen volna — minthogy azonban gonoszok és nincsenek rád tekintettel, neked sem kell tekintettel lenni rájuk. Mindig kéznél kell, hogy legyenek azok az okok, amelyekkel hitszegését kiszínezheti...“

« ... Ezt a természetet azonban ügyesen kell lelelni — jó színlelő és tettető képességre van hozzá szükség. Az emberek egyébként oly ostobák, és annyira engedelmeskednek a pillanatnyi szükségnek, hogy az, aki félre akar valakit vezetni mindig fog olyat találni, akit becsaphat...“

Na, amint látod, itt nics semmi képmutatás. Az embernek megáll az esze és úgy érzi, hogy ezzel szemben locsogás minden igazság. Úgyis csak ez a sátáni igazság a legigazabb minden politikai okoskodás felett.

És mégis, én ellentmondok. Figyelj rám! Valóban igaz, hogyha valaki valakit be akar csapni, mindig talál eleget az emberek között, akit becsaphat. De jusson eszedbe, mit mondtam az egyik levélben az emberek feledékenységről. Az emberek valóban mindent elfelejtenek és az erősnek és ravasznak kussolnak és hallgatnak a végletekig. Elfelejtik tehát a csalást, a hűtlenséget, a szöszegést is. De amint mondtam, mégis mindent megőriznek tudatuk mélyén és a sok hántást, megalázást, megcsalást, történelmi magatartását súrítik. A tömeg egyébként sokféle emberből áll. Aki könnyen felejt, az a felszínen locsog, aki nem felejt, az a mélyben hallgat. Ilyen persze kevés van,

de azt hiszem, már világosan látod, hogy az ilyen magános egyesek fejlesztik ki a tömeg leszorított, eltemetett öntudatát. Az ilyen kevesek, ha eljön az ideje, felidéznek, felhozzák a tömeg lelke mélyéből az összes elfelejtett, eltemetett csalásokat. Amint mondtam, a történelemben éppúgy nem vész el semmi erő, mint ahogy a természetben is minden megmarad.

De ugyanez érvényes külpolitikai dolgokban is. Ha egy állam kormánya ilyen szószegő, sikere lehet talán évszázadokig, de végül a többi népekben felőle kialakult rossz érzés és ítélet okvetlen elbuktatja, hiába bizonyítja Machiavelli, hogy az ilyen fejedelmeknek vannak sikereik. Tudvalevő, hogy a vezérek, vagy fejedelmek sem örökéletűek. S ha az okos fejedelem csinálja a csalárdságokat, annak esetleg minden sikerül, de ha a buta is őt utánozza — pedig holtbiztosán ezt cselekszi — az elbukik.

Éppen ezért, ha egy népet sikeres, de csalárd ember vezetett, utódjának, ha okos, első kötelessége csalárd elődjét megtagadni. Mert ha csak hallgatólagos jóváhagyásával is szentesíti elődje csalárdságait, népére száll vissza minden s történelmi áttekintésben ez megbosszulja magát. A szomszéd népek a népet ítélik hűtelennek és szószegőnek, holott szegény nem tehet róla, hogy urai mit csinálnak a nevében. Márpedig az az ítélet, ami egy népről a többiek képzeletében kialakul, az komoly és súlyos valóság. A külpolitikai cselekvés ábécéje a nemzetközi becsület s jaj annak a népnek, amely csalárd urai miatt ezt elveszti.

A könyvet el kell olvasnod, de még idézek pár sort, amelyben a fejedelmek, vagyis a mi mai értelmiségünkben a kormányzók bőkezűségéről szól: „... Abból pedig, ami sem a tied, sem alattvalóidé, könnyen lehetsz adakozó, amint az volt Cyrus, Caesar és Nagy Sándor. Ha idegen vagyont pazarolsz, nem okozol elégedetlenséget, sőt hírnevedet öregbíted általa — ha viszont a magadét költöd, veszteted okozod.

Nincs veszélyesebb dolog, mint a bőkezűség, amely gyakorlása közben gyakorlásának lehetőségét emészti fel — és arra *vezet*, hogy szegény és megvetett le-
ezel...”

Csodálatos éleslátás. De mondhatni, mind ilyen az egész könyv. Aki ezt eszébe és idegeibe szívta, fölényes és biztosmozgású uralkodó lehetett volna — ha egyébként tehetséges, mert a butának, mint előbb mondtam, a legokosabb tanácsok is ártalmára vannak. T. í. nem jól tudja alkalmazni és végrehajtani s minden ballépés az ő fejére és *népére* száll vissza.

Csakhogy, mint a levél *elején* írtam, a Machiavelli sugárzó villamossága és legyőzhetetlennek látszó tiszta logikája is korhoz, helyhez és uralkodási formához van kötve. A társadalom szerkezetének változása, az osztályösszetételek térben és időben való különbözősége, az osztályok egymáshoz való viszonya, a viszonyok eszmei felfogása és értékelése mind-mind változik s így a mavhiavellista elvek alkalmazása sem örökérvényű.

Machiavelli logikája egyébként tökéletes és meg-támadhatatlan volna, ha az emberek csakugyan és egyesegyedül csak bégető birkák és marakodó farkasok volnának. És csak ilyenek volnának, semmi más-féle nem volna közöttük. Csakhogy ám, s ezt, te is, nem tőlem tudod, hanem mindennapi tapasztalataidból, hogy nemcsak ilyenek. Nemcsak jámbor birkák, nemcsak ragadozó farkasok, hanem értelmes, okos, becsületes, bátor, halálig hú, szabadlelkű és kollektív emberek is vannak közöttük. S ahogy már az eddigi-
giekből láthatod, amíg az előbbiekel mások csinál-nak történelmet, persze nekik kedvező időben, az utóbbiak maguk csinálják a történelmet szintén a nekik kedvező időben.

Mihelyst már közösségről van szó, a fenti tulaj-donságok elosztódnak s a külső szemlélő előtt össze-mosódnak, mint az előbbi levelemben írtam: a nagy-

világ számára érvényes nép jellemet és szociológiai szíképet adnak. Ez a színekép a rossz kormányzat alatt hamis lesz, mert a jók hiányoznak belőle, azok lenn a mélyben szenvednek és hallgatnak. De a szenvedés edzi az erőseket is és a legjobban megalázott és megromlott népben is kifejlődnek a nagy nyomás alatt a kemény jellemekek, akik sok-sok próba után végül mégis csak megfordítják a közösség sorsát. Amint mondtam az előbb, a történelemben semmi sem vész el és minden gátlástalan gonoszságnak megjön a történelmi büntetése, vagy a hatalom egyenes és közvetlen bukásában, vagy pedig a nép elgyengülésében, testi-lelki leromlásában, ami végül mégis csak a hatalom bukásához vezet, bármilyen okosan és ügyesen odázgatják is a bukást a machiavellista lelkületű vezetők.

Hiszen ha Machiavellinek minden körülmények között igaza volna, akkor az erkölcsnélküli kormányzók sohasem buknának meg. De megbuknak s néha olyan váratlanul és alaposan, hogy úgy repülnek: lábuk sem éri a földet.

Mert mi történik, ha két vagy több egyformán okos és machiavellista vezető kerül egymással szembe, akik nem tudják egymást orruknál fogva vezetni? Bizony annyira belemerülnek az egymás elleni hadakozásba, hogy észre se veszik, hogy kicsúszott lábuk alól az uralmi alap. Nemcsak népük erőtartalékát pazarolták el, hanem a bizalmát is, sőt esetleg a közömböségét is gyűlöletté változtatták.

Mert amily igaz, hogy a gátlástalanság sikerre vezetheti a vezetőt, éppoly igaz, hogy elbukthatja, ha a népből az erő és a ravaszság csak a bámulatot és félelmet váltja ki, de szeretetet nem. A szeretet megszerzésének ugyanis a szétszaggatott társadalmakban amúgyis sok akadálya van, de az erkölcsi gátlástalanság, amely tettekben nyilvánul: a legnagyobb akadálya. A szükségszerű osztályegyenetlenség és a hivatalnok-diktatúra, amelyre a gátlástalan vezető okvetlenül rászorul, ha a nép nagy tömegeiben a szeretetet nem tudta megszerezni, előbb-utóbb bukásba visz

minden uralmat. Pedig, azt hiszem, az eddigiekből világos, hogy az igazi jó kormányzáshoz és a vezető iránti engedelmséghez és bizalomhoz mind a három tényező: félelem, bámulat, szeretet egyformán szükséges. Kell, hogy feljenek a hatalmától a rosszra hálamosak, kell, hogy bámulják az erejét és a tehetséget a felfele törtető, de legfőképpen kell, hogy szeressék azok a nagy tömegek, amelyek nem akarnak tőle sem rangot, sem áldást, hanem csak szabadságot, munkát, kenyeret, emberméltóságot. Kell, hogy szeresék benne önmagukat, a dolgos, egyszerű embert, a fajta gondolkozásának a kifejezőjét, a közösség vezércideáltípusát, mindazt, amiről már sokat beszéltem.

Mert a félelem megszűnik, ha a hatalom ingadozik, a bámulat megszűnik, ha a szerencse elpártol vagy az erő gyengül, de a szeretet ti, a szolidaritás eleven, amíg a közösség és vezetője élnek. Noha, ha a vezető meghal vagy félrevonul, mint történelmi példa és mint kultúrhatomány a viszonyuk tovább él és hat időtlen időig Valósággal beleépül a közösség lelki világába, (Lásd, „meghalt Mátyás király, oda az igazság“ és lásd a Kossuth-rajongást)

Persze, tagadhatatlan, hogy máig jórészt Machiavelli elveivel kormányoztak s talán nem is lehetett másképp. A jámborokat elbuktatták volna a gonoszok. Tiszta kormányzás így még nem volt, a legjobbak is óriási erővel csak féleredményeket értek el s még ezeket is szeretettel tartja számon a törekvő emberiség, így hát nincs még kipróbálva, hogyan lehetne kormányozni Machiavelli elvei nélkül, Az élet sokoldalúságán és az emberi tulajdonságok sokféleségén nemcsak erőszakkal és ravaszsággal, hanem szintetizáló bölcsességgel kell uralkodnia az igazi nagyigényű vezetőnek. Ez nehezebb, mint az egyszerű erőszak vagy az olcsó ravaszság, de nem lehetetlen. Különben pedig a nagyigényű embernek éppen a nehéz dolgokért érdemes küzdenie, csak nagy célokért érdemes megvalósítania. Márpedig jól kormányozni a közösséget, eddig a legnagyobb emberi dolog.

NEGYVENEGYEDIK LEVÉL

A ravasz és erőszakos ellenfelekkel szemben való magatartásról.

Bölcsességre, jóságra és becsületességre azonban könnyű tanácsokat adni, de mit csináljon a nagyigényű vezető, ha olyan ellenfelekkel kerül szembe, akikkel szemben hiába a becsület, de viszont mégis győzni akar, nagy céljait meg akarja valósítani.

Mit csináljon? Fogas kérdés és az eddigi okoskodásom nem ér semmit, ha ebből a zsákutcából nem tudlak kivezetni. Nézzünk meg egy pár esetet.

Nagyon gyakori dolog, hogy a ravasz ellentél majd kisajátítja a programod és jelszavaid sgyrészét és megpróbálja megvalósítani a saját hasznára és dicsőségére.

Ne veszítsd el a fejedet: nem tudja jól megcsinálni. A legjobb program is zsákutcába szalad, ha olyan pártok vagy vezérek akarják végrehajtani, akik testileg-lelkileg nem alkalmasak rá, s akiknek végső uralmi és osztályérdekeik nem vágnak össze ezekkel a programpontokkal. Aki ellenzékben van és hatalomra akar kerülni, annak ad a társadalmi élet napról-napra elég lehetőséget, hogy a saját külön céljait és a saját programját, elvi, emberi, világnézeti eszméit az emberek tudomására hozza.

Másik gyakori eset, hogy a ravasz ellenfelek rágalommal, akár teljesen hazug rágalommal támadnak ellened. A közéleti emberek jórészt olyan hiú, kicsinyes, pletykafészek népek, mint a kielégítetlen, boldogtalan és telhetetlen asszonyok, S mert, amint írtam, a közéleti becsvágy rengeteg kístehetséget és féltehetséget, rengeteg romlott és destruktív embert sodor a mozgalomba, így a tiszta ember sem kerülheti

el, hogy ne keveredjen olyanokkal, akik nem tiszták. És így nagyon sok félremagyarázható helyzet adódik az életútján. A közmondás ugyan azt mondja: „a liztának minden tiszta“ s ez igaz is. Csakhogy a közéleti embernek, különösen a népi vezetőnek nem elég, ha ő maga tudja, hogy tiszta, nem elég, ha az ő lelkiismerete tiszta. Ezt a mozgalmi közösségnek is tudnia kell, sőt az ellenfeleknek is tudniuk kell. Az ő becsülete nem magánügy, hanem fontos mozgalmi kérdés és így a védekezés nem csupán egyéni kényesség kérdése, hanem a közösség iránti kötelessége is.

De hogyan védekezzen a tiszta, ha nem akar ő is piszkos módszereket használni? Álljon ki a tömegek elé cs nyafogja el, mint egy gyermek, hogy „ártatlan vagyok!?”¹

Hát bizony ez nehéz dolog. Én magam is jutottam már keserves helyzetekbe, amelyekben még nem is védekeztem. Nem is volt hol, viszont az ellenfelekhez meg nem mehettem azokkal a dolgokkal, amik a mozgalomnak ártottak volna. S ezek fontosabbak voltak, mint az én kényeskedésem, mint az én becsületbeli aggályaim. Az időre bízom, hogy majd jórahoz mindent. De az én esetem könnyebb. Én író vagyok, s van időm várni, a becsületem nem napi politikai kérdés, mint a politikai vezetőké.

Azoknak bizony legelső tanácsom, hogy nagyon vigyázzanak munkatársaik megválasztásánál. Akinek nincs emberismerete, az ne vállaljon irányító szerepet, mert csúful beugratják, s ez nemcsak az ő baja lesz, hanem a *pártjáé* is. Viszont a demokratikus mozgalmakban ez nem olyan egyszerű dolog, mert meg-
esik, hogy a romlottlelkű árulót vagy szélhámost éppen a tömeg választja mellé.

Mit tehet hát, ha mégis rongyemberekkel van körülveve és nem tud szabadulni tőlük?

Maradjon tiszta egészen a szigorú kicsínyességig. Ez nem lehetetlen, A világért sem mondom, hogy szükség esetén ne *szövetkezzen* olyanokkal, akik egyfelől ellenségei, másfelől aljas árulói lehetnek, de legyen okos és minden eszközt tartson a kezében. Aki

szemmeláthatólag arra tör, hogy adatokat és eszközöket szerezzen magának későbbi tönkretételéhez, azi, ha lehet, könyörtelenül távolítsa el, míg nem árihat, de ha már túlhatalmas ahhoz, hogy kirúgja s a mozgalomnak is az érdeke, hogy ne tegye nyílt ellenséggé, akkor fogja meg és tartsa kézben. Tegyen úgy veié, miní népmeséinkben az okos obsitos katona az ördöggel: csípéssé oda a farkát az ajtósarkához, hogy annak kelljen rimánkodnia,

S ha még az is előadódik, hogy aljas ellenfelei, esetleg elkövetett hibás lépéseiből nagy támadásra, leleplezésre készülnek ellene, előzze meg ókét. Álljon elébe a táborának, mondjon el mindent, ami a világos meggyőzéshez szükséges, mondja el, milyen hibákat követett el s mik voltak a következményei. Ha pedig tisztátalan emberekkel kellett szövetkeznie, mondja el, hogyan és miért kerültek össze, mi volt a célja és szerepe és mi volt a tisztátalanoké. Ha az ő szerepe valóban tiszta, az emberei meg fogják érieni, s nemcsak megbocsátanak neki, hanem őszinteségéért még jobban szeretik, mint azelőtt. Tisztelik az eszét és becsületét, s már ez magában is az ellenfél gyalázaia lesz. Hogy persze nem mindenki becsüli, az világos, de hát ki látott már olyan harcos vezért, akit az ellenfél is szeret és becsül? ilyesmiről senkise ábrándozhatik. Pártellenfeleket nem szavakkal, hanem erővel lehet legyőzni.

Az aztán bizonyos, hogyha egy mozgalom vezetője ilyen okos, nagyvonalú és körültekintő, ezt az ellenfelei körmönfont ravaszságnak nevezik és így is állítják be a világ előtt. Már is azok előtt, akik beveszik, mert ez az érdekük.

Ezen nem lehet segíteni. A magunk felé való becsületes okosságot az ellenfél ravaszságnak látja, mert kifogtunk az ő ravaszságán, esetleg megkerültük az ő erőszakát. S ha már olyan ellenfelekkel állunk szemben, akik minden eszközzel, még becsstelennel is, az elpusztításunkra törnek, akkor van-e más kötelességünk, mint a magunk felé való becsületes okosság? A bányúság nem becsületesség, a bányúságra nincs ment-

ség. Ha az okosságunk révén valami nekünk sikerül, akkor ellenfeleink azt mondják, ravaszok vagyunk, ha ostobaságunk révén valami nekik sikerül, akkor azt mondják, nem is mondják, hanem röhögik, hogy bárgyúk vagyunk. Még a magunk egyéni dolgában ezt is elviselhetnénk, ha nekünk könnyebben esik elviselni a „bárgyú“ mint a „ravasz“ jelzót, ele a közösség ügyeiben ehhez sincs jogunk. Közösségünk felé becsületesnek kell lenni, ha már vállaltuk a vezetést, ez okosságot követel az ellenfelekkel szemben, s ha ez az okosság az ellenfél szemében ravaszságnak látszik, ki tehet arról? Ellenfeleink se, mi se. Ha ellenfelek vagyunk, nem játékból, szórakozásból, hanem kikerülhetetlen történelmi okokból vagyunk azok, s ezzel velejár a szellemi harc is. Ha majd megszűnünk ellenfelek lenni, ha egyikünk megsemmisíti a másikat, akkor majd megszűnik a kétféle pártokosság és párt-ravaszság is.

Mert végsőfokon mégis csak az a becsületes, aki a legnagyobb dolgozó néptömegek jövőjéért dolgozik. Ezt ugyan mindenki mondhatja és mondja is, de néni az a fontos, hogy ki milyen jelszavakat hangoztat, hanem az, ki milyen viszonyban van a dolgozó tömegekkel: uralmi, vagy szolidáris viszonyban-e. Amit eddig írtam a kollektív lelkű vezetőről és az igazi népi kollektívista mozgalomról, az már tisztázta ezt a kérdést.

Értsd meg, van különbség a harcmodorban is, A kollektív lelkű vezető próbája az, hogy a ravaszság ellen fölényes okossággal védekezik, de csak becsülettel támad. Például egy kollektívista vezető nem támadhat ellenfelére azzal, hogy tolvaj, vagy homoszexuális, ha tudja, hogy az nem igaz. Viszont a gonzságot meg az jellemzi, hogy ravaszsággal támad és becstelenül védekezik. Amikor védekezik, nem önmagát tisztázza, hanem az ellenfelet gyalázza, hogy ha akár hazugsággal is, de a saját piszkos dolgairól elterelje a figyelmet, még a hívei figyelmét is.

Támadó harcaikban a népi mozgalmak vezetőinek nincs szükségük becstelen és aljas eszközökre. Ez hiábavaló is volna, mert ezekben ők csak alulmarad-

hatnak, A jószándékúak és a becsületesek, bármilyen okosok, nem versenyezhetnek a gonoszokkal a becsületén fufang terén, S a dolgozó nép, az ő táboruk is csak a becsületet érheti meg, a becstelen fogásokat ésszel sem bírja követni, A becstelenség útja elvezet a néptől, a tömegek megértő és helyeslő bizalmától.

Támadni hát igazsággal támadj te is, és okossággal védekezz, A róka eszén túljárni nem szégyen, hanem becsület. Hogy mit mond erre az ellenfél, az mellékes, az a fő, hogy a te táborod legyen meggyőződve, hogy becsületes eszközökkel harcolsz és a ravasz cselek ellen mesteri okossággal védekezel.

A végső nagy harcokban aztán eltűnik minden eddigi erkölcsi mérték, Az emberek két pártra szakadnak, s ilyenkor már nemcsak megértik a vezéreik ravasz vagy becstelen fogásait, hanem maguk is helyeslik és követelik, mert a győzelem akarata uralkodik rajtuk minden érzés felett. Ilyenkor inkább a népi vezérek feladata, hogy a becsületes úton megtartsák saját tömegeiket, de különösen a kisebb-nagyobb alvezérekéi, akiket a bosszú és a siker elvakít, A vezérnek ilyenkor is messze előre kell nézni. Mert a saját tábor helyeselhet a harc vagy a győzelem hevében, de a történelem, mint az előbbi levelekben írtam, számonírtja és felértékeli a módszereket. Machiavelli is hiába adta sikerre vezető tanácsait a középkori olasz fejedelmeknek, mégis csak elsodorta azokat is az idő és az olasz nép sokévszázados szétszórtsága és rengeteg hiábavaló szenvedése bizonyíték rá, hogy a macbiavellizmus ugyan sátánian okos, de történelmileg mégsem helytálló módszere az emberek kormányzásának.

Vagyis gondolnod kell arra még a legelvadulabb küzdelem hevében is, hogyha esetleg elbuksz és veled bukik a mozgalom, a bukás ne csúfos legyen, mert a becsületből, amellyel küzdöttetek, új mozgalom, s talán szerencsésebb kísérlet születik.

A haladás és igazság kollektivista híveinek nem valami mindenáron való siker, hanem a közösség örök érdeke legyen a szemük előtt. Ez pedig a becsület. Ha

ez nincs az emberek között, akkor az embernyáj rosszabb az állatoknál, mert ravaszabbá, kegyetlenebbé és vérszomjasabbá válik az erkölcsi anarchiában, mint a pusztai dúvadak.

És amint mondtam, az a ép, amelynek becsületét gátlástalan vezetői eljártsszak, végül is keservesen la:óí vezetői bűneiért.

NEGYVENKETTEDIK, VAGYIS UTOLSÓ LEVÉL **Arról, hogy mit is ér hát az ember, ha magyar?**

Most, amikor végére értem mondanivalóimnak, bevallom, magam sem látom ál teljesen, mit csináltam. És bevallom, fogalmam sincs róla, hogy milyen hatással van ez a levélsorozat tereád. Úgy érzem, valóban csak kapukat nyitogattam, mert sokmindentől mást és másképen beszéltem, mmt ahogy beszélni szoktak, de a mondanivaló egyes részei közt nincs az a szigorú összefüggés, ami egy magtanulandó leckesorozatban lenni szokott. Hát nyugodj bele: így van ez a valóságban is. Az élet s a közösségi élet nem lecke, nem tananyag, hanem nagyon bonyolult s belülről is folyton változó összetételű valóság és bizony az összefüggéseket minden cselekvőnek időről-időre magának kell meglátnia és alkalmaznia. Ez a politika tudománya.

Én csak az élményvilágodat, gondolkozás! körödet bővítettem. Annyit ízért mégis remélek, . hogy amit az iskoláidban, könyveidben közösségről, politikáról, alkotmányról, történelemről tanultál, azt hasznosan egészítettem ki. Valami olyasmiket mondtam el itt neked, vagy sejtettem meg veled, amit a hatalmon levők sohase tanítanak nyilvánosan, se könyvekben, se iskolákban, mégis megtanulnak sorba mind. Részint a hatalom birtokában személyes tapasztalatok és gondolkozás útján, részint egymástól négy szemközti

tanácsok, vagy csak egyetértő és megértő szemvillanások útján,

És most a végén bevallom azt is, hogy nem elégít ki, ahogy elmondtam. Én olyan egyszerűen és világosan szerettem volna elmondani, mint ahogy idős, számadó bojtárok elmondják a fiatalabbaknak éjszakai őrökösés közben, pásztortűz mellett a pásztorítás cseleit, fogásait és becsületelvét a hatalmas gazdákkal és a tolvajokkal szemben való viselkedés módjait, próbáit és eszközeit, de ehhez bizony sem az örökölt paraszti nyelv nem alkalmas, sem a tanult irodalmi nyelv nem megfelelő, A magamforma szegény írónak a nagy cselekedetek helyett a tiszta kifejezés jutna, s mégsem tud mester lenni az ember.

De ezekután joggal kérdezheted azt is, hogy ha ez csakugyan olyasmi, amit nem tanítanak sem könyvekben, sem iskolákban, akkor én honnan szedtem fel?

Hát ez nagyon egyszerű. Amint valamelyik levélben írtam még az elején, mindig nagyon alul, a legalul voltam és sokszor gyakorolták rajtam a kemény hatalmat. Senki se tudott róla, hogy én is gondolkozó ember vagyok, s ha hallott is róla, nem hitte. Ő maga meg nem tudta elbírálni, s így nagyon sok kemény tapasztalatot szereztem. Úgy jártak velem, mint a parázna úrhölgy, aki szabadosán viselkedik, meztelesen járkal néger szolgája előtt, mert eszébe se jut, hogy a néger is ember, sőt, hogy az is férfi.

De végül is, hát mit is ér az ember, ha magyar'?

Annyit, amennyit megvalósít önmagából. Annyit, amennyit becsületben, bátorságban, okosságban, emberségben adni tud a világnak. Ha a világ népei nem hódolnak ma sem és sohase fognak hódolni a magyaroknak, nrnt a nagy népeknek, de ha méltók vagyunk rá, megbecsülnek, mint önmagukat. Ki's nép a szá-

mot, a nagyságot és az erőt becsülettel, a szív és a szellem erejével pótolhatja. Ezerszer elmondott köz-helyek ezek s mi magyarok milyen messze vagyunk még most is tőle.

Kik lehetnek azok, akik e kis népeket ide fel-vezetik?

A kis népek nagyemberei, írók, gondolkodók, mű-vészek, tudósok, de legfőképpen alkotó politikusok, vezérek.

Amint már sokszor írtam én is, más is, íróink, köl-tőink vannak, A zenében, s talán a szobrászatban már művészeink is lesznek. Gondolkodóink is voltak és vannak, de egész életüket arra kellett pazarolniuk, hogy megbirkózzanak a nyugati kultúra és a magyar valóság, a magyar lélek közötti ellentámadásokkal. Nagyot, egészet azért nem alkottak.

Tudósaink sorsa: népünk sorsa. Nagy tehetség, kicsi lehetőség. A nagy és gazdag népek tudósai előt-tük járnak, ha nem is a tudásban, de tudásuk eredmé-nyének világrabocsátásában.

De minderről már sokat beszéltünk. Én is, más is. Semmit sem kell hát elismételnem, csak azt, hogy nmc's pol-tikai köz'e*s*?í kultúránk és dolgozó népünk-nek nicsens'k igazi vezérei. Ha feltűnik is néha egy-egy iiagyemberünk a parasztságból, a munkásságból, vagy a magyarfajú középosztályból, nem jut el történelmi feladatához. Felőrlődik idő előtt, vagy beteg, túlzó, kelekótv'a szektáriánus, hájfejű opporionista lesz. És író-gondolkodóink is abba betegszenek bele, hogy így a ousztába kiáltoznak. Sem politikusaink, sem népi mozgalmaink nem tudják realizálni a gondolataikat, tevéiket, vágyaikat. Nézz csak vissza a magyar múlt'ra, igazi nagy íróinkat, gondolkodóinkat mindet ez örölte fel. A nagyság szédülete, a gondolkodásban való sza-badság és nagyvonalúság, a végtelenség közötti törek-vés és a sivár rnagyar valóság, a magyar tehetetlenség közötti ellentmondás. Ady Endrénk el is sírta az „Ért-ől az Óceánig“ vágyát.

De még a legjózanabb nagyjaink, a bölcs Arany János és a szomorú Vörösmarty is beleestek ebbe a

szédületbe. Vájjon miért is menekültek a múltba, miért is lett Toldi és Attila Arany legigazibb hőse és miért írta Vörösmarty romantikus hősköltményeit a múlt nagy magyarjairól? Azért, mert a valóságban nem találták helyüket, a valósággal nem tudtak kibékülni, A nagyság szédülete szállottá meg őket, a végtelen felé való vágy keresett kibúvót. Kibúvót keresett, de megnyugvást már nem talált s a nagy szomorúság (mindegyiküket a halál is kísérte. A tragikus nagyokról már más alkalommal beszéltem. A kép tiszta és befejezett: nagy alkotóink itt juthattak hozzá, hogy szépség, igazság utáni, nagyság és hatalom utáni vágyukat belevigyék a magyar közösség mindennapi életébe. Azért is olyan ünnepi ízű és jelszavas a magyar politikai nacionalizmus. Nincs köze sem a néphez, sem a nemzet lelkét kifejező íróinkhoz,

De menjünk tovább az önvizsgálatban, Bennem is megvan, csak úgy, mint a ma élő íróink lég jobbjaiban is megvan ez a szédület, ez az erőnkön túl való törekvés, S ha elmondom, azért mondom el, hogy tájékozottassalak róla, hogyha te is beleesel, saját erőddel gyógyulj ki, mint ahogy én is igyekeztem kigyógyulni. Ha visszagondolok Számadásom hangjára, ma már látom, hogy irodalmi gyarlóságai fölött valami sajátos feszültség húzódik végig, Ma már felismerem, s te is ismerd fel az öngyógyító akarat görcsös erőfeszítéseit, amint fékezni próbáltam a képzelet és az akarat elszabadulni vágyó táltoscsikóit. A nagyság szédülete engem is megragadott, de igyekeztem uralkodni rajta. Akartam, hogy egészséges maradjak, akartam, hogy teljes magyarok legyünk, ha úgy tetszik, keleti magyarok és mégis jó távlatot vegyünk, ne szoruljunk többé idegen hivatali, gazdasági és politikai vezetőkre, Még a Számadásban mintegy öntudatlanul írtam: „a legnagyobb nagyemberség, a nagyság szédítő vágyának ellenállni“. Most már tudom, hogy az igazi nagyság az arány érzék, mert csak ezzel uralkodhatunk sorsunkon. Nem „kismagyar“ vagy „nagymagyar“ szemléletre, hanem egészséges, arányos, magyar szemléletre van szükségünk. S ez ma csak dolgozóinkban, de főleg a

parasztjainkban van meg. Ők nem forralnak világbirodalmi vágyakat, ők szeretnék, ha ez a föld és ez az ország végre már csakugyan az övék lenne.

A mi szegény népünk bizony még ma is olyan, amint egy előbbi levélben írtam, mint a földi giliszták, túrnak, fúrnak, dolgoznak, hogy mindennapi táplálékukat megszerezhessék. Közösségi cselekvésre, emberi öntudatra nagyon nehéz lesz őket felsorakoztatni. Azok hát, akik a vezetésre vállalkoznak, egész emberek, igaz emberek legyenek. Bölcssek, bátrak, hősök, gyengéd és kegyetlen szívűek egyszerre. A vezetés és kormányzás született művészei legyenek.

Eddig nem voltak ilyen vezetőink.

E levelek célja az volt, — amint már az első levélben írtam, hogy a hiányzó magyar közösségi politikai gondolkodás kialakulásához élményeimmel, tapasztalataimmal én is hozzájáruljak. És az, hogy benned és minden cselekvő fiatal magyarban a közösségi felelősség és az egyéni becsvágy közötti ellentmondásokat felszínre hozzam. Képmutatók ne fogjanak hozzá a mi népünk megszervezéséhez, ezekből elég volt. Már láttak a mieink liberális képmutatókat, függetlenségi képmutatókat, keresztény nemzeti képmutatókat és újnacionalista képmutatókat is. Másforma elvekre és másforma emberekre van szükség. Nem koncpolitikusokra, nem fizetési osztály-létramászókra, nem igazgatósági tagság-vadászókra, hanem hősökre van szükségünk. A magyarság rengeteg kisebb-nagyobb katonai hőst adott még az idegen osztrák hatalomnak is. lehetetlen, hogy ne szülje meg a saját felszabadításának a politikai hőjét is.

Nem könnyű dolog, de mit beszéljünk azokhoz, akik csak a könnyű dolgokra pályáznak. Aki itt nagyot akar, előre kell tudnia, hogy nem biztos, eléri-e életében a sikert. De mindegy! Ha belehal is a hiábavaló küzdelembe, ha felörlődik, vagy kiöregszik, ez egy olyan feladat, amelynél nagyobb, magyar földön

magyar emberre nem várakozhat. El nem vész azért a munkája. Már sokszor írtam, hogy a történelemben semmi sem vész el, mert ha nem többet, példát, ösztönző példát és tanulságot, hasznosítható tanulságot hagy az utána jövőknek, akik esetleg szerencsésebb körülmények között, több tapasztalattal, fejlettebb arányérzékkel és jobban megmunkált társadalmi talajon nagyobb nyomot, elkészültebb munkát, érettebb alkotásokat hagyhatnak maguk után. Tragikus íróink munkája nem veszett azért kárba. Mert ha egyebünk nincs is, de ő utánuk igaz magyar helyzetérzésünk és becsülelézésünk, magyar ízlésünk, magyar és örök emberségünk már van.

Ez persze nem a köznapi karrier, nem a polgári kényelem, nem a társasági szereplés, nem a vadászbratyizás, nem a villaépítés és földbirtokszerezés útja. Akiknek csak ennyi a céljuk, azokhoz én nem beszélek, s e levelek azokhoz nem is szólnak. Azok csak történelem töltelékei lehetnek, én pedig a történelem csinálóihoz szólok, akik már idegzetükben, vérükben, mindennapi gondolataikban hordozzák azt a tételt, amit még a Számadásban idéztem Nitzsche után: „A legtöbb, amit az ember elérhet, a heroikus élet“. Mit mondjak még? Próbáld meg!

M U T A T Ó

Első levél:	
<i>E levelek céljáról</i>	7
Második levél:	
<i>A gondolattal való találkozásomról</i>	12
Harmadik levél:	
<i>Önmagámmal való találkozásról</i>	18
Negyedik levél;	
<i>Az eszmével való megismerkedésről</i>	24
Ötödik levél	
<i>Magyarságom végleges és végzetes felismeréséről</i>	30
Hatodik levél:	
<i>Önmagunkról, magyar parasztokról</i>	37
Hetedik levél:	
<i>Az ipari munkásságról</i>	41
Nyolcadik levél;	
<i>Az értelmiségi ifjúságról</i> „.....”	46
Kilencedik levél:	
Tizedik levél:	
<i>Szomszédainkról, nemzetiségeinkről</i>	50
Tizenegyedik levél:	
<i>Nyelvünkről</i>	55
Tizenkettedik levél:	
<i>Népdalainkról</i>	64
Tizenharmadik levél:	
<i>Irodalmunkról</i>	74
Tizennegyedik levél:	
<i>A magyar képzőművészetről, ami még nincs</i>	79
Tizenötödik levél:	
<i>Az őstehetségekről, akik vannak</i>	89

Tizenhatodik levél: <i>A magyar színjátszásról</i>	94
Tizenhetedik levél; <i>Az élő szépség szerepéről a közösség életében</i>	100
Tízennyolcadik levél: <i>A szerelem jelentőségéről a közösség életében</i>	107
Tizenkilencedik levél: <i>A házasság nehéz terhének elviseléséről</i>	112
Huszadik levél: <i>Arról, hogy a magyar nép jelleme és a tehete milyen rendben érvényesülhetne</i>	118
Huszonegyedik levél: <i>A magyar megújulás helyes sorrendjéről</i>	127
Huszonkettedik levél: <i>A hatalomról</i>	132
Huszonharmadik levél: <i>Az akaratról</i>	137
Huszonnegyedik levél: <i>A cselekvésről</i>	145
Huszonötödik levél: <i>Az igazi vezér és a közönséges politikus kö- zötti különbségről</i>	152
Huszonhatodik levél: <i>A kollektív lelkeségről</i>	160
Huszonhetedik levél: <i>Az arányérzékről</i>	168
Huszonnyolcadik levél: <i>Az eszközemberek lelkeségéről</i>	175
Huszonkilencedik levél: <i>Az ösztön és tudat kölcsönhatásáról</i>	182
Harmincadik levél <i>A lélek oldottságáról</i>	194
Harmincegyedik levél: <i>A bátorságról és a gyávaságról</i>	202

Harminckettedik levél:	
<i>A tömegek állhatatosságáról és nádszálhajlé-</i>	
<i>konyságáról</i>	208
Harmincharmadik levél:	
<i>A tömegek feledékenységről és hálátlansá-</i>	
<i>gáról</i>	216
Harmincnegyedik levél:	
<i>A nép neveléséről</i>	222
Harmincötödik levél:	
<i>Az árulás lélektanáról</i>	231
Harminchatodik levél:	
<i>A „destruktív” lelkiiségről</i>	241
Harminchetedik levél:	
<i>A kalandorokról és szélhámosokról</i>	249
Harmincnyolcadik levél:	
<i>A jóhiszemű reformerekről</i>	253
Harminckilencedik levél:	
<i>Az alulról felfelé törtetők és a felülről láza-</i>	
<i>dók közti különbségről</i>	259
Negyvenedik levél:	
<i>A machiavellizmusról</i>	266
Negyvenegyedik levél:	
<i>A ravasz és erőszakos ellenfelekkel szemben</i>	
<i>való magatartásról</i>	273
Negyvenkettedik, vagyis utolsó levél:	
<i>Arról, hogy mit is ér hát az ember, ha</i>	
<i>magyar?</i>	278